

ШКОЛЬНАЯ

БИБЛИОТЕКА

ЭРНЭСТ ХЕМИНГУЭЙ

БЫВАЙ, ЗБРОЯ!

ШКОЛЬНАЯ

БИБЛИОТЕКА

ЭРНЭСТ ХЕМИНГУЭЙ

БЫВАЙ, ЗБРОЯ!

РАМАН

МІНСК «БЕЛАРУСЬ» 1996

Книга першая

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

У той год познім летам мы стаялі ў вёсцы, у хаціне, адкуль былі відаць рака і раўніна, а за імі горы. Русларакі выслана галышом і галькай, сухімі і белымі на сонцы, а вада была празрыстая і хуткая і зусім блакітная ў пратоках. Па дарозе міма хаціны ішло войска, і пыл, які яно падымала, садзіўся на лісце дрэў. Ствалы дрэў таксама былі запылены, і лісце рана пачало падаць у тым годзе, і мы пазіралі, як ідзе па дарозе войска, і ўздымаецца пыл, і падае лісце, падхопленае ветрам, і крочаць салдаты, а пасля толькі лісце застаецца на дарозе, пустой і белай.

Раўніна была ўрадлівая, на ёй было шмат садоў, а горы за раўнінай былі бурія і голыя. У гарах ішлі баі, і ноччу былі відны сполахі выбухаў. У цемры гэта нагадала зарніцы; толькі ночы былі халаднаватыя, і ў паветры не адчувалася набліжэння навальніцы.

Часам у цемры мы чулі, як ля нашых вокнаў праходзіць войска і цягачы вязуць міма нас гарматы. Ноччу рух па дарозе ажыўляўся, ішло шмат мулаў са скрынямі боепрыпасаў з абодвух бакоў уючнага сядла, ехалі шэрыя грузавікі, у якіх сядзелі салдаты, і іншыя, з грузам пад брызентавым пакрывалам, якія рухаліся не так шпарка. Днём таксама праязджалі цягачы з цяжкімі гарматамі на прычэпе, доўгія целы гармат былі схаваны пад зялёнымі галінкамі, і паўзверх цягачоў ляжалі зялёныя густыя галіны і вінаградныя лозы. На поўнач ад нас была даліна, а за ёй каштанавы гай і далей яшчэ адна гара, на нашым беразе ракі. Той гарой таксама спрабавалі авалодаць, але без поспеху, і восенню, калі задажджыла, з каштанаў апала ўсё лісце, і галіны сталі голыя, і ствалы ўчарнелі ад дажджу. Вінаграднікі таксама парадзелі і агаліліся, і ўсё навокал было па-восеньску мокрае, і бuraе, і мёртвае. Над ракой стаяў туман, і на горы напаўзалі воблакі, і грузавікі распырсквалі гразь на дарозе, і салдаты ішлі

брудныя і мокрыя ў сваіх дажджавіках; вінтоўкі ў іх былі мокрыя, і дзве скураныя патронныя сумкі на папрузе, шэрыя скураныя сумкі, цяжкія ад абойм з тонкімі 6,5-міліметровымі патронамі, тырчалі спераду пад дажджавікамі так, што здавалася, нібыта салдаты, якія ішлі па дарозе, былі на шостым месяцы цяжарнасці.

Ехалі маленькія шэрыя легкавікі, якія беглі вельмі хутка; звычайна побач з шафёрам сядзеў афіцэр, афіцэры сядзелі і ззаду. Гэтыя аўтамабілі распырсквалі грязь яшчэ больш, чым грузавікі, і калі адзін з афіцэраў быў малога росту і сядзеў ззаду паміж двух генералаў, і таму, што ён быў такі малы, твару яго не было відно, а толькі верх кепкі і вузкая спіна, і калі машына ехала асабліва хутка, — гэта, відаць, быў кароль. Ён жыў у Удзіне і амаль штодзённа ездзіў па гэтай дарозе, каб даведацца, як ідуць справы, а справы былі дрэнь.

З пачаткам зімы пачаліся дажджы, а з дажджамі пачалася халера. Але ёй не далі разгарнуцца, і ў арміі за ўвесь час памерла ад яе толькі сем тысяч.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

На наступны год было шмат перамог. Была ўзята гара па той бок даліны і схіл, дзе рос каштанавы гай, і на плато ў паўднёвы бок ад раўніны таксама былі перамогі, і ў жніўні мы перайшлі раку і размясціліся ў Гарыцыі, у доме, дзе сцены былі аплецены барвовай вістарыяй, і ў садзе з высокай агароджай быў фантан і шмат густых цяністых дрэў. Зараз баі ішлі ў бліжніх гарах, менш за мілю ад нас. Горад быў вельмі слаўны, а наш дом вельмі прыгожы. Рака цякла за намі, і горад занялі без асаблівых цяжкасцяў, а вось горы за ім не ўдавалася ўзяць, і я быў вельмі рады, што аўстрыйцы, як бачна, збіраліся калі-небудзь вярнуцца ў горад, калі скончыцца вайна, таму што яны бамбілі яго не так, каб разбурыць, а толькі трохі, для блізіру. Насельніцтва заставалася ў горадзе, і там былі шпіталі, і кафэ, і артылерыя ў завулках, і два публічныя дамы — адзін для салдат, другі для афіцэраў; і калі скончылася лета і ночы сталі халаднаватымі, баі ў бліжніх гарах, пашкуматанае снарадамі жалеза моста, разбураны тунель ля ракі, на месцы былога боя, дрэвы вакол плошчы і падвойны шэраг дрэў уздоўж вуліцы, якая вяла на плошчу, — усё гэта і тое, што ў горадзе былі

дзяўчаты, што кароль праязджаў міма на сваёй шэрай машыне і зараз можна было бачыць яго твар і маленькую фігуру з доўгай шыяй і сіваю бародку пучком, як у казла, — усё гэта, і нечаканая разнасцежанасць дамоў, у якіх снарадам разбурыла сцяну, тынк і друз у садах, а часам і на вуліцы, і тое, што на Карсо справы ішлі добра, моцна адрознівала восень гэтага года ад мінулай восені, калі мы стаялі ў вёсцы. Вайна таксама стала іншай.

Дубовы лес на гары за горадам загінуў. Гэты лес быў зялёны летам, калі мы прыйшлі ў горад, але зараз ад яго засталіся толькі карчы ды пашкуматаныя ствалы, і зямля была ўся ўздыбленая, і аднойчы, напрыканцы восені, з той мясціны, дзе раней быў дубовы лес, я ўбачыў воблака, якое насоўвалася з-за гары. Яно рухалася вельмі хутка, і сонца стала цёмна-жоўтае, а пасля ўсё зрабілася шэрым, і неба пацямнела, і воблака апусцілася на гару, і раптам нас накрыла, і гэта быў снег. Снег падаў коса па ветру, голая зямля схавалася пад ім, толькі карчы дрэў тырчалі, снег ляжаў на гарматах, і ў снезе былі пратапаны сцежкі да прыбіральняў за траншэямі.

Вечарам, выйшаўшы ў горад, я сядзеў за бутэлькай асці ля вакна публічнага дома, таго, які для афіцэраў, у кампаніі сябра і двух шклянак. За акном падаў снег, і, пазіраючы, як ён падае, паволі і цяжка, мы разумелі, што на гэты год усё скончана. Горы ля вярхоўя ракі мы не адабралі; ніводнай гары за ракой мы таксама не адабралі. Усё гэта засталася на будучы год. Мой сябар убачыў на вуліцы нашага палкавога святара, які асцярожна ступаў па хлюпоце, і пачаў стукаць па шкле, каб звярнуць яго ўвагу. Святар узняў галаву. Ён убачыў нас і ўсміхнуўся. Мой сябар пахітаў яму пальцам, завабліваючы. Святар пакруціў галавой і прайшоў міма. Вечарам у афіцэрскай сталовай, пасля спагеці, якія ўсе елі надта сур'эзна і паспешліва, уздымаючы іх на відэльцы так, каб канцы віселі ў паветры і іх можна было апусціць у рот, альбо толькі прыпадымалі відэльцам і ўсмоктвалі ў рот без перапынку, а пасля запівалі віном з аплеценай біклагі, — яна хіталася на металічнай стойцы, і трэба было ўказальным пальцам нахіліць гарлавіну біклагі, і віно, празрыста-чырвонае, аскамістае і смачнае, лілося ў шклянку, якую трымалі той жа рукой, — пасля спагеці капітан пачаў дражніць святара.

Святар быў малады і лёгка чырванеў і насіў гэткую ж форму, як і ўсе мы, толькі з крыжам з цёмна-чырвонага

аксаміту над левай нагруднай кішэняй шэрага фрэнча. Капітан, спецыяльна для мяне, гаварыў на дрэннай італьянскай мове, чамусьці ён лічыў, што такім чынам я ўсё зразумею лепей і нічога не прапушчу.

— Святар сёння з дзяўчынка, — сказаў капітан, пазіраючы на святара і на мяне. Святар усміхнуўся і пачырванее і паківаў галавой. Капітан часта пакепліваў з яго.

— А хіба ж? — сказаў капітан. — Я сёння бачыў святар у дзяўчынка.

— Не, — адказаў святар. Іншыя афіцэры пацяшаліся з выскаляння капітана.

— Святар з дзяўчынка не, — працягваў капітан. — Святар з дзяўчынка ніколі, — тлумачыў ён мне. Ён узяў маю шклянку і наліў у яе, увесь час пазіраючы мне ў вочы, але не губляючы з вачэй і святара.

— Святар кожную ноч сам па сабе. — Усе засмяяліся. — Вы зразумелі? Святар кожную ноч сам па сабе. — Капітан зрабіў жэст рукой і гучна засмяяўся. Святар успрыняў гэта як жарт.

— Тата хоча, каб вайну выйгралі аўстрыйцы, — сказаў маёр. — Ён любіць Франца-Іосіфа. Вось адкуль у аўстрыйцаў і грошы. Я — атаіст.

— Вы калі-небудзь чыталі “Чорную свінню”? — спытаў лейтэнант. — Я вам дастану. Гэта кніга, якая пахіснула маю веру.

— Гэта брыдка і дурная кніга, — сказаў святар. — Не можа быць, каб яна вам на самай справе спадабалася.

— Вельмі карысная кніга, — сказаў лейтэнант. Там усё сказана пра святароў. Вам спадабаецца, — сказаў ён мне.

Я ўсміхнуўся святару, і ён усміхнуўся мне ў адказ з-за полымя свечкі.

— Не чытайце гэтага, — сказаў ён.

— Я вам дастану, — сказаў лейтэнант.

— Усе разважлівыя людзі атаісты, — сказаў маёр. — Зрэшты, я і масонства не прызнаю.

— А я прызнаю масонства, — сказаў лейтэнант. — Гэта высакародная арганізацыя.

Нехта ўвайшоў, і ў адчыненыя дзверы я ўбачыў, як падае снег.

— Цяпер ужо наступлення не будзе, калі выпаў снег, — сказаў я.

— Вядома, не, — сказаў маёр. — Пайсці б вам зараз у адпачынак. Паехаць у Рым, у Неапаль, у Сіцылію...

— Няхай ён едзе ў Амальфі, — сказаў лейтэнант. — Я дам вам пісьмо да маіх родзічаў у Амальфі. Яны вас палюбяць, як сына.

— Няхай ён едзе ў Палерма.

— А яшчэ лепей на Капры.

— Мне хацелася б, каб вы пабывалі ў Абрुцах і пагасцявалі ў маіх родзічаў у Капракота, — сказаў святар.

— Вельмі яму трэба ехаць у Абрुцы. Там снегу больш, чым тут. Яму што, любаватца сялянамі? Няхай едзе ў цэнтр культуры і цывілізацыі.

— Туды, дзе ёсць прыгожыя паненкі. Я дам вам адрасы ў Неапалі. Цудоўнай прыгажосці маладыя дзяўчаты — і ўсе ля мамаў. Ха-ха-ха!

Капітан разагнуў пальцы з кулака, падняў вялікі палец і растапырыў астатнія, як робяць, калі паказваюць кітайскія цені. На сцяне быў цень ад ягонай рукі. Ён зноў пачаў гаварыць на няправільнай мове:

— Вы ад'ехаць вось такі, — ён паказаў на вялікі палец, — а вярнуцца вось такі, — ён дакрануўся да мезенца. Усе засмяяліся.

— Глядзіце, — сказаў капітан. Ён зноў растапырыў пальцы. Зноў полымя свечкі адбіла на сцяну іхні цень. Ён пачаў з вялікага і назваў усе пяць пальцаў: *sotto-tenente*¹ (вялікі), *tenente*² (указальны), *capitano*³ (сярэдні), *maggiore*⁴ (безыменны) і *tenente-colonello*⁵ (мезенец). — Вы ад'язджаеце *sotto-tenente*! Вы вяртаецеся *tenente-colonello*!

Усе засмяяліся. Кітайскія цені капітана мелі вялікі поспех. Ён зірнуў на святара і выгукнуў:

— Святар кожную ноч сам па сабе! — Усе засмяяліся.

— Едзьце ў адпачынак зараз жа, — сказаў маёр.

— Шкада, што я не магу паехаць разам з вамі, усё вам паказаць, — сказаў лейтэнант.

— Калі вы будзеце вяртацца, прывязіце грамафон.

— Прывязіце добрыя оперныя пласцінкі.

— Прывязіце Каруза.

— Каруза не прывозьце. Ён вые.

— Паспрабуйце вы гэтак завьці!

— Ён вые. Кажу вам, ён вые.

¹ Малодшы лейтэнант (*італ.*).

² Лейтэнант (*італ.*).

³ Капітан (*італ.*).

⁴ Маёр (*італ.*).

⁵ Падпалкоўнік (*італ.*).

— Мне хацелася б, каб вы наведалі Абруцы, — сказаў святар. Усе астатнія шумелі.— Там добрае паляванне. Народ у нас слаўны, і зіма сухая і ясная, хоць і марозная. Вы маглі б пажыць у маіх родзічаў. Мой бацька апантаны паляўнічы.

— Ну, пайшлі, — сказаў капітан. — Мы ісці ў бардэль, а то зачыняць.

— Дабранач, — сказаў я святару.

— Дабранач, — сказаў ён.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Калі я вярнуўся з адпачынку, мы ўсё яшчэ стаялі ў тым жа гарадку. У ваколіцах было значна больш артылерыі, і ўжо пачалася вясна. Палі былі зялёныя, а на лазе з'явіліся маленькія зялёныя парасткі; на дрэвах ля дарогі выплылі маленькія лісцікі, і з мора чуўся ветрык. Я ўбачыў горад, і пагорак, і стары замак на выступе пагорка, а далей горы, бурныя горы, крыху афарбаваныя зелянінай на схілах. У гарадку пабольшала гармат, адкрылася некалькі новых шпіталяў, на вуліцах сустракаліся англічане, часам англічанкі, і ад абстрэлу пацярпелі яшчэ некалькі дамоў. Было цёпла, і пахла вясной, і я прайшоў па абсаджанай дрэвамі вуліцы, цёплай ад сонца, прамені якога падалі на сцяну, і ўбачыў, што мы займаем усё той жа дом і што як быццам нічога не змянілася за гэты час. Дзверы былі адчыненыя, на лаўцы ля сцяны сядзеў на сонцы салдат, санітарная машына чакала ля бакавога ўваходу, а за дзвярыма мяне сустрэў пах каменнай падлогі і бальніцы. Нічога не змянілася, толькі зараз была вясна. Я зазірнуў у дзверы вялікага пакоя і ўбачыў, што маёр сядзіць за сталом, акно адчынена і сонца свеціць у пакой. Ён не бачыў мяне, і я не ведаў, ці з'явіцца мне з рапартам ці спачатку пайсці ўверх і пачысціцца. Я выршыў пайсці наверх.

Пакой, які я дзяліў з лейтэнантам Рынальдзі, выходзіў у двор. Акно было адчынена, мой ложка засланы коўдрай, і на сцяне віселі мае рэчы, процівагаз у прадаўгаватым бляшаным футарале, стальная каска на тым жа кручку. Ля ложка стаяў мой куфэрак, а на ім мае зімовыя боты, бліскучыя ад тлушчу. Мая вінтоўка аўстрыйскага ўзору з васьмігранным варанёным ствалом і зручным прыгожым, з цёмнага арэха прыкладам вісела

паміж ложкаў. Я згадаў, што тэлескапічны прыцэл да яе схаваны ў куфэрку. Рынальдзі, лейтэнант, ляжаў на іншым ложку і спаў. Ён прачнуўся, калі пачуў мае крокі, і ўзняў галаву з падушкі.

— Ciao!¹ — сказаў ён. — Ну, як бавілі час?

— Выдатна.

Мы паціснулі адзін аднаму рукі, а затым ён абняў мяне за шыю і пацалаваў.

— Уф! — сказаў я.

— Вы брудны, — сказаў ён. — Вам трэба памыцца. Дзе вы былі, што рабілі? Расказвайце пра ўсё адразу.

— Я быў усюды. У Мілане, Фларэнцыі, Рыме, Неапа-лі, Віла-Сан-Джавані, Месіне, Таарміне...

— Проста чыгуначны даведнік. Ну, а цікавыя прыго-ды былі?

— Былі.

— Дзе?

— Milano, Firenze, Roma, Napoli...

— Досыць. Скажыце, а дзе было сама лепей?

— У Мілане.

— Таму што гэта была першая прыгода. Дзе вы яе сустрэлі? У "Нова"? Куды вы пайшлі? Як усё было? Расказвайце адразу. Засталіся на ноч?

— Так.

— Ну і што. Зараз і ў нас тут цудоўныя дзяўчаткі. Новенькія, першы раз на фронце.

— Ды ну?

— Не верыце? Вось пойдзем сёння, самі ўбачыце. А ў горад з'явіліся прыгожанькія маладыя англічанкі. Я зараз закаханы ў міс Барклі. Я вас пазнаёмлю. Я, відаць, ажанюся з міс Барклі.

— Мне трэба памыцца і з'явіцца з рапартам. А хіба работы зараз няма?

— Пасля вашага ад'езду мы толькі і ведаем, што адмарожаныя рукі і ногі, жаўтуху, трыпер, знарочыстае членашкоджанне, запаленне лёгкіх, цвёрдыя і мяккія шанкеры. Раз за тыдзень каго-небудзь прыбівае асколкам скалы. Ёсць некалькі сапраўды параненых. На будучым тыдні вайна зноў пачнецца. Верагодна, што пачнецца. Так гавораць. Як вы лічыце, варта мне жаніцца з міс Барклі, вядома, пасля вайны?

— Безумоўна, — сказаў я і наліў поўны таз вады.

¹ Привет (*итал.*).

— Вечарам вы мне пра ўсё раскажаце, — сказаў Рынальдзі. — А зараз я мушу яшчэ паспаць, каб заявіцца да міс Барклі прыгожым і дужым.

Я зняў фрэнч і сарочку і памыўся халоднай вадой з таза. Распіраўся ручніком і пазіраў па баках, у акно, на Рынальдзі, які ляжаў на ложку з заплюшчанымі вачыма. Ён быў прыгожы, мой аднагодак, родам з Амальфі. Ён любіў сваю працу хірурга, і мы былі добрымі сябрамі. Адчуўшы мой погляд, ён расплюшчыў вочы.

— У вас грошы ёсць?

— Ёсць.

— Пазычце мне пяцьдзесят лір.

Я выцер рукі і дастаў кашалёк з унутранага кішэня фрэнча, які вісеў на сцяне. Рынальдзі ўзяў паперку, склаў яе, не ўстаючы з ложка, і засунуў у кішэню штаноў. Ён усміхнуўся.

— Мне трэба зрабіць на міс Барклі ўражанне чалавека з грашыма. Вы мой добры, верны сябар і фінансавы апякун.

— Ну вас да д'ябла, — сказаў я.

Вечарам я сядзеў у афіцэрскай сталовай побач са святаром, і яго пакрыўдзіла і нечакана абразіла, што я не паехаў у Аbruцы. Ён пісаў пра мяне бацьку, і да майго прыезду рыхтаваўся. Я сам шкадаваў пра гэта не менш, чым ён, і мне было незразумела, чаму я не паехаў. Мне вельмі хацелася паехаць, і я спрабаваў патлумачыць, як тут адно чаплялася за другое, і ў рэшце рэшт ён зразумеў і паверыў, што мне сапраўды хацелася паехаць, і ўсё амаль уладзілася. Я выпіў шмат віна, а пасля кавы, п'янеючы, разважаў пра тое, як гэта атрымліваецца, што чалавеку не ўдаецца зрабіць тое, што хочацца; ніколі не ўдаецца.

Мы з ім размаўлялі, пакуль іншыя шумелі і спрачаліся. Мне хацелася паехаць у Аbruцы. Але я не паехаў у мясціны, дзе дарогі заледзянелыя і цвёрдыя, як жалеза, дзе ў холад ясна і суха, і снег сухі і рассыпчаты, і сляды зайца на снезе, і сяляне здымаюць шапку і завуць вас "дон", і дзе добрае паляванне. Я не паехаў у такія мясціны, а паехаў туды, дзе дымныя кафэ і ночы, калі пакой кружыцца, і трэба пазіраць у сцяну, каб ён спыніўся, п'яныя ночы ў ложку, калі ведаеш, што больш нічога няма, акрамя гэтага, і так дзіўна прачынацца пасля, не ведаючы, хто з табой побач, і свет у цемры здаецца нерэальным і гэткім востра хвалюючым, што трэба ўсё

пачынаць спачатку, не ведаючы і не разважаючы ноччу, дакладна ведаючы, што больш нічога няма, і няма, і няма, і не разважаючы. І раптам задумаешся вельмі глыбока і заснеш і часам раніцай прачнешся, і таго, што было, ужо няма, і ўсё гэтак выразна, і ясна, і дакладна, і часам спрэчкі аб аплаце. Часам усё-ткі яшчэ добра, і цёпла, і ўтульна, і сняданак і абед. Часам прыемнага не засталася нічога, і рады хутчэй выбрацца на вуліцу, але на наступны дзень зноў тое ж самае, і наступнай ноччу таксама. Я спрабаваў расказаць пра ночы, і пра тое, якая розніца паміж днём і ноччу, і чаму ноч лепшая, хіба што толькі дзень вельмі халодны і ясны, але я не мог выказаць гэтага, як не магу і зараз. Калі з вамі такое здаралася, вы зразумеете. З ім такога не здаралася, але ён зразумеў, што я сапраўды хацеў паехаць у Аbruцы, але не паехаў, і мы засталіся сябрамі, у многім падобныя і ўсё ж вельмі розныя. Ён заўсёды ведаў тое, чаго не ведаў я, пра што, даведаўшыся, заўсёды быў гатовы забыцца. Але гэта я зразумеў толькі пазней, а тады не зразумеў. Між іншым мы ўсё яшчэ сядзелі ў сталовай. Усе ўжо палі, але працягвалі спрачацца. Мы са святаром замоўклі, і капітан выгукнуў:

— Святару сумна. Святару сумна без дзяўчат.

— Мне не сумна, — сказаў святар.

— Святару сумна. Святар хоча, каб вайну выйгралі аўстрыйцы, — сказаў капітан. Іншыя прыслухаліся. Святар пакруціў галавой.

— Не, — сказаў ён.

— Святар не хоча, каб мы наступалі. Праўда, вы не хочаце, каб мы наступалі?

— Не. Калі ідзе вайна, мне здаецца, мы павінны наступаць.

— Павінны наступаць. Будзем наступаць.

Святар кіўнуў.

— Пакіньце яго, — сказаў маёр. — Ён добры хлопец.

— Ва ўсякім разе, ён тут нічога не можа зрабіць, — сказаў капітан. Мы ўсе ўсталі і выйшлі з-за стала.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

Раніцай мяне разбудзіла батарэя ў суседнім садзе, і я ўбачыў, што ў акно свеціць сонца, і ўстаў з ложка. Я падышоў да акна і выглянуў. Жвір на сцэжках быў мокры

і трава вільготная ад расы. Батарэя дала два залпы, і кожны раз дрыжала паветра, як падчас выбуху, і ад гэтага трымцела акно і хлопалі полы маёй піжамы. Гармат не было відаць, але снарады ляцелі проста над намі. Было непрыемна, што батарэя так блізка, але даводзілася здавальняцца тым, што гарматы не самыя цяжкія. Гледзячы ў акно, я пачуў шум грузавіка, які выязджаў на дарогу. Я апрануўся, спусціўся ўніз, выпіў кавы на кухні і пайшоў у гараж.

Дзесяць машын выстраіліся ў рад пад доўгім навесам. Гэта былі тупарылыя, з вялізным кузавам, санітарныя аўтамабілі, пафарбаваныя ў шэрае, падобныя на мэблевыя фургоны. На двары ля гэткай жа машыны калупаліся механікі. Яшчэ тры знаходзіліся ў гарах, ля перавязачных пунктаў.

— Гэтая батарэя трапляе пад абстрэл? — спытаў я ў аднаго з механікаў.

— Не, *signor tenente*¹. Яна пад аховай пагорка.

— Як справы ў вас?

— Так сабе. Вось гэта машына нікуды не вартая, а іншыя ўсе спраўныя. — Ён перапыніў работу і ўсміхнуўся. — Вы былі ў адпачынку?

— Быў.

Ён выцер рукі аб свой світэр і ўсміхнуўся.

— Добра правялі час?

Яго калегі таксама ўсміхнуліся.

— Няблага, — сказаў я. — А што з гэтай машынай?

— Нічога яна не вартая. То адно, то другое.

— А зараз што?

— Поршневыя колцы трэба мяняць.

Я пакінуў іх ля машыны, якая здавалася абабранай і зганьбаванай, таму што матор быў адкрыты і дэталі выкладзены на падножку, а сам пайшоў пад навес і адну за другой агледзеў усе машыны. Я знайшоў іх адносна чыстымі, адны былі толькі што вымытыя, іншыя крыху запыліліся. Я ўважліва агледзеў шыны ў пошуках парэзаў альбо драцін ад камянёў. Здавалася, усё ў поўным парадку. Нічога, відаць, не мянялася з-за таго, ці тут я, ці за ўсім гэтым назіраю я сам альбо не. Я ўяўляў, што стан машын, магчымасць дастаць тыя ці іншыя запчасткі, няспынная эвакуацыя параненых і хворых з перавязачных пунктаў у гарах, дастаўка іх на размеркавальны

¹ Пан лейтэнант (італ.).

пункт і затым размяшчэнне па шпіталях, указаных у дакументах, у значнай ступені залежаць ад мяне. Але, відаць, мая прысутнасць тут альбо адсутнасць не мела значэння.

— Ці былі нейкія цяжкасці з дэталямі? — спытаў я ў старшага механіка.

— Не.

— Дзе зараз склад паліва?

— Усё там жа.

— Цудоўна, — сказаў я, вярнуўся ў памяшканне і выпіў яшчэ адзін кубак кавы ў афіцэрскай сталовай. Кава была светла-шэрага колеру, салодкая ад згущонага малака. За акном быў цудоўны вясенні ранак. Ужо з'явілася тое адчуванне сухасці ў носе, якое абяцае, што дзень будзе гарачы. Тым днём я аб'язджаў пасты ў гарах і вярнуўся ў горад ужо надвячоркам.

Справы, як бачна, за час маёй адсутнасці паправіліся. Я чуў, што хутка чакаецца пераход у наступленне. Дывізія, якую мы абслугоўвалі, павінна была ісці ў атаку ў вярхоўі ракі, і маёр сказаў мне, каб я паклапаціўся пра пасты на час атакі. Атакуючыя часці павінны былі перайсці раку вышэй цясніны і рассыпацца па горным схіле. Пасты для машын трэба было выбраць як мага бліжэй да ракі і трымаць пад прыкрыццём. Вызначыць для іх месцы павінна была, вядома, пяхота, але лічылася, што план распрацоўваем мы. Гэта была адна з тых умоўнасцяў, якія ствараюць у вас ілюзію ваеннай дзейнасці.

Я быў увесь у гразі і пыле і пайшоў у свой пакой, каб памыцца. Рынальдзі сядзеў на ложку з англійскай граматыкай Хюга ў руках. Ён быў у поўнай форме, на ім былі чорныя чаравікі, і валасы яго блішчалі.

— Цудоўна, — сказаў ён, калі ўбачыў мяне. — Вы пойдзеце са мной у госці да міс Барклі.

— Не.

— Так. Вы пойдзеце, бо я вас прашу, і глядзіце, каб вы ёй спадабаліся.

— Ну, ладна. Дайце толькі трохі пабрыцца.

— Памыйцеся і ідзіце як ёсць.

Я памыўся, прыгладзіў валасы, і мы сабраліся ісці.

— Пачакайце, — сказаў Рынальдзі, — напэўна, не зашкодзіць выпіць. — Ён адчыніў свой кувэрак і дастаў бутэльку.

— Толькі не стрэга, — сказаў я.

— Не. Грапа.

— Добра.

Ён наліў дзве шклянкі, і мы чокнуліся, адтапырыўшы ўказальныя пальцы. Грапа была вельмі моцная.

— Яшчэ па адным?

— Давай, — сказаў я. Мы выпілі другую шклянку грапы. Рынальдзі схаваў бутэльку, і мы спусціліся ўніз. Было гарача ісці па горадзе, але сонца ўжо заходзіла, і было прыемна. Англіійскі шпіталь знаходзіўся ў вялікай віле, збудаванай нейкім немцам перад вайной. Міс Барклі была ў садзе. З ёй была яшчэ адна сястра. Мы ўбачылі за дрэвамі іхнія белыя форменныя ўборы і пайшлі проста да іх. Рынальдзі па-вайскаваму прывітаў іх. Я таксама, але больш стрымана.

— Дзень добры, — сказала міс Барклі. — Вы, здаецца, не італьянец?

— Не.

Рынальдзі размаўляў з другой сястрой. Яны смяяліся.

— Як дзіўна — службыць у італьянскай арміі.

— Уласна, гэта не армія. Гэта толькі санітарны атрад.

— Усё адно дзіўна. Навошта вы гэта зрабілі?

— Не ведаю, — адказаў я. — Ёсць рэчы, якія нельга вытлумачыць.

— Хіба? А мяне заўсёды вучылі, што такіх рэчаў няма.

— Гэта вельмі цікава.

— Мы абавязкова мусім весці такую гаворку?

— Не, — сказаў я.

— Дзякуй Богу.

— Што гэта ў вас за кіёк? — спытаў я.

Міс Барклі была даволі высокая. Яна была ў белай сукенцы, якую я палічыў за форму міласэрнай сястры, бландэінка з залацістай скурай і шэрымі вачыма. Яна здавалася мне вельмі прыгожай. У руках яна трымала тонкі ратангавы кіёк, нешта накшталт цацачнага стэка.

— Гэта — аднаго афіцэра, ён быў забіты ў мінулым годзе.

— Даруйце...

— Ён быў вельмі слаўны. Я павінна была выйсці за яго замуж, а яго забілі на Соме.

— Там была сапраўдная разня.

— Вы там былі?

— Не.

— Мне расказвалі, — сказала яна. — Тут вайна зусім іншая. Мне прыслалі гэты кіёчак. Яго маці прыслала. Яго аддалі разам з ягонымі рэчамі.

— Вы доўга былі заручаны?
— Восем гадоў. Мы разам выраслі.
— Чаму ж вы не выйшлі за яго раней?
— Сама не ведаю, — сказала яна. — Вельмі неразумна. Гэта я, ва ўсякім выпадку, магла для яго зрабіць. Але я думала, што так яму будзе горай.

— Разумею.

— Вы каго-небудзь кахалі?

— Не, — сказаў я.

Мы селі на лаўку, і я паглядзеў на яе.

— У вас прыгожыя валасы, — сказаў я.

— Вам падабаюцца?

— Вельмі.

— Я хацела іх адрэзаць, калі ён памёр.

— Што вы.

— Мне хацелася што-небудзь зрабіць дзеля яго. Я не надавала ўвагі гэтакім рэчам; калі б ён захацеў, ён мог атрымаць усё. Ён мог бы атрымаць усё, што захацеў бы, калі б я толькі разумела. Я выйшла б за яго замуж альбо проста так. Зараз я ўсё гэта разумею. Але тады ён збіраўся на вайну, а я нічога не разумела.

Я маўчаў.

— Я тады наогул нічога не разумела. Я думала, што так для яго будзе горай. Я думала, мо ён не здолее перажыць гэта. А пасля яго забілі, і зараз усё скончана.

— Хто ведае.

— Так, праўда, — сказала яна. — Зараз усё скончана.

Мы азірнуліся на Рынальдзі, які размаўляў з другой сястрой.

— Як яе зваць?

— Фергюсон. Элен Фергюсон. Ваш сябар, здаецца, урач?

— Так, ён добры доктар.

— Гэта вельмі прыемна. Так рэдка сустрэнеш добрага доктара ў прыфрантавой паласе. Гэта ж прыфрантавая паласа, праўда?

— Вядома.

— Бязглузды фронт, — сказала яна. — Але тут вельмі прыгожа. А наступленне будзе?

— Так.

— Тады ў нас будзе работа. Зараз ніякай работы няма.

— Вы даўно працуеце сястрой?

— З канца пятнаццатага года. Я пайшла разам з ім. Помню, я была захоплена неразумнай думкай, што ён

трапіць у той шпіталь, дзе я працавала. Паранены шабельным ударам, з павязкай вакол галавы. Альбо з прастрэленым плячом. Нешта рамантычнае.

— Тут самы рамантычны фронт, — сказаў я.

— Так, — сказала яна. — Людзі не ўяўляюць, што такое вайна ў Францыі. Қалі б яны ўяўлялі, гэта не магло б працягвацца. Ён не быў паранены шабельным ударам. Яго разарвала на кавалкі.

Я маўчаў.

— Вы лічыце, гэта будзе доўжыцца вечна?

— Не.

— А што адбудзецца?

— Дзе-небудзь сарвецца.

— Мы сарвёмся. Мы сарвёмся ў Францыі. Нельга наладжваць такія рэчы, як на Соме, і не сарвацца.

— Тут не сарвецца, — сказаў я.

— Вы лічыце?

— Так. Мінулым летам усё ішло ўдала.

— Можна сарвацца, — сказала яна. — Усюды можна сарвацца.

— І ў немцаў таксама.

— Не, — сказала яна. — Не думаю.

Мы падышлі да Рынальдзі і міс Фергюсон.

— Вы любіце Італію? — пытаўся Рынальдзі ў міс Фергюсон па-англійску.

— Тут няблага.

— Не разумею, — Рынальдзі паківаў галавой.

— *Abbastanza bene*¹, — пераклаў я. Ён паківаў галавой.

— Гэта нядобра. Вы любіце Англію?

— Не вельмі. Я шатландка.

Рынальдзі запытальна зірнуў на мяне.

— Яна шатландка, і таму больш за Англію любіць Шатландыю, — сказаў я па-італьянску.

— Але ж Шатландыя — Англія.

Я пераклаў яго словы міс Фергюсон.

— *Pas encore*², — сказала міс Фергюсон.

— Яшчэ не?

— І ніколі не будзе. Мы не любім англічан.

— Не любіце англічан? Не любіце міс Барклі?

¹ Няблага (*італ.*).

² Яшчэ не (*італ.*).

— Ну, гэта зусім іншае. Нельга разумець так літаральна.

Крыху пачакаўшы мы развіталіся і разышліся. Па дарозе дамоў Рынальдзі сказаў:

— Вы спадабаліся міс Барклі больш, чым я. Гэта ясна, як дзень. Але тая шатландка таксама нічога.

— Так, — сказаў я. Я не звярнуў на яе ўвагі. — Яна вам падабаецца?

— Не, — сказаў Рынальдзі.

РАЗДЗЕЛ ПЯТЫ

На наступны дзень я зноў пайшоў да міс Барклі. Яе не было ў садзе, і я збочыў да таго ўваходу на вілу, куды пад'язджалі санітарныя машыны. Калі ўвайшоў, я ўбачыў старшую сястру шпіталя, якая сказала мне, што міс Барклі на дзяжурстве.

— Вайна...

Я сказаў, што ведаю.

— Вы той самы амерыканец, які служыць у італьянскай арміі? — спытала яна.

— Так, мэм.

— Як гэта здарылася? Чаму вы не пайшлі да нас?

— Сам не ведаю, — сказаў я. — А можна мне зараз перайсці да вас?

— Баюся, што зараз нельга. Скажыце, чаму вы пайшлі ў італьянскую армію?

— Я жыву ў Італіі, — сказаў я, — і я гавару па-італьянску.

— О! — сказала яна. — Я вывучаю італьянскую мову. Вельмі прыгожая мова.

— Кажуць, што яе можна вывучыць за два тыдні.

— Не-е, я не вывучу за два тыдні. Я займаюся ўжо некалькі месяцаў. Калі хочаце яе ўбачыць, можаце зайсці пасля сямі гадзін. Яе тады замяняць. Але не прыводзьце з сабой розных італьянцаў.

— Нягледзячы на прыгожую мову?

— Так. Нягледзячы нават на прыгожыя мундзіры.

— Да сустрэчы, — сказаў я.

— A rivederci, tenente¹.

— A rivederla. — Я казырнуў і выйшаў. Нельга ка-

¹ Да пабачэння, лейтэнант (італ.).

зыраць чужаземцам так, як гэта робяць у Італіі, і не адчуваць разгубленасці. Італьянская манера казыраць, відаць, не разлічана на экспарт.

Дзень быў гарачы. Ранкам я ездзіў у вярхоўе ракі, да перадмаставога ўмацавання ля Плавы. Адтуль павінна пачацца наступленне. У мінулым годзе прасоўвацца па тым беразе было немагчыма, бо толькі адна дарога вяла ад перавалу да пантоннага моста і яна амаль цэлую мілю была адкрыта для кулямётнага і гарматнага агню. Акрамя таго, яна была недастаткова шырокая, каб увабраць увесь неабходны для наступлення транспарт, і аўстрыйцы маглі наладзіць там сапраўдную разню. Але італьянцы перайшлі раку і прасунуліся па беразе ў абодва бакі, такім чынам яны ўтрымлівалі зараз на аўстрыйскім беразе ракі паласу на паўтары мілі. Гэта давала ім небяспечную перавагу, і аўстрыйцам нельга было дапускаць, каб яны замацаваліся там. Я думаю, тут выяўлялася агульная цяжкасць, бо другое перадмаставое ўмацаванне, якое ніжэй па рацэ, усё яшчэ заставалася ў руках аўстрыйцаў. Аўстрыйскія акопы былі ніжэй, на схіле гары, толькі за некалькі ярдаў ад італьянскіх пазіцый. Раней на беразе быў гарадок, але яго размалаціла на трэскі. Крыху далей былі руіны чыгуначнай станцыі і разбураны мост, які нельга было адрамантаваць і скарыстоўваць, бо за ім можна было назіраць з усіх бакоў.

Я праехаў па вузкай дарозе ўніз да ракі, пакінуў машыну на перавязачным пункце пад выступам пагорка, пераправіўся цераз пантонны мост, захінуты рогам гары, і абышоў акопы на месцы разбуранага гарадка і ля падножжа схіла. Усе былі ў бліндажах. Я ўбачыў складзеныя напалатове ракеты, якімі карысталіся для выкліку агнявой падтрымкі артылерыі альбо для сігналізацыі, калі была перарвана сувязь. Было ціха, гарача і брудна. Я паглядзеў цераз драцяныя загароды на аўстрыйскія пазіцыі. Нікога не было відаць. Я выпіў са знаёмым капітанам у адным з бліндажоў і цераз мост вярнуўся назад.

Дабудоўвалася новая шырокая дарога, якая перавальвала праз гару і зігзагамі спускалася да моста. Наступленне павінна было пачацца, як толькі гэтая дарога будзе дабудавана. Яна ішла па лесе, крута выгінаючыся. План быў такі: усё падвозіць па новай дарозе, а пасля грузавікі і вазы, санітарныя машыны з параненымі і ўсё зваротны транспарт накіроўваць па старой вузкай дарозе. Перавязачны пункт знаходзіўся на аўстрыйскім беразе пад

выступам пагорка, і параненых павінны былі на насілках несці цераз пантонны мост. Меркавалася захаваць гэты парадак і пасля пачатку наступлення. Як я сабе ўяўляў, апошняя міля з лішнім новай дарогі там, дзе заканчваўся схіл, павінна была прастрэльвацца аўстрыйскай артылерыяй. Справа магла закончыцца кепска. Але я знайшоў месца, дзе можна было схаваць машыны пасля таго, як яны пройдуць гэты апошні небяспечны перагон, і дзе яны маглі чакаць, пакуль параненых перанясуць цераз пантонны мост. Мне хацелася праехаць па новай дарозе, але яна не была яшчэ закончана. Яна была шырокая, з добра разлічаным профілем, і яе выгібы выглядалі вельмі прывабна ў прасветах на лясістым схіле гары. Для машын з іхнімі моцнымі тармазамі спуск не будзе цяжкі, бо, ва ўсякім выпадку, уніз яны пойдучь парожнія. Я паехаў па вузкай дарозе назад.

Двое карабінераў затрымалі машыну. Наперадзе на дарозе разарваўся снарад, і пакуль мы стаялі, разарвалася яшчэ тры. Гэта былі 77-міліметраўкі, і калі яны ляцелі, быў чуваць пранізлівы шэлест, а пасля рэзкі, кароткі выбух, успышка, і шэры дым засцілаў дарогу. Карабінеры далі нам знак ехаць далей. Калі параўняліся з месцамі выбухаў, я аб'ехаў невялікія варонкі і адчуў пах узрыўчаткі і пах разварочанай гліны, і каменя, і свежараструшчанага крэменю. Я вярнуўся ў Гарыцыю, на нашу вілу, і, як я ўжо казаў, пайшоў да міс Барклі, якая была на дзяжурстве.

У час абеду я еў вельмі хутка і адразу ж зноў выправіўся на вілу, дзе быў англійскі шпіталь. Віла была вельмі вялікая і прыгожая, і ля дома раслі цудоўныя дрэвы. Міс Барклі сядзела на лаўцы ў садзе. З ёй была міс Фергюсон. Яны, здавалася, узрадаваліся мне, і праз нейкі час міс Фергюсон папрасіла прабачэння і ўстала.

— Я пакіну вас, — сказала яна. — Вы выдатна абыходзіцеся без мяне.

— Не ідзіце, Элен, — сказала міс Барклі.

— Не, я пайду ўжо. Мне трэба пісаць пісьмы.

— Дабранач, — сказаў я.

— Дабранач, містэр Генры.

— Не пішыце нічога такога, што занепакоіла б цэнзара.

— Не хвалюйцеся. Я пішу толькі пра тое, у якім прыгожым месцы мы жывём і якія храбрыя ўсе італьянцы.

— Працягвайце гэтак жа, і вы атрымаеце ордэн.

— Буду вельмі рада. Дабранач, Кэтрын.

— Я хутка зайду да вас, — сказала міс Барклі. Міс Фергюсон знікла ў цемры.

— Яна добрая, — сказаў я.

— Гэта праўда. Яна вельмі добрая. Яна сястра.

— А вы хіба не сястра?

— О не. Я тое, што называецца VAD¹. Мы працуем вельмі шмат, але нам не давяраюць.

— А чаму?

— Не давяраюць тады, калі няма справы. Калі працы шмат, тады давяраюць.

— А ў чым розніца?

— Сястра — гэта накшталт доктара. Трэба доўга вучыцца. А VAD заканчваюць толькі кароткатэрміновыя курсы.

— Разумею.

— Італьянцы не хацелі дапускаць жанчын так блізка да фронту. Такім чынам, у нас тут асаблівы рэжым. Мы нікуды не выходзім.

— Але я магу прыходзіць сюды?

— Ну вядома. Тут не манастыр.

— Давайце забудземся пра вайну.

— Гэта не так проста. У такім месцы цяжка забыцца пра вайну.

— І ўсё ж забудзем.

— Добра.

Мы паглядзелі адно на адно ў цемры. Яна здалася мне вельмі прыгожай, і я ўзяў яе за руку. Яна не адняла рукі, і я пацягнуўся, і я абняў яе.

— Не трэба, — сказала яна. Я не адпускаяў яе.

— Чаму?

— Не трэба.

— Трэба, — сказаў я. — Так добра.

Я нахіліўся ў цемры, каб пацалаваць яе, і нешта апякло мяне коратка і востра. Яна моцна пляснула мне па твары. Удар выпаў на пераносе і вочы, і ў мяне выступілі слёзы.

— Даруйце мне, — сказала яна.

Я адчуў сябе ў крыху выгадным становішчы.

— Вы зрабілі правільна.

— Не, вы, калі ласка, даруйце мне, — сказала яна. —

¹ Voluntary Aid Departament (англ.) — аддзяленне добраахвотнай дапамогі.

Але гэта так непрыгожа атрымалася — сястра з афіцэрам у выхадны вечар. Я не хацела зрабіць вам балюча. Вам балюча?

Яна глядзела на мяне ў цемры. Я быў злосны і адначасна адчуваў упэўненасць, ведаючы ўсё загадзя, як хады ў шахматнай партыі.

— Вы зрабілі абсалютна правільна, — сказаў я. — Я не сярдую.

— Бедненькі!

— Ведаеце, я жыву нейкім нялюдскім жыццём. Мне нават не выпадае размаўляць па-англійску. І пасля, вы гэткая прыгожая.

Я пазіраў на яе.

— Навошта вы ўсё гэта гаворыце? Я ж папрасіла ў вас прабачэння. Мы ўжо памірыліся.

— Так, — сказаў я. — І мы перасталі гаварыць пра вайну.

Яна засмяялася. Я ўпершыню пачуў, як яна смяецца. Я сачыў за яе тварам.

— Вы слаўны, — сказала яна.

— Зусім не.

— Праўда, вы добры. Хочаце, я сама вас пацалую?

Я паглядзеў ёй у вочы і зноў абняў яе за талію і пацалаваў. Я пацалаваў яе моцна, і моцна прыціснуў да сябе, і імкнуўся растуліць яе губы; яны былі моцна сціснуты. Я ўсё яшчэ быў злосны, і калі я прыціснуў яе да сябе, яна раптам здрыганулася. Я моцна прыціскаў яе і адчуваў, як стукае яе сэрца, і яе губы растуліліся і галава адхінулася на маю руку, і я адчуў, што яна плача на маім плячы.

— Мілы! — сказала яна. — Вы заўсёды будзеце ласкавы да мяне, праўда?

“Да д’ябла”, — падумаў я. Я пагладзіў яе па валасах, паляпаў па плячы. Яна плакала.

— Праўда, будзеце? — Яна падняла на мяне свае вочы. — Таму што ў нас будзе вельмі дзіўнае жыццё.

Крыху счакаўшы я правёў яе да дзвярэй вілы, і яна ўвайшла, а я накіраваўся дамоў. Калі прыйшоў дамоў, падняўся ў свой пакой. Рынальдзі ляжаў на ложку. Ён паглядзеў на мяне.

— Значыць, у вас з міс Барклі ўсё нармальна?

— Мы з ёй сябры.

— Зараз вы нагадваеце сабаку на паляванні.

Я не зразумеў.

— Каго?

Ён патлумачыў.

— Гэта вы, — сказаў я, — нагадваеце сабаку, які...

— Спыніцеся, — сказаў ён. — Яшчэ крыху, і мы нагаворым адзін аднаму шмат крыўднага. — Ён засмяўся.

— Дабранач, — сказаў я.

— Дабранач.

Падушкай я збіў яго свечку і лёг у цемры. Рынальдзі падняў свечку, запаліў і працягваў чытаць.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Два дні я аб'язджаў пасты. Калі я вярнуўся дамоў, было ўжо вельмі позна, і толькі наступным вечарам я ўбачыўся з міс Барклі. У садзе яе не было, і мне давалося чакаць у канцылярыі шпітала, калі яна спусціцца ўніз. Ля сцен пакоя, занятага пад канцылярыю, стаяла шмат мармуровых бюстаў на пастаментах з расфарбаванага дрэва. Вестыбюль перад канцылярыяй таксама быў застаўлены імі. Згодна з агульнай уласцівасцю мармуровых статуй яны ўсе здаваліся падобнымі адна на адну. На мяне скульптура заўсёды ўздзейнічала адмоўна; бронза яшчэ куды не ішло, але мармуровыя бюсты нязменна нагадваюць могількі. Ёсць, зрэшты, адны надта прыгожыя могількі — у Пізе. А дрэнных мармуровых статуй больш за ўсё ў Генуі. Гэтая віла раней належала нейкаму нямецкаму багацею, і бюсты, напэўна, каштавалі яму шмат грошай. Цікава, чыя гэта работа, колькі за іх заплацілі. Я спрабаваў высветліць, ці продкі гэта, ці яшчэ хто-небудзь; але ўсе яны мелі аднастайна-класічны выгляд. Гледзячы на іх, нічога нельга было распазнаць.

Я сядзеў на крэсле, трымаючы ў руках кепі. Нам належала нават у Гарыцыні насіць стальных каскі, але яны былі нязручнымі і здаваліся брыдка бутафорскімі ў горадзе, дзе цывільнае насельніцтва не было эвакуіравана. Я сваю адзьяваў, калі выязджаў на пасты, і, акрамя таго, я меў з сабой англійскі процівагаз — процівагазавую маску, як іх тады называлі. Мы толькі-толькі пачалі атрымліваць іх. Яны і на самай справе нагадвалі маскі. Усе мы таксама абавязаны былі насіць аўтаматычныя пісталеты, нават дактары і афіцэры ў санітарных часцях. Я адчуваў свой пісталет, калі адкідваўся на спінку крэсла. Кожны заўважаны без пісталета мусіў быць

арыштаваны. Рынальдзі замест пісталета набіваў кабуру туалетнай паперай. Я насіў свой без падману і адчуваў сябе ўзброеным да таго часу, пакуль мне не даводзілася страляць з яго. Гэта быў пісталет сістэмы “астра”, калібра 7,65, з кароткім ствалом, які так падскокваў падчас спуску курка, што папасці ў цэль было палкам неверагодна. Калі трэніраваўся страляць, я браў прыцэл ніжэй мішэні і стараўся стрымаць трымценне ствала, і нарэшце я навучыўся з дваццаці крокаў пападаць не болей ярда ад вызначанай цэлі, і тады раптам мне стала зразумела, як недарэчна наогул насіць пісталет, і хутка я зусім забыўся пра яго, і ён матляўся ў мяне ззаду на папрузе, не выклікаючы ніякіх эмоцый, акрамя хіба што невялікага сораму падчас сустрэчы з англічанамі альбо амерыканцамі. І вось зараз я сядзеў на крэсле, і дзяжурны канцылярыст неадабральна пазіраў на мяне з-за канторкі, а я разглядваў мармуровую падлогу, пастаменты з мармуровымі бюстамі і фрэскі на сценах у чаканні міс Барклі. Фрэскі былі неблагія. Фрэскі заўсёды добрыя, калі фарба на іх пачынае лущыцца і абсыпацца.

Я ўбачыў, што Кэтрын Барклі ўвайшла ў вестыбюль, і ўстаў. Яна не здавалася высокай, калі ішла мне насустрач, але яна была вельмі прыгожая.

— Добры вечар, містэр Генры, — сказала яна.

— Добры вечар, — сказаў я. Канцылярыст за канторкай прыслухоўваўся.

— Пасядзім тут ці выйдзем у сад?

— Давайце выйдзем. У садзе халадней.

Я пайшоў за ёй да дзвярэй, канцылярыст пазіраў нам услед. Калі мы ішлі ўжо па высыпанай гравіем сцежцы, яна сказала:

— Дзе вы былі?

— Я выязджаў на пасты.

— І вы не маглі папярэдзіць мяне хоць запіскай?

— Не, — сказаў я. — Не атрымалася. Я думаў, што вярнуся тым жа днём.

— І ўсё-ткі трэба было паведаміць мне, мілы.

Мы збочылі з алеі і ішлі па сцежцы пад дрэвамі. Я ўзяў яе за руку, затым спыніўся і пацалаваў яе.

— Ці нельга нам пайсці куды-небудзь?

— Не, — сказала яна. — Мы можам гуляць толькі тут. Вас вельмі доўга не было.

— Сёння трэці дзень. Але зараз я вярнуўся.

Яна паглядзела на мяне.

— І вы мяне кахаеце?

— Так.

— Праўда, вы ж казалі, што вы мяне кахаеце?

— Так, — салгаў я. — Я кахаю вас.

Я не казаў гэтага раней.

— І вы будзеце зваць мяне Кэтрын?

— Кэтрын.

Мы прайшлі яшчэ крыху і зноў спыніліся пад дрэвам.

— Скажыце: ноччу я вярнуўся да Кэтрын.

— Ноччу я вярнуўся да Кэтрын.

— Мілы, вы ж вярнуліся, праўда?

— Так.

— Я вас так кахаю, і гэта было так страшна. Вы больш не паедзеце?

— Не, я заўсёды буду вяртацца.

— Я так вас кахаю. Пакладзіце зноў руку сюды.

— Яна ўвесь час тут.

Я павярнуў яе да сябе, мне стаў відаць яе твар, калі я палаваў яе, і я ўбачыў, што яе вочы заплюшчаны. Я палаваў яе ў заплюшчаныя вочы. Я вырашыў, што яна, відаць, крыху не ў сабе. Але хіба не ўсё адно? Я не думаў пра тое, чым гэта можа скончыцца. Гэта было лепей, чым кожны вечар хадзіць у афіцэрскі публічны дом, дзе дзеўкі вешаюцца вам на шыю і ў адзнаку сваёй прыхільнасці, у прамежках паміж падарожжамі наверх з іншымі афіцэрамі, адзяваюць ваша кепі задам наперад. Я ведаў, што не люблю Кэтрын Барклі, і не збіраюся яе кахаць. Гэта была гульня, як брыдж, толькі замест карт былі словы. Як у брыджы, трэба было рабіць выгляд, што гуляеш на грошы альбо яшчэ на нешта. Пра тое, на што ішла гульня, не гаварылася ні слова. Але мне было ўсё роўна.

— Куды б нам пайсці, — сказаў я. Як кожны мужчына, я не ўмеў доўга заляцацца стоячы.

— Няма куды, — сказала яна. Яна вярнулася на зямлю з таго свету, у якім знаходзілася.

— Пасядзім крыху тут.

Мы селі на пляскатую каменную лаву, і я ўзяў Кэтрын Барклі за руку. Яна не дазволіла мне абняць яе.

— Вы вельмі стаміліся? — спытала яна.

— Не.

Яна пазірала ўніз, на траву.

— Дрэнную гульню мы з вамі распачалі.

— Якую гульню?

— Не прытварайцеся дурнем.

— Я і не думаю.

— Вы слаўны, — сказала яна, — і вы імкняцеся іграць як мага лепей. Але гульня ўсё адно кепская.

— Вы заўсёды адгадваеце чужыя думкі?

— Не заўсёды. Але вышы я ведаю. Вам няма сэнсу прытварацца, што вы мяне кахаеце. На сённяшні дзень з гэтым скончана. Пра што вы хацелі б зараз пагаварыць?

— Але я на самай справе кахаю вас.

— Ведаеце што, давайце не будзем хлусіць, калі ў гэтым няма патрэбы. Вы вельмі добра правялі сваю ролю, і зараз усё добра. Я ж не зусім вар'ятка. На мяне калі і находзіць, то толькі крыху і ненадоўга.

Я спіснуў яе руку.

— Кэтрын, дарагая...

— Як смешна гэта зараз гучыць: “Кэтрын”. Вы не заўсёды аднолькава гэта прамаўляеце. Але вы вельмі слаўны. Вы вельмі добры, вельмі.

— Гэтак гаворыць і наш святар.

— Так, вы добры. І вы будзеце наведваць мяне?

— Вядома.

— І вам няма патрэбы гаварыць, што вы кахаеце мяне. З гэтым пакуль што скончана. — Яна ўстала і падала мне руку. — Дабранач.

Я хацеў пацалаваць яе.

— Не, — сказала яна. — Я дужа стамілася.

— І ўсё-ткі пацалуйце мяне, — сказаў я.

— Я страшэнна стамілася, мілы.

— Пацалуйце мяне.

— Вам вельмі хочацца?

— Вельмі.

Мы пацалаваліся, але яна раптам вырвалася.

— Не трэба. Дабранач, мілы.

Мы дайшлі да дзвярэй, і я ўбачыў, як яна пераступіла парог і пайшла па вестыбюлі. Мне падабалася сачыць за яе рукамі. Яна схавалася ў калідоры. Я пайшоў дамоў. Ноч была душная, і ў гарах не сціхала ні на хвіліну. Былі бачны ўспышкі на Сан-Габрыэле.

Ля “Віла-Роса” я спыніўся. Аканіцы былі зачынены, але ўсярэдзіне яшчэ шумелі. Нехта спяваў. Я пайшоў у свой пакой. Рынальдзі ўвайшоў, калі я распранаўся.

— Ага, — сказаў ён, — справа ладзіцца. Бэбі збянтэжаны.

— Дзе вы былі?

— На “Віла-Роса”. Вельмі карысна для душы, бэбі. Мы спявалі хорам. А дзе былі вы?

— Заходзіў да англічан.

— Дзякуй Богу, што я не зблытаўся з англічанамі.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

На наступны дзень, калі вяртаўся з першага горнага паста, я спыніў машыну ля *smistimento*¹, дзе параненыя і хворыя размяркоўваліся згодна з іхнімі дакументамі і на дакументах рабілі адзнаку аб накіраванні ў той ці іншы шпіталь. Я сам веў машыну і застаўся ў ёй, а шафёр панёс дакументы для адзнакі. Дзень быў гарачы, і неба было надта блакітнае і яркае, а дарога белая і пыльная. Я сядзеў на высокім сядзенні фіата і ні аб чым не думаў. Міма па дарозе ішоў полк, і я пазіраў, як крочаць шарэнгі. Людзі былі стомленыя і спацелыя. Некаторыя былі ў сталёных касках, але большасць несла іх прычэпленымі да ранцаў. Для многіх каскі былі надта вялікія і амаль закрывалі вушы. Афіцэры ўсе былі ў касках, але падобраных па памерах. Гэта была частка брыгады Базіліката. Я пазнаў іхнія паласатыя, чырвоныя з белым, пятліцы. Полк ужо даўно прайшоў, але міма ўсё яшчэ валакліся адсталыя, — тыя, хто не меў сілы крочыць у нагу са сваім аддзяленнем. Яны былі стомленыя, спацелыя, запыленыя. Некаторыя здаваліся зусім хворымі. Калі апошні адсталы прайшоў, на дарозе з’явіўся яшчэ адзін салдат. Ён пакульгваў. Ён спыніўся і сеў ля дарогі. Я вылез і падышоў да яго.

— Што з вамі?

Ён паглядзеў на мяне і ўстаў.

— Я ўжо іду.

— А ў чым справа?

— Усё вайна, ну яе да...

— Што з вашай нагой?

— Справа не ў назе. У мяне грыжа.

— Чаму ж вы ідзяце пешкі? — спытаў я. — Чаму вы не ў шпіталі?

— Не пускаюць. Лейтэнант кажа, што я знарок скінуў бандаж.

¹ Эвакапункт (італ.).

— Пакажыце мне.

— Яна выйшла.

— З якога боку?

— Вось тут.

Я памацаў ягоны живот.

— Кашляніце, — сказаў я.

— Каб ад гэтага не стала горай. Яна ўжо і так у два разы большая, чым раніцай.

— Сядайце ў машыну, — сказаў я. — Калі паперы маіх параненых будуць гатовыя, я сам адвязу вас і здам у вашу санітарную часць.

— Ён скажа, што я знарок.

— Тут яны не змогуць прыдрацца, — сказаў я. — Гэта не рана. У вас жа было гэта і раней?

— Але я згубіў бандаж.

— Вас накіруюць у шпіталь.

— А ці нельга мне застацца з вамі, tenente?

— Не, у мяне няма на вас дакументаў.

У дзвярах з'явіўся шафёр з дакументамі параненых, якіх мы везлі.

— Чацвярых у сто пяты. Дваіх у сто трыццаць другі, — сказаў ён. Гэта былі шпіталі на другім беразе.

— Сядайце за руль, — сказаў я.

Я дапамог салдату з грыжай залезці на сядзенне побач з намі.

— Вы размаўляеце па-англійску? — спытаў я.

— Так.

— Што вы скажаце пра гэту праклятую вайну?

— Брыдота.

— Дзіўна, калі б іначай. Сапраўдная брыдота.

— Вы былі ў Штатах?

— Быў. У Пітсбургу. Я здагадаўся, што вы амерыканец.

— Хіба я дрэнна размаўляю па-італьянску?

— Я адразу здагадаўся, што вы амерыканец.

— Яшчэ адзін амерыканец, — сказаў шафёр па-італьянску, зірнуўшы на салдата з грыжай.

— Паслухайце, лейтэнант. Вы абавязкова павінны даставіць мяне ў полк?

— Так.

— Справа ў тым, што старшы доктар ведае пра маю грыжу. Я да д'ябла выкінуў бандаж, каб мне стала горай і не давалася зноў ісці на перадаваю.

— Разумею.

— Мо вы адвезяце мяне ў іншае месца?

— Калі б мы былі бліжэй да фронта, я мог бы здаць вас на першы медыцынскі пункт. Але тут, у тыле, нельга без дакументаў.

— Калі я вярнуся, мне зробіць аперацыю, а пасля ўвесь час будуць трымаць на перадавой.

Я падумаў.

— Вы хацелі б увесь час тырчаць на перадавой? — спытаў ён.

— Не.

— Д'ябал! — сказаў ён. — Якая гідкая гэтая вайна.

— Паслухайце, — сказаў я. — Выйдзіце з машыны, упадзіце і набіце сабе шышку на галаве, а я на зваротным шляху забяру вас і адвяду ў шпіталь. Мы на хвіліну спынімся, Альда.

Мы з'ехалі на абочыну і спыніліся. Я дапамог яму вылезці.

— Тут вы мяне і знойдзеце, лейтэнант, — сказаў ён.

— Да сустрэчы, — сказаў я. Мы паехалі далей і абагналі полк прыблізна праз мілю, затым пераправіліся цераз раку, каламутную ад расталага снегу і рухавую ля бакоў моста, і па дарозе, якая перасякае раўніну, дабраліся да шпіталю, дзе трэба было здаць параненых. На зваротным шляху я сам сядзеў за рулём і хутка гнаў пустую машыну туды, дзе сядзеў салдат з Пітсбурга. Спачатку мы мінулі полк, які рухаўся марудна і быў яшчэ больш стомлены; затым адсталых. Пасля мы ўбачылі пасярод дарогі санітарны фургон. Два салдаты падымалі салдата з грыжай. Яны вярнуліся па яго. Калі ўбачыў мяне, ён пакруціў галавой. Ягоная каска звалілася, і лоб, ля самых валасоў, быў скрываўлены. На носе была абадраная скура, і на крываваю драпіну наліп пыл, і ў валасах таксама быў пыл.

— Зірніце, якая шышка, лейтэнант, — гукнуў ён. — Але нічога не зробіш. Яны вярнуліся па мяне.

Калі я вярнуўся на вілу, было пяць гадзін, і я пайшоў туды, дзе мылі машыны, каб стаць пад душ. Затым я складаў рапарт, седзячы ў сваім пакоі ля адчыненага акна, у штанах і кашулі. Наступленне было прызначана на паслязаўтра, і я мусіў выехаць са сваімі машынамі ў Плаву. Ужо даўно я не пісаў у Штаты, і я ведаў, што трэба напісаць, але гэтулькі часу адкладваў, што зараз пісаць было ўжо амаль немагчыма. Не было пра што пі-

саць. Я адправіў некалькі паштовак *Zona di Guerra*¹, выкрасліўшы з тэкста ўсё, акрамя “я жывы і здаровы”. Так хутчэй дайдуць. Гэтыя паштоўкі вельмі спадабаюцца ў Амерыцы — нязвыклыя і таямнічыя. Нязвыклай і таямнічай была вайна ў гэтай зоне, але мне яна здавалася добра абмазгаванай і жорсткай у параўнанні з іншымі войнамі, якія былі скіраваныя супраць аўстрыйцаў. Аўстрыйская армія была створана дзеля перамог Напалеона — любога Напалеона. Добра, каб і ў нас быў Напалеон, але ў нас быў толькі *Il generale Cadorna*, тлусты і самазадаволены, і *Vittorio-Emmanuele*, маленькі чалавек з худой доўгай шыяй і казлінай бародкай. У правабярэжнай арміі быў герцаг Аоста. Бадай, ён быў занадта прыгожы для вялікага палкаводца, але ў яго быў воблік сапраўднага мужчыны. Многія хацелі б, каб ён быў каралём. Ён меў знешнасць караля. Ён быў дзядзькам караля і камандаваў трэцяй арміяй. Мы былі ў другой арміі. У трэцяй арміі было некалькі англійскіх батарэй. У Мілане я пазнаёміўся з двума англійскімі артылерыстамі адтуль. Яны былі вельмі мілыя, і мы выдатна правялі вечар. Яны былі рослыя і сарамлівыя, і ўсё іх бянтэжыла і адначасова падабалася. Лепш, каб я служыў у англійскай арміі. Усё было б прасцей. Але я, відаць, загінуў бы. Ну, у санітарным атрадзе, напэўна, не. Не, нават і ў санітарным атрадзе. Здаралася, і шафёры англійскіх санітарных машын гінулі. Але я ведаў, што не загіну. Гэтай вайной не. Яна не мела да мяне ніякіх адносін. Мне яна здавалася не больш небяспечнай, чым вайна ў кіно. Усё-ткі я шчыра хацеў, каб вайна скончылася. Мо гэтым летам будзе канец. Мо аўстрыйцаў паб’юць. Іх заўсёды білі ў ранейшых войнах. А што асаблівага ў гэтай вайне? Усе гавораць, што французы выдыхнуліся. Рынальдзі расказваў, што французскія салдаты ўзбунтаваліся і войскі пайшлі на Парыж. Я спытаў у яго, што ж было далей, і ён сказаў: “Ну, іх спынілі”. Мне хацелася пабываць у Аўстрыі без усялякай вайны. Мне хацелася пабываць у Шварцвальдзе. Мне хацелася пабываць на Гарцы. А дзе гэта Гарц, між іншым? Зараз баі вяліся ў Карпатах. Туды мне не хацелася. Хоць, бадай, і гэта было б няблага. Калі б не было вайны, я мог бы паехаць у Іспанію. Сонца ўжо заходзіла і дзень астываў. Пасля вячэры я паеду да Кэт-

¹ Военная зона (итал.).

рын Барклі. Мне хацелася, каб яна зараз была тут са мной. Мне хацелася, каб мы разам былі ў Мілане. Добра было б павячэраць у “Кова” і пасля душным вечарам прайсціся па Віа-Манцоні, і перайсці цераз мост, і пайсці ўздоўж канала, і зайсці ў гатэль з Кэтрын Барклі. Мо яна пайшла б. Мо яна ўявіла б сабе, што я — той афіцэр, якога забілі на Соме, і вось мы ўваходзім у галоўны пад’езд і швейцар здымае фуражку і я спыняюся ля канторкі парцье спытаць ключ і яна чакае ля ліфта і пасля мы ўваходзім у кабінку ліфта і ён паўзе ўгару вельмі марудна пазвоньваючы на кожным паверсе а затым і наш паверх і хлапчук-ліфцёр адчыняе дзверы і яна выходзіць і выходжу я і мы ідзем па калідоры і я ключом адмыкаю дзверы і ўваходжу і пасля здымаю трубку тэлефона і прашу каб прыняслі бутэльку капры б’янка ў сярэбраным вядзерцы поўным лёду і чуваць як лёд звініць у вядзерцы ўсё бліжэй па калідору і хлапчук стукаецца і я кажу пастаўце калі ласка ля дзвярэй. Таму што мы ўсё з сябе скінулі таму што вельмі горача і акно разнасцежана і ластаўкі лягаюць над стрэхамі дамоў і калі ўжо зусім сцямнее і падыйдзеш да акна маленькія кажаны носяцца над дамамі і над вершалінамі дрэў і мы п’ём капры і дзверы замкнёныя і так горача і толькі прасціна і цэлая ноч і мы ўсю ноч кахаем адно аднаго гарачай ноччу ў Мілане. Я хутка павячэраю і пайду да Кэтрын Барклі.

За сталом было занадта шмат размоў, і я піў віно, бо сёння вечарам мы не былі б братамі, калі б я крыху не вышў, і я размаўляў са святаром пра архіепіскапа Айрленда, відаць, вельмі дастойнага чалавека, пра яго несправядлівы лёс, пра несправядлівасці ў адносінах да яго, у якіх я, як амерыканец, быў часткова вінаваты, і пра якія я наогул нічога не ведаў, але рабіў выгляд, што мне ўсё гэта выдатна вядома. Было б няветліва нічога пра гэта не ведаць, выслухаўшы гэткае бліскучае вытлумачэнне сутнасці ўсёй справы, у рэшце рэшт, відаць, заснаванага на непаразуменні. Я знайшоў, што ў яго вельмі прыгожае імя, і да таго ж ён быў родам з Мінесоты, такім чынам імя атрымлівалася на самай справе выдатнае: Айрленд Мінесоцкі, Айрленд Віскансінскі, Айрленд Мічыганскі. Не, справа не ў тым. Тут справа значна глыбейшая. Так, ойча мой. Праўда, ойча мой. Магчыма, ойча мой. Не, ойча мой. Ну, што ж, можа быць, і так, ойча мой. Вам лепей ведаць, ойча мой. Святар быў добры, але занудлівы. Афіцэры былі нядобрыя, але занудлівыя. Ка-

роль быў добры, але занудлівы. Віно было дрэннае, але не занудлівае. Яно здымала з зубоў эмаль і пакідала яе на паднябенні.

— І святара пасадзілі за краты, — гаварыў Рока, — бо мы знайшлі ў яго трохпрацэнтныя паперы. Гэта было ў Францыі, вядома. Тут бы яго ніколі не арыштавалі. Ён сцвярджаў, што рацуча нічога не ведае пра пяціпрацэнтныя. Гэта ўсё здарылася ў Безье. Я якраз быў там і, калі прачытаў у газетах, накіраваўся ў турму і папрасіў, каб мяне дапусцілі да святара. Было відавочна, што паперы ён украў.

— Не веру ніводнаму слову, — сказаў Рынальдзі.

— Гэта як вам хочацца, — сказаў Рока. — Але я расказваю пра гэта для нашага святара. Гісторыя вельмі павучальная. Ён святар, ён здолее яе ацаніць.

Святар усміхнуўся.

— Працягвайце, — сказаў ён. — Я слухаю.

— Вядома, частку папер так і не знайшлі, але ўсе трохпрацэнтныя аказаліся ў святара, і яшчэ аблігацыі нейкіх мясцовых пазык, не памятаю якіх. Такім чынам, я прыйшоў у турму, — вось тут і пачынаецца самае цікавае, — і стаю ля яго камеры і кажу, нібыта на споведзі: “Блаславіце мяне, ойча, бо вы саграшылі”.

Усе гучна засмяяліся.

— І што ж ён адказаў? — спытаў святар.

Рока не звярнуў на яго ўвагу і пачаў талкаваць мне сэнс жарту:

— Разумеце, у чым тут соль? — Відаць, гэта быў вельмі дасціпны жарт, калі яго правільна зразумець. Мне падлілі яшчэ віна, і я расказаў анекдот пра англійскага радавога, якога паставілі пад душ. Затым маёр расказаў анекдот пра адзінаццаць чэхаславакаў і венгерскага капрала. Я зноў выпіў віна і расказаў анекдот пра жакея, які знайшоў пені. Маёр сказаў, што ёсць займальны італьянскі анекдот пра герцагіню, якой не спалася па начах. Тут святар пайшоў, і я расказаў анекдот пра коміважора, які прыехаў у Марсель у пяць гадзін раніцы, калі дзьмуў містраль. Маёр сказаў, што да яго дайшлі чуткі, што я ўмею піць. Я адмаўляў гэта. Ён сказаў, што гэта праўда і што, Бахус сведка, ён праверыць, ці так гэта. Толькі не Бахус, сказаў я. Не Бахус. Так, Бахус, сказаў ён. Я мушу піць на вытрымку з Басі Філіпа Вінчэнца. Басі сказаў жа, што гэта несправядліва, бо ён ужо выпіў удвая больш, чым я. Я сказаў, што гэта брыдка хлусня,

Бахус ці не Бахус, Філіпа Вінчэнца Басі, ці Басі Філіпа Вінчэнца, ні кроплі не глынуў за цэлы вечар, і як яго, уласна, зваць? Ён спытаў, а як зваць мяне — Энрыка Федэрыка ці Федэрыка Энрыка? Я сказаў, Бахуса да д'ябла, а хто дужэйшы, той і пераможа, і маёр даў нам старт кубкамі чырвонага віна. Выпіўшы палову кубка, я не захацеў працягваць. Я ўспомніў, куды іду.

— Басі перамог, — сказаў я. — Ён дужэйшы. Мне пара ісці.

— Праўда, яму пара, — сказаў Рынальдзі. — У яго спатканне. Я гэта ведаю.

— Мне пара ісці.

— Да сустрэчы іншым разам, — сказаў Басі. — Да сустрэчы іншым разам, калі ў вас будзе больш сілы.

Ён паляпаў мяне па плячы. На стале гарэлі свечкі. Усе афіцэры былі надта вясёлыя.

— Дабранач, панове, — сказаў я.

Рынальдзі выйшаў разам са мной. Мы спыніліся ля пад'езда, і ён сказаў:

— Вы лепей не хадзілі б туды п'яным.

— Я не п'яны, Рынін. Слова гонару.

— Вы хоць пажавалі б зерне кавы.

— Глупства.

— Я вам зараз прынясу, бэбі. Пагуляйце пакуль тут. — Ён вярнуўся са жменяй смажаных зярнят кавы. — Па-жуйце, бэбі, і хай дапаможа вам Бог.

— Бахус, — сказаў я.

— Я правяду вас.

— Ды я нармальна адчуваю сябе.

Мы ішлі ўдвух па горадзе, і я жаваў зерне кавы. Ля ўезду ў алею, якая вяла да вілы англічан, Рынальдзі пажадаў мне добрай ночы.

— Дабранач, — сказаў я. — А чаму б не зайсці і вам?

Ён пакруціў галавой.

— Не, — сказаў ён. — Я аддаю перавагу больш звыклым уцехам.

— Дзякуй за зерне кавы.

— Не варта, бэбі. Не варта.

Я пайшоў па алеі. Абрысы кіпарысаў па баках былі выразныя. Я азірнуўся і ўбачыў, што Рынальдзі стаіць і пазірае мне ўслед, і я памахаў яму рукой.

Я сядзеў у прыёмным пакоі вілы, чакаў Кэтрын Барклі. Нехта ўвайшоў у вестыбюль. Я ўстаў, але гэта была не Кэтрын. Гэта была міс Фергюсон.

— Хэло, — сказала яна. — Кэтрын прасіла мяне перадаць вам, што, на жаль, яна сёння не можа з вамі сустрацца.

— Шкада. Спадзяюся, яна не хворае?

— Яна не зусім здаровая.

— Скажыце ёй, калі ласка, што я вельмі занепакоены.

— Скажу.

— А мо мне зайсці заўтра раніцай?

— Зайдзіце.

— Вельмі ўдзячны вам, — сказаў я. — Дабранач.

Я выйшаў з прыёмнай, і мне раптам стала сумна і няўтульна. Я вельмі абыякава адносіўся да спаткання з Кэтрын, я напіўся і ледзь не забыўся прыйсці, але калі аказалася, што я не ўбачу яе, мне стала сумна і я адчуў сябе адзінока.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

На наступны дзень мы даведаліся, што ноччу ў вярхоўях ракі будзе атака, і мы павінны выехаць туды з чатырма машынамі. Ніхто нічога толкам не ведаў, хоць усе гаварылі з вялікай пыхай, паказваючы свае стратэгічныя пазнанні. Я сядзеў у першай машыне, і калі мы праязджалі міма варот англійскага шпітала, я загадаў шафёру спыніцца. Іншыя машыны затармазілі. Я выйшаў і загадаў шафёрам ехаць далей і чакаць нас на скрыжаванні ля Кармонскай дарогі, калі мы не дагонім іх раней. Я шпарка прайшоў па алеі і, увайшоўшы ў прыёмную, папрасіў выклікаць міс Барклі.

— Яна дзяжурыць.

— Ці нельга мне ўбачыць яе на хвілінку?

Паслалі санітара, і ён вярнуўся разам з ёй.

— Я зайшоў даведацца пра ваша здароўе. Мне казалі, што вы на дзяжурстве, і я папрасіў выклікаць вас.

— Я зусім здаровая, — сказала яна. — Відаць, гэта ад гарачыні.

— Мне трэба ісці.

— Я на хвілінку выйду з вамі.

— Вы сябе зусім добра адчуваеце? — спытаў я, калі мы выйшлі.

— Так, мілы. Вы сёння прыйдзеце?

— Не, я зараз ад'язджаю — сёння забава на Плаве.

— Забава?

— Наўрад ці будзе нешта сур'эзнае.

— А калі вы вернецеся?

— Заўтра.

Яна нешта расшпіліла і зняла з шыі. Яна ўклала гэта мне ў руку.

— Гэта святы Антоній, — сказала яна. — А заўтра вечарам прыходзьце.

— Хіба вы каталічка?

— Не. Але святы Антоній, Кажуць, вельмі дапамагае.

— Буду шанаваць яго дзеля вас. Бывайце.

— Не, — сказала яна. — Не бывайце.

— Слухаюся.

— Будзьце разумны і шануйце сябе. Не, тут нельга ца-лавацца, нельга.

— Слухаюся.

Я азірнуўся і ўбачыў, што яна стаіць на прыступках. Яна памахала мне рукой, і я паслаў ёй паветраны пацалунак. Яна яшчэ памахала рукой, і пасля алея скончылася, і я ўжо ўсаджаўся ў машыну, і мы паехалі. Святы Антоній быў у маленькім медальёне з белага металу. Я адчыніў медальён і вытрас яго на далонь.

— Святы Антоній? — спытаў шафёр.

— Так.

— У мяне таксама ёсць. — Яго правая рука адпусціла руль, расшпіліла гузік і дастала з-пад сарочки гэткі ж медальён. — Бачыце?

Я паклаў святога Антонія назад у медальён, сабраў у камяк тоненькі залаты ланцужок і ўсё разам схаваў у бакавую кішэню.

— Вы не надзенеце яго на шыю?

— Не.

— Лепш надзеньце. А інакш навошта ён?

— Добра, — сказаў я. Я расшпіліў замок залатога ланцужка, надзеў яго на шыю і зноў зашпіліў замок. Святы павіс на маім форменным фрэнчы, і я расшпіліў каўнер сарочки і апусціў святога Антонія пад сарочку. Сядзячы ў машыне, я адчуваў на грудзях яго металічны футарал. Хутка я забыўся пра яго. Пасля свайго ранення я больш не бачыў яго. Відаць, нехта зняў на перавязачным пункце.

Перабраўшыся цераз мост, мы паехалі хутчэй, і неўзабаве спераду на дарозе мы ўбачылі пыл ад іншых машын. Дарога зрабіла пятлю, і мы ўбачылі ўсе тры машыны; яны здаваліся зусім маленькімі, пыл валіў з-пад колаў і

ўздываўся аж да дрэваў. Мы параўняліся з імі, абагналі іх і збочылі на іншую дарогу, якая ішла ўгару. Ехаць у калоне зусім няблага, калі знаходзіцца ў галаўной машыне, і я сеў ямчэй і пачаў глядзець па баках. Мы ехалі па перадгор'і з боку ракі, і калі дарога ўзабралася вышэй, на поўначы паказаліся высокія горы, на якіх ужо ляжаў снег. Я азірнуўся і ўбачыў, як астатнія тры машыны ўздываюцца ўгару, адзеленыя адна ад адной клубамі пылу. Мы мінулі доўгі караван наўючаных мулаў; побач з муламі ішлі паганятыя ў чырвоных фесках. Гэта былі берсалеры.

Пасля каравана мулаў нам ужо больш нічога не траплялася насустрач, і мы ўзбіраліся з узвышша на ўзвышша і затым па доўгім пакатым схіле спусціліся ў рачную даліну. Тут дарога была абсаджана дрэвамі, і за правай шпалерай дрэў я ўбачыў раку, неглыбокую, празрыстую і хуткую. Рака стала плыткай і цякла вузкімі пратокамі сярод палосаў пяску і галькі, а часам, як ззянне, разлівалася па высланым галькай дне. Ля самага берага я бачыў глыбокія ямы, вада ў іх была блакітная, як неба. Я бачыў каменныя мосцікі, якія былі дугой перакінуты цераз раку, да іх вялі сцяжынкі, што адгаліноўваліся ад дарогі, і сялянскія хаты з каменю з кандэлябрамі грушавых дрэў уздоўж паўднёвай сцяны, і нізкія агароджы з каменю на палях. Дарога доўга ішла па даліне, а затым мы збочылі і зноў пачалі падымацца ўгару. Дарога крута падымалася ўгару, выгіналася і кружылася ў каштанавым гаі і нарэшце пайшла ўздоўж кража гары. У прасветах паміж дрэвамі была відна даліна, і там, далёка ўнізе, блішчала на сонцы звіліна ракі, якая падзяляла дзве арміі. Мы паехалі па новай камяністай ваеннай дарозе, пракладзенай па самым грэбені кража, і я глядзеў на поўнач, дзе працягнуліся два ланцугі гор, зялёныя і цёмныя да лініі вечнага снегу, а вышэй белыя і яркія ў промнях сонца. Затым, калі зноў пачаўся пад'ём, я ўбачыў трэці ланцуг гор, высокія снежныя горы, белыя, як мел, і спаласаваныя вычурнымі складкамі, а за імі ўдалечыні ўзнікалі яшчэ горы, і нельга было сказаць, ці бачыш іх, ці гэта толькі здаецца. Гэта аўстрыйскія горы, а ў нас такіх не было. Спераду быў закруглены паварот направа, і ў прасвеце паміж дрэвамі я ўбачыў, як дарога крута спускалася ўніз. Па гэтай дарозе рухаліся войскі, і грузавікі, і мулы з горнымі гарматамі, і, калі мы ехалі па ёй уніз, трымаючыся самага краю, далёка ўнізе мне была

відна рака, шпалы і рэйкі, якія былі побач, стары чыгуначны мост, а за ракой, ля падножжа гары, разбураныя дамы гарадка, якім мы павінны былі авалодаць.

Ужо амаль сцямнела, калі мы спуścціліся ўніз, выехалі на галоўную дарогу, пракладзеную ўздоўж берага ракі.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТЫ

Дарога была забітая транспартам і людзьмі, з абодвух бакоў ад яе былі шчыты з рагожы і саламяных цыновак, і цыноўкі накрывалі яе зверху, што нагадвала ўваход у цырк альбо пасяленне дзікароў. Мы марудна рухаліся па гэтым саламяным тунелі і нарэшце выехалі на голае, расчышчанае месца, дзе некалі была чыгуначная станцыя. Далей дарога была вырыта ў берагавым насыпе, і па ўсёй яе даўжыні ў насыпе былі зроблены сховы, і ў іх засела пяхота. Сонца заходзіла, і, гледзячы паўзверх насыпу, я бачыў аўстрыйскія назіральныя аэростаты, якія цямнелі на вярніім небе над гарамі на тым беразе ракі. Мы спынілі машыны за развалінамі цаглянага завода. У печак для абпальвання і некаторых глыбокіх ямах былі абсталюваны пункты для перавязкі. Сярод дактароў было тое маіх знаёмых. Галоўны ўрач сказаў мне, што, калі пачнецца і нашы машыны прымуць параненых, мы павязём іх па замаскіраванай дарозе ўздоўж берага і затым угару, да перавала, дзе знаходзіцца пост і дзе параненых будуць чакаць іншыя машыны. Каб толькі на дарозе не ўтвараўся затор, сказаў ён. Іншага шляху не было. Дарогу замаскіравалі, бо яна была навідавоку з аўстрыйскага берага. Тут, на цагляным заводзе, берагавы насып абараняў нас ад аружэйнага і кулямётнага агню. Цераз раку быў пракладзены толькі адзін напярэразбураны мост. Калі пачнецца артылерыйскі абстрэл, навядуць яшчэ адзін мост, а частка войска прыйдзе ўброд ля выгібу ракі, дзе плытка. Галоўны ўрач быў нізенькі чалавек з падкручанымі ўгару вусамі. Ён быў маёрам, удзельнічаў у лівійскай вайне і меў дзве нашпўкі за раненне. Ён сказаў, што, калі ўсё пройдзе добра, ён прадставіць мяне да ўзнагароды. Я сказаў, што, спадзяюся, усё пройдзе добра, і падзякаваў яму за дабрыню. Я спытаў, ці ёсць тут вялікі бліндаж, дзе маглі б размясціцца шафёры, і ён выклікаў салдату, каб ён правёў мяне. Я пайшоў за салдатам, і мы вельмі хутка дайшлі да бліндажа, які аказаўся вельмі

зручным. Шафёры былі задаволены, і я пакінуў іх там. Галоўны ўрач запрасіў мяне выпіць з ім і яшчэ з двума афіцэрамі. Мы выпілі рому, і я адчуў сябе сярод сяброў. Цямнела. Я спытаў, калі пачнецца атака, і мне казалі, што як толькі зусім сцямнее. Я вярнуўся да шафёраў. Яны сядзелі ў бліндажы і размаўлялі, і калі я зайшоў, яны змоўклі. Я даў ім пачку цыгарэт “Македонія”, слаба набітых цыгарэт, з якіх высыпаўся тытунь, і трэба было закруціць канец, перш чым закурваць. Маньера пстрыкнуў запальнічкай і даў усім прыпаліць. Запальнічка нагадвала радыятар фіата. Я расказаў ім усё, пра што даведаўся.

— Чаму мы не ўбачылі паста, калі ехалі сюды? — спытаў Пасіні.

— Ён якраз за паваротам, дзе мы збочылі.

— Так, весела будзе ехаць па гэтай дарозе, — сказаў Маньера.

— Дадуць нам дыхту аўстрыйцы, так іх разгэтак.

— Дадуць.

— А як наконт таго, каб паесці, лейтэнант? Калі пачнецца, не будзе калі і думаць пра яду.

— Зараз сяджу даведаюся, — сказаў я.

— Нам сядзець тут ці можна выйсці?

— Лепш сядзіце тут.

Я пайшоў да галоўнага ўрача, і ён сказаў, што паходная кухня зараз з’явіцца і шафёры могуць прыйсці па пахлёбку. Кацялкі ён ім дасць, калі ў іх няма сваіх. Я сказаў, што, здаецца, у іх ёсць свае. Я вярнуўся назад і сказаў шафёрам, што паклічу іх, як толькі прывязуць ежу. Маньера сказаў, што добра, калі б яе прывезлі да пачатку абстрэлу. Яны маўчалі, пакуль я не пайшоў. Усе чацвёра былі механікамі і ненавідзелі вайну.

Я пайшоў праведаць машыны і паглядзець, што робіцца навокал, а пасля вярнуўся ў бліндаж да шафёраў. Мы ўсе сядзелі на зямлі, прыхінуўшыся да сценкі, і курылі. Звонку было ўжо амаль цёмна. Зямля ў бліндажы была цёплая і сухая, і я прыхінуўся да сценкі плячыма і раслабіў усё цела.

— Хто ідзе ў атаку? — спытаў Гавуцы.

— Берсальеры.

— Адны берсальеры?

— Здаецца, так.

— Для сапраўднай атакі тут вельмі мала войска.

— Відаць, гэта проста дыверсія, а сапраўдная атака будзе не тут.

- А салдаты, якія ідуць у атаку, гэта ведаюць?
- Не думаю.
- Вядома, не ведаюць, — сказаў Маньера. — Калі б ведалі, не пайшлі б.
- Яшчэ як пайшлі б, — сказаў Пасіні. — Берсальеры дурні.
- Яны храбрыя салдаты і захоўваюць дысцыпліну, — сказаў я.
- Яны дужыя хлопцы, і ў іх шырокія грудзі. Але ўсё адно яны дурні.
- А грэнадзёры малайцы, — сказаў Маньера. Гэта быў жарт. Усе чацвёра засмяліся.
- Гэта пры вас было, tenente, калі яны адмовіліся ісці, а пасля кожнага дзесятага расстралялі?
- Не.
- Была такая справа. Іх выстраілі і адлічылі кожнага дзесятага. Карабінеры іх расстрэльвалі.
- Карабінеры, — сказаў Пасіні і сплюнуў на зямлю.
- Але грэнадзёры — ого! шэсць футаў росту. І адмовіліся ісці.
- Вось калі б адмовіліся ўсе, то і вайна скончылася б, — сказаў Маньера.
- Але ж грэнадзёры зусім пра гэта не думалі. Проста спалохаліся. Афіцэры ж былі ўсе са знаці.
- А некаторыя афіцэры пайшлі адны.
- Двух афіцэраў застрэліў сяржант за тое, што яны не хацелі ісці.
- Некаторыя радавыя таксама пайшлі.
- Каторыя пайшлі, тых і не выстройвалі, калі бралі дзесятага.
- Аднак майго земляка там расстралялі, — сказаў Пасіні. — Рослы такі, прыгожы хлопец, якраз для грэнадзёра. Вечна ў Рыме. Вечна з дзяўчатамі. Вечна з карабінерамі. — Ён засмяўся. — Зараз ля яго дома паставілі вартавога са штыком, і ніхто не пасмее наведаць яго маці, і бацьку, і сяцёр, а ягонага бацьку пазбавілі ўсіх грамадзянскіх правоў, і нават галасаваць ён не можа. І закон іх больш не абараняе. Кожны можа прыйсці і забраць у іх, што захоча.
- Калі б не страх, што сям'і пагражае тое ж, ніхто не пайшоў бы ў атаку.
- Ну не. Альпійскія стралкі пайшлі б. Полк Віктора-Эмануіла пайшоў бы. Бадай, і берсальеры таксама.
- А і берсальеры ўцякалі таксама. Зараз яны стараюцца забыцца пра гэта.

— Вы дарэмна дазваляеце нам размаўляць на такія тэмы, *tenente*. *Evviva l'esercito!*¹ — з'едліва зазначыў Пасіні.

— Я гэтыя размовы ўжо чуў, — сказаў я. — Але пакуль вы седзіце за рулём і робіце сваю справу...

— ... і гаворыце дастаткова ціха, каб не маглі пачуць іншыя афіцэры, — закончыў Маньера.

— Я лічу, што мы павінны давесці вайну да канца, — сказаў я. — Вайна не скончыцца, калі адзін бок перастае змагацца.

— Горай быць не можа, — пачціва сказаў Пасіні. — Няма нічога горшага, чым вайна.

— Паражэнне яшчэ горш.

— Не зусім, — сказаў Пасіні па-ранейшаму пачціва. — Што такое паражэнне? Ну, вернемся дамоў.

— Вораг пойдзе за вамі. Забярэ ваш дом. Забярэ вашых сясцёр.

— Наўрад ці пойдзе ён за кожным, — сказаў Пасіні. — Няхай кожны абараняе свой дом. Няхай не выпускае сясцёр за дзверы.

— Вас павесяць. Вас забяруць і зноў адправяць ваяваць. І не ў санітарны транспарт, а ў пяхоту.

— Так ужо кожнага і павесяць.

— Не можа чужая дзяржава прымусіць ваяваць за сябе, — сказаў Маньера. — У першым жа баі ўсе разбягуцца.

— Як чэхі.

— Вы проста не ведаеце, што азначае быць пераможаным, вось вам і здаецца, што гэта не надта дрэнна.

— *Tenente*, — сказаў Пасіні, — вы нібыта дазволілі нам гаварыць. Дык вось, слухайце. Страшней за вайну нічога няма. Мы тут у санітарных часцях не можам зразумець, якая гэта страшная рэч — вайна. А тыя, хто разумее, як гэта страшна, тыя ўжо не могуць перашкодзіць гэтаму, бо вар'яцеюць. Ёсць людзі, якім ніколі не зразумець. Ёсць людзі, якія баяцца сваіх афіцэраў. Вось такімі і робяць вайну.

— Я ведаю, што вайна — страшная справа, але мы мусім давесці яе да канца.

— Канца няма. Вайна не мае канца.

— Не, канец ёсць.

Пасіні пакруціў галавой.

¹ Няхай жыве армія! (*італ.*)

— Вайну не выйграюць перамогамі. Ну, возьмем мы Сан-Габрыэле. Ну, возьмем мы Карсо, і Манфальконе, і Трыест. А што пасля? Вы бачылі сённа ўсе тыя далёкія горы? Што, вы лічыце, што мы здолеем імі авалодаць? Толькі калі аўстрыйцы перастануць змагацца. Адзін бок павінен перастаць змагацца. Чаму не перастаць змагацца нам? Калі яны дабяруцца да Італіі, яны стомяцца і адыдуць назад. У іх ёсць свая радзіма. Дык жа не, абавязкова трэба ваяваць.

— Вы сапраўдны аратар.

— Мы думаем. Мы чытаем. Мы не сяляне. Мы механікі. Але нават сяляне не такія дурні, каб верыць у вайну. Усе ненавідзяць гэтую вайну.

— Краінай кіруе клас, які неразумны і нічога не разумее і не зразумее ніколі. Вось чаму мы ваюем.

— Гэтыя людзі яшчэ нажываюцца на вайне.

— Многія нават і не нажываюцца, — сказаў Пасіні. — Яны занадта дурныя. Яны робяць гэта проста так. Па дурноце.

— Ну, хопіць, — сказаў Маньера. — Мы надта разбалбаталіся, нават для *tenente*.

— Яму гэта падабаецца, — сказаў Пасіні. — Мы яго перацягнем у сваю веру.

— Але пакуль што хопіць, — сказаў Маньера.

— Дык ці дадуць нам паесці, *tenente*? — спытаў Гавуцы.

— Зараз я даведаюся, — сказаў я.

Гардзіні ўстаў і выйшаў разам са мной.

— Мо што-небудзь трэба зрабіць, *tenente*? Я вам нічым не магу дапамагчы? — Ён быў самы ціхі з усіх чатырох.

— Калі хочаце, хадзем са мной, — сказаў я, — даведаемся, што там.

Было ўжо зусім цёмна, і доўгія прамені пражэктараў снавалі над гарамі. На нашым фронце былі вялізныя пражэктары, устаноўленыя на грузавіках, і часам, едучы ноччу ля самых пазіцый, можна было ўбачыць такія грузавікі, які спыніўся ўзбоч дарогі, афіцэра, які накіроўваў святло, і перапалоханую каманду. Мы прайшлі па заводскім двары і спыніліся ля галоўнага перавязачнага пункта. Звонку над уваходам быў вялікі навес з зялёных галін, і начны вецер шамацеў у цемры высахлым на сонцы лісцем. Унутры гарэла святло. Галоўны ўрач, седзячы на скрынцы, размаўляў па тэлефоне. Адзін з дактароў ска-

заў, што атака адкладзена на гадзіну. Ён прапанаваў мне каньяку. Я агледзеў доўгія сталы, інструменты, бліскучыя тазы і бутлі з прыцёртымі коркамі. Гардзіні стаяў за маёй спінай. Галоўны ўрач адышоўся ад тэлефона.

— Зараз пачынаецца, — сказаў ён. — Вырашылі не адкладваць.

Я выглянуў на вуліцу, было цёмна, і прамені аўстрыйскіх пражэктараў снавалі над гарамі ззаду за намі. З хвіліну было ціха, затым усе гарматы пачалі агонь.

— Савоя, — сказаў галоўны доктар.

— А дзе абед? — спытаў я. Ён не чуў. Я паўтарыў.

— Яшчэ не падвезлі.

Вялікі снарад праляцеў і выбухнуў на заводскім двары. Яшчэ адзін разарваўся, і ў шуме выбуху можна было пачуць драбнейшы шум ад асколкаў цэглы і камякоў гразі, якія дажджом сыпаліся ўніз.

— Што-небудзь знойдзецца перакусіць?

— Ёсць крыху *pasta asciutta*¹, — сказаў галоўны ўрач.

— Давайце, што ёсць.

Галоўны ўрач нешта сказаў санітару, той знік у глыбіні памяшкання і вынес адтуль металічны таз з халоднымі макаронамі. Я перадаў яго Гардзіні.

— А сыру няма?

Галоўны ўрач незадаволена сказаў санітару яшчэ нешта, той зноў збегаў унутр і прынёс чвэртку круглага белага сыру.

— Дзякуй, — сказаў я.

— Я не раю вам ісці зараз.

Нешта паставілі на зямлю звонку ля ўваходу. Адзін з санітараў, якія гэта прынеслі, зазірнуў унутр.

— Давайце яго сюды, — сказаў галоўны ўрач. — Ну, што там? Загадаеце нам самім выйсці і ўзяць яго?

Санітары падхапілі параненага пад рукі і за ногі і ўнеслі ў памяшканне.

— Разрэжце рукаў, — сказаў галоўны ўрач.

Ён трымаў пінцэт з кавалкам марлі. Іншыя два дактары скінулі шынелі.

— Ідзіце, — сказаў галоўны ўрач санітарам.

— Пайшлі, *tenente*, — сказаў Гардзіні.

— Лепш пачакайце, пакуль сціхне агонь, — сказаў галоўны ўрач, не паварочваючыся.

¹ Блюда з макаронаў (*італ.*).

— Людзі галодныя, — сказаў я.

— Ну, як хочаце.

Мы выйшлі на заводскі двор і пабеглі. Для самага берага разарваўся снарад. Другога мы не чулі, пакуль раптам не выбухнула побач з намі. Мы абодва кінуліся ніц на зямлю і ў шуме і грукіце выбуху пачулі гудзенне асколкаў і стук цэглы, якая падала зверху. Гардзіні ўстаў і пабег да бліндажа. Я бег за ім, трымаў у руках сыр, увесь у цагляным пыле, які абляпіў яго гладкую паверхню. У бліндажы тры шафёры па-ранейшаму сядзелі ля сцяны і курылі.

— Ну, вось вам, патрыёты, — сказаў я.

— Як там машыны? — спытаў Маньера.

— Нармальна, — сказаў я.

— Спалохаліся, *tenente*?

— Ёсць грэх, — сказаў я.

Я дастаў свой сцізорык, адчыніў яго, выцер лязо і здэяр верхні слой сыру. Гавуцы падаў мне таз з макаронамі.

— Пачынайце вы.

— Не, — сказаў я. — Пастаўце на падлогу. Будзем есці разам.

— Няма відэльцаў.

— Ну і д'ябал з імі, — сказаў я па-англійску.

Я разрэзаў сыр на кавалкі і расклаў яго на макаронах.

— Прашу, — сказаў я. Яны падсунуліся і чакалі. Я запусціў пальцы ў макароны і пачаў цягнуць. Пацягнулася клейкая маса.

— Падымайце вышэй, *tenente*.

Я падняў руку да ўзроўню пляча, і макароны адляпіліся. Я апусціў іх у рот, уцягнуў і злавіў губамі канцы, пражаваў, затым узяў кавалак сыру, пражаваў і запіў глытком віна. Віно аддавала ржавым металам. Я перадаў біклагу Пасіні.

— Дрэнь, — сказаў я. — Надта доўга было ў біклазе. Я вез яе з сабой у машыне.

Усе чацвёрта елі, схіляючы падбародкі да самага таза, адкідваючы галовы назад, усмоктвалі канцы. Я яшчэ раз набраў поўны рот, і адкусіў сыру, і адпіў віна. Звонку нешта бухнула, і зямля здрыганулася.

— Чатырохсотдваццаціміліметровая альбо мінамёт, — сказаў Гавуцы.

— У гарах такога калібра не бывае, — сказаў я.

— У іх ёсць гарматы Шкода. Я бачыў варонкі.

— Трохсотпяціміметровыя.

Мы елі далей. Пачуўся кашаль, шыпенне, як падчас запуску паравоза, і затым выбух, ад якога зноў задрыжала зямля.

— Бліндаж не надта глыбокі, — сказаў Пасіні.

— А вось гэта, відаць, мінамёт.

— Ага.

Я адкусіў ад свайго сыру і глынуў віна. Сярод шуму я пачуў кашаль, затым пачулася: чух-чух-чух-чух, пасля нешта бліснула, нібыта адчынілі насцеж ляток домны, і гул, спачатку белы, пасля ўсё больш чырвоны, яшчэ чырванейшы ў імклівай віхуры. Я паспрабаваў уздыхнуць, але дыхання не было, і я адчуў, што вырваўся з самога сябе і лячу, і лячу, і лячу, падхоплены віхурай. Я вылецеў хутка ўвесь да дна, і я ведаў, што я мёртвы і што дарэмна думаюць, нібыта паміраеш і ўсё. Затым я паплыў у паветры, але замест таго, каб пасоўвацца наперад, слізгаў назад. Я ўздыхнуў і зразумеў, што вярнуўся ў сябе. Зямля была разрытая, і ля самай маёй галавы ляжала расшчэпленая драўляная бэлька. Галава мая траслася, і я раптам пачуў нечы плач. Затым нібыта нехта закрычаў. Я хацеў паварушыцца, але я не мог паварушыцца. Я чуў кулямётную і ружэйную стральбу за ракой і па ўсёй рацэ. Пачуўся рэзкі ўсплёск, і я ўбачыў, як узляцелі асвятляльныя снарады, і выбухнулі, і залілі ўсё белым святлом і як узляцелі ракеты, і пачуў разрывы мін, і ўсё гэта за адно імгненне, і затым я пачуў, як зусім побач нехта сказаў: “Мама mia! О, мама mia!” Я пачаў выцягвацца і выгінацца, і нарэшце вызваліў ногі, і павярнуўся, і дакрануўся да яго. Гэта быў Пасіні, і, калі я да яго дакрануўся, ён закрычаў. Ён ляжаў нагамі да мяне, і ў час кароткіх успышак святла мне было відаць, што абедзве нагі ў яго раструшчаны вышэй каленяў. Адную адарвала зусім, а другая вісела на сухажыллі і лахмоцці калашыны, і абрубак курчыўся і турзаўся, нібыта сам па сабе. Ён закусіў сваю руку і стагнаў: “Dio te salve, Maria². Dio te salve, Maria. О Ісус, дай мне памерці! Хрыстос, дай мне памерці, мама mia, мама mia! Прачыстая Дзева Марыя, дай мне памерці. Не магу я. Не магу. Не магу. О Ісус, Прачыстая Дзева, не магу. О-о-о-о!” Пасля, задыхаю-

¹ Мама мая! (італ.)

² Ураतуй цябе Бог, Марыя (італ.).

чыся: “Мамма, мамма mia!” Затым ён сціх, кусаючы сваю руку, а абрубак усё тузаўся.

— Portaferiti!¹ — закрычаў я, склаўшы далоні. — Portaferiti! — Я хацеў падпаўзці да Пасіні, каб налажыць на ягоняя ногі турнікет, але я не мог скрануцца з месца. Я паспрабаваў яшчэ раз, і мае ногі крыху зрушыліся. Зараз я мог падцягвацца на локцях. Пасіні не было чуваць. Я сеў побач з ім, расшпіліў свой фрэнч і паспрабаваў адарваць падол сарочки. Тканіна не паддавалася, і я надарваў край зубамі. Тут я ўспомніў пра ягоняя абмоткі. На мне былі шкарпэткі з воўны, а Пасіні хадзіў у абмотках. Усе шафёры хадзілі ў абмотках. Але ў Пасіні заставалася толькі адна нага. Я знайшоў канец абмоткі, але, раскручваючы, я ўбачыў, што не варта накладваць турнікет, бо ён ужо мёртвы. Я праверыў і пераканаўся, што ён мёртвы. Трэба было высветліць, што з трыма астатнімі. Я сеў, і ў гэты час нешта хіснулася ў маёй галаве, як гірка ад вачэй лялькі, і ўдарыла мяне знутры па вачах. Нагам стала цёпла і мокра, і чаравікі сталі цёплыя і мокрыя ўнутры. Я зразумеў, што паранены, і нахіліўся, і паклаў руку на калена. Калена не было. Мая рука слізганула далей, і калена было там, вывернутае набок. Я выцер рукі аб сарочку, і аднекуль зноў пачало разлівацца белае святло, і я паглядзеў на сваю нагу, і мне стала вельмі страшна. “Божухна, — сказаў я, — вызвалі мяне адсюль!” Але я ведаў, што павінны быць яшчэ трое. Нехта падхапіў мяне пад пахі, і яшчэ нехта пачаў падымаць мае ногі.

— Павінны быць яшчэ трое, — сказаў я. — Адзін забіты.

— Гэта я, Маньера. Мы хадзілі па насілкі, але не знайшлі. Як вы, tenente?

— Дзе Гардзіні і Гавуцы?

— Гардзіні на пункце, яму робяць перавязку. Гавуцы трымае вашы ногі. Вазьміце мяне за шыю, tenente. Вы цяжка паранены?

— У нагу. А што з Гардзіні?

— Добра яшчэ абышлося. Гэта была міна. Снарад з мінамёта.

— Пасіні забіты.

— Так. Забіты.

Побач разарваўся снарад, і яны абодва ўпалі на зямлю і кінулі мяне.

¹ Насілкі (*итал.*)

— Даруйце, *tenente*, — сказаў Маньера. — Трымайцеся за маю шыю.

— Вы мяне зноў кінеце.

— Гэта з перапалоху.

— Вы не паранены?

— Паранены абодва, але лёгка.

— Гардзіні здолее весці машыну?

— Наўрад.

Пакуль мы дабраліся да пункта, яны выпусцілі мяне яшчэ раз.

— Сволачы! — сказаў я.

— Даруйце, *tenente*, — сказаў Маньера. — Больш не будзем.

У цемры ля перавязачнага пункта на зямлі ляжала шмат параненых. Санітары ўваходзілі і выходзілі з насілкамі. Калі яны, ідучы, падымалі занавеску, мне было бачна святло, што гарэла ўнутры. Мёртвыя былі складзены збоку. Доктары працавалі з закасанымі рукавамі і былі чырвоныя, як мяснікі. Насілак не хапала. Некаторыя параненыя стагналі, але большасць ляжала ціха. Вецер шавяліў лісце галін навесу над уваходам, і ноч становілася халоднай. Увесь час падыходзілі санітары, ставілі насілки на зямлю, вызвалілі іх і ішлі зноў. Калі мы дабраліся да пункта, Маньера прывёў фельчара, і ён наклаў мне павязку на абедзве нагі. Ён сказаў, што страта крыві нязначная дзякуючы таму, што шмат гразі набілася ў рану. Як толькі з'явіцца магчымасць, мяне возьмуць на аперацыю. Ён вярнуўся ў памяшканне пункта. Гардзіні весці машыну не можа, сказаў Маньера. У яго раздроблена плячо і разбіта галава. Спачатку ён не адчуваў болю, але зараз плячо ў яго знямела. Ён сядзіць там ля цаглянай сцяны. Маньера і Гавуцы пагрузілі ў свае машыны параненых і паехалі. Ім раненне не перашкаджала. З'явіліся тры англійскія машыны з двума санітарамі на кожнай. Да мяне падышоў адзін з англійскіх шафэраў, яго прывёў Гардзіні, які быў вельмі бледны і меў надта блгі выгляд. Шафёр схіліўся да мяне.

— Вы цяжка паранены? — спытаў ён. Гэта быў высокі чалавек, у сталёных акулерах.

— Абедзве нагі.

— Спадзяюся, несур'ёзна. Хочаце цыгарэту?

— Дзякуй.

— Я чуў, што вы страцілі двух шафэраў?

— Так. Адзін забіты, другі — той, хто прывёў вас.

— Справа дрэнь. Мо нам узяць іхнія машыны?
— Я якраз хацеў папрасіць вас пра гэта.
— Яны будуць у нас у парадку, а пасля мы іх вам аддадзім. Вы ж з дзвесце шостага?

— Ага.

— Добрае там у вас месца. Я вас бачыў у горадзе. Мне казалі, што вы амерыканец.

— Так, амерыканец.

— А я англічанін.

— Няўжо?

— Праўда, англічанін. А вы думалі — італьянец? У нас у адным атрадзе ёсць італьянцы.

— Вельмі добра, што вы возьмеце нашы машыны.

— Мы аддадзім іх у поўным парадку. — Ён выпрас-таўся. — Ваш шафёр вельмі прасіў мяне дамовіцца з вамі. — Ён паляпаў Гардзіні па плячы. Гардзіні здрыгануўся і ўсміхнуўся. Англічанін свабодна і лёгка пачаў гаварыць па-італьянску.

— Ну, усё добра, я дамовіўся з тваім tenente. Мы бяром абедзве вашы машыны. Зараз табе не трэба хвалявацца. — Ён перапыніў сябе. — Трэба яшчэ дабіцца, каб вас выцягнулі адсюль. Я зараз пагавару з дактарамі. Мы возьмем вас з сабой, калі паедзем.

Ён накіраваўся да ўваходу, асцярожна ступаючы паміж параненымі. Я ўбачыў, як паднялася коўдра, якой быў завешаны ўваход, стала бачна святло, і ён увайшоў туды.

— Ён паклапоціцца пра вас, tenente, — сказаў Гардзіні.

— Як вы сябе адчуваеце, Франка?

— Нічога.

Ён сеў побач са мной. У гэты час коўдра, якой быў завешаны ўваход на пункт, адхінулася, і адтуль выйшлі два санітары і з імі высокі англічанін. Ён падвёў іх да мяне.

— Вось амерыканскі tenente, — сказаў ён па-італьянску.

— Я магу пачакаць, — сказаў я. — Тут ёсць больш цяжкія параненыя. Мне не так блага.

— Ну, ну, добра, — сказаў ён, — не трэба строіць з сябе героя. — Затым па-італьянску: — Падымайце асцярожна, асабліва ногі. Яму вельмі баліць. Гэта законны сын прэзідэнта Вільсана.

Яны паднялі мяне і ўнеслі ў памяшканне пункта. На

ўсіх сталах ішлі аперацыі. Маленькі галоўны ўрач сурова азірнуўся на нас. Ён пазнаў мяне і памахаў мне шчыпча-мі:

— *Ca va bien?*¹.

— *Ca va?*².

— Гэта я яго прынёс, — сказаў высокі англічанін італьянску. — Адзіны сын амерыканскага пасла. Ён пляжыць тут, пакуль вы ім зоймецеся. А пасля я першым рэйсам адвязу яго. — Ён схіліўся да мяне. Я пагляджу, каб вам выправілі дакументы, тады справа пойдзе хутчэй. — Ён нагнуўся, каб прайсці ў дзвярах, і выйшаў. Галоўны ўрач развёў шчыпцы і кінуў іх у таз. Я назіраў за яго рухамі. Зараз ён накладваў павязку. Пасля санітары знялі параненага са стала.

— Давайце мне амерыканскага *tenente*, — сказаў адзін з дактароў.

Мяне паднялі і паклалі на стол. Ён быў цвёрды і слізкі. Вакол было мноства моцных пахаў, пахі лякарстваў і салодкі пах крыві. З мяне знялі штаны, і доктар пачаў дыктаваць фельчару-асістэнту, працягваючы працу:

— Шматлікія паверхневыя раненні левага і правага бядра, левага і правага калена, правай ступні. Глыбокія раненні правага калена і ступні. Рваныя раны на галаве (ён уставіў зонд: “Балюча?” — “О-о-о, д’ябал! Баліць!”) з магчымай трэшчынай чарапной касці. Паранены на баявым пасту. — Так ва ўсякім разе вас не аддадуць пад ваенна-палявы суд за знарочыстае членашкодніцтва, — сказаў ён. — Хочаце глыток каньяку? Як гэта вам наогул собіла? Захацелася скончыць жыццё самазабойствам? Дайце мне супрацьслупняковую сываратку і адзначце на картачцы крыжыкам абедзве нагі. Так, дзякуй. Зараз я крыху вычышчу, прамыю і зраблю вам перавязку. У вас добра згортваецца кроў.

Асістэнт, падымаючы вочы ад карткі:

— Чым прычынены раненні?

Доктар:

— Чым гэта вас?

Я, з заплюшчанымі вачыма:

— Мінай.

Доктар, нешта робячы, што прычыняе востры боль, і разразаючы тканкі:

¹ Ну як, нічога? (франц.)

² Нічога (франц.).

— Вы ўпэўнены?

Я, стараючыся ляжаць спакойна і адчуваючы, як у жываце ў мяне нешта дрыжыць, калі скальпель уразаецца ў цела:

— Здаецца, так.

Доктар убачыў нешта, што яго зацікавіла:

— Асколкі непрямельскай міны. Калі хочаце, я яшчэ прайду зондам з гэтага боку, але ў гэтым няма патрэбы. Зараз я змажу тут і... Што, пячэ? Ну, гэта дробязь у параўнанні з тым, што будзе пасля. Боль яшчэ не пачаўся. Прынясіце яму кілішак каньяку. Шок прытупляе адчуванне болю. Аднак баяцца вам не трэба, калі толькі не будзе заражэння, а гэта зараз здараецца рэдка. Як ваша галава?

— О, Божа! — сказаў я.

— Тады лепш не піце шмат каньяку. Калі ёсць трэшчына, можа пачацца запаленне, а гэта нам не патрэбна. Што, вось тут — баліць?

Я ўспацеў.

— О, Божа! — сказаў я.

— Відаць, усё-ткі ёсць трэшчына. Я зараз забінтую, а вы не круціце галавой.

Ён пачаў перавязваць, рукі яго рухаліся вельмі хутка, і перавязка атрымлівалася тугая і моцная.

— Ну вось, шчаслівай дарогі, і Vive la France!¹

— Ён амерыканец, — сказаў другі доктар.

— А мне здалася, што вы сказалі: француз. Ён гаворыць па-французску, — сказаў доктар. — Я ведаў яго і раней. Я заўсёды думаў, што ён француз. — Ён выпіў паўкілішка каньяку. — Ну, давайце што-небудзь больш сур'ёзнае. І падрыхтуйце яшчэ супрацьсупняковую сываратку. — Ён памахаў мне рукой. Мяне паднялі і панеслі; коўдра, якая служыла занавескай, мазнула мне па твары. Калі мяне паклалі, фельчар-асістэнт стаў каля мяне на калені.

— Прозвішча? — спытаў ён амаль шэптам. — Імя? Узрост? Чын? Месца нараджэння? Якая часць? Які корпус? — і гэтак далей. — Непрыемна, што вам і галаву зачэпіла, tenente. Але зараз вам, відаць, ужо лягчэй. Я адпраўлю вас на англійскай санітарнай машыне.

— Мне добра, — сказаў я. — Я вельмі вам удзячны.

¹ Няхай жыве Францыя! (франц.)

Боль, пра які казаў доктар, пачаўся, і ўсё, што адбылася навокал, страціла сэнс і значэнне. Неўзабаве пад'ехала англійская машына, мяне паклалі на насілку, затым паднялі насілку на ўзровень кузава і засунулі ўнутр. Побач былі яшчэ насілки, і на іх ляжаў чалавек, увесь твар якога быў забінтаваны, толькі нос, зусім васковы, тырчаў з бінтоў. Ён цяжка дыхаў. Яшчэ двое насілак паднялі і прасунулі ў раменныя лямкі зверху. Высокі шафёр-англічанін падышоў і зазірнуў унутр. — Я паеду паціху, — сказаў ён. — Пастараюся вас не турбаваць. — Я адчуваў, як завялі матор, адчуваў, як шафёр залез на пярэдняе сядзенне, адчуваў, як ён выключыў тормаз і даў хуткасць. Затым мы паехалі. Я ляжаў нерухома і не супраціўляўся болю.

Калі пачаўся пад'ём, машына збавіла хуткасць, часам яна спынялася, часам давала задні ход на павароце, нарэшце даволі хутка паехала ўгару. Я адчуў, як нешта капае зверху. Спачатку капалі рэдкія кроплі, затым пацёк струменьчык. Я паклікаў шафёра. Ён спыніў машыну і павярнуўся да акенца.

— Што здарылася?

— У параненага нада мной крывацёк.

— Да перавала засталася нядоўга. Я адзін не дастану насілку.

Машына паехала зноў. Струменьчык усё цёк. У цемры я не бачыў, дзе ён сачыўся цераз брызент. Я паспрабаваў адсунуцца ўбок, каб не трапляла на мяне. Там, дзе мне нацякло на сарочку, было цёпла і ліпка. Я змёрз, і нага балела так моцна, што мяне ванітавала. Крыху пазней струменьчык пацёк павольней, пасля зноў сталі капаць кроплі, і я пачуў і адчуў, як брызент насілак пачаў варушыцца, нібыта чалавек там хацеў легчы ямчэй.

— Ну, як там? — спытаў англічанін, павярнуўшыся.

— Мы ўжо даехалі.

— Мне здаецца, ён памёр, — сказаў я.

Кроплі падалі вельмі рэдка, як падае вада з ледзяша пасля захаду сонца. Было холадна ноччу ў машыне, якая ехала ўгару. На пасту санітары дасталі насілку і замянілі на іншыя, і мы паехалі далей.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕСЯТЫ

У палаце палявога шпіталя мне казалі, што пасля абеду да мяне зойдзе наведвальнік. Дзень быў гарачы, і ў пакоі было шмат мух. Мой веставы нарэзаў папяровых палос і, прывязаўшы іх да палкі, махаў, адганяючы мух. Я назіраў, як яны садзіліся на столь. Калі ён перастаў махаць і заснуў, яны ўсе зляцелі ўніз, і я здзьмухваў іх, і ў рэшце рэшт закрыў твар рукамі, і таксама заснуў. Было вельмі гарача, і калі я прачнуўся, у мяне свярбелі ногі. Я разбудзіў веставаго, і ён паліў мне на павязкі мінеральнай вадой. Пасцель стала сырой і не такой гарачай. Тыя з нас, хто не спаў, перагаворваліся цераз усю палату. Час пасля абеду быў самы спакойны. Раніцай тры санітары і доктар падыходзілі да кожнага ложка па чарзе, падымалі ляжачага на ёй і адносілі ў перавязачную, каб можна было паправіць пасцель, пакуль яму рабілі перавязку. Падарожжа ў перавязачную было не надта прыемным, але я тады не ведаў, што можна паправіць пасцель, не падымаючы чалавека. Мой веставы выліў усю ваду, і пасцель стала халаднаватай і прыемнай, і я якраз казаў яму, у якім месцы пачухаць мне падэшвы, каб зняць сверб, калі адзін з дактароў прывёў у палату Рынальдзі. Ён увайшоў вельмі хутка і нахіліўся над ложкам і пацалаваў мяне. Я заўважыў, што ён у пальчатках.

— Ну, як справы, бэбі? Як вы сябе адчуваеце? Вось вам... — Ён трымаў у руках бутэльку каньяку. Веставы прынёс яму стул, і ён сеў. — І яшчэ прыемная навіна. Вы прадстаўлены да ўзнагароды. Разлічвайце на сярэбраны медаль, але, магчыма, атрымаецца толькі бронзавы.

— За што?

— Вы ж сур'ёзна паранены. Кажуць так: калі вы дакажаце, што здзейснілі подзвіг, атрымаеце сярэбраны. А калі не, будзе бронзавы. Раскажыце мне падрабязна, што адбылося. Здзейснілі подзвіг?

— Не, — сказаў я. — Калі разарвалася міна, я еў сыр.

— Не дурыце. Не можа быць, каб вы не здзейснілі які-небудзь подзвіг альбо да таго, альбо пасля. Добра падумайце.

— Нічога не здзяйсняў.

— Нікога не пераносілі на плячах, калі ўжо былі паранены? Гардзіні кажа, што вы перанеслі на плячах некалькі чалавек, але галоўны ўрач першага паста заявіў, што гэта немагчыма. А падпісаць прадстаўленне да ўзнагароды павінен ён.

— Нікога я не насіў. Я не мог варушыцца.

— Гэта няважна, — сказаў Рынальдзі.

Ён зняў пальчаткі.

— Усё-ткі мы, відаць, даб'ёмся сярэбранага. Мо вы адмовіліся прыняць медыцынскую дапамогу раней за іншых?

— Не надта рапуча.

— Гэта няважна. А ваша раненне? А мужнасць, якую вы праявілі? Вы ж увесь час прасіліся на перадавую. Да таго ж аперацыя закончылася паспяхова.

— Значыць, раку ўдалося фарсіраваць?

— Яшчэ як удалося! Захоплена каля тысячы палонных. Так сказана ў бюлетэні. Вы бачылі яго?

— Не.

— Я вам прынясу. Гэта выдатны *суп de main*¹.

— А як там у вас?

— Выдатна. Усё выдатна. Усе ганарацца вамі. Раскажыце ж мне, як усё было. Я ўпэўнены, што вы атрымаеце сярэбраны. Ну, раскажыце. Раскажыце ўсё па парадку. — Ён памаўчаў у роздуме. — Мо вы яшчэ і англійскі медаль атрымаеце. Там быў адзін англічанін. Я ўбачу яго, спытаю, ці згодзіцца ён пагаварыць пра вас. Што-небудзь ён, напэўна, здолее зрабіць. Баліць моцна? Выпіце. Веставы, прынясіце штопар. Паглядзелі б вы, як я выразаў аднаму пацыенту тры метры тонкіх кішак. Пра гэта варта напісаць у “Ланцэт”. Вы зробіце пераклад, і я пашлю ў “Ланцэт”. Я ўдасканалваюся з кожным днём. Мой бедны бэбі, а як ваша самаадчуванне? Дзе ж гэты чортаў штопар? Вы гэткі цярплівы і ціхі, што я забываюся пра вашу рану. — Ён пляснуў пальчаткамі па краю ложка.

— Вось штопар, *signor tenente*, — сказаў веставы.

— Адкаркуйце бутэльку. Прынясіце шклянку. Выпіце, бэбі. Як ваша галава? Я глядзеў гісторыю хваробы. Трэшчыны няма. Гэты доктар з першага паста проста канавал. Я ўсё зрабіў бы так, што вы не адчулі б болю. У мяне ніхто не адчувае болю. Я так працую. З кожным днём я працую ўсё лепш і лепш. Вы мне даруйце, бэбі, што я так шмат балбачу. Я перажываю, што ў вас сур'ёзная рана. Ну, піце, добры каньяк. Пятнаццаць лір бутэлька. Мусіць быць добры. Пяць зорчак. Проста адсюль я пайду да гэтага англічаніна, і ён даб'ецца для вас англійскага медаля.

¹ Выпад, удар (франц.).

— Яго не так лёгка атрымаць.

— Вы занадта сціплы. Я пашлю афіцэра сувязі. Ён умее гаварыць з англічанамі.

— Вы не бачылі міс Барклі?

— Я яе прывяду сюды. Я зараз жа пайду і прывяду яе сюды.

— Не хадзіце, — сказаў я. — Раскажыце мне пра Гарыцы. Як дзяўчаты?

— Няма дзяўчат. Ужо два тыдні іх не падмянялі. Болей я туды не хаджу. Проста незразумела! Гэта ўжо не дзяўчаты, гэта старыя баявыя таварышы.

— Зусім не ходзіце?

— Толькі часам зазіраю, каб даведацца, што новага. Так, мімаходзь! Яны ўсе пытаюцца пра вас. Проста незразумела! Трымаюць іх так доўга, што мы становімся сябрамі.

— Мо няма больш жадаючых ехаць на фронт?

— Не можа быць. Дзяўчат многа. Проста дрэнная арганізацыя. Прытрымліваюць іх для тылавых герояў.

— Бедны Рынальдзі! — сказаў я. — Адзін, зусім адзін на вайне, і няма яму нават новых дзяўчат.

Рынальдзі наліў і сабе каньяку.

— Гэта не пашкодзіць вам, бэбі. Піце.

Я выпіў каньяк і адчуў, як па ўсім целе разліваецца цеплыня. Рынальдзі наліў яшчэ шклянку. Ён крыху супакоіўся. Ён падняў сваю шклянку. — За вашы доблесныя раны! За сярэбраны медаль! Скажыце, бэбі, увесь час ляжаць у гэткай гарачыні — гэта не дзейнічае вам на нервы?

— Часам.

— Я такога не магу нават уявіць. Я звар'яцеў бы.

— Вы і так вар'ят.

— Каб хоць вы хутчэй прыехалі. Няма з кім вяртацца дамоў пасля начных прыгод. Няма каго дражніць. Няма ў каго пазычаць грошы. Няма майго пабраціма і калегі. І навошта вам гэтая рана?

— Вы можаце дражніць святара.

— Ах, святар! І не дражню я яго зусім. Капітан дражніць. А мне ён падабаецца. Калі вам спатрэбіцца святар, бярыце нашага. Ён збіраецца наведаць вас. Рыхтуецца да гэтага загадзя.

— Я яго вельмі люблю.

— Гэта я ведаю. Мне часам нават здаецца, што вы з ім крыху гэта самае. Ну, вы ведаеце.

— Нічога вам не здаецца.

— Ды ну вас да д'ябла!

Ён устаў і адзеў пальчаткі.

— Ну і люблю я вас дражніць, бэбі. І ўсе-ткі, нягледзячы на вашага святара і вашу англічанку, вы гэткі ж, як і я, у душы.

— Нічога падобнага.

— Вядома, гэткі. Вы сапраўдны італьянец. Вы — агонь і дым, а ўнутры нічога няма. Вы толькі прытвараецеся амерыканцам. Мы з вамі браты і любім адзін аднаго.

— Ну, будзьце разумным, пакуль мяне няма, — скажаў я.

— Я прышлю да вас міс Барклі. Без мяне вам з ёй лепей. Вы чысцейшы і ласкавейшы.

— Ну вас да д'ябла!

— Я прышлю яе. Вашу цудоўную халодную багіню. Божа, ды што яшчэ рабіць з такой жанчынай, калі не схіляць галаву перад ёй? На што яшчэ здатная англічанка?

— Вы проста няветлівы брахун.

— Хто?

— Неадукаваны макароннік.

— Макароннік. Самі вы макароннік... з марожанай мордай.

— Неадукаваны. Тупы. — Я бачыў, што гэта слова ўкалола яго, і працягваў: — Некультурны. Непісьменны. Неадукаваная тупіца.

— Ах, так? Я вось нештачка скажу пра вашых бязвін-ных дзяўчат. Пра вашых багіняў. Паміж бязвіннай дзяўчынай і жанчынай розніца толькі адна. Калі бярэш дзяўчыну, ёй балюча. Вось і ўсё, — ён пляснуў пальчаткай па ложку. — І яшчэ з дзяўчынай ніколі не ведаеш, як гэта ёй спадабаецца.

— Не злуйцеся.

— Я не злуюся. Я проста кажу вам гэта, бэбі, для вашай жа карысці. Каб пазбавіць вас ад лішняга клопату.

— І толькі ўся розніца?

— Так. Але мільёны гэткіх дурняў, як вы, гэтага не ведаюць.

— Вельмі міла з вашага боку, што вы мне сказалі.

— Не варта сварыцца, бэбі. Я вас занадта люблю. Але не будзьце дурнем.

— Не. Я буду гэткім разумным, як вы.

— Не злуйцеся, бабі. Засмейцеся. Выпіце яшчэ. Мне час ісці.

— Вы ўсё-ткі слаўны хлапчына.

— Вось бачыце. У душы вы гэткі ж, як я. Мы — браты па вайне. Пацалуйце мяне на развітанне.

— Вы размазня.

— Не. Проста я больш чулы.

Я адчуў яго дыханне ля свайго твару.

— Да сустрэчы. Я хутка зноў прыду. — Яго дыханне адсунулася. — Не хочаце палавацца, не трэба. Я прышлю да вас вашу англічанку. Бывайце, бабі. Каньяк пад ложкам. Хутчэй папраўляйцеся.

Ён знік.

РАЗДЕЛ АДЗІНАЦАТЫ

Ужо цямнела, калі ўвайшоў святар. Прынеслі суп, пасля забралі талеркі, і я ляжаў, гледзячы на рады ложкаў і на вершаліну дрэва за акном, якая ледзь хісталася ад лёгкага вечаровага ветру. Вецер пранікаў у акно, і з набліжэннем ночы стала халадней. Зараз мужі абляпілі столь і павіслыя на шнурах электрычныя лампачкі. Святло запальвалі, толькі калі ноччу прыносілі параненага альбо што-небудзь рабілі ў палаце. Таму, што адразу пасля змроку наступала цемра і ўжо да раніцы было цёмна, мне здавалася, што я зноў стаў маленькім. Было падобна, што адразу пасля вячэры цябе ўкладваюць спаць. Веставы прайшоў паміж ложкаў і спыніўся. З ім быў яшчэ нехта. Гэта быў святар. Ён стаяў перада мной, смуглы, невысокі і збянтэжаны.

— Як вы сябе адчуваеце? — спытаў ён. На парозе ля ложка ён паклаў нейкія пакункі.

— Добра, ойча мой.

Ён сеў на стул, прынесены для Рынальдзі, і збянтэжана паглядзеў у акно. Я заўважыў, што ён стомлены.

— Я толькі на хвілінку, — сказаў ён. — Позна ўжо.

— Яшчэ не позна. Як там у нас?

Ён усміхнуўся.

— Насміхаюцца з мяне па-ранейшаму. — Ягоны голас таксама гучаў стомлена. — Дзякуй Богу, усе здаровы.

— Я такі рады, што ў вас усё абышлося, — сказаў ён. — Вам не вельмі баліць?

Ён здаваўся стомленым, а я не прывык бачыць яго стомленым.

— Зараз ужо не.

— Мне вельмі сумна без вас за сталом.

— Я і сам бы хацеў вярнуцца хутчэй. Мне заўсёды было прыемна гутарыць з вамі.

— Я тут вам сёе-тое прынёс, — сказаў ён. Ён падняў з падлогі пакункі. — Вось сетка ад маскітаў. Вось бутэлька вермуту. Вы любіце вермут? Вось англійскія газеты.

— Калі ласка, разгарніце іх.

Ён узрадаваўся і стаў адкрываць бандэролі. Я ўзяў у рукі сетку ад маскітаў. Вермут ён падняў, каб паказаць мне, пасля зноў паставіў на стол ля ложка. Я ўзяў адну газету. Мне ўдалося прачытаць загаловак, павярнуўшы газету так, каб на яе падала слабае святло з акна. Гэта была “Ньюс оф уорлд”.

— Астатнія — ілюстраваныя лісткі, — сказаў ён.

— З вялікай ахвотай прачытаю іх. Адкуль яны ў вас?

— Я пасылаў па іх у Местрэ. Я дастану яшчэ.

— Вы вельмі добры, што наведалі мяне, ойча мой.

Вып’еце шклянку вермуту?

— Дзякуй, не варта. Гэта вам.

— Не, выпіце шкляначку.

— Ну, добра. Наступным разам я прынясу вам яшчэ.

Веставы прынёс шклянкі і адкрыў бутэльку. Корака раскрышыўся, і давалося прапіхнуць кавалак у бутэльку. Я бачыў, што святару гэта не спадабалася, і ён сказаў:

— Ну, нічога. Бывае.

— За ваша здароўе, ойча мой.

— За ваша здароўе.

Пасля ён трымаў шклянку ў руцэ, і мы глядзелі адзін на аднаго. Час ад часу мы спрабавалі распачаць сяброўскую гаворку, але сёння гэта не ўдавалася.

— Што з вамі, ойча мой? Вы вельмі стомлены?

— Я стаміўся, але я не маю на гэта права.

— Гэта ад гарачыні.

— Не. Бо яшчэ ж толькі вясна. На душы ў мяне цяжка.

— Вам надакучыла вайна?

— Не. Але я ненавіджу вайну.

— Я таксама не знаходжу ў ёй задавальнення, — сказаў я.

Ён пакруціў галавой і зірнуў у акно.

— Вам яна не перашкаджае. Вы яе не бачыце. Даруйце. Я ведаю, вы паранены.

— Гэта выпадковасць.

— І ўсё адно, нават паранены, вы не бачыце яе. Я перакананы ў гэтым. Я сам не бачу яе, але я крыху адчуваю.

— Калі мяне параніла, мы якраз гаварылі пра вайну. Пасіні гаварыў.

Святар паставіў шклянку. Ён думаў пра нешта іншае.

— Я іх разумею, бо я сам такі ж, як і яны, — сказаў ён.

— Але вы зусім іншы.

— А на самай справе я такі ж, як яны.

— Афіцэры нічога не бачаць.

— Не ўсе. Ёсць надта чулыя, ім яшчэ горш, чым нам.

— Такіх нямнога.

— Тут справа не ў адукацыі і не ў грашах. Тут нешта іншае. Такія людзі, як Пасіні, нават маючы адукацыю і грошы, не захацелі б быць афіцэрамі. Я не хацеў бы быць афіцэрам.

— Па чыну вы ўсё адно што афіцэр. І я афіцэр.

— Не, гэта не ўсё адно. А вы нават не італьянец. Вы замежны грамадзянін. Але вы бліжэй да афіцэраў, чым да радавых.

— У чым жа розніца?

— Мне цяжка растлумачыць. Ёсць людзі, якія хочуць ваяваць. У нашай краіне шмат такіх. Ёсць іншыя людзі, якія не хочуць ваяваць.

— Але першыя прымушаюць іх.

— Ага.

— А я дапамагаю гэтаму.

— Вы чужаземец. Вы патрыёт.

— А тыя, што не хочуць ваяваць? Ці могуць яны перашкодзіць вайне?

— Не ведаю.

Ён зноў зірнуў у акно. Я назіраў за ягоным тварам.

— Хіба яны калі-небудзь маглі перашкодзіць?

— Яны не арганізаваны і таму не могуць перашкаджаць, а калі яны арганізуюцца, іхнія важакі здраджваюць ім.

— Значыць, гэта безнадзейна?

— Няма нічога безнадзейнага. Але здараецца, што я не магу спадзявацца. Я заўсёды стараюся спадзявацца, але здараецца, што не магу.

— Але ж вайна некалі скончыцца?

— Спадзяюся.

- Што вы тады будзеце рабіць?
- Калі будзе можна, вярнуся ў Абруцы.
- Яго смуглы твар раптам засвяціўся радасцю.
- Вы любіце Абруцы?
- Так, вельмі люблю.
- Вось і паедзьце туды.
- Гэта было б вялікае шчасце. Жыць там і любіць Бога і службы яму.
- І карыстацца павагай, — сказаў я.
- Так, і карыстацца павагай. А што?
- Нічога. У вас для гэтага ёсць усе падставы.
- Не ў гэтым справа. Там, на маёй радзіме, лічыцца натуральным, што чалавек можа любіць Бога. Гэта не гнюсная камедыя.
- Разумею.
- Ён паглядзеў на мяне і ўсміхнуўся.
- Вы разумеце, але вы не любіце Бога.
- Не.
- Зусім не любіце? — спытаў ён.
- Часам ноччу я баюся яго.
- Лепей вы любілі б яго.
- Я мала каго люблю.
- Не, — сказаў ён. — Няпраўда. Тыя ночы, пра якія вы мне расказвалі. Гэта не любоў. Гэта толькі пажаднасць і страць. Калі любіш, хочацца нешта рабіць у імя любові. Хочацца ахвяраваць сабой. Хочацца служыць.
- Я нікога не люблю.
- Вы палюбіце. Я ведаю, што палюбіце. І тады вы будзеце шчаслівы.
- Я і так шчаслівы. Заўсёды шчаслівы.
- Гэта зусім іншае. Вы не можаце зразумець, што гэта, пакуль не адчуеце.
- Добра, — сказаў я, — калі я гэта некалі зразумею, я скажу вам.
- Я занадта доўга сяджу з вамі і занадта многа балбачу. — Ён шчыра занепакоіўся.
- Не. Не ідзіце. А каханне да жанчыны? Калі б я на самой справе пакахаў жанчыну, было б тое ж самае?
- Гэтага я не ведаю. Я не кахаў ніводнай жанчыны.
- А сваю маці?
- Так, маці я, напэўна, любіў.
- Вы заўсёды любілі Бога?
- З самага дзяцінства.
- Так, — сказаў я. Я не ведаў, што сказаць. — Вы яшчэ зусім малады.

— Я малады, — сказаў ён. — Але вы называеце мяне айцом.

— Гэта з ветлівасці.

Ён усміхнуўся.

— Праўда, мне трэба ісці, — сказаў ён. — Вам ад мяне нічога не трэба? — спытаў ён з надзеяй.

— Не. Толькі размаўляць з вамі.

— Я перадам ад вас прывітанне ўсім нашым.

— Дзякуй за падарункі.

— Няма за што.

— Прыходзьце яшчэ адведаць мяне.

— Прыду. Да пабачэння, — ён паляпаў па маёй руцэ.

— Бывайце, — сказаў я на дыялекце.

— Сіао, — паўтарыў ён.

У пакоі было цёмна, і веставы, які ўвесь час сядзеў у нагах ложка, устаў і пайшоў правесці яго. Святар мне вельмі падабаўся, і я жадаў яму калі-небудзь вярнуцца ў Абруцы. У афіцэрскай сталоўцы яму псавалі жыццё, і ён вельмі міла пераносіў гэта, але я думаў пра тое, які ён у сябе на радзіме. У Капракота, расказваў ён, у рацэ ля самага горада водзіцца фарэль. Забаронена ноччу іграць на флейце. Моладзь спявае серэнады, і толькі іграць на флейце забаронена. Я спытаў — чаму. Бо дзяўчатам шкодна слухаць флейту ноччу. Сяляне называюць вас “дон” і здымаюць падчас сустрэчы капялюш. Яго бацька кожны дзень займаецца паляваннем і заходзіць паесці ў сялянскія хаціны. Там гэта лічаць за гонар. Чужаземцу, каб атрымаць дазвол на паляванне, трэба прад’явіць пасведчанне, што ён ніколі не быў арыштаваны. На Гран-Сасо д’Італія водзіцца мядзведзі, але гэта вельмі далёка. Аквіла — прыгожы горад. Летнія вечары не гарачыя, а вясна ў Абруцы самая цудоўная ва ўсёй Італіі. Але лепш за ўсё восенню, калі можна паляваць у каштанавых гаях. Дзічына вельмі добрая, бо харчуетца вінаградам. І снедання з сабой ніколі не трэба браць, сяляне лічаць за гонар, калі паясі ў іхняй хаце разам з імі. Неўзабаве я заснуў.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦАТЫ

Палата была доўгая, з вокнамі ў правай сцяне і дзвярыма ў кутку, якія вялі ў перавязачную. Адзін рад ложкаў, дзе быў і мой, стаяў уздоўж сцяны, насупраць акон, а другі — ля вокан, насупраць сцяны. Лежачы на левым

баку, я бачыў дзверы перавязачнай. У глыбіні былі яшчэ адны дзверы, у якія часам заходзілі людзі. Калі ў каго-небудзь пачыналася агонія, яго ложка адгароджвалі шырмай так, каб ніхто не бачыў, як ён памірае, і толькі чаравікі і абмоткі дактароў і санітараў былі відны з-пад шырмы, а часам напрыканцы чуўся шэпт. Пасля з-за шырмы выходзіў святар, і тады санітары зноў заходзілі за шырму і выносілі адтуль памерлага, з галавой накрытага коўдрай, і неслі яго ўздоўж праходу паміж ложкамі, і хто-небудзь складваў шырму і прымаў яе.

Гэтым ранкам палатны доктар спытаў у мяне, ці хопіць у мяне сілы, каб заўтра паехаць. Я сказаў, што так. Ён сказаў, што ў такім выпадку мяне адправяць раным-рана. Мне лепей, сказаў ён, зрабіць пераезд зараз, пакуль яшчэ не вельмі горача.

Калі падымалі з ложка, каб несіці ў перавязачную, можна было паглядзець у акно і ўбачыць новыя магілы ў садзе. Там, ля дзвярэй, што выходзілі ў сад, сядзеў салдат, які рабіў крыжы і пісаў на іх прозвішчы, чыны і назвы палка тых, хто быў пахаваны ў садзе. Ён таксама выконваў даручэнні параненых і ў вольны час рабіў мне запальнічку з пустога патрона ад аўстрыйскай вінтоўкі. Доктары былі вельмі добрыя і здаваліся асабліва вопытнымі. Ім абавязкова хацелася адправіць мяне ў Мілан. Нас спяшаліся ўсіх выпісаць і адправіць у тыл, каб вызваліць ложка да пачатку наступлення.

Вечарам, напярэдадні майго ад'езду з палявога шпітала, прыйшоў Рынальдзі і з ім наш галоўны ўрач. Яны казалі, што мяне адпраўляюць у Мілан, у амерыканскі шпіталь, які толькі што адкрыўся. Чакалася прыбыццё з Амерыкі некалькіх санітарных атрадаў, і гэты шпіталь павінен быў абслугоўваць іх і ўсіх іншых амерыканцаў у італьянскай арміі. У Чырвоным Крыжы іх было шмат. Злучаныя Штаты аб'явілі вайну Германіі, а не Аўстрыі.

Італьянцы былі перакананы, што Амерыка аб'явіць вайну і Аўстрыі, і таму яны вельмі радаваліся прыезду амерыканцаў, хоць і проста служачых Чырвонага Крыжа.

У мяне спыталі, як я лічу, ці аб'явіць прэзідэнт Вільсан вайну Аўстрыі, і я сказаў, што гэта пытанне блізкага часу. Я не ведаў, што мы маем супраць Аўстрыі, але здавалася лагічным, што, калі аб'явілі вайну Германіі, значыць, аб'явяць і Аўстрыі. У мяне спыталі, ці аб'явілі мы вайну Турцыі. Я сказаў: так, відаць, мы аб'явілі вайну Турцыі. А Балгарыі? Мы ўжо выпілі некалькі шклянак

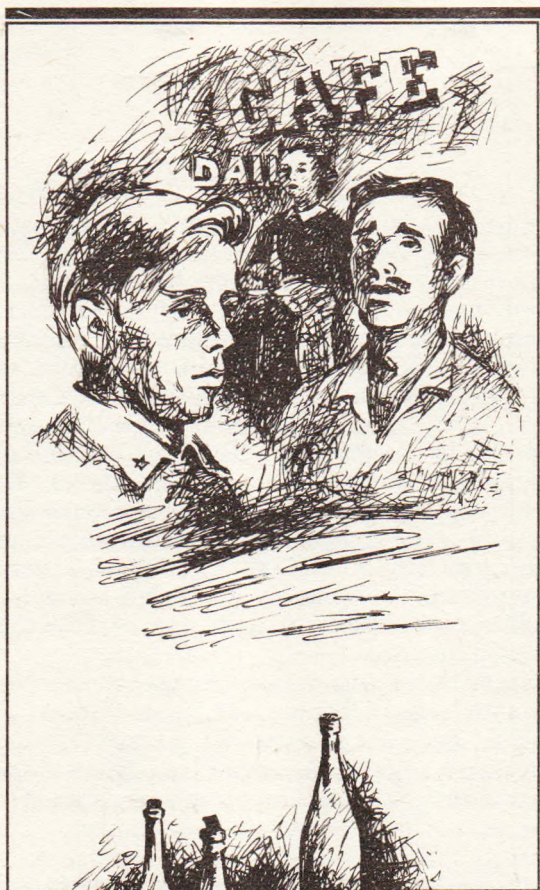
каньяку, і я сказаў: так, чорт вазьмі, і Балгарыі таксама і Японіі. Як жа так, казалі яны, Японія ж саюзніца Англіі. Усе адно, гэтым гадам англічанам давяраць нельга. Японцы хочуць Гавайскія астравы, сказаў я. А дзе гэта Гавайскія астравы? У Ціхім акіяне. А чаму японцы хочуць іх? Ды яны іх і не хочуць зусім, сказаў я. Гэта толькі размовы. Японцы цудоўны маленькі народ, любяць танцы і лёгкае віно. Зусім як французы, сказаў маёр. Мы забяром у французаў Ніцу і Савою. І Корсіку забяром, і Адрыятычнае ўзбярэжжа, сказаў Рынальдзі. І Італіі вернецца веліч Рыма, сказаў маёр. Мне не падабаецца Рым, сказаў я. Там горяча і шмат блох. Вам не падабаецца Рым? Не, я люблю Рым. Рым — маці народаў. Ніколі не забуду, як Ромул ссаў Тыбр. Што? Нічога. Паедзем у Рым усе. Паедзем у Рым сёння вечарам і больш не вернемся. Рым — цудоўны горад, сказаў маёр. Бацька і маці народаў, сказаў я. Рона жаночага роду, сказаў Рынальдзі. Рона не можа быць бацькам. А хто ж тады бацька? Святы Дух? Не блюзнерце. Я не блюзнэру, я прашу тлумачэння. Вы п'яны, бэбі. Хто мяне напаіў? Я вас напаіў, сказаў маёр. Я вас напаіў, бо люблю вас і таму што Амерыка ўступіла ў вайну. Далей няма куды, сказаў я. Вы раніцай ад'язджаеце, бэбі, сказаў Рынальдзі. У Рым, сказаў я. Не, у Мілан, сказаў маёр, у "Крышталь-Палас", у "Кова", да Кампары, да Біфі, у Galleria. Шчасліўчык. У "Тран-Італія", сказаў я, дзе я пазычу ў Жоржа. У "Ла Скала", сказаў Рынальдзі. Вы будзеце хадзіць у "Ла Скала". Кожны вечар, сказаў я. Вам будзе не па кішэні кожны вечар, сказаў маёр. Білеты вельмі дарагія. Я выпішу чэк на прад'яўніка, на свайго дзеда, сказаў я. Які чэк? На прад'яўніка? Ён павінен заплаціць, альбо мяне пасадыць у турму. Містэр Кенінгэм у банку зробіць мне гэта. Я жыву чэкамі на прад'яўніка. Няўжо дзед адправіць у турму патрыёта-ўнука, які памірае за выратаванне Італіі? Няхай живе амерыканскі Гарыбальдзі, сказаў Рынальдзі. Няхай жывуць прад'яўнічыя чэкі, сказаў я. Не трэба шумець, сказаў маёр. Нас ужо некалькі разоў прасілі не шумець. Дык вы праўда заўтра едзеце, Федэрыка? Я ўжо казаў вам, ён едзе ў амерыканскі шпіталь, сказаў Рынальдзі. Да прыгажунь сясцёр. Не тое што барадатыя сядзелкі палявога шпіталя. Так, я ведаю, што ён едзе ў амерыканскі шпіталь, сказаў маёр. Мне не перашкаджаюць бароды, сказаў я. Калі хто хоча адпусціць бараду — на здароўе. Чаму б вам не адпусціць бараду, *signor maggiore*? Яна не ўлезе ў процівагаз. Улезе. У процівагаз усё ўлезе. Я аднойчы наванітаваў у процівагаз. Не так

гучна, бэбі, сказаў Рынальдзі. Усе мы ведаем, што вы былі на фронце. Ах вы, мілы бэбі, што я буду рабіць, калі вы паедзеце? Нам пара, сказаў маёр. А то пачынаюцца сантыменты. Паслухайце, у мяне для вас ёсць сюрпрыз. Ваша англічанка. Ведаеце? Тая, да якой вы кожны вечар хадзілі ў англійскі шпіталь? Яна таксама едзе ў Мілан. Яна і яшчэ адна сястра едуць на службу ў амерыканскі шпіталь. З Амерыкі сёстры яшчэ не прыбылі. Я сёння гаварыў з начальнікам іх гіпарто¹. У іх надта многа жанчын тут, на фронце. Вырашылі частку адправіць у тыл. Як гэта вам падабаецца, бэбі? Нічога? Га? Будзеце жыць у вялікім горадзе і кахацца са сваёй англічанкай. Чаму я не паранены? Яшчэ паспееце, сказаў я. Нам пара, сказаў маёр. Мы п'ём, і шумім, і гурбуем Федэрыка. Не адыходзьце. Не, нам пара. Да сустрэчы. Шчаслівай дарогі. Усяго добрага. Сіао. Сіао. Сіао. Хутчэй вяртайцеся, бэбі. Рынальдзі пацалаваў мяне. Ад вас пахне лізолам. Да пабачэння, бэбі. Да сустрэчы. Усяго добрага. Маёр паляпаў мяне па плячы. Яны выйшлі на пальчыках. Я адчуваў, што зусім п'яны, але заснуў.

Наступнай раніцай мы выехалі ў Мілан і роўна праз двое сутак прыбылі на месца. Ехаць было дрэнна. Мы доўга стаялі на запасным пуці, не даязджаючы Местрэ, і дзеці падыходзілі і зазіралі ў вокны. Я ўгаварыў аднаго хлапчука схадзіць і прынесці бутэльку каньяку, але ён вярнуўся і сказаў, што ёсць толькі грапа. Я загадаў яму ўзяць грапу, і калі ён прынёс бутэльку, я сказаў, каб здачу ён узяў сабе, і мой сусед, і я напіліся і праспалі да самай Вічэнцы, дзе я прачнуўся і мяне вырвала проста на падлогу. Гэта не мела значэння, бо майго суседа некалькі разоў званітавала на падлогу яшчэ раней. Пасля я думаў, што памру ад смагі, і на прыпынку ў Вероне я паклікаў салдата, які хадзіў ля пезда, і ён прынёс мне вады. Я разбудзіў Жаржэці, суседа, які напіўся разам са мной, і прапанаваў яму вады. Ён сказаў, каб я выліў яе яму на галаву, і зноў заснуў. Салдат не хацеў браць манету, якую я прапанаваў яму, і прынёс мне апельсін. Я саў і выплёўваў скурку і глядзеў, як салдат ходзіць сюды-туды ля таварнага вагона на суседнім пуці, і неўзабаве поезд таргануўся і паехаў.

¹ Атрад (італ.).

Книга другая

РАЗДЕЛ ТРИНАЦАТЫ

Мы прыехалі ў Мілан раніцай, і нас выгрузілі на таварнай станцыі. Санітарны аўтамабіль павёз мяне ў амерыканскі шпіталь. Лежачы ў аўтамабілі на насілках, я не мог вызначыць, па якіх вуліцах мы едзем, але, калі насілкі выцягнулі, я ўбачыў рынкавую плошчу і адчыненыя дзверы закусачнай, адкуль дзяўчына вымятала смецце. Вуліцу палівалі, і пахла раніцай. Санітары паставілі насілкі на зямлю і ўвайшлі ў дом. Потым яны вярнуліся разам са швейцарам. Швейцар быў з сівымі вусамі, у фуражцы з галунамі, але без ліўрэі. Насілкі не змяшчаліся ў кабiне ліфта, і яны заспрачаліся, што лепш: зняць мяне з насілак і падняць на ліфце ці несьці на насілках па лесвіцы. Мяне сталі падымаць з насілак.

— Асцярожней, — сказаў я, — асцярожней.

У кабiне было цесна, і, калі мае ногі сагнуліся, мне стала вельмі балюча.

— Выпрастайце мае ногі, — сказаў я.

— Нельга, signor tenente. Не хапае месца.

Чалавек, які сказаў гэта, падтрымліваў мяне адной рукой, а я яго абхапіў за шыю. Яго дыханне данесла да мяне металічны пах часнаку і чырвонага віна.

— Ты акуратней, — сказаў другі санітар.

— А што я, хіба не акуратна?

— Акуратней, кажуць табе, — паўтарыў другі, той, што трымаў мае ногі.

Я ўбачыў, як зачыніліся дзверы кабiны, з грукатам засланілася рашотка, і швейцар націснуў кнопку чацвёртага паверха. У швейцара быў заклапочаны выгляд. Ліфт марудна пайшоў угару.

— Цяжка? — спытаў я чалавека, ад якога пахла часнаком.

— Нічога, — сказаў ён. На твары ў яго выступіў пот, і ён крактаў. Ліфт падымаўся ўсё вышэй і нарэшце спыніўся. Чалавек, які трымаў мае ногі, адчыніў дзверы і

выйшаў. Мы апынуліся на пляцоўцы. На пляцоўку выхадзіла некалькі дзвярэй з меднымі ручкамі. Чалавек, які трымаў мае ногі, націснуў кнопку. Мы пачулі, як за дзвярыма затрашчаў званок. Ніхто не адгукнуўся. Потым па лесвіцы падняўся швейцар.

— Дзе яны? — спыталі санітары.

— Не ведаю, — сказаў швейцар. — Яны спяць унізе.

— Паклічце каго-небудзь.

Швейцар пазваніў, потым пастукаўся, потым адчыніў дзверы і ўвайшоў. Калі ён вярнуўся, за ім ішла сталая жанчына ў акулерах. Валасы яе былі растрапаняны, і прычоска раскідалася, яна была ў форме сястры міласэрнасці.

— Я не разумею, — сказала яна. — Я не разумею п-італьянску.

— Я гавару п-англійску, — сказаў я. — Трэба ўладкаваць мяне куды-небудзь.

— Ніводная палата не гатова. Мы яшчэ нікога не чакалі.

Яна старалася падабраць валасы і блізарука жмурылася на мяне.

— Пакажыце, куды мяне пакласці.

— Не ведаю, — сказала яна. — Мы нікога не чакалі.

Я не магу пакласці вас куды папала.

— Усё роўна куды, — сказаў я. Потым звярнуўся да швейцара п-італьянску: — Знайдзіце вольны пакой.

— Яны ўсе вольныя, — сказаў швейцар. — Вы тут першы паранены. — Ён трымаў фуражку ў руцэ і глядзеў на пажылую сястру.

— Ды пакладзіце вы мяне куды-небудзь, Хрыстом-Богам прашу! — Боль у сагнутых нагах усё мацнеў, і я адчуваў, як ён наскрозь пранізвае косці. Швейцар знік за дзвярыма разам з сівой сястрой і хутка вярнуўся. — Ідзіце за мной, — сказаў ён.

Мяне панеслі па доўгім калідоры і ўнеслі ў пакой са спушчанымі штормамі. У ім пахла новай мэбляй. Каля сцяны стаяў ложкак, у куце — вялізная люстраная шафа. Мяне паклалі на ложкак.

— Я не магу даць прасціну, — сказала жанчына, — яны ўсе пад замком.

Я не стаў гаварыць з ёй.

— У мяне ў кішэні грошы, — сказаў я швейцару. — У той, што зашпілена на гузік.

Швейцар дастаў грошы. Абодва санітары стаялі каля парога з шапкамі ў руках.

— Дайце ім абодвум па пяць лір і пяць лір вазьміце сабе. Мае паперы ў другой кішэні. Можаце аддаць іх сястры.

Санітары ўзялі пад казырок і выйшлі.

— Вось, — сказаў я сястры, — гэта мая картачка і гісторыя хваробы.

Жанчына ўзяла паперы і паглядзела на іх праз акуляры. Папер было тры, і яны былі складзены.

— Я не ведаю, што рабіць, — сказала яна. — Я не ўмею чытаць па-італьянску. Я нічога не магу зрабіць без распараджэння доктара. — Яна расплакалася і ўсунула паперы ў кішэню фартуха. — Вы амерыканец? — спыталася яна скрозь слёзы.

— Так. Пакладзіце, калі ласка, паперы на столік каля ложка.

У пакоі было цёмнавата і халаднавата. З ложка мне было відаць вялікае люстэрка ў шафе, але не было відаць, што ў ім адбівалася. Швейцар стаяў у нагах ложка. У яго быў добры твар, і сам ён здаваўся мне таксама добрым.

— Вы можаце ісці, — сказаў я яму. — І вы таксама, — сказаў я сястры. — Як вас зваць?

— Місіс Уокер.

— Ідзіце, місіс Уокер. Я паспрабую заснуць.

Я застаўся ў пакоі адзін. У ім было халаднавата і не пахла бальніцай. Матрац быў тугі і зручны, і я ляжаў не варушачыся, амаль не дыхаючы, радуючыся, што боль сціхае. Праз нейкі час мне захацелася піць, і я знайшоў у галавах грушу званка і пазваніў, але ніхто не з'явіўся. Я заснуў.

Прачнуўшыся, я агледзеўся. Праз аканіцы прабівалася сонечнае святло. Я ўбачыў вялікі гардэроб, голая сцены і два крэслы. Мае ногі ў брудных бінтах, як палкі, тырчалі на ложку. Я стараўся не кратаць імі. Мне хацелася піць, і я пацягнуўся да званка і націснуў на кнопку. Я пачуў, як адчыніліся дзверы, і азірнуўся, і ўбачыў сястру, не ўчарашнюю, а іншую. Яна здавалася мне маладой і прыгожанькай.

— Добрай раніцы, — сказаў я.

— Добрай раніцы, — сказала яна і падышла да ложка. — Нам не ўдалося выклікаць доктара. Ён паехаў на Кома. Мы не ведалі, што сёння прывязуць каго-небудзь. А што ў вас?

— Я паранены. Абодва калены і ступні, і галава таксама закранута.

— Як вас зваць?

— Генры, Фрэдэрык Генры.

— Я зараз памыю вас. Але павязак мы не можам чапаць да прыходу доктара.

— Скажыце, а міс Барклі тут?

— Не. У нас такой няма.

— Што гэта за жанчына, якая плакала, калі мяне прывезлі?

Сястра рассмяялася.

— Гэта місіс Уокер. Яна дзяжурыла ноччу і заснула. Яна не думала, што каго-небудзь прывязуць.

Размаўляючы, яна распранула мяне, і калі зняла ўсё, акрамя павязак, то стала мяне мыць, вельмі проста і лоўка. Мыццё мяне асвятляла. Галава была забінтавана, але яна абмыла ўсюды вакол бінта.

— Дзе вас параніла?

— На Ізонца, на поўнач ад Плавы.

— Дзе гэта?

— На поўнач ад Гарыцыі.

Я бачыў, што ўсе гэтыя назвы ёй нічога не гавораць.

— Вам вельмі баліць?

Яна ўклала мне градуснік у рот.

— Італьянцы ставяць пад паху, — сказаў я.

— Не размаўляйце.

Выняўшы градуснік, яна паглядзела, якая тэмпература, і адразу стрэсла.

— Якая тэмпература?

— Вам не трэба гэта ведаць.

— Скажыце, якая.

— Амаль нармальная.

— У мяне ніколі не падымаецца тэмпература. А ў маіх нагах гэтулькі старога жалеза.

— Не разумею.

— Там і асколкі міны, і старыя цвікі, і спружыны ад матраца, і ўсялякі хлам.

Яна пакруціла галавой і ўсміхнулася.

— Калі б у вашай назе было хоць адно пабочнае цела, яно дало б запаленне і ў вас паднялася б тэмпература.

— А вось пабачым, — сказаў я, — пабачым, што дастануць падчас аперацыі.

Яна выйшла з пакоя і вярнулася разам з пажылой сястрой, якая дзяжурыла ноччу. Удваіх яны паслалі мне прасціну, не падымаючы мяне. Гэта было для мяне новым і зроблена вельмі лоўка.

— Хто загадвае шпіталем?

— Міс Ван-Кампен.

— Колькі тут сясцёр?

— Толькі мы дзве.

— А больш не будзе?

— Павінны прыехаць яшчэ.

— А калі?

— Не ведаю. Хвораму нельга быць такім цікаўным.

— Я не хворы, — сказаў я. — Я паранены.

Яны справіліся з ложкам, і я ляжаў цяпер на свежай, чыстай прасціне, накрыты другой такой жа. Місіс Уокер выйшла і вярнулася з піжамай у руках. Яны нацягнулі яе на мяне, і я адчуў сябе апранутым і вельмі чыстым.

— Вы вельмі ласкавыя, — сказаў я. Сястра, якую звалі міс Гэйдж, усміхнулася. — Я хацеў бы папрасіць шклянку вады.

— Калі ласка. А потым можна і паснедаць.

— Я не хачу снедаць. Калі можна, я папрасіў бы адчыніць аканіцы.

У пакоі быў паўзмрок, і калі аканіцы адчыніліся, яго напоўніла яркае сонечнае святло, і я ўбачыў балкон і за ім чарапіцу дахаў і коміны. Я паглядзеў вышэй чарапічных дахаў і ўбачыў белыя воблакі і вельмі блакітнае неба.

— Вы не ведаеце, калі павінны прыехаць астатнія сёстры?

— А што? Хіба вы не задаволены нашым доглядам?

— Вы вельмі ласкавая.

— Мо вам патрэбны падсоў?

— Магчыма.

Яны прыўзнялі мяне і падтрымалі, але гэта аказалася бескарысным. Потым я ляжаў і глядзеў у адчыненыя дзверы на балкон.

— Калі павінен прыйсці доктар?

— Як толькі вернецца. Мы званілі па тэлефоне на Кома, каб ён прыехаў.

— Хіба няма іншых дактароў?

— Ён наш шпітальны доктар.

Міс Гэйдж прынесла графін з вадой і шклянку. Я выпіў тры шклянкі, і потым яны абедзве пайшлі, і я нейкі час глядзеў у акно і потым зноў заснуў. Другі снядак я з'еў, а пасля снедання да мяне зайшла загадчыца, міс Ван-Кампен. Я ёй не спадабаўся, і яна не спадабалася мне. Яна была маленькага росту, дробязна падазроная і

надзьмутая фанабэрыяй. Яна задала мне мноства пытанняў і, відаць, лічыла амаль ганьбай службу ў італьянскай арміі.

— Ці можна мне на абед віна? — спытаў я.

— Толькі па прадпісанні доктара.

— А да яго прыходу нельга?

— Ні ў якім выпадку.

— Вы думаеце, што ён усё-ткі з'явіцца?

— Яму званілі па тэлефоне.

Яна пайшла, і ў пакой вярнулася міс Гэйдж.

— Навошта вы нагрубілі міс Ван-Кампен? — спытала яна, пасля таго як вельмі лоўка зрабіла для мяне ўсё, што трэба.

— Я не хацеў грубіць, але яна вельмі задзірае нос.

— Яна сказала, што вы патрабавальны і грубы.

— Нічога падобнага. Але, на самай справе, што за шпіталь без доктара?

— Ён павінен прыехаць. Яму званілі па тэлефоне на Кома.

— А што ён там робіць? Купаецца ў возеры?

— Не, у яго там клініка.

— Чаму ж не возьмуць іншага доктара?

— Ці-і-ха. Будзьце разумненькім, і ён хутка прыедзе.

Я папрасіў паклікаць швейцара і, калі ён пайшоў, сказаў яму па-італьянску, каб ён купіў мне бутэльку чынцана ў віннай краме, пляшку к'янці і вячэрнюю газету. Ён пайшоў і прынёс бутэлькі, загорнутыя ў газету, разгарнуў іх, адкаркаваў па маёй просьбе і паставіў пад ложак. Больш да мяне ніхто не прыходзіў, і я ляжаў у ложку і чытаў газету, навіны з фронту і спісы забітых афіцэраў і атрыманых імі ўзнагарод, а пасля апусціў руку ўніз і дастаў бутэльку з чынцана, і паставіў яе халодным дном сабе на живот, і піў патрошку, і паміж глыткамі зноў ставіў бутэльку на живот, адціскаючы колцы на скуры, і глядзеў, як неба над гарадскімі дахамі становіцца цямнейшым і цямнейшым. Над дахамі ляталі ластаўкі і ляталі начныя ястрабы, і я сачыў за іх палётам і піў чынцана. Міс Гэйдж прынесла мне гогаль-могаль у шклянцы. Калі яна ўвайшла, я схаваў бутэльку пад ложак.

— Міс Ван-Кампен загадала падліць сюды крыху херасу, — сказала яна. — Не трэба ёй грубіць. Яна ўжо не маладая, а загадваць шпіталем — вялікая адказнасць. Місіс Уокер вельмі старая, і ад яе мала карысці.

— Яна цудоўная жанчына, — сказаў я, — падзякуйце ёй ад мяне.

— Я зараз прынясу вам вячэру.

— Не варта, — сказаў я. — Я не галодны.

Калі яна прынесла паднос і паставіла яго на столік каля ложка, я падзякаваў ёй і крыху паеў. Потым стала зусім цёмна, і мне было відаць, як па небе мітусіліся прамені пражэктараў. Нейкі час я сачыў за імі, а потым заснуў. Я спаў моцна, але адзін раз прачнуўся ўвесь спацелы ад страху і пасля зноў заснуў, стараючыся не вяртацца ў толькі што бачаны сон. Я прачнуўся зноў задоўга да світаньня і чуў, як спявалі пеўні, і ляжаў без сну, пакуль не пачало віднець. Гэта стаміла мяне, і калі зусім развіднела, я зноў заснуў.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦАТЫ

Сонца ярка свяціла ў пакой, калі я прачнуўся. Мне здалася, што я зноў на фронце, і я выцягнуўся на ложку. Стала балюча нагам, і я паглядзеў на іх і, убачыўшы брудныя бінты, успомніў, дзе я. Я пацягнуўся да званка і націснуў на кнопку. Я пачуў, як у калідоры затрашчаў званок і хтосьці, мякка ступаючы гумовымі падэшвамі, прайшоў па калідоры. Гэта была міс Гэйдж; пры яркім сонечным святле яна здавалася старэйшай і не такой прыгожанькай.

— Добрай раніцы, — сказала яна. — Ну, як спалі?

— Добра, дзякую вам, — сказаў я. — Ці нельга паклікаць да мяне цырульніка?

— Я заходзіла да вас, і вы спалі вось з гэтым у руках.

Яна адчыніла шафу і паказала мне бутэльку з чынцана. Бутэлька была амаль пустая.

— Я і другую бутэльку з-пад ложка таксама паставіла туды, — сказала яна. — Чаму вы не папрасілі ў мяне шклянку?

— Я баяўся, што вы не дазволіце мне піць.

— Я і сама выпіла б з вамі.

— Вось гэта вы маладзец.

— Вам шкодна піць аднаму, — сказала яна. — Ніколі не рабіце гэтага.

— Больш не буду.

— Ваша міс Барклі прыехала, — сказала яна.

— Праўда?

— Так. Яна мне не падабаецца.

— Потым спадабаецца. Яна вельмі слаўная.

Яна пакруціла галавой.

— Не сумняваюся, што яна цуд. Вы можаце крыху па-сунуцца сюды? Вось так, добра. Я вас прывяду ў парадак да сьнеданьня. — Яна памыла мяне з дапамогай анучкі, мыла і цёплай вады. — Падніміце руку, — сказала яна. — Вось так, добра.

— А можна, каб цырульнік прыйшоў да сьнеданьня?

— Зараз скажу швейцару. — Яна выйшла і хутка вярнулася. — Швейцар пайшоў па яго, — сказала яна і апусціла анучку ў таз з вадой.

Цырульнік прыйшоў разам са швейцарам. Гэта быў чалавек гадоў пяцідзесяці, з падкручанымі ўверх вусамі. Міс Гэйдж скончыла свае справы і выйшла, а цырульнік намыліў мне шчокі і стаў галіць. Ён рабіў усё вельмі ўрачыста і ўстрымліваўся ад размовы.

— Што ж вы маўчыце? Расказвайце навіны, — сказаў я.

— Якія навіны?

— Усё роўна якія. Што чуваць у горадзе?

— Зараз вайна, — сказаў ён. — У ворага ўсюды вушы.

— Я аглянуўся на яго.

— Калі ласка, не круціце галавой, — сказаў ён і працягваў галіць. — Я нічога не скажу.

— Ды што з вамі? — спытаў я.

— Я італьянец. Я не размаўляю з ворагам.

Я настойваў. Калі ён вар'ят, то чым хутчэй ён адыме ад мяне брытву, тым лепш. Адзін раз я паспрабаваў разгледзець яго.

— Сцеражыцеся, — сказаў ён. — Брытва вострая.

Калі ён скончыў, я заплаціў, што трэба, і дадаў паўліры на чай. Ён вярнуў мне грошы.

— Я не вазьму. Я не на фронце. Але я італьянец.

— Ідзіце да д'ябла!

— З вашага дазволу, — сказаў ён і загарнуў свае брытвы ў газету. Ён выйшаў, пакінуўшы пяць медных манет на століку каля ложка. Я пазваніў. Увайшла міс Гэйдж.

— Будзьце ласкавы, паклічце да мяне швейцара.

— Калі ласка.

Швейцар прыйшоў. Ён з цяжкасцю стрымліваў смех.

— Што, гэты цырульнік вар'ят?

— Не, signorino. Ён памыліўся. Ён добра не пачуў, і яму здалася, быццам я сказаў, што вы аўстрыйскі афіцэр.

— О, Божа, — сказаў я.

— Ха-ха-ха, — зарагатаў швейцар. — Вось пацеха! “Калі б ён толькі паварушыўся, кажа, я б яму...” — Швейцар правёў пальцам па шыі. — Ха-ха-ха! — Ён ніяк не мог стрымаць смех. — А калі я сказаў яму, што вы не аўстрыец! Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха, — сказаў я злосна. — Вось была б пацеха, калі б ён перарэзаў мне горла. Ха-ха-ха.

— Ды не, signorino. Не, не. Ён да смерці спалохаўся аўстрыйца. Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха, — сказаў я. — Пайшлі вон.

Ён пайшоў, і мне было чуваць, як ён рагоча за дзвярыма. Я пачуў чыесьці крокі ў калідоры. Я аглянуўся на дзверы. Гэта была Кэтрын Барклі.

Яна ўвайшла ў пакой і падышла да ложка.

— Добры дзень, мілы! — сказала яна. — Твар яе быў свежы і малады і вельмі прыгожы. Я падумаў, што ніколі не бачыў такога прыгожага твару.

— Добры дзень! — сказаў я. Як толькі я ўбачыў яе, я зразумеў, што закаханы ў яе. Усё ў мяне перавярнулася. Яна паглядзела на дзверы і ўбачыла, што нікога няма. Тады яна прысела на край ложка, нахілілася і пацалавала мяне. Я прыцягнуў яе да сябе і пацалаваў і адчуў, як б’ецца яе сэрца.

— Мілая мая, — сказаў я. — Як добра, што вы прыехалі.

— Гэта было не складана. Вось застацца, мабыць, будзе цяжэй.

— Вы павінны застацца, — сказаў я. — Вы цуд. — Я быў як вар’ят. Мне не верылася, што яна сапраўды тут, і я моцна прыціскаў яе да сябе.

— Не трэба, — сказала яна. — Вы яшчэ нездаровы.

— Я здаровы. Хадзі да мяне.

— Не. Вы яшчэ слабы.

— Ды не, не слабы я. Хадзі.

— Вы мяне кахаеце?

— Я цябе вельмі кахаю. Я проста вар’яцею. Ну хадзі ж.

— Чуеце, як сэрца б’ецца?

— Што мне сэрца? Я хачу цябе. Я вар’яцею.

— Вы мяне праўда кахаеце?

— Перастань гаварыць пра гэта. Хадзі да мяне. Ты чуеш? Хадзі, Кэтрын.

— Ну, добра, але толькі на хвілінку.

— Добра, — сказаў я. — Зачыні дзверы.

- Нельга. Зараз нельга.
- Хадзі. Не кажы нічога. Хадзі да мяне.

Кэтрын сядзела ў крэсле каля ложка. Дзверы ў калідор былі адчынены. Вар'яцтва скончылася, і мне было так добра, як ніколі ў жыцці.

Яна спытала:

— Цяпер ты верыш, што я цябе кахаю?

— Ты мая дарагая, — сказаў я. — Ты застанешся тут. Цябе нікуды не павядуць. Я вар'яцею ад каханья да цябе.

— Мы павінны быць вельмі асцярожныя. Мы зусім страцілі галаву. Так нельга.

— Ноччу можна.

— Мы павінны быць вельмі асцярожныя. Ты павінен быць асцярожным пры чужых.

— Я буду асцярожны.

— Ты павінен, абавязкова. Ты добры. Ты мяне кахаеш, праўда?

— Не кажы пра гэта. А то я цябе не адпусчу.

— Я больш не буду. Ты мусіш мяне адпусціць. Мне пара, мілы, праўда.

— Вяртайся адразу ж.

— Я вярнуся, як толькі можна будзе.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння, мой харошы.

Яна выйшла. Бачыць Бог, я не хацеў закахацца ў яе. Я ні ў кога не хацеў закахацца. Але, бачыць Бог, я закахаўся і ляжаў на ложку ў міланскім шпіталі, і ўсялякія думкі лезлі мне ў галаву, і мне было вельмі добра, і нарэшце ў пакой увайшла міс Гэйдж.

— Доктар прыязджае, — сказала яна. — Ён званіў з Кома.

— Калі ён будзе тут?

— Ён прыедзе вечарам.

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦЦАТЫ

Да вечара нічога не адбылося. Доктар быў ціхі, худзенькі чалавечак, якога вайна, здавалася, выбіла з каліяны. З далікатнай і вытанчанай агідай ён дастаў з майго сцягна некалькі дробных стальных асколкаў. Ён скарыстаў мясцовую анестэзію, ці, як ён казаў, “замарож-

ванне”, ад якога тканкі знямелі і боль не адчуваўся, пакуль зонд, скальпель ці ланцэт не пранікалі глыбей за замарожаны слой. Можна было дакладна вызначыць, дзе гэты слой канчаецца, і хутка далікатнасць доктара скончылася, і ён сказаў, што лепш зрабіць рэнтген. Зандзіраванне нічога не дае, сказаў ён.

Рэнтгенаўскі кабінет быў у Ospedale Maggiore¹, і доктар, які рабіў прасвечванне, быў шумны, лоўкі і вясёлы. Пацыента падтрымлівалі за плечы, так што ён сам мог бачыць на экране самыя вялікія іншародныя целы. Здымкі павінны былі прыслаць потым. Доктар запрасіў мяне напісаць у яго запіснай кніжцы маё імя, полк і што-небудзь на памяць. Ён абвясціў, што ўсё іншароднае — агіднасць, мярзоцце, брыдота. Аўстрыйцы проста сукіны дзеці. Колькі я забіў? Я не забіў ніводнага, але мне вельмі хацелася сказаць яму прыемнае, і я сказаў, што забіў процьму аўстрыйцаў. Са мной была міс Гэйдж, і доктар абняў яе за талію і сказаў, што яна прыгажэйшая за Клеапатру. Ці зразумела яна? Клеопатра — былая егіпецкая цырыца. Але, як Бог Святы, яна больш цудоўная.

Санітарная машына адвезла нас назад у шпіталь, і праз нейкі час, пасля шматлікіх вандровак з насілак на насілку, я нарэшце апынуўся ўверсе, на сваім ложку. Пасля абеду прыбылі здымкі; доктар паабяцаў, што, як Бог Святы, яны будуць гатовыя пасля абеду, і стрымаў слова. Кэтрын Барклі паказала мне здымкі. Яны былі ў чырвоных канвертах, і яна дастала іх з канвертаў, і мы разам разглядалі іх на святло.

— Гэта правая нага, — сказала яна і паклала здымак зноў у канверт. — А гэта левая.

— Пакладзі іх куды-небудзь, — сказаў я, — а сама хадзі да мяне.

— Нельга, — сказала яна. — Я прыйшла толькі на хвілінку, паказаць табе здымкі.

Яна пайшла, і я застаўся адзін. Дзень быў гарачы, і мне вельмі надакучыла ляжаць на ложку. Я папрасіў швейцара купіць мне газеты, усе газеты, якія толькі можна дастаць.

Пакуль я чакаў яго, у пакой увайшлі тры доктары. Я даўно заўважыў, што доктары, якім не хапае вопыту, схільны прасіць адзін у аднаго дапамогі і парады. Док-

¹ Галоўны шпіталь (італ.).

тар, які не можа як след выказаць вам апендыкс, пашле вас да іншага, які не здолее толкам выдаліць вам гланды. Гэтыя тры доктары былі такія.

— Вось наш малады чалавек, — сказаў шпітальны доктар, той, у якога былі далікатныя рухі.

— Добры дзень, — сказаў высокі, худы доктар з бародой. Трэці, які трымаў у руках рэнтгенаўскія здымкі ў чырвоных канвертах, нічога не сказаў.

— Здымем павязкі? — запытальна прамовіў барадаты доктар.

— Вядома. Здыміце, калі ласка, павязкі, сястра, — звярнуўся шпітальны доктар да міс Гэйдж.

Міс Гэйдж зняла павязкі. Я паглядзеў на свае ногі. Калі я ляжаў у палявым шпіталі, яны былі падобныя на заветралы мясны фарш. Цяпер яны былі пад скарынкай, і калена распухла і балела, а лытка абмякла, але гною не было.

— Вельмі чыста, — сказаў шпітальны доктар. — Вельмі чыста і добра.

— Гм, — сказаў барадаты доктар. Трэці ўрач зірнуў цераз плячо шпітальнага доктара.

— Сагнуце, калі ласка, калена, — сказаў барадаты.

— Не магу.

— Праверым сустаў? — запытальна прамовіў барадаты доктар. У яго рукаве, акрамя трох зорчак, была яшчэ палоска. Гэта азначала, што ён мае чын капітана медыцынскай службы.

— Вядома, — сказаў шпітальны доктар. Удвух яны асцярожна ўзяліся за маю правую нагу і сталі згінаць яе.

— Баліць, — сказаў я.

— Так, так. Яшчэ крыху.

— Хопіць. Далей не ідзе, — сказаў я.

— Функцыя не поўная, — сказаў барадаты. Ён выпрастаўся. — Дазвольце яшчэ раз зірнуць на здымкі, доктар. — Трэці доктар падаў яму адзін са здымкаў. — Не. Левую нагу, калі ласка.

— Гэта левая нага, доктар.

— Праўда. Я глядзеў не з таго боку. — Ён вярнуў здымак. Другі здымак ён разглядаў некалькі хвілін. — Бачыце, доктар? — Ён паказаў на адно з іншародных цел, якое выразна бачылася на святле. Яны разглядалі здымак яшчэ некалькі хвілін.

— Я магу сказаць толькі адно, — сказаў барадаты доктар у чыне капітана. — Гэта пытанне часу. Месяцы тры, а мо і паўгода.

— Безумоўна, бо павінна сабрацца зноў сінавіяльная вадкасць.

— Вядома. Гэта пытанне часу. Я не магу ўскрыць такі каленны сустаў, перш чым вакол утворацца капсула.

— Цалкам падзяляю вашу думку, доктар.

— Навошта паўгода? — спытаў я.

— Паўгода, каб вакол асколка ўтварылася капсула і можна было без рызыкі ўскрыць каленны сустаў.

— Я гэтаму не веру, — сказаў я.

— Вы хочаце зберагчы нагу, малады чалавек?

— Не, — сказаў я.

— Што?

— Я хачу, каб яе адрэзалі, — сказаў я, — так, каб можна было прытачыць да яе кручок.

— Што вы хочаце сказаць? Кручок?

— Ён жартуе, — сказаў шпітальны доктар і вельмі далікатна паляпаў мяне па плячы. — Ён хоча зберагчы нагу. Гэта вельмі мужны малады чалавек. Ён прадстаўлены да сярэбранага медаля за храбрасць.

— Шчыра віншую, — сказаў доктар у чыне капітана. Ён паціснуў мне руку. — Я магу толькі сказаць, што, каб пазбегнуць рызыкі, трэба пачакаць сама мала паўгода, перш чым ускрываць такое калена. Зразумела, вы вольныя прытрымлівацца іншай думкі.

— Дзякую вам, — сказаў я. — Ваша думка для мяне вельмі важная.

Доктар у чыне капітана зірнуў на гадзіннік.

— Нам пара, — сказаў ён. — Жадаю вам усяго добрага.

— Вам таксама ўсяго добрага і вялікае дзякуй, — сказаў я.

Я паціснуў руку трэцяму доктару: “Capitano Varini — tenente Enry”, — і ўсе трое выйшлі з пакоя.

— Міс Гэйдж, — паклікаў я. Яна ўвайшла. — Калі ласка, папрасіце шпітальнага доктара яшчэ на хвілінку да мяне.

Ён прыйшоў, трымаючы кепі ў руцэ, і стаў каля ложка.

— Вы хацелі мяне бачыць?

— Так. Я не магу чакаць аперацыі паўгода. Божа, доктар, вам даводзілася калі-небудзь паўгода ляжаць у ложку?

— Вы не будзеце ўвесь час ляжаць. Спачатку вам трэба будзе пагрэць раны на сонцы. Потым вы пачнеце хадзіць на мыліцах.

— Паўгода, а потым аперацыя?

— Гэта найменш рызыкаўны шлях. Трэба вычакаць, калі вакол іншародных цел утворацца капсула і зноў збярэцца сінавіяльная вадкасць. Тады можна без рызыкі ўскрываць каленны сустаў.

— А вы самі ўпэўнены, што мне трэба так доўга чакаць?

— Гэта найменш рызыкаўны шлях.

— Хто гэты доктар у чыне капітана?

— Гэта вельмі добры міланскі хірург.

— Ён у чыне капітана, праўда?

— Так, але ён вельмі добры хірург.

— Я не хачу, каб у маёй назе капаўся нейкі капітан. Калі б ён быў нешта варты, то быў бы маёрам. Я ведаю, што такое капітан, доктар.

— Ён вельмі добры хірург, і я з яго думкай лічуся больш, чым з чыёй-небудзь іншай.

— Можна паказаць маю нагу іншаму хірургу?

— Вядома, калі вы захочаце. Але я асабіста паслухаўся б парады доктара Варэла.

— Вы можаце запрасіць да мяне іншага хірурга?

— Я запрашу Валенціні.

— Хто ён такі?

— Хірург з Ospedale Maggiore.

— Добра. Я вам буду вельмі ўдзячны. Зразумейце, доктар, не магу я ляжаць на ложку.

— Вы не будзеце ляжаць на ложку. Спачатку вы будзеце прымаць сонечныя ванны. Потым можна перайсці да лёгкіх практыкаванняў. Потым, калі ўтворацца капсула, мы зробім аперацыю.

— Але я не магу чакаць паўгода.

Доктар далікатным рухам пагладзіў кепі, што трымаў у руцэ, і ўсміхнуўся.

— Вам так хочацца вярнуцца на фронт?

— А чаму б і не?

— Як гэта цудоўна! — сказаў ён. — Высакародны малады чалавек. — Ён нахіліўся і вельмі далікатна пацалаваў мяне ў лоб. — Я пашлю па Валенціні. Не хвалюцца і не нервуюцца. Будзьце разуменікам.

— Шклянку віна, доктар? — прапанаваў я.

— Не, дзякую. Я не п'ю.

— Ну, адну шклянку. — Я пазваніў, каб швейцар прынёс шклянкі.

— Не, дзякую, мяне чакаюць.

— Да пабачэння, — сказаў я.

— Да пабачэння.

Праз дзве гадзіны ў пакой зайшоў доктар Валенціні. Ён вельмі спяшаўся, і кончыкі яго вусоў тырчалі ўверх. Ён быў у чыне маёра, і ў яго быў загарэлы твар, і ён увесь час смяўся.

— Як гэта вам собіла? — сказаў ён. — Ну, пакажыце здымкі. Так. Так. Вось яно што. Ды вы, я бачу, здаровы як бык. А хто гэта прыгожанькая дзяўчына? Ваша каханая? Так я і думаў. Вось гэта чортава вайна! Тут баліць? Вы малайчына. Падрамантуем, будзеце як новенькі. Тут баліць? Яшчэ б не балела. Як яны любяць рабіць балюча, гэтыя дактары. А чым вас да гэтага часу лячылі? Гэта дзяўчына гаворыць па-італьянску? Трэба яе навучыць. Чароўная дзяўчына. Я ўзяўся б даваць ёй урокі. Я сам лягу ў гэты шпіталь. Не, лепш я буду бясплатна прымаць у яе ўсе роды. Яна разумее, што я кажу? Яна вам прынясе добрага хлапчука. Светлавалосага, як яна сама. Так, добра. Так, выдатна. Чароўная дзяўчына. Спытайце ў яе, ці згодзіцца яна павячэраць са мной. Не, я не хачу адбіваць яе ў вас. Дзякуй. Вялікае дзякуй, міс. Вось і ўсё, што я хацеў ведаць. — Ён паляпаў мяне па плячы. — Павязку накладваць не трэба.

— Шклянку віна, доктар Валенціні?

— Віна? Ну, вядома... Дзесяць шклянак. Дзе яно ў вас?

— У шафе. Міс Барклі дастане бутэльку.

— Ваша здароўе. Ваша здароўе, міс. Чароўная дзяўчына. Я вам прынясу віна лепшага за гэта. — Ён выцер вусы.

— Калі, па-вашаму, можна рабіць аперацыю?

— Заўтра раніцай. Не раней. Трэба ачысціць кішэчнік. Вычысціць з вас усё. Я зайду да старой унізе і распараджуся. Да пабачэння. Заўтра ўбачымся. Я прынясу вам віна лепшага за гэта. А ў вас тут вельмі хораша. Да пабачэння, да заўтра. Выспіцеся добра. Я прыйду рана.

Ён памахаў мне з парога, яго вусы тырчалі, карычневы твар усміхаўся. На рукаве ў яго была акаймаваная зорачка, таму што ён быў у чыне маёра.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦТАТЫ

Той ноччу кажан уляцеў у пакой праз адчыненыя дзверы балкона, у якія нам відаць была ноч над дахамі горада. У пакоі было цёмна, толькі ноч над горадам слаба свяціла ў балконныя дзверы, і кажан не спалохаўся і стаў насіцца па пакоі, як пад адкрытым небам. Мы ляжалі і глядзелі на яго, і, відаць, ён нас не бачыў, бо мы ляжалі вельмі ціха. Калі ён паляцеў, мы ўбачылі прамень пражэктара і глядзелі, як светлая паласа перасоўвалася па небе і потым знікла, і зноў стала цёмна. Сярод ночы падняўся вецер, і мы пачулі галасы артылерыстаў каля зенітнай гарматы на суседнім даху. Было халаднавата, і яны надзявалі плашчы. Сярод ночы я раптам устрывожыўся, каб хто-небудзь не ўвайшоў, але Кэтрын сказала, што ўсе спяць. Адзін раз сярод ночы мы заснулі, і калі я прагнуўся, Кэтрын у пакоі не было, але я пачуў яе крокі ў калідоры, і дзверы адчыніліся, і яна падышла да ложка і сказала, што ўсё ў парадку: яна была ўнізе, і там усе спяць. Яна падыходзіла да дзвярэй міс Ван-Кампен і чула, як тая дышае ў сне. Яна прынесла сухіх галет, і мы елі іх, запіваючы вермутам. Мы былі вельмі галодныя, але яна сказала, што раніцай усё гэта трэба будзе вычысціць з мяне. Пад раніцу, калі стала світаць, я заснуў зноў, і калі прагнуўся, убачыў, што яе зноў няма ў пакоі. Яна прыйшла, бадзёрая і прыгожая, і села на ложак, і пакуль я ляжаў з градуснікам у роце, узышло сонца, і мы адчулі пах расы на дахах і потым пах кавы, якую вакрылі артылерысты каля гарматы на суседнім даху.

— Зараз добра было б пагуляць, — сказала Кэтрын. — Каб тут было крэсла, я магла б вывезці цябе.

— А як бы я сеў у тое крэсла?

— Як-небудзь.

— Добра было б паехаць у парк, паснедаць на паветры. — Я паглядзеў у адчыненыя дзверы.

— Не, зараз мы зоймемся іншай справай, — сказала яна. — Трэба падрыхтаваць цябе да прыходу твайго сябра доктара Валенціні.

— Праўда, ён цудоўны доктар?

— Мне ён не так спадабаўся, як табе. Але ён, напэўна, добры доктар.

— Хадзі да мяне, Кэтрын. Чуеш? — сказаў я.

— Нельга. А як добра было ноччу!

— А ты не можаш узяць дзяжурства і гэтай ноччу?

- Верагодна, і буду дзяжурьць. Але толькі ты мяне не захочаш.
- Захачу.
- Не захочаш. Табе яшчэ ніколі не рабілі аперацыю. Ты не ведаеш, якое ў цябе будзе самаадчуванне.
- Ведаю. Вельмі добрае.
- Цябе будзе нудзіць, і табе будзе не да мяне.
- Ну, тады хадзі да мяне зараз.
- Не, — сказала яна. — Мне трэба вычарціць крывую тваёй тэмпературы, мілы, і падрыхтаваць цябе.
- Значыць, ты мяне не кахаеш, калі не хочаш прыйсці.
- Які ты неразумны! — Яна пацалавала мяне. — Ну, вось, крывая гатова. Тэмпература ўвесь час нармальная. У цябе такая цудоўная тэмпература.
- А ты ўся цудоўная.
- Не, не. Вось у цябе тэмпература цудоўная. Я страшэнна ганаруся тваёй тэмпературай.
- Напэўна, ва ўсіх нашых дзяцей будзе выдатная тэмпература.
- Баюся, што ў нашых дзяцей будзе агідная тэмпература.
- А што трэба зрабіць, каб падрыхтаваць мяне для Валенціні?
- Дробязь, толькі гэта не вельмі прыемна.
- Мне шкада, што табе даводзіцца з гэтым важдацца.
- А мне не. Я не хачу, каб хто-небудзь іншы да цябе дакрануўся. Я дурная. Я ашалею, калі хто-небудзь да цябе дакранецца.
- Нават Фергюсон?
- Асабліва Фергюсон і Гэйдж, і гэтая, як яе?
- Уокер?
- Іменна. Занадта шмат тут сяспёр. Калі не будзе яшчэ раненых, нас перавядуць адсюль. А так і будзе, калі не прыбавіцца раненых.
- Я тады таксама паеду.
- Не кажы глупства. Ты яшчэ не можаш нікуды ехаць. Але ты хутчэй папраўляйся, мілы, і тады мы з табою куды-небудзь паедзем.
- А што пасля?
- Мо вайна скончыцца. Не вечна ж будуць ваяваць?
- Я папраўлюся, — сказаў я. — Валенціні мяне вылечыць.
- Ну, вядома, з такімі вусамі! Толькі ведаеш, мілы,

калі табе дадуць эфір, думай пра што-небудзь іншае — толькі не пра нас з табой. А то пад наркозам многія балбочуць.

— Пра што ж мне думаць?

— Пра што хочаш. Пра што хочаш, толькі не пра нас з табой. Думай пра сваіх родных. Ці пра якую іншую дзяўчыну.

— Не.

— Ну, тады чытай малітву. Гэта зробіць цудоўнае ўражанне.

— А мо я не буду балбатаць.

— Магчыма. Не ўсе ж балбочуць.

— Вось і я не буду.

— Не хваліся, мілы. Калі ласка, не хваліся. Ты такі добры, не трэба хваліцца.

— Я не скажу ні слова.

— Зноў ты хвалішся, мілы. Зусім не трэба хваліцца. Проста, калі табе скажуць дыхаць глыбока, пачні чытаць малітву, ці вершы, ці яшчэ што-небудзь. Тады ўсё будзе добра, і я буду ганарыцца табой. Я наогул ганаруся табой. У цябе такая цудоўная тэмпература, і ты спіш, як маленькі хлопчык, абдымаеш падушку і думаеш, што гэта я. А мо не я, а іншая? Якая-небудзь італьянская прыгажуня?

— Не, ты.

— Ну, вядома, я. І я цябе вельмі кахаю, і Валенціні прывядзе тваю нагу ў поўны парадак. Як добра, што мне не давадзецца бачыць гэта.

— А ты будзеш дзяжурыць ноччу?

— Так. Але табе будзе ўсё роўна.

— Пабачым.

— Ну, вось і ўсё, мілы. Цяпер ты зусім чысты, і звонку і знутры. Скажы мне, колькі жанчын ты кахаў за сваё жыццё?

— Ніводнай.

— І мяне не?

— Цябе — кахаў.

— А колькі яшчэ?

— Ніводнай.

— А колькі — як гэта гавораць? — колькі ты ведаў?

— Ніводнай.

— Ты кажаш няпраўду.

— Праўду.

— Так і трэба. Ты мне ўвесь час кажы няпраўду. Я так хачу. Яны былі прыгожыя?

- Я ніводнай не ведаў.
- Правільна. Яны былі вельмі прывабныя?
- Не ведаю.
- Ты толькі мой. Гэта праўда, і ніколі нічым ты не быў. Але мне ўсё роўна, нават калі і не так. Я іх не баюся. Толькі ты мне не расказвай пра іх. А калі жанчына кажа мужчыне пра тое, колькі гэта каштуе?
- Не ведаю.
- Ну вядома, ты не ведаеш. А яна гаворыць яму, што кахае яго? Скажы мне. Я хачу ведаць.
- Так. Калі ён гэтага хоча.
- А ён гаворыць ёй, што кахае яе? Скажы. Гэта вельмі важна.
- Гаворыць, калі хоча.
- Але ты ніколі не гаварыў? Праўда?
- Не.
- Не, праўда? Скажы мне праўду.
- Не, — зманіў я.
- Ты не гаварыў, — сказала яна. — Я так і ведала, што ты не гаварыў. Ты мілы, і я цябе вельмі, вельмі кахаю.
- Сонца высока стаяла над дахамі, і я бачыў шпілі сабора з сонечнымі водбліскамі на іх. Я быў чысты звонку і знутры і чакаў прыходу доктара.
- Значыць, так? — сказала Кэтрын. — Яна гаворыць усё, што яму хочацца?
- Не заўсёды.
- А я буду заўсёды. Я буду заўсёды гаварыць усё, што ты захочаш, і я буду рабіць усё, што ты захочаш, і ты ніколі не захочаш іншых жанчын, праўда? — Яна паглядала на мяне радасна. — Я буду рабіць тое, што табе хочацца, і гаварыць тое, што табе хочацца, і тады ўсё будзе цудоўна, праўда?
- Праўда.
- Ну, вось ты і гатовы да аперацыі. А цяпер скажы, чаго б табе хацелася зараз?
- Хадзі да мяне.
- Добра. Іду.
- Ты мая вельмі, вельмі, вельмі каханая, — сказаў я.
- Вось бачыш, — сказала яна. — Я раблю ўсё, што ты хочаш.
- Ты ў мяне разумніца.
- Я толькі баюся, што ты яшчэ не зусім мной задаволены.

- Ты разумніца.
- Я хачу тое, што хочаш ты. Мяне больш няма. Толькі тое, што хочаш ты.
- Мілая.
- Ты задаволены? Праўда, ты задаволены? Ты не хочаш іншых жанчын?
- Не.
- Бачыш, ты задаволены. Я раблю ўсё, што ты хочаш.

РАЗДЗЕЛ СЕМНАЦАТЫ

Калі я прагнуўся пасля аперацыі, было не падобна, што я некуды знікаў. Падчас гэтага не знікаеш. Толькі бярэ ўдушша. Гэта не падобна на смерць, гэта проста ўдушша ад газу, і тады перастаеш усё адчуваць, а пасля такое адчуванне, быццам быў моцна п'яны, а калі пасля моцна ванітуе, то адной жоўцю і не робіцца лепей. У нагах ложка я ўбачыў мяшкі з пяском. Яны прыціскалі стрыжні, што тырчалі з гіпсавай павязкі. Крыху сцакаўшы я ўбачыў міс Гэйдж, і яна спытала:

- Ну, як?
- Лепш, — сказаў я.
- Ён проста цуд зрабіў з вашым каленам.
- Колькі гэта доўжылася?
- Дзве з паловай гадзіны.
- Я гаварыў якія-небудзь глупствы?
- Не, нічога. Маўчыце. Ляжыце спакойна.

Мяне ванітавала, і Кэтрын мела рацыю. Мне было ўсё роўна, хто дзяжурыць гэтай ноччу.

У шпіталі акрамя мяне было яшчэ трое: худы хлопец з Джорджыі, супрацоўнік Чырвонага Крыжа, хворы на малярыю, добры хлопец з Нью-Йорка, таксама худы на выгляд, хворы на малярыю і жаўтуху, і наймілейшы хлопец, які захацеў адкруціць калпачок ад дыстанцыйнай трубкі аўстрыйскага снарада, каб узяць сабе на памяць. Гэта быў камбінаваны шрапнельна-фугасны снарад, якімі аўстрыйцы карысталіся ў гарах: шрапнель з дыстанцыйнай трубкай дваінога дзеяння.

Усе сёстры вельмі любілі Кэтрын Барклі за тое, што яна заўсёды была гатовая дзяжурыць ноччу. Малярыкі не патрабавалі шмат клопату, а той, што адкруціў каўпачок узрывальніка, быў з намі ў дружбе і званіў ноччу

толькі ў выпадку асаблівай неабходнасці, і ўвесь вольны ад работы час яна праводзіла са мной. Я вельмі кахаў яе, і яна кахала мяне. Удзень я спаў, а калі мы не спалі, то пісалі адно аднаму запіскі і перасылалі іх праз Фергюсон. Фергюсон была слаўная дзяўчына. Я нічога не ведаў пра яе, акрамя таго, што ў яе адзін брат у пяцьдзесят другой дывізіі, а другі — у Месапатаміі і што яна вельмі паважае Кэтрын Барклі.

— Прыйдзеце да нас на вяселле, Ферджы? — спытаў я неяк у яе.

— Вы ніколі не пажэніцеся.

— Пажэнімся.

— Не, не пажэніцеся.

— Чаму?

— Пасварыцеся да вяселля.

— Мы ніколі не сварымся.

— Яшчэ паспеце.

— Мы ніколі не будзем сварыцца.

— Значыць, памрэце. Пасварыцеся або памрэце. Так заўсёды бывае. І ніхто не пажэніцца.

Я выцягнуў да яе руку.

— Не чапайце мяне, — сказала яна. — Я і не думаю плакаць. Мо ў вас усё і абыдзецца. Толькі глядзіце, каб з ёй што-небудзь не здарылася. Калі з ёй здарыцца што-небудзь з-за вас, я заб'ю вас.

— Нічога з ёй не здарыцца.

— Глядзіце. Спадзяюся, што ў вас усё абыдзецца. Зараз вам добра.

— Зараз нам цудоўна.

— Дык вось, не сварыцеся і каб з ёй нічога не здарылася.

— Добра.

— Глядзіце ж. Я не хачу, каб яна засталася з дзіцем ваеннага часу на руках.

— Вы слаўная дзяўчына, Ферджы.

— Не слаўная. Не падлізвайцеся. Як ваша нага?

— Цудоўна.

— А галава? — Яна дакранулася пальцамі да маёй макушкі. Было адчуванне, як ад дотыку да здранцвелай нагі.

— Галава мяне ніколі не турбуе.

— Ад такой шышкі можна проста застацца крэцінам. Зусім не турбуе?

— Не.

- Ваша шчасце. Запіска гатовая? Я іду ўніз.
- Вось, вазьміце, — сказаў я.
- Вы павінны папрасіць яе, каб яна часова адмовілася ад начных дзяжурстваў. Яна вельмі стамляецца.
- Добра. Я папрашу яе.
- Я хацела падзяжурыць ноч, але яна мне не дазваляе. Іншыя рады саступіць сваю чаргу. Можца даць ёй крыху адпачыць.
- Добра.
- Міс Ван-Кампен ужо гаворыць пра тое, што вы заўсёды спіце да паўдня.
- Гэтага трэба было чакаць.
- Вам трэба дамагчыся, каб яна некалькі начэй не дзяжурыла.
- Я сам хацеў бы гэтага.
- Няпраўда, вы не хацелі б. Але калі вы яе ўгаворыце, я буду вас паважаць.
- Я ўгавару яе.
- Штосьці не верыцца.
- Яна ўзяла запіску і выйшла. Я пазваніў, і вельмі хутка ўвайшла міс Гэйдж.
- Што здарылася?
- Я проста хацеў пагаварыць з вамі. Як па-вашаму, ці не пара міс Барклі адпачыць крыху ад начных дзяжурстваў? У яе вельмі стомлены выгляд. Чаму яна так доўга ў начной змене?
- Міс Гэйдж паглядзела на мяне.
- Я ваш сябар, — сказала яна. — Не трэба вам са мной так размаўляць.
- Што вы хочаце сказаць?
- Не прыкідвайцеся. Гэта ўсё, што вам трэба было?
- Выпіце са мной вермуту.
- Добра. Але потым я адразу ж пайду. — Яна дастала з шафы бутэльку і паставіла на столік шклянку.
- Вы бярыце шклянку, — сказаў я. — Я буду піць з бутэлькі.
- За ваша здароўе! — сказала міс Гэйдж.
- Што там Ван-Кампен гаварыла наконт таго, што я доўга сплю раніцай?
- Проста скрыпела на гэту тэму. Яна называе вас “наш прывілеяваны пацыент”.
- Ну яе да д’ябла!
- Яна не злосная, — сказала міс Гэйдж. — Проста яна старая і з дзівацтвамі. Вы ёй адразу не спадабаліся.

- Гэта праўда.
- А мне вы падабаецца. І я вам сябар. Помніце гэта.
- Вы на рэдкасць слаўная дзяўчына.
- Кіньце. Я ведаю, хто, па-вашаму, слаўны. Як нага?
- Цудоўна.
- Я прынясу халоднай мінеральнай вады і палью вам крыху. Напэўна, свярбіць пад гіпсам. Сёння горача.
- Вы слаўная.
- Моцна свярбіць?
- Не. Усё вельмі добра.
- Трэба паправіць мяшкі з пяском. — Яна нагнулася.
- Я вам сябар.
- Я гэта ведаю.
- Не, вы не ведаеце, але калі-небудзь даведаецца.

Кэтрын Барклі не дзяжурыла тры ночы, але потым яна зноў прыйшла. Было так, быццам кожны з нас ад'язджаў у доўгае падарожжа і цяпер мы сустрэліся зноў.

РАЗДЗЕЛ ВАСЕМНАЦАТЫ

Нам цудоўна жылося тым летам. Калі мне дазволілі ўставаць, мы сталі ездзіць у парк на прагулкі. Я помню брычку, каня, што марудна пераступаў, спіну вазніцы ўперадзе і яго лакаваныя цыліндр, і Кэтрын Барклі побач са мной на сядзенні. Калі нашы рукі датыкаліся, нават калі яе рука крыху дакраналася да маёй, гэта нас хвалявала. Пазней, калі я ўжо мог перасоўвацца на мыліцах, мы хадзілі абедаць да Біфі або ў “Гран-Італія” і выбіралі столік знадворку, ля Galleria. Афіцыянты ўваходзілі і выходзілі, і прахожыя ішлі міма, і на накрытых абрусамі сталах стаялі свечкі з абжурамі, і неўзабаве нашым улюбёным месцам стаў “Гран-Італія”, і Жорж, метрдатэль, заўсёды пакідаў нам столік. Ён быў выдатны метрдатэль, і мы дазвалялі яму выбіраць меню, пакуль мы сядзелі, глядзячы на прахожых, і на танулюю ў прыцемках Galleria, і адно на аднаго. Мы пілі сухое белае капры, што стаяла ў вядзерцы з ільдом; дарэчы, мы паспрабавалі шмат іншага віна: фрэза, барбера і салодкія беля віны. З-за вайны ў рэстаране не было спецыяльнага афіцыянта для віна, і Жорж збянтэжана ўсміхаўся, калі я пытаўся пра такое віно, як фрэза.

— Што можна сказаць пра краіну, дзе робяць віно, якое мае смак клубніц, — сказаў ён.

— А чым дрэнна? — спытала Кэтрын. — Мне нават падабаецца.

— Паспрабуйце, лэдзі, калі вам хочацца, — сказаў Жорж. — Але дазвольце мне захапіць бутэлечку марго для tenente.

— Я таксама хачу паспрабаваць, Жорж.

— Сэр, я вам не раіў бы. Яно і смаку клубніц не мае.

— А раптам? — сказала Кэтрын. — Гэта было б цудоўна.

— Я зараз падам яго, — сказаў Жорж, — і, калі жаданне лэдзі будзе задаволена, я яго забяру.

Віно было не з лепшых. Жорж меў рацыю. У яго не было і смаку клубніц. Мы зноў перайшлі на капры. Аднойчы ў мяне не хапіла грошай, і Жорж пазычыў мне сто лір.

— Нічога, нічога, tenente, — сказаў ён. — Здараецца з кожным. Я ведаю, як гэта бывае. Калі вам альбо лэдзі спатрэбяцца грошы, у мяне заўсёды знойдуцца.

Пасля абеду мы ішлі па Galleria міма іншых рэстаранаў і міма магазінаў са спущанымі жалезнымі шторами і спыняліся каля кіёска, дзе прадаваліся сандвічы: сандвічы з вяндрлінай і латукам і сандвічы з анчоўсамі на малюсенькіх румяных булачках, не даўжэйшых за ўказальны палец. Мы бралі іх з сабой, каб з'есці, калі прагаладаем ся ноччу. Потым мы садзіліся ў адкрытую брычку каля выхаду з Galleria насупраць сабора і вярталіся ў шпіталь. Швейцар выходзіў на ганак шпіталя, каб памагчы мне справіцца з мыліцамі. Я расплачваюся з вазніцам, і мы ехалі наверх на ліфце. Кэтрын выходзіла на тым паверсе, дзе жылі сёстры, а я падымаўся вышэй і на мыліцах ішоў па калідоры ў свой пакой; часам я распранаўся і клаўся ў ложка, а часам сядзеў на балконе, паклаўшы нагу на крэсла, і сачыў за палётам ластавак над дахамі, і чакаў Кэтрын. Калі яна прыходзіла, было так, быццам яна вярнулася з далёкага падарожжа, і я ішоў на мыліцах па калідоры разам з ёю, і нёс тазікі, і чакаў каля дзвярэй або ўваходзіў разам з ёю — гледзячы на тое, быў хворы нашым сябрам ці не, і калі яна канчала ўсе свае справы, мы сядзелі на балконе майго пакоя. Потым я клаўся ў ложка, і калі ўсе ўжо спалі і яна была ўпэўнена, што ніхто не пакліча, яна прыходзіла да мяне. Я любіў распускаць яе валасы, і яна сядзела на ложку, не варушачыся, толькі зрэдку раптам хутка нахілялася пацалаваць мяне, і я вымаў шпількі і клаў іх на прасціну, і ву-

зел на патыліцы ледзь трымаўся, і я глядзеў, як яна сядзіць, не варушачыся, і потым вымаў дзве апошнія шпількі, і валасы распускаліся зусім, і яна схіляла галаву, і яны закрывалі нас абаіх, і здавалася, што мы ў палатцы альбо за вадаспадам.

У яе былі надзіва прыгожыя валасы, і часам я ляжаў і глядзеў, як яна закручвае іх пры святле, якое падае з адчыненых дзвярэй, і яны нават ноччу блішчалі, як блішчыць іншым разам вада перад самымі світанкам. У яе быў дзівосны твар і цела і дзівосная гладкая скура. Мы ляжалі побач, і я кончыкамі пальцаў кранаў яе шчокі і лоб, і пад вачыма, і падбародак, і шыю і гаварыў: “Зусім як клавішы раяля”, — і тады яна гладзіла пальцамі мой падбародак і гаварыла: “Зусім як наждак, калі ім вадзіць па клавішах раяля”.

— Што, колецца?

— Ды не, мілы. Гэта я проста, каб падражніць цябе.

Ноччу ўсё было цудоўна, і калі мы маглі дакранацца адно аднаго — гэта было ўжо шчасцем. Акрамя вялікіх радасцей у нас яшчэ было мноства драбнейшых выяўленняў кахання, і калі мы бывалі не разам, мы стараліся ўнушаць адно аднаму думкі на адлегласці. Калі-нікалі гэта як быццам удавалася, але, верагодна, гэта было таму, што, па сутнасці, мы абое думалі пра адно і тое ж.

Мы гаварылі адно аднаму, што ў той дзень, як яна прыехала ў шпіталь, мы пажаніліся, і мы лічылі месяцы з дня свайго вясялля. Я хацеў, каб мы на самай справе пажаніліся, але Кэтрын сказала, што тады ёй давядзецца паехаць і што, як толькі мы станем уладжваць фармальнасці, за ёй стануць сачыць і нас разлучаць. Давядзецца ўсё рабіць па італьянскіх шлюбных законах, і з фармальнасцямі будзе страшэнная ваджаніна. Я хацеў, каб мы пажаніліся на самай справе, бо мяне непакоіла думка пра дзіця, але для сябе мы лічылі, што мы жанатыя, і не надта ўжо хваляваліся, і, бадай, мне падабалася, што мы не жанатыя на самай справе. Я помню, як аднойчы ноччу мы загаварылі пра гэта, і Кэтрын сказала:

— Але, мілы, мне адразу давядзецца паехаць адсюль.

— А мо не давядзецца.

— Абаязкова. Мяне адправяць дадому, і мы не ўбачымся, пакуль не скончыцца вайна.

— Я буду прыязджаць у водпуск.

— Нельга паспець у Шатландыю і назад за час водпуску. Ды і не паеду я ад цябе. Навошта нам жаніцца зараз? Мы і так жанатыя. Болей жанатымі і быць нельга.

— Я хачу гэтага толькі дзеля цябе.

— Ніякай “мяне” няма. Я — гэта ты. Калі ласка, не выдумляй асобнай “мяне”.

— Я думаў, што дзяўчаты заўсёды хочуць замуж.

— Так яно і ёсць. Але, мілы, я замужам. Я замужам за табой. Хіба я дрэнная жонка?

— Ты цудоўная жонка.

— Як бачыш, мілы, я ўжо аднойчы спрабавала дачакацца замужства.

— Я не хачу пра гэта слухаць.

— Ты ведаеш, што я кахаю толькі цябе. Хіба табе не ўсё роўна, што нехта іншы кахаў мяне?

— Не ўсё роўна.

— Але ён загінуў, а ты атрымаў усё, чаго ж тут раўнаваць?

— Няхай так, але я не хачу чуць пра гэта.

— Бедненькі мой! А вось я ведаю, што ў цябе былі розныя жанчыны, і мяне гэта не турбуе.

— А можна нам пажаніцца неяк тайна? Раптам са мной што-небудзь здарыцца ці ў цябе будзе дзіця.

— Шлюб існуе толькі царкоўны альбо грамадзянскі. А тайна мы і так жанатыя. Ведаеш, мілы, гэта было б для мяне вельмі важна, калі б я была веруючай. Але я не веруючая.

— Ты дала мне святога Антонія.

— Гэта проста на шчасце. Мне таксама яго далі.

— Значыць, цябе нічога не трывожыць?

— Толькі думка пра тое, што нас могуць разлучыць. Ты мая рэлігія. Ты для мяне ўсё на свеце.

— Ну, добра. Але я ажанюся з табой, як толькі ты захочаш.

— Ты так гаворыш, мілы, быццам твой абавязак зрабіць з мяне прыстойную жанчыну. Я зусім прыстойная жанчына. Не можа быць сораму там, дзе ёсць шчасце і гонар. Хіба ты не шчаслівы?

— Але ты ніколі не пойдзеш ад мяне да іншага?

— Не, мілы. Я ад цябе ніколі ні да кога не пайду. Мне здаецца, з намі здарыцца ўсё самае страшнае. Але не трэба турбавацца пра гэта.

— Я і не турбуюся. Але я кахаю цябе так, а ты акрамя мяне ўжо некага кахала.

— А што было далей?

— Ён загінуў.

— Так, але калі б гэтага не адбылося, я не сустрэла б

цябе. Мяне нельга назваць нявернай, мілы. У мяне шмат недахопаў, але я вельмі верная. Пачакай, табе нават на-дакучыць мая вернасць.

— Я хутка павінен буду вярнуцца на фронт.

— Не будзем думаць пра гэта, пакуль ты яшчэ тут. Разумееш, мілы, я шчаслівая, і нам добра. Я даўно не была шчаслівая, і, магчыма, калі мы з табой сустрэліся, я была амаль вар'ятка. Магчыма, зусім вар'ятка. Але цяпер мы шчаслівыя, і мы кахаем адно аднаго. Давай будзем проста шчаслівыя. Ты шчаслівы, праўда? Можна, табе не падабаецца што-небудзь? Ну, што мне зрабіць, каб табе было прыемна? Хочаш, я распушчу валасы? Хочаш?

— Так, а потым кладзіся тут.

— Добра. Толькі раней абыду хворых.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Так праходзіла лета. Пра дні я памятаю няшмат, толькі тое, што было вельмі гарача і газеты былі поўныя перамог. У мяне быў здаровы арганізм, і раны хутка загойваліся, так што вельмі хутка пасля таго, як я ўпершыню стаў на мыліцы, я змог іх выкінуць і хадзіць толькі з кійком. Тады я пачаў у Ospedale Maggiore лячэбныя працэдуры для згібання каленяў, механатэрапію, праграванне фіялетавамі прамянямі ў люстраной скрыні, масаж і ванны. Я хадзіў туды пасля абеду і на зваротным шляху заходзіў у кафэ, і піў віно, і чытаў газеты. Я не блукаў па горадзе; з кафэ мне заўсёды хацелася вярнуцца проста ў шпіталь. Мне хацелася толькі аднаго: бачыць Кэтрын. Увесь астатні час я хацеў як-небудзь змарнаваць. Часцей за ўсё раніцай я спаў, а пасля абеду часам ездзіў на скачкі і потым на механатэрапію. Іншы раз я заходзіў у англа-амерыканскі клуб і сядзеў у глыбокім скураным крэсле перад акном і чытаў часопісы. Нам ужо не дазвалялася выходзіць удваіх пасля таго, як я кінуў мыліцы, таму што непрыстойна было сястры гуляць з хворым, якому з выгляду не патрэбна дапамога, і таму ўдзень мы рэдка бывалі разам. Калі-нікалі ўдавалася паабедаць разам дзе-небудзь у горадзе, тады і Фергюсон была з намі. Мы з Кэтрын лічыліся сябрамі, і міс Ван-Кампен згадзілася з гэтым, бо Кэтрын шмат дапамагала ёй у шпіталі. Яна вырашыла, што Кэтрын з вельмі прыстойнай сям'і, і

гэта канчаткова схіліла яе на наш бок. Міс Ван-Кампен надавала вялікае значэнне паходжанню, і сама належала да вышэйшых колаў. Да таго ж у шпіталі было нямала спраў і клопатаў, і гэта адцягвала яе ўвагу. Лета было гарачае, і ў мяне ў Мілане было шмат знаёмых, але я заўсёды спяшаўся вярнуцца ў шпіталь да змяркання. Фронт наблізіўся да Карсо, ужо быў узяты Кук, на другім беразе насупраць Плавы, і цяпер наступалі на плато Баінзіца. На заходнім фронце справы былі не такія добрыя. Здавалася, што вайна цягнецца ўжо вельмі доўга. Зараз мы таксама ўступілі ў вайну, але я лічыў, што спатрэбіцца не менш як год, каб пераправіць дастатковую колькасць войска і падрыхтаваць яго. На наступны год можна было чакаць шмат дрэннага, а мо і шмат добрага. Італьянскія войскі неслі вялізныя страты. Я не ўяўляў сабе, як гэта можа працягвацца. Нават калі зоймуць усе плато Баінзіца і Монтэ-Сан-Габрыэле, ёсць яшчэ шмат гор, якія застануцца ў аўстрыйцаў. Я бачыў іх. Усе самыя высокія горы былі далей. На Карсо ўдалося прасунуцца наперад, а ўнізе, каля мора, балоты і багна. Напалеон разбіў бы аўстрыйцаў у даліне. Ён ніколі не стаў бы ваяваць з імі ў гарах. Ён даў бы ім спусціцца і разбіў бы іх пад Веронай. Але на заходнім фронце ўсё яшчэ ніхто нікога не разбіваў. Мо войны цяпер не канчаюцца перамогай. Мо яны наогул не канчаюцца. Мо гэта новая Стогадовая вайна. Я паклаў газету і пайшоў па Віа-Мандоні. Перад “Гранд-гатэлем” я ўбачыў старога Меерса і яго жонку, якія выходзілі з экіпажа. Яны вярталіся са скачак. Яна была жанчына з вялікім бюстам, апранутая ў бліскучы чорны шоўк. Ён быў маленькі і стары, з сівымі вусамі, пакутаваў на плоскаступнёвасць і хадзіў, апіраючыся на кіёк.

— Як маецца? Як здароўе? — Яна падала мне руку.

— Прывітанне! — сказаў Меерс.

— Ну, як скачкі?

— Выдатна. Проста цудоўна. Я тры разы выйграла.

— А як вашы справы? — спытаў я Меерса.

— Так сабе. Я выйграў адзін раз.

— Я ніколі не ведаю, як у яго справы, — сказала місіс Меерс. — Ён мне ніколі не гаворыць.

— У мяне ўсё добра, — сказаў Меерс. Ён стараўся быць чулым. — Трэба вам як-небудзь з’ездзіць на скачкі. — Калі ён гаварыў, здавалася, што ён глядзіць не на вас або прымае вас за некага іншага.

— Абавязкова, — сказаў я.

— Я прыеду ў шпіталь наведаць вас, — сказала міс Меерс. — У мяне нешта ёсць для маіх хлопчыкаў. Вы ж усе мае хлопчыкі. Вы ўсе мае мілыя хлопчыкі.

— Вам будуць там вельмі рады.

— Такія мілыя хлопчыкі. І вы таксама. Вы адзін з маіх хлопчыкаў.

— Мне трэба ісці, — сказаў я.

— Перадайце ад мяне прывітанне ўсім маім мілым хлопчыкам. Я ім прывязу шмат смачных рэчаў. Я назапасіла добрай марсалы і пячэння.

— Усяго добрага, — сказаў я. — Вам усе будуць страшэнна рады.

— Да пабачэння, — сказаў Меерс. — Заходзьце ў Galleria. Вы ведаеце мой столік. Мы там бываем кожны дзень. — Я пайшоў далей. Я хацеў купіць у “Кова” што-небудзь для Кэтрын. Увайшоўшы ў “Кова”, я выбраў каробку шакаладу, і пакуль прадаўшчыца загортвала яе, я падышоў да стойкі бара. Там сядзелі двое англічан і некалькі лётчыкаў. Я моўчкі выпіў марціні, разлічыўся, узяў каля кандытарскага прылаўка сваю каробку шакаладу і пайшоў у шпіталь. Перад невялікім барам на вуліцы, якая вядзе да “Ла Скала”, я ўбачыў некалькі знаёмых: віцэ-консула, двух маладых чалавек, якія вучыліся спяваць, і Эторэ Марэці, італьянца з Сан-Францыска, які служыў у італьянскай арміі. Я зайшоў выпіць з імі. Аднаго са спевакоў звалі Ральф Сіманс, і ён спяваў пад прозвішчам Энрыка дэль Крэда. Я не меў уяўлення пра тое, як ён спяваў, але ён заўсёды быў на парозе нейкіх вялікіх падзей. Ён быў тоўсты, у яго лупчылася скура вакол носа і рота, як пры сянным катары. Ён толькі што вярнуўся пасля выступлення ў П’ячэнца. Ён спяваў у “Тосцы”, і ўсё было цудоўна.

— Вы ж ніколі мяне не слухалі, — сказаў ён.

— Калі вы будзеце спяваць тут?

— Увосень я выступлю ў “Ла Скала”.

— Перакананы, што ў яго будуць кідаць лаўкамі, — сказаў Эторэ. — Вы чулі пра тое, як у яго кідалі лаўкамі ў Мадэне?

— Гэта хлусня.

— У яго кідалі лаўкамі, — сказаў Эторэ. — Я бачыў гэта. Я сам кінуў шэсць лавак.

— Вы проста нікчэмны макароннік з Фрыска.

— У яго дрэннае італьянскае вымаўленне, — сказаў Эторэ. — Дзе б ён ні выступаў, у яго кідаюць лаўкамі.

— Ва ўсёй паўночнай Італіі няма горшага тэатра, чым у П'ячэнца, — сказаў другі тэнар. — Паверце мне, самы дрэнны тэатрык. — Гэтага тэнара звалі Эдгар Саўндэрс, і спяваў ён пад прозвішчам Эдуарда Джавані.

— Шкада, што мяне там не было, а то я паглядзеў бы, як у вас кідалі лаўкамі, — сказаў Эторэ. — Вы ж не ўмеце спяваць па-італьянску.

— Ён дурненькі, — сказаў Эдгар Саўндэрс. — Кідаць лаўкамі — нічога больш разумнага ён не можа прыдумаць.

— Нічога больш разумнага публіка не можа прыдумаць, калі вы спяваеце, — сказаў Эторэ. — А потым вы вяртаецеся ў Амерыку і раскажваеце пра свае трыумфы ў “Ла Скала”. Ды вас пасля першай жа ноты выгналі з “Ла Скала”.

— Я буду спяваць у “Ла Скала”, — сказаў Сіманс. — У кастрычніку я буду спяваць у “Тосцы”.

— Давядзецца схадзіць, Мак, — сказаў Эторэ віцэ-консулу. — Ім можа спатрэбіцца абарона.

— Мо амерыканская армія паспее на абарону іх, — сказаў віцэ-консул. — Хочаце яшчэ шклянку, Сіманс? Саўндэрс, яшчэ шклянку?

— Давайце, — сказаў Саўндэрс.

— Кажуць, вы атрымліваеце сярэбраны медаль, — сказаў мне Эторэ. — А як вас прадставілі — за якія заслугі?

— Не ведаю. Я яшчэ наогул не ведаю, ці атрымаю.

— Атрымаеце. Ах, д'ябал, што будзе з дзяўчатамі ў “Кова”! Яны падумаюць, што вы адзін забілі дзве сотні аўстрыйцаў або захапілі цэлы акуп. Запэўніваю вас, я за свае адзнакі чэсна папрацаваў.

— Колькі іх у вас, Эторэ? — спытаў віцэ-консул.

— У яго ўсе, якія толькі бываюць, — сказаў Сіманс. — Гэта ж дзеля яго вядзецца вайна.

— Я быў прадстаўлены два разы да бронзавага медаля і тры разы да сярэбранага, — сказаў Эторэ. — Але атрымаў толькі адзін.

— А што здарылася з астатнімі? — спытаў Сіманс.

— Аперацыі няўдала скончыліся, — сказаў Эторэ. — Калі аперацыі канчаюцца няўдала, медалёў не даюць.

— Колькі разоў вы былі паранены, Эторэ?

— Тры разы цяжка. У мяне тры нашыўкі за раненні. Вось, глядзіце. — Ён пацягнуў уверх сукно рукава. Нашыўкі — паралельныя сярэбраныя палоскі на чорным

фоне — былі настрочаны на рукаў дзюймаў на восем ніжэй пляча.

— У вас жа таксама ёсць адна, — сказаў мне Эторэ. — Запэўніваю вас, гэта вельмі добра — мець нашыўкі. Я лічу за лепшае мець іх, чым медалі. Запэўніваю вас, тры такія штучкі — гэта ўжо нештачка. Каб атрымаць хоць адну, трэба тры месяцы праляжаць у шпіталі.

— Куды вы былі паранены, Эторэ? — спытаў віцэ-консул.

Эторэ закасаў рукаў. — Вось сюды. — Ён паказаў доўгі чырвоны гладкі рубец. — Потым сюды, у нагу. Я не магу паказаць, таму што гэта пад абмоткай; і яшчэ ў ступню. У назе змярцвеў кавалачак косці, і ад яго дрэнна пахне. Кожную раніцу я выбіраю адтуль асколкі, але пах не праходзіць.

— Чым гэта вас? — спытаў Сіманс.

— Ручной гранатай. Такая штука, накштальт таўкачыка для бульбы. Так і знесла кавалак нагі з аднаго боку. Вам гэтыя таўкачыкі знаёмыя? — Ён павярнуўся да мяне.

— Вядома.

— Я бачыў, як гэты мярзотнік кінуў яе, — сказаў Эторэ. — Мяне збіла з ног, і я ўжо думаў, што песенька спета, але ад гэтых таўкачыкаў, наогул, малая карысць. Я застрэліў мярзотніка з вінтоўкі. Я заўсёды нашу вінтоўку, каб нельга было пазнаць, што я афіцэр.

— Які ў яго быў выгляд? — спытаў Сіманс.

— І толькі адна граната была ў мярзотніка, — сказаў Эторэ. — Не ведаю, навошта ён яе кінуў. Напэўна, ён даўно чакаў выпадку кінуць гранату. Напэўна, ніколі не бачыў сапраўднага бою. Я паклаў мярзотніка на месцы.

— Які ў яго быў выгляд, калі вы яго застрэлілі? — спытаў Сіманс.

— Адкуль я ведаю? — сказаў Эторэ. — Я выстрэліў яму ў живот. Я баяўся прамахнуцца, калі буду страляць у галаву.

— Даўно вы ў афіцэрскім чыне, Эторэ? — спытаў я.

— Два гады. Я хутка буду капітанам. А вы даўно ў чыне лейтэнанта?

— Трэці год.

— Вы не можаце быць капітанам, бо вы дрэнна ведаеце італьянскую мову, — сказаў Эторэ. — Размаўляць вы ўмееце, але чытаеце і пішаце дрэнна. Каб быць капітанам, трэба мець адукацыю. Чаму вы не пераходзіце ў амерыканскую армію?

— Мо і перайду.

— Я таксама нічога супраць не меў бы. Колькі атрымлівае амерыканскі капітан, Мак?

— Не ведаю. Здаецца, каля двухсот пяцідзiesiąці долараў.

— Ах, д'ябал! Чаго толькі не зробіш за дзвесце пяцідзiesiąт долараў. Пераходзілі б хутчэй у амерыканскую армію, Фрэд. Можна, і мяне туды ўладкуеце.

— Ахвотна.

— Я ўмею камандаваць ротай па-італьянску. Мне лёгка навучыцца і па-англійску.

— Вы будзеце генералам, — сказаў Сіманс.

— Не, для генерала я вельмі мала ведаю. Генерал павінен ведаць процьму ўсякіх рэчаў. Малойчыкі нахштальт вас заўсёды ўяўляюць, што вайна — пустая справа. У вас не хапіла б кемнасці нават для капрала.

— Дзякуй Богу, мне гэта і не патрэбна, — сказаў Сіманс.

— Мо яшчэ спатрэбіцца. Вось як прызавуць усіх такіх абібокаў... Ах, д'ябал, хацеў бы я, каб вы абодва трапілі ў мой узвод. Мак таксама. Я зрабіў бы вас сваім веставым, Мак.

— Вы слаўны хлопец, Эторэ, — сказаў Мак. — Але баюся, што вы мілітарыст.

— Я буду палкоўнікам яшчэ да заканчэння вайны, — сказаў Эторэ.

— Калі толькі вас не заб'юць раней.

— Не заб'юць. — Ён дакрануўся вялікім і ўказальным пальцамі да зорчак на каўняры. — Бачылі, што я зрабіў? Заўсёды трэба дакрануцца да зорчак, калі хто-небудзь гаворыць пра смерць на вайне.

— Ну, пайшлі, Сім, — сказаў Саўндэрс, устаючы.

— Паехалі.

— Да пабачэння, — сказаў я. — Мне таксама пара. — Гадзіннік у бары паказваў без чвэрці шэсць. — Сіао, Эторэ.

— Сіао, Фрэд, — сказаў Эторэ. — Гэта здорава, што вы атрымаеце сярэбраны медаль.

— Не ведаю, ці атрымаю.

— Абавязкова атрымаеце, Фрэд. Я чуў, што вы абавязкова атрымаеце яго.

— Ну, да пабачэння. — сказаў я. — Глядзіце, не пападзіце ў бяду, Эторэ.

— Не хвалюйцеся за мяне. Я не п'ю. Я не забулдыга і не бабнік. Я ведаю, што добра і што дрэнна.

— Да пабачэння, — сказаў я. — Я рады, што вам прысвояць капітана.

— Мне не давядзецца проста так чакаць чыну. Я стану капітанам за баявыя заслугі. Вы ж ведаеце. Тры зорачкі са скрыжаванымі шпагамі і каронай зверху. Вось гэта і ёсць я.

— Усяго добрага.

— Усяго добрага. Калі вы вяртаецеся на фронт?

— Хутка.

— Яшчэ пабачымся.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння. Не хварэйце.

Я пайшоў па завулку, адкуль праз прахадны двор можна было выйсці да шпіталя. Эторэ было дваццаць тры. Ён вырас у дзядзькі ў Сан-Францыска і прыехаў пагасцяваць да бацькоў у Турын, калі аб'явілі вайну. У яго была сястра, якая разам з ім выхоўвалася ў амерыканскага дзядзькі і ў гэтым годзе павінна была скончыць педагогічны каледж. Ён быў з тых стандартызаваных герояў, якія на ўсіх наганяюць нуду. Кэтрын яго цяпець не магла.

— У нас таксама ёсць героі, — гаварыла яна, — але ведаеш, мілы, яны звычайна больш ціхія.

— Мне ён не перашкаджае.

— Мне таксама, але ён вельмі ганарысты, і ён наганяе на мяне нуду, нуду, нуду.

— Ён і на мяне наганяе нуду.

— Ты гэта гаворыш для мяне, мілы. Але ў гэтым няма патрэбы. Можна ўявіць яго на фронце, і, відаць, ён там добра робіць сваю справу, але я такіх хлапчукоў не люблю.

— Не варта звяртаць на яго ўвагу.

— Гэта ты зноў для мяне гаворыш, і я буду старацца, каб ён мне спадабаўся, але, праўда, ён брыдкі, брыдкі хлапчук.

— Ён сёння гаварыў, што будзе капітанам.

— Як добра! — сказала Кэтрын. — Ён, напэўна, вельмі задаволены.

— Ці хацела б ты, каб у мяне быў вышэйшы чын?

— Не, мілы. Я толькі хачу, каб у цябе быў такі чын, каб нас пускалі ў добрыя рэстараны.

— Для гэтага ў мяне дастаткова высокі чын.

— У цябе выдатны чын. Я зусім не хачу, каб у цябе быў вышэйшы чын. Гэта магло б ускружыць табе галаву.

Ах, мілы, я так рада, што ты не славалюбны. Я ўсё адно выйшла б за цябе, калі б нават ты быў славалюбны, але гэта так добра, калі муж не славалюбны.

Мы размаўлялі ціха, седзячы на балконе. Час быў узысці месяцу, але над горадам быў туман, і ён не ўзышоў, і потым пачало імжыць, і мы ўвайшлі ў пакой. Туман перайшоў у дождж, і трохі пазней дождж паліў вельмі моцна, і мы чулі, як ён барабаніць па даху. Я ўстаў і падышоў да дзвярэй, каб паглядзець, ці не залівае ў пакой, але аказалася, што не, і я пакінуў дзверы адчыненымі.

— Каго ты бачыў яшчэ? — спытала Кэтрын.

— Містэра і місіс Меерс.

— Дзіўная яны пара.

— Кажуць, што на радзіме ён сядзеў у турме. Яго выпусцілі, каб ён мог памерці на свабодзе.

— І з таго часу ён шчасліва жыве ў Мілане?

— Не ведаю, ці шчасліва.

— Дастаткова шчасліва пасля турмы.

— Яна збіраецца сюды з падарункамі.

— Яна прывозіць цудоўныя падарункі. Ты, вядома, таксама яе мілы хлопчык?

— А як жа.

— Вы ўсе яе мілыя хлопчыкі, — сказала Кэтрын. — Яна асабліва любіць мілых хлопчыкаў. Чуеш — дождж.

— Моцны дождж.

— А ты мяне ніколі не перастанеш кахаць?

— Не.

— І гэта нічога, што дождж?

— Нічога.

— Як добра. А то я баюся дажджу.

— Чаму?

Мяне хіліла на сон. За акном упарта ліў дождж.

— Не ведаю, мілы. Я заўсёды баялася дажджу.

— Я люблю дождж.

— Я люблю гуляць пад дажджом. Але для кахання гэта дрэнная прыкмета.

— Я цябе заўсёды буду кахаць.

— Я цябе буду кахаць, і калі дождж, і калі снег, і калі град, і... што яшчэ бывае?

— Не ведаю. Нешта мне спаць хочацца.

— Спі, мілы, а я ўсё адно буду кахаць цябе.

— Ты на самай справе баішся дажджу?

— Калі я з табой, не.

- Чаму ты баішся?
- Не ведаю.
- Скажы.
- Не прымушай мяне.
- Скажы.
- Не.
- Скажы.
- Ну, добра. Я баюся дажджу, бо мне здаецца, што я памру, калі будзе ісці дождж.
- Што ты!
- Часам мне здаецца, што ты памрэш.
- Вось гэта больш падобна да праўды.
- Зусім не, мілы. Таму што я магу цябе абараніць. Я ведаю, што магу. Але сабе нічым не паможаш.
- Перастань, калі ласка. Я сёння не хачу слухаць вар'яцкія шатландскія глупствы. Нам не так шмат заста-лося быць разам.
- Што ж рабіць, калі я шатландка і вар'ятка. Але я перастану. Гэта ўсё глупства.
- Так, гэта ўсё глупства.
- Гэта ўсё глупства. Гэта толькі глупства. Я не баюся дажджу. Ах, Божухна, Божа, калі б я магла не баяцца!
- Яна плакала. Я стаў суцяшаць яе, і яна перастала пла-каць. Але дождж усё ішоў.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦАТЫ

Неяк аднойчы пасля абеду мы паехалі на скачкі. З намі былі Фергюсон і Кроуэл Роджэрс, той самы, што быў паранены ў вочы пры разрыве дыстанцыйнай трубкі. Пакуль дзяўчаты апраналіся, мы з Роджэрсам сядзелі на ложку ў яго пакоі і праглядалі ў спартыўным лістку справаздачу пра апошнія скачкі і імёны магчымых пераможцаў. У Кроуэла была забінтавана ўся галава, і ён вельмі мала цікавіўся скачкамі, але пастаянна чытаў спартыўны лісток і сачыў за ўсімі коньмі. Ён гаварыў, што ўсе коні — страшэнная дрэнь, але лепшых тут няма. Стары Меерс любіў яго і даваў яму парады. Меерс заўсёды выйграваў, але не любіў даваць парады, бо гэта памяншала выдачу. На скачках было шмат жульніцтва. Жакеі, якіх выгналі з усіх іпадромаў свету, працавалі ў Італіі. Парады Меерса заўсёды былі добрыя, але я не любіў пытацца ў яго, бо ён часам не адказваў увогуле, а

калі адказваў, было відаць, што яму вельмі не хочацца гэтага рабіць, але па нейкіх прычынах ён лічыў сваім абавязкам падказваць нам, і Кроуэлу ён падказваў з найменшай неахвотай, чым іншым. У Кроуэла былі пашкоджаны вочы, адно вока вельмі сур'ёзна, і ў Меерса таксама было штосьці дрэнна з вачыма, і таму ён любіў Кроуэла. Меерс ніколі не гаварыў жонцы, на якога каня ён ставіць, і яна то выйгравала, то прайгравала, часцей прайгравала, і ўвесь час балбатала.

Учацвярых мы ў адкрытым экіпажы паехалі ў Сан-Сіро. Дзень быў цудоўны, і мы ехалі праз парк, потым ехалі ўздоўж трамвайных пудей і нарэшце выехалі за горад, дзе было шмат пылу. Узбоч дарогі стаялі вілы за жалезнымі агароджамі, і вялікія запушчаныя сады, і каналы з праточнай вадой, і агароды з запыленай зелянінай на градках. Удалечыні на раўніне былі бачны фермерскія дамы і вялізныя зялёныя ўчасткі з каналамі штучнага арашэння, а на поўначы ўздымаліся горы. Па дарозе на іпадром рухалася шмат экіпажаў, і кантралёр каля варот прапусціў нас без білетаў, бо мы былі ў ваеннай форме. Мы выйшлі з экіпажа, купілі праграму, перасеклі круг і па шчыльным дзірване дарожкі пайшлі да паддока. Трыбуны былі драўляныя і старыя, а ніжэй трыбун былі касы, і другі шэраг кас быў каля канюшняў. Каля агароджы тоўпіліся салдаты. На паддоку было даволі шматлюдна. Пад дрэвамі, за вялікай трыбунай, конюхі вадзілі коней. Мы ўбачылі знаёмых і расстараліся для Фергюсон і Кэтрын крэслы і сталі глядзець на коней.

Яны хадзілі па крузе, цугам апусціўшы галаву, на повадзе ў конюхаў. Адзін вараны конь быў з лілаватым адценнем, і Кроуэл бажыўся, што ён афарбаваны. Мы прыглядзеліся больш пільна і вырашылі, што, магчыма, ён мае рацыю. Гэтага каня вывелі толькі за хвіліну перад тым, як далі сігнал сядлаць. Мы адшукалі яго ў праграме па нумары ў конюха на рукаве, і там значылася: вараны конь, клічка "Япалак". Павінен быць заезд для коней, якія ні разу не бралі прыз больш за тысячу лір. Кэтрын была цвёрда пераканана, што ў каня штучна зменена масць. Фергюсон сказала, што не можа быць. Мне гэта ўсё таксама здавалася падазроным. Мы ўсе вырашылі паставіць на гэтага каня па сто лір. У разліковым лістку было сказана, што прыз за яго будзе ў трыццаць пяць разоў большы. Кроуэл пайшоў купляць білеты, а мы засталіся і глядзелі, як жакеі зрабілі яшчэ адзін круг пад

дрэвамі і потым выехалі на дарожку і павольным галопам накіраваліся да павароту, да месца старту.

Мы падняліся на трыбуну, каб сачыць за скачкай. У той час у Сан-Сіро не было гумовай стужкі, і стартэр выраўнаваў усіх коней, — удалечыні на дарожцы яны здаваліся зусім маленькімі, — і пасля, ляснуўшы сваім доўгім бізуном, даў старт. Яны прабеглі міма нас; вараны конь скакаў наперадзе і на павароце пакінуў усіх далёка за сабой. Я глядзеў у бінокль, як яны ішлі па задняй дарожцы, і бачыў, што жакей з усіх сіл стараўся стрымаць яго, але не мог, і калі яны выйшлі з-за павароту на пераднюю дарожку, вараны ішоў на пятнаццаць корпусаў наперадзе астатніх.

— Выдатна, — сказала Кэтрын. — Мы атрымаем больш як тры тысячы лір. Цудоўны конь.

— Спадзяюся, што фарба не аблезе да выдачы.

— Не, праўда, цудоўны конь, — сказала Кэтрын. — Цікава, містэр Меерс на яго паставіў?

— Выйгралі? — крыкнуў я Меерсу. Ён кіўнуў.

— А я не, — сказала місіс Меерс. — А вы, дзеці, на каго ставілі?

— На Япалака.

— За яго трыццаць пяць даюць.

— Нам спадабалася яго масць.

— А мне не. Ён здаўся мне нейкім бездапаможным. Гаварылі, што на яго не варта ставіць.

— Выдача будзе невялікая, — сказаў Меерс.

— Па падліках трыццаць пяць, — сказаў я.

— Выдача будзе невялікая, — сказаў Меерс. — Яго загналі ў апошнюю хвіліну.

— Хто?

— Кэмптан са сваімі хлопцамі. Вось убачыце. Добра, калі выдадуць удвая.

— Значыць, мы не атрымаем тры тысячы лір? — сказала Кэтрын. — Мне не падабаюцца гэтыя скачкі. Проста жульніцтва.

— Мы атрымаем дзвесце лір.

— Гэта дробязь. Гэта нам не трэба. Я думала, мы атрымаем тры тысячы.

— Жульніцтва і брыдота, — сказала Фергюсон.

— Праўда, каб тут не было жульніцтва, мы на яго не ставілі б, — сказала Кэтрын. — Але мне падабалася, што мы атрымаем тры тысячы лір.

— Пойдзем уніз, чаго-небудзь вып'ем і даведаемся, якая выдача, — сказаў Кроуэл.

Мы спусціліся ўніз да дошкі, дзе вывешвалі нумары пераможцаў, і ў гэты час зазвінеў сігнал да выдачы, і насупраць Япалака вывесілі “васемнаццаць пяцьдзесят”. Гэта значыла, што выдача меншая, чым удвая.

Мы зайшлі ў бар пад вялікай трыбунай і выпілі па шклянцы віскі з содавай. Мы сустрэлі там двух знаёмых італьянцаў і Мак Адамса, віцэ-консула, і ўсе яны пайшлі разам з намі наверх. Італьянцы трымалі сябе вельмі цырымонна. Мак Адамс пачаў гаворку з Кэтрын, а мы пайшлі ўніз рабіць стаўкі. Каля адной з кас стаяў містэр Меерс.

— Спытайце ў яго, на якога ён ставіць? — сказаў я Кроуэлу.

— На якога ставіце, містэр Меерс? — спытаў Кроуэл.

Меерс дастаў сваю праграму і алоўкам паказаў на нумар пяты.

— Вы не будзеце супраць, калі мы таксама на яго паставім? — спытаў Кроуэл.

— Шпарце, шпарце. Толькі не кажыце жонцы, што гэта я вам параіў.

— Давайце вып’ем чаго-небудзь, — сказаў я.

— Не, дзякуй. Я ніколі не п’ю.

Мы паставілі на пяты нумар сто лір у ардынары і сто ў двайным і выпілі яшчэ па шклянцы віскі з содавай. Я быў у цудоўным настроі, і мы падчапілі яшчэ двух знаёмых італьянцаў, і выпілі з кожным з іх, і потым вярнуліся наверх. Гэтыя італьянцы таксама былі вельмі цырымонныя і не саступалі ў гэтых адносінах тым дваім, якіх мы сустрэлі раней. З-за іх цырымоннасці нікому не сядзелася на месцы. Я аддаў Кэтрын білеты.

— Які конь?

— Не ведаю. Гэта на выбар містэра Меерса.

— Вы нават не ведаеце яго клічкі?

— Не. Можна паглядзець у праграме. Здаецца, пяты нумар.

— Ваша даверлівасць проста дзіўная, — сказала яна.

— Нумар пяты выйграў, але выдача была мізэрная.

Містэр Меерс злаваўся.

— Патрэбна ставіць дзвесце лір, каб атрымаць дваццаць, — сказаў ён. — Дванаццаць лір за дзесяць. Бязглуздзіца. Мая жонка выйграла дваццаць лір.

— Я пайду з вамі ўніз, — сказала Кэтрын.

Усе італьянцы ўсталі. Мы спусціліся ўніз і падышлі да паддока.

— Табе тут падабаецца? — спытала Кэтрын.

— Так сабе.

— Наогул, тут забаўна, — сказала яна. — Але ведаеш, мілы, я не люблю, калі шмат знаёмых.

— Не так ужо і шмат.

— Праўда. Але гэтыя Меерсы і гэты з банка з жонкай і дочкамі...

— Ён плаціць па маіх чэках, — сказаў я.

— Не ён, дык хто-небудзь іншы плаціў бы. А гэта апошняя чацвёрка італьянцаў проста жахлівая.

— Можна застацца тут і адгэтуль глядзець наступны заезд.

— Вось гэта цудоўна. І ведаеш што, мілы, давай паставім на такога каня, якога мы зусім не ведаем і на якога не ставіць містэр Меерс.

— Давай.

— Мы паставілі на каня з клічкай “Святло вачэй”, і ён прыйшоў чацвёртым з пяці. Мы абAPERліся на агароджу і глядзелі на коней, якія праносіліся міма нас, стукаючы капытамі, і бачылі ўдалечыні горы і за дрэвамі і палямі Мілан.

— Я адчуваю сябе тут неяк чысцей, — сказала Кэтрын.

Коні, мокрыя і дымныя, вярталіся праз вароты. Жакеті супакойвалі іх, пад’язджаючы да дрэў, каб спешыцца.

— Давай вып’ем чаго-небудзь. Толькі тут, каб бачыць коней.

— Зараз прынясу, — сказаў я.

— Хлопчык прынясе, — сказала Кэтрын. Яна падняла руку, і да нас падбег хлопчык з бара “Пагада” каля канюшняў. Мы селі за круглы жалезны столік.

— Праўда, лепш, калі мы адны?

— Так, — сказаў я.

— Я сябе адчувала такой адзінокай, калі з намі былі ўсе гэтыя людзі.

— Тут вельмі добра, — сказаў я.

— Так. Іпадрам цудоўны.

— Нядрэнны.

— Не дазваляй мне псаваць табе задавальненне, мілы. Мы вернемся наверх, як толькі ты захочаш.

— Не, — сказаў я. — Мы застанемся тут і будзем піць. А потым паедзем і станем каля рова з вадой на стыльчэзе.

— Ты такі добры да мяне, — сказала яна.

Пасля таго, як мы пабылі ўдваіх, нам прыемна было зноў убачыць астатніх. Мы цудоўна правялі дзень.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

У верасні пачаліся першыя халодныя ночы, а пасля і дні сталі халодныя, і на дрэвах стала жаўцець лісце, і мы зразумелі, што лета прайшло. На фронце справы ішлі вельмі дрэнна, і ўсё не ўдавалася авалодаць Сан-Габрыеле. На плато Баінзіца баёў ужо не было, а да сярэдзіны месяца спыніліся баі і ля Сан-Габрыеле. Узяць яго так і не ўдалося. Эторэ паехаў на фронт. Коней адвезлі ў Рым, і скачак больш не было. Кроуэл таксама паехаў у Рым, адкуль павінен быў эвакуіравацца ў Амерыку. У горадзе два разы ўспыхвалі антываенныя бунты, і ў Турыне таксама былі сур'ёзныя беспарадкі. Адзін англійскі маёр сказаў мне ў клубе, што італьянцы страцілі паўтарыста тысяч чалавек на плато Баінзіца і ля Сан-Габрыеле. Ён сказаў, што, акрамя таго, сорак тысяч яны страцілі на Карсо. Мы выпілі, і ён разгаварыўся. Ён сказаў, што ў гэтым годзе ўжо не будзе баёў і што італьянцы адкусілі болей, чым маглі праглынуць. Ён сказаў, што наступленне ў Фландрыі было дрэнным. Калі і далей не будуць берагчы людзей, як гэтай восенню, то праз год саюзнікі выдыхнуцца. Ён сказаў, што мы ўсе ўжо выдыхнуліся, але гэта не страшна да той пары, пакуль мы самі гэтага не ведаем. Мы ўсе выдыхнуліся. Уся справа ў тым, каб не прызнаваць гэтага. Тая краіна, якая апошняй зразумее, што яна выдыхнулася, выйграе вайну. Мы выпілі яшчэ. Ці не са штаба я? Не. А ён — так. Глупства ўсё. Мы сядзелі ўдвух, разваліўшыся на адной з вялікіх скураных канап клуба. Боты ў яго былі з матавай скуры і старанна наваксаваныя. Гэта былі раскошныя боты. Ён сказаў, што ўсё глупства. Ва ўсіх у галаве толькі дывізіі і папаўненне. Грызуцца з-за дывізіі, а як атрымаюць іх, дык зараз жа загубяць. Усе выдыхнуліся. Перамога ўвесь час за немцамі. Вось гэта салдаты! Стары гун, вось гэта салдат. Але і яны выдыхнуліся таксама. Мы ўсе выдыхнуліся. Я спытаў пра рускіх. Ён сказаў, што і яны ўжо выдыхнуліся. Я хутка сам убачу, што яны выдыхнуліся. Ды і аўстрыйцы выдыхнуліся таксама. Вось каб ім далі некалькі дывізіі гунаў, тады яны справіліся б. Ці лічыць

ён, што яны пяройдуць у наступленне гэтай восенню? Вядома. Італьянцы выдыхнуліся. Усе ведаюць, што яны выдыхнуліся. Стары гун пройдзе праз Трэнціна і каля Вічэнцы перарэжа чыгуначныя зносіны, — тады нашы італьянцы і гатовы. Аўстрыйцы ўжо спрабавалі гэта ў шаснаццатым, сказаў я. Але яны наўрад ці пойдучь на гэта, сказаў ён. Гэта вельмі проста. Яны прыдумваюць што-небудзь больш складанае і на гэтым канчаткова выдыхнуцца. Мне пара, сказаў я. Час вяртацца ў шпіталь.

— Да пабачэння, — сказаў ён. Потым весела: — Усягс найлепшага. — Песімізм яго меркаванняў знаходзіўся ў рэзкай процілегласці з яго вясёлым норавам.

Я зайшоў у цырульню і пагالیўся, а потым пайшоў у шпіталь. Мая нага паправілася так, што лепш і нельга было чакаць. Тры дні назад я быў на аглядзе. Мне заставалася ўсяго некалькі працэдур, каб скончыць курс лячэння ў Ospedale Maggiore, і я пайшоў па завулку, стараючыся не кульгаць. Пад навесам нейкі стары выказаў сілуэты. Я спыніўся, каб паглядзець. Дзве дзяўчыны стаялі перад ім, і ён выказаў іх сілуэты, паглядаючы на іх, адкінуўшы галаву набок і вельмі хутка рухаючы нажніцамі. Дзяўчаты смяліся. Ён паказаў мне сілуэты, перш чым наклеіць іх на белую паперу і перадаць дзяўчатам.

— Што, добрыя? — сказаў ён. — А вы не хочаце, tenente?

Дзяўчаты пайшлі, разглядаючы свае сілуэты і смеючыся. Абедзве былі прыгожыя. Адна з іх працавала ў закусачнай насупраць шпітала.

— Давайце, — сказаў я.

— Зніміце ваша кепі.

— Не. У кепі.

— Так будзе горай, — сказаў стары. — Зрэшты, — яго твар прасвятлеў, — так будзе больш ваяўніча.

Ён пачаў выказаць на чорнай паперы, затым аддзяліў абедзве палавінкі ліста, наклеіў два профілі на кардон і падаў мне.

— Колькі вам?

— Нічога, нічога. — Ён махнуў рукой. — Я вам проста так зрабіў.

— Калі ласка. — Я дастаў некалькі медзякоў. — Зрабіце мне прыемнае.

— Не, я зрабіў іх для ўласнага задавальнення. Падаруйце іх сваёй мілай.

— Дзякуй і да пабачэння.

— Да хуткай сустрэчы.

Я вярнуўся ў шпіталь. У канцылярыі для мяне былі пісьмы, адно афіцыйнае і яшчэ некалькі. Мне даваўся трохтыднёвы адпачынак для папраўкі здароўя, пасля чаго я павінен быў вярнуцца на фронт. Я ўважліва перачытаў яго. Ага, так і ёсць. Адпачынак будзе лічыцца з 4 кастрычніка, калі я скончу курс лячэння. У трох тыднях дваццаць адзін дзень. Гэта выходзіць 25 кастрычніка. Я сказаў, што пагуляю крыху яшчэ, і пайшоў у недалёкі ад шпіталя рэстаран, каб павячэраць і прагледзець за сталом пісьмы і “Кар’ерэ дэла сера”. Адно пісьмо было ад майго дзеда, у ім былі сямейныя навіны, патрыятычныя павучанні, чэк на дзвесце долараў і некалькі газетных выразак. Затым былі нуднае пісьмо нашага святара, пісьмо аднаго знаёмага лётчыка, які служыў у французскай авіяцыі і трапіў у вясёлую кампанію, пра што і раскаваў, і запіска ад Рынальдзі, які пытаўся, ці доўга я яшчэ думаю адседжвацца ў Мілане і наогул якія навіны? Ён прасіў, каб я прывёз яму грамафонныя пласцінкі з прыкладзенага спісу. Я заказаў на вячэру бутэльку к’янці, пасля выпіў кавы з каньяком, дачытаў газету, склаў усе пісьмы ў кішэню, пакінуў газету на сталае разам з чайвымі і выйшаў. У сваім пакоі ў шпіталі я зняў форму, надзеў піжаму і халат, апусціў фіранкі на балконных дзвярах і пачаў чытаць бостанскія газеты, якія прывозіла сваім хлопчыкам місіс Меерс. Каманда “Чыкага-Уайт-Сокс” узяла прыз Амерыканскай лігі, а ў Нацыянальнай лізе наперадзе ішла каманда “Нью-Йорк-Джайэнтс”. Бейб Рут гуляў цяпер за Бостан. Газеты былі сумныя, навіны затхлыя і вузкамясцовыя, звесткі з фронту састарэлыя. У амерыканскіх навінах толькі і гаварылася, што пра вучэбныя лагеры. Я радаваўся, што я не ў вучэбным лагеры. Акрамя спартыўных навін, я нічога не мог чытаць, ды і то чытаў без ніякай цікавасці. Калі чытаеш шмат газет адразу, нельга чытаць з цікавасцю. Газеты былі не вельмі новыя, але я ўсё-ткі чытаў іх. Я падумаў, ці закрыюцца спартыўныя саюзы, калі Амерыка па-сапраўднаму ўступіць у вайну. Напэўна, не. У Мілане, як і раней, бываюць скачкі, хоць вайна ў разгары. У Францыі скачак ужо няма. Гэта адтуль прывезлі нашага Япалака. Дзяжурства Кэтрын пачыналася толькі а дзевятай гадзіне. Я чуў яе крокі па калідоры, калі яна з’явілася на дзяжурства, і адзін раз бачыў яе ў адчыненых дзверы. Яна абышла некалькі палат і нарэшце ўвайшла ў маю.

— Я сёння позна, мілы, — сказала яна. — Шмат спраў. Ну, а ты?

Я раскажаў ёй пра газеты і пра адпачынак.

— Цудоўна, — сказала яна. — Куды ж ты думаеш ехаць?

— Нікуды. Думаю застацца тут.

— Вельмі неразумна. Падбярэ добрае месца, і я таксама паеду з табой.

— А як ты гэта зробіш?

— Не ведаю. Як-небудзь.

— Ты цуд.

— Зусім не. Але ў жыцці не так ужо цяжка ўладкоўвацца, калі няма чаго траціць.

— Што ты маеш на ўвазе?

— Нічога. Толькі падумала, якія нікчэмныя зараз перашкоды, што здаваліся раней непераадольнымі.

— Мне здаецца, гэта будзе зрабіць даволі цяжка.

— Не, мілы. У крайнім выпадку я проста кіну ўсё і паеду. Але да гэтага не дойдзе.

— Куды ж нам ехаць?

— Усё адно. Куды хочаш. Дзе мы нічога не ведаем.

— А табе ўсё роўна, куды ехаць?

— Так. Толькі б ехаць.

Яна была нейкая напружаная і заклапочаная.

— Што здарылася, Кэтрын?

— Нічога. Нічога не здарылася.

— Няпраўда.

— Праўда. Зусім нічога.

— Я ведаю, што няпраўда. Скажы, дарагая. Мне ты можаш сказаць.

— Нічога не здарылася.

— Скажы.

— Я не хачу. Я баюся, што гэта цябе засмуціць або ўстрывожыць.

— Ды не.

— Ты ўпэўнены? Мяне гэта не засмучае, але я баюся засмуціць цябе.

— Калі гэта не засмучае цябе, то і мяне таксама не.

— Мне не хочацца гаварыць.

— Скажы.

— Гэта неабходна?

— Так.

— У мяне будзе дзіця, мілы. Ужо амаль тры месяцы. Але ты не будзеш засмучацца, праўда? Не трэба. Не засмучайся.

— Не буду.
— Праўда не будзеш?
— Вядома.
— Я старалася. Я ўсё паспрабавала, але нічога не дапамагло.

— Я і не думаю засмучацца.
— Так атрымалася, і я не стала засмучацца, мілы. І ты не засмучайся і не трывожся.
— Я трывожуся толькі пра цябе.
— Ну вось! Якраз гэтага і не трэба. Ва ўсіх нараджаюцца дзеці. У іншых увесь час нараджаюцца дзеці. Зусім натуральная рэч.

— Ты цуд.
— Зусім не. Але ты не думай пра гэта, мілы. Я пастараюся не хваляваць цябе. Я ведаю, што зараз я расхвалявала цябе. Але дагэтуль я трымалася малайцом, праўда? Ты і не здагадваўся?

— Не.
— І далей так будзе. Ты зусім не павінен засмучацца. Я бачу, што ты засмучаны. Перастань. Хочаш чаго-небудзь вышціць, мілы? Я ведаю, варта табе вышціць і ты развесялішся.

— Не. Я і так вясёлы. А ты цуд.
— Зусім не. Але я ўсё ўладжу, і мы будзем разам, а ты толькі выберы месца, куды нам паехаць. Кастрычнік, напэўна, будзе цудоўным. Мы выдатна правядзём гэты час, мілы, а калі ты будзеш на фронце, я буду пісаць табе кожны дзень.

— А дзе будзеш ты?
— Я яшчэ не ведаю. Але абавязкова ў самым цудоўным месцы. Я пра ўсё паклапачуся.

Мы прыціхлі і перасталі размаўляць. Кэтрын сядзела на ложку, і я глядзеў на яе, але мы не дакраналіся адно да аднаго. Кожны з нас быў сам па сабе, як бывае, калі ў пакой заходзіць пабочны і ўсе раптам насцярожваюцца. Яна працягнула руку і паклала яе на маю.

— Ты не злуешся, мілы, скажы?
— Не.
— І ў цябе няма такога адчування, быццам ты трапіў у пастку?

— Крыху ёсць. Але не з-за цябе.
— Я і не думаю, што з-за мяне. Не кажы глупства. Я хачу сказаць — наогул у пастку.
— Фізіялогія заўсёды пастка.

Раптам яна аддалілася ад мяне, хоць не варушылася і не адняла рукі.

— Заўсёды — нядобрае слова.

— Прабач.

— Не, нічога. Але ты зразумееш, у мяне ніколі не было дзіцяці, і я ніколі нікога не любіла. І я старалася быць такой, як ты хацеў, а ты раптам гаворыш “заўсёды”.

— Ну давай я адрэжу сабе язык, — прапанаваў я.

— Мілы! — Яна вярнулася да мяне здалёку. — Не звяртай увагі. — Мы зноў былі разам, і насцярожанасць знікла. — Праўда ж, мы з табой — адно, і не варта прыдзірацца.

— Не трэба.

— Здараецца. Людзі кахаюць адно аднаго, і прыдзіраюцца да дробязей, і сварацца, і пасля раптам адразу перастаюць быць — адно.

— Мы не будзем сварыцца.

— І не трэба. Таму што мы з табой толькі ўдваіх супраць усіх астатніх у свеце. Калі што-небудзь стане паміж намі, мы прапалі, яны нас схопяць.

— Ім не дастаць нас, — сказаў я. — Таму што ты вельмі храбрая. З храбрымі не бывае бяды.

— Усё роўна, і храбрыя паміраюць.

— Але толькі адзін раз.

— Хто гэта сказаў?

— Баязлівец памірае тысячу разоў, а храбры толькі адзін?

— Вядома. Хто гэта сказаў?

— Не ведаю.

— Напэўна, сам быў баязліўцам, — сказала яна. — Ён добра разбіраўся ў баязліўцах, але храбрых не разумеў. Храбры мо дзве тысячы разоў памірае, калі ён разумны. Толькі пра гэта ён не расказвае.

— Не ведаю. Храбраму ў душу не зазірнеш.

— Гэтым ён і моцны.

— Ты гаворыш з веданнем справы.

— Ты маеш рацыю, мілы. На гэты раз ты маеш рацыю.

— Ты самая храбрая.

— Не, — сказала яна. — Але я хацела б быць храбрай.

— А я не храбры, — сказаў я. — Я ведаю сабе пану. У мяне было дастаткова часу, каб даведацца. Я як бейсбаліст, які выбівае дваццаць два за сезон і ведае, што на большае ён не здатны.

— Што гэта значыць: “выбівае дваццаць два за сезон”?
Гучыць вельмі важна.

— Зусім не. Гэта азначае — вельмі пасрэдны ігрок нападзення ў бейсбольнай камандзе.

— Але ўсё-ткі ігрок нападзення, — паддражніла яна мяне.

— Здаецца, нам адно аднаго не перапрэчыць, — сказаў я. — Але ты храбрая.

— Не. Але спадзяюся калі-небудзь стаць храбрай.

— Мы абое храбрыя, — сказаў я. — Калі я вып’ю, дык я зусім храбры.

— Мы выдатныя людзі, — сказала Кэтрын. Яна падыхла да шафы і дастала каньяк і шклянку. — Выпі, мілы, — сказала яна. — Гэта табе за добрыя паводзіны.

— Нешта не хочацца.

— Выпі, выпі.

— Ну, добра. — Я наліў трэць шклянкі каньяку і выпіў.

— Я ведаю, — сказала яна, — што каньяк — напітак герояў. Але не трэба захапляцца.

— Дзе мы будзем жыць пасля вайны?

— Верагодна, у багадзельні, — сказала яна. — Тры гады я была вельмі наўная і спадзявалася, што вайна скончыцца да Каляд. Але цяпер я думаю, што яна скончыцца, калі наш сын стане лейтэнантам.

— А мо ён будзе генералам.

— Калі гэта стогодовая вайна, ён і да генерала паспее даслужыцца.

— Ты не хочаш выпіць?

— Не. Ты ад каньяку заўсёды становішся весялейшы, мілы, а ў мяне кружыцца галава.

— Ты ніколі не піла каньяку?

— Не, мілы. Я страшэнна старамодная жонка.

Я ўзяў бутэльку і наліў сабе яшчэ.

— Трэба пайсці паглядзець на тваіх суайчыннікаў, — сказала Кэтрын. — А ты пакуль мо пачытаеш газеты?

— Табе абавязкова трэба ісці?

— Калі не зараз, то пазней.

— Лепш зараз.

— Я хутка вярнуся.

— Я паспею дачытаць газеты, — сказаў я.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Ноччу стала холадна, і на наступны дзень ішоў дождж. Калі я вяртаўся з Ospedale Maggiore, дождж быў вельмі моцны, і я наскрозь прамок. Балкон майго пакоя залівала струменямі дажджу, і вецер гнаў іх у шкло балконных дзвярэй. Я пераапануўся і выпіў каньяку, але ў яго быў непрыемны смак. Ноччу я адчуў сябе дрэнна, а раницай пасля снадання мяне званітавала.

— Усё зразумела, — сказаў шпітальны доктар. — Паглядзіце на бялкі яго вачэй, міс.

Міс Гэйдж зірнула. Мне далі люстэрка, каб і я мог паглядзець. Бялкі вачэй былі жоўтыя, гэта была жаўтуха. Я прахварэў два тыдні. З-за гэтага сарваўся мой адпачынак, які мы збіраліся правесці разам. Мы хацелі паехаць у Паланцу на Лага-Маджорэ. Там добра восенню, калі пачынае жаўцець лісце. Ёсць дзе пагуляць, і ў возеры можна лавіць фарэль. Там было б лепш, чым у Стрэзе, бо ў Паланцы менш народу. У Стрэзу так зручна ездзіць з Мілана, што там заўсёды шмат знаёмых. Каля Паланцы ёсць вельмі слаўныя вёсачкі, і на лодцы можна дабірацца да рыбацых астравоў, а на самым вялікім востраве ёсць рэстаран. Але нам не давялося паехаць.

Адноўчы, калі я ляжаў хворы на жаўтуху, міс Ван-Кампен увайшла ў пакой, адчыніла дзверцы гардэроба і ўбачыла пустыя бутэлькі. Я толькі што паслаў швейцара вынесці цэлае бярэмя бутэлек, і, напэўна, яна бачыла, як ён выходзіў з імі, і прыйшла паглядзець, ці няма яшчэ. Больш за ўсё было бутэлек з-пад вермуту, бутэлек з-пад марсалы, бутэлек з-пад капры, пустых пляшак з-пад к'янці і некалькі бутэлек з-пад каньяку. Швейцар вынес самыя вялікія бутэлькі, тыя, у якіх быў вермут, і аплеценыя саломай пляшкі з-пад к'янці, а бутэлькі з-пад каньяку ён пакінуў пад канец. Тыя бутэлькі, што знайшла міс Ван-Кампен, былі з-пад каньяку, і адна бутэлька, у выглядзе мядзведзя, была з-пад кюмеля. Бутэлька мядзведзь асабліва разлавала міс Ван-Кампен. Яна ўзяла яе ў рукі. Мядзведзь сядзеў на задніх лапах, падняўшы пярэднія, у яго шкляной галаве быў корак, а да дна прысталі некалькі ліпкіх крышталікаў. Я засмяяўся.

— Тут быў кюмель, — сказаў я. — Самы лепшы кюмель прадаюць у такіх бутэльках-мядзведзях. Яго прывозяць з Расіі.

— Гэта ўсе бутэлькі з-пад каньяку, калі не памыляюся? — спытала міс Ван-Кампен.

— Я адсюль не бачу, — сказаў я. — Але верагодна, што так.

— Колькі часу гэта працягваецца?

— Я сам купляў іх і прыносіў сюды, — сказаў я. — Мяне часта наведвалі італьянскія афіцэры, і я трымаў каньяк, каб частаваць іх.

— Але самі вы не пілі?

— Сам таксама піў.

— Каньяк! — сказала яна. — Адзінаццаць пустых бутэлек з-пад каньяку і гэта мядзведжая вадкасць.

— Кюмель.

— Зараз я прышлю каго-небудзь, каб іх прыбралі. Болей у вас няма пустых бутэлек?

— Пакуль што няма.

— А я яшчэ шкадавала вас, калі вы захварэлі на жаўтуху. Шкадаваць вас — гэта марна шкадаваць.

— Дзякуй вам.

— Я магу зразумець, што вам не хочацца вяртацца на фронт. Але вы маглі б прыдумаць што-небудзь больш дасціпнае, чым выклікаць у сябе жаўтуху спажываннем алкаголю.

— Чым?

— Спажываннем алкаголю. Вы вельмі добра чулі, што я сказала. — Я маўчаў. — Баюся, што, калі вы не прыдумаеце чаго-небудзь яшчэ, вам давядзецца адправіцца на фронт, як толькі пройдзе ваша жаўтуха. Не думаю, каб пасля знарочыстай жаўтухі давалі адпачынак для папраўкі здароўя.

— Вы не думаеце?

— Не думаю.

— Вы калі-небудзь хварэлі на жаўтуху, міс Ван-Кампен?

— Не, але я часта назірала гэтую хваробу.

— Вы заўважылі, якое задавальненне ад яе ў хворых?

— Магчыма, гэта лепш, чым фронт.

— Міс Ван-Кампен, — сказаў я, — вы калі-небудзь бачылі чалавека, які, каб пазбегнуць воінскай павіннасці, ударыў бы сам сябе ў машонку?

Міс Ван-Кампен прапусціла пытанне міма вушэй. Яна павінна была або прапусціць яго міма вушэй, або пайсці з майго пакоя. Ісці ёй не хацелася, таму што яна неўзлюбіла мяне ўжо даўно і цяпер рыхтавалася паквітацца са мной.

— Я бачыла шмат людзей, якія ратаваліся ад фронту наўмысным членашкодніцтвам.

— Справа не ў тым. Наўмыснае членашкодніцтва я і сам бачыў. Я спытаў, ці бачылі вы калі-небудзь чалавека, які, каб пазбегнуць воінскай павіннасці, стукнуў бы сабе нагой у машонку? Таму што гэтае адчуванне бліжэй за ўсё да жаўтухі, і я думаю, што не многія жанчыны ведаюць пра гэта. Вось я і спытаў, ці была ў вас калі-небудзь жаўтуха, міс Ван-Кампен, таму што...

Міс Ван-Кампен выйшла з пакоя. Крыху пазней увайшла міс Гэйдж.

— Што вы сказалі Ван-Кампен? Яна разгневалася.

— Мы параўналі розныя адчуванні. Я выказаў меркаванне, што ёй ніколі не даводзілася нараджаць...

— Вы вар'ят, — сказала Гэйдж. — Яна гатова садраць з вас скуру жывётам.

— Яна яе ўжо садрала, — сказаў я. — Яна праваліла мой адпачынак, а цяпер, напэўна, захоча падвесці мяне пад палявы суд. Ад яе можна дачакацца.

— Яна заўсёды вас недалюбівала, — сказала Гэйдж. — А з-за чаго ў вас пачалося?

— Яна гаворыць, што я знарок дапіўся да жаўтухі, каб не вяртацца на фронт.

— Фу, — сказала Гэйдж. — Я прысягну, што вы ніколі кроплі ў рот не бралі. Усе прысягнуць, што вы ніколі кроплі ў рот не бралі.

— Яна знайшла бутэлькі.

— Сто разоў я вам гаварыла: трэба прыбіраць гэтыя бутэлькі. Дзе яны?

— У гардэробе.

— У вас ёсць чамадан?

— Няма. Усуньце ў гэты рукзак.

Міс Гэйдж спакавала бутэлькі ў рукзак.

— Я аддам іх швейцару, — сказала яна, кіруючыся да дзвярэй.

— Адну хвілінку, — сказала міс Ван-Кампен. — Гэтыя бутэлькі забяру я. — З ёю быў швейцар. — Вазьміце гэта, калі ласка, — сказала яна. — Я хачу паказаць іх доктару.

Яна пайшла па калідоры. Швейцар панёс рукзак. Ён ведаў, што ў ім.

Нічога не здарылася, толькі прапаў мой адпачынак.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Тым вечарам, калі я павінен быў ехаць на фронт, я паслаў швейцара на вакзал заняць мне месца ў вагоне, як толькі поезд прыйдзе з Турына. Поезд адыходзіў апоўначы. Састаў фарміраваўся ў Турыне і каля паловы адзінаццатай прыбываў у Мілан і стаяў каля перона да самага адыходу. Каб атрымаць месца, трэба было трапіць на вакзал раней, чым прыедзе поезд. Швейцар узяў з сабой сябра, кулямётчыка ў адпачынку, які працаваў у кравецкай майстэрні, і быў упэўнены, што ўдвух ім удасца заняць мне месца. Я даў ім грошай на перонныя білеты і загадаў захапіць мой багаж. У мяне быў вялікі рукзак і дзве паходныя сумкі.

Каля пяці гадзін я развітаўся ў шпіталі і выйшаў. Швейцар ужо занёс мой багаж да сябе ў швейцарскую, і я сказаў, што буду на вакзале каля апоўначы. Яго жонка назвала мяне "signorino" і заплакала. Пасля выцерла вочы, патрэсла маю руку і заплакала зноў. Я пагладзіў яе па плячы, і яна заплакала яшчэ раз. Гэта была нізенькая, пухлая, сівая жанчына з добрым тварам. Яна заўсёды цывавала мне шкарпэткі. Калі яна плакала, у яе быццам распаўзаўся твар. Я пайшоў у бар і стаў чакаць, глядзячы ў акно. На вуліцы было цёмна, і холадна, і туманна. Я заплаціў за шклянку кавы з грапай і глядзеў, як міма ідуць людзі ў паласе святла ад акна. Я ўбачыў Кэтрын і пастукаў у акно. Яна зірнула, убачыла мяне і ўсміхнулася, і я выйшаў насустрач ёй. На ёй быў цёмна-сіні плашч і мяккі фетравы капялюшык. Мы разам пайшлі па тратуары міма вінных магазінаў, пасля праз рыначную плошчу і далей па вуліцы і, прайшоўшы пад аркай, выйшлі на саборную плошчу. Яе перасякалі трамвайныя пупі, а за імі быў сабор. Ён быў белы і мокры ў тумане. Мы перайшлі цераз рэйкі. Злева ад нас былі магазіны з асветленымі вітрынамі і ўваход у Galleria. Над плошчай туман гусцеў, і сабор зблізку быў вельмі вялікі, а мур сцен мокры.

— Зойдзем?

— Не, — сказала Кэтрын.

Мы пайшлі далей. У цені аднаго з контрфорсаў стаяў салдат з дзяўчынай, і мы прайшлі міма іх. Яны стаялі, ушчыльную прыціснуўшыся да сцяны, і ён накрыў яе сваім плашчом.

— Яны падобныя да нас, — сказаў я.

— Ніхто не падобны да нас, — сказала Кэтрын. — Яна думала не пра радаснае.

— Ім нават пайсці няма куды.

— Мо для іх так лепей.

— Не ведаю. Усё-ткі трэба, каб у кожнага было куды пайсці.

— У іх ёсць сабор, — сказала Кэтрын.

Мы ўжо мінулі яго. Мы дайшлі да краю пляцоўкі і азірнуліся на сабор. Ён быў прыгожы ў тумане. Мы стаялі перад магазінам скураных вырабаў. У вітрыне былі боты для верхавой язды, рукзак і п'ексы. Усё гэта было раскладзена паасобку: рукзак пасярэдзіне, боты з аднаго боку, п'ексы — з другога. Скура была цёмная, гладкая і блішчала, як на пацёртым сядле. Электрычнае святло кідала доўгія блікі на цьмяна бліскучую скуру.

— Калі-небудзь мы з табой паедзем на лыжах.

— Праз два месяцы пачынаецца лыжны сезон у Мюрэне, — сказала Кэтрын.

— Давай паедзем туды.

— Давай, — сказала яна. Мы прайшлі ўздоўж іншых вітрын і павярнулі ў завулак.

— Я тут ні разу не была.

— Гэтай дарогай я заўсёды хадзіў у Ospedale Maggiore, — сказаў я.

Завулак быў вузкі, і мы ішлі з правага боку. У густым тумане сустракалася шмат людзей. Ва ўсіх крамах, міма якіх мы праходзілі, былі асветлены вокны. Мы загледзеліся на піраміду сыру ў адным акне. Перад збройнай крамай я спыніўся.

— Зойдзем на хвілінку. Мне трэба нешта купіць.

— Што?

— Пісталет.

Мы ўвайшлі, і я адшпіліў свой пояс і разам з пустой кабурай паклаў яго на прылавак. За прылаўкам стаялі дзве жанчыны. Яны паказалі мне некалькі пісталетаў.

— Мне трэба, каб ён падыходзіў па размеру, — сказаў я, адшпільваючы кабуру. Кабура была шэрая, скураная, я купіў яе выпадкова, каб насіць у горадзе.

— А гэта добрыя пісталеты? — спытала Кэтрын.

— Усе яны прыкладна аднолькавыя. Можна паспрабаваць вось гэты? — спытаў я ў жанчын.

— Тут у нас цяпер няма дзе страляць, — сказала яна. — Але ён вельмі добры. Вы не пашкадуеце.

Я спусціў курок і адцягнуў затвор. Спружына была

даволі тугая, але дзейнічала спраўна. Я прыцэліўся і зноў спусціў курок.

— Ён не новы, — сказала жанчына. — Ён належаў аднаму афіцэру, першакласнаму стралку.

— А куплены быў у вас?

— Так.

— Як ён зноў трапіў да вас?

— Праз веставага гэтага афіцэра.

— Мо і мой у вас, — сказаў я. — Колькі?

— Пяцьдзесят лір. Гэта вельмі танна.

— Добра. Дайце мне яшчэ дзве запасныя абоймы і каробку патронаў.

Яна дастала абоймы і патроны з-пад прылаўка.

— Мо вам патрэбна шабля? — спытала жанчына. — У мяне ёсць шаблі, вельмі танна.

— Я еду на фронт.

— А-а-а, тады вам не патрэбна шабля, — сказала яна.

Я заплаціў за патроны і пісталет, зарадзіў абойму і ўставіў яе на месца, паклаў пісталет у пустую кабуру, набіў патронамі абедзве запасныя абоймы і схаваў іх у скураныя кішэнькі кабуры, потым надзеў пояс і зашпіліў яго. Цяжар пісталета адцягваў пояс. Усё-ткі, падумаў я, зброя форменнага ўзору лепшая. Заўсёды можна знайсці патроны.

— Цяпер мы ў поўным узбраенні, — сказаў я. — Гэта адзінае, што мне трэба было зрабіць да ад'езду. Нехта забраў мой стары, калі мяне адпраўлялі ў шпіталь.

— Каб толькі ён быў добры, — сказала Кэтрын.

— Мо вам яшчэ што-небудзь трэба? — спытала жанчына.

— Здаецца, не.

— Пісталет са шнурам.

— Так, я заўважыў.

Жанчыне хацелася прадаць яшчэ што-небудзь.

— Мо вам патрэбен свісток?

— Здаецца, не.

Жанчына сказала “да пабачэння”, і мы выйшлі на вуліцу. Кэтрын паглядзела ў акно. Жанчына выглянула і пакланілася нам.

— Што гэта за люстэрачка ў драўлянай аправе?

— Гэта каб прывабліваць птушак. З такім люстэркам выходзяць у поле, жаваранкі ляцяць на бляск, тут іх і забіваюць.

— Вынаходлівы народ італьянцы, — сказала Кэтрын.

— У вас, у Амерыцы, жаваранкаў не страляюць, мілы, праўда?

— Хіба што выпадкова.

Мы перасеклі вуліцу і пайшлі па другім баку.

— Мне цяпер лепш, — сказала Кэтрын. — Мне было вельмі дрэнна, калі мы выйшлі.

— Нам заўсёды добра, калі мы разам.

— Мы заўсёды будзем разам.

— Так, калі не лічыць, што сёння ноччу я ад'язджаю.

— Не думай пра гэта, мілы.

Мы ішлі па вуліцы. У тумане агні былі жоўтымі.

— Ты не стаміўся? — спытала Кэтрын.

— А ты?

— Не. Прыемна блукаць.

— Але толькі не трэба вельмі доўга.

— Добра.

Мы дайшлі да вугла і павярнулі ў завулак, дзе не было ліхтароў. Я спыніўся і пацалаваў Кэтрын. Цалуючы яе, я адчуваў яе руку на сваім плячы. Яна нацягнула на сябе мой плашч так, што мы накрыліся ім. Мы стаялі на тра-туары каля высокай сцяны.

— Пойдзем куды-небудзь, — сказаў я.

— Добра, — сказала Кэтрын. Мы ішлі па завулку, пакуль не дайшлі да больш шырокай вуліцы, што выходзіла на канал. На другім баку былі цагляныя дамы. Наперадзе, у канцы вуліцы, я ўбачыў трамвай, які заязджаў на мост.

— Каля моста мы знойдзем экіпаж, — сказаў я. Мы стаялі на мосце ў тумане, чакаючы экіпаж. Міма прайшлі некалькі трамваяў, набітых людзьмі, якія спяшаліся дадому. Потым праехаў экіпаж, але ў ім нехта сядзеў. Стаў капаць дождж.

— Пойдзем пешшу ці сядзем у трамвай? — спытала Кэтрын.

— Зараз знойдзем экіпаж, — сказаў я. — Тут іх шмат.

— Вось якраз пад'язджае, — сказала яна.

Вазніца спыніў каця і апусціў металічны значок свайго лічыльніка. Верх быў падняты, і на плашчы ў вазніцы былі кроплі дажджу. Яго лакіраваны цыліндр блішчаў ад вады. Мы ўселіся разам на заднім сядзенні, ад паднятага верху там было цёмна.

— Куды ты сказаў яму ехаць?

— На вакзал. Насупраць вакзала ёсць гатэль, туды мы і зойдзем.

— А ў гатэль хіба можна так? Без багажу.

— Можна, — сказаў я.

Мы доўга ехалі да вакзала завулкамі пад дажджом.

— А абедаць мы не будзем? — спытала Кэтрын. — Я прагаладалася.

— Мы паабедзем у сябе ў нумары.

— Мне няма ў што пераапануцца. У мяне няма нават начной кашулі.

— А мы купім, — сказаў я і паклікаў вазніцу: — Едзьце па Віа-Манцоні.

Ён кінуў і на наступным вугле павярнуў направа. На Віа-Манцоні Кэтрын стала шукаць магазін.

— Вось тут, — сказала яна. Я спыніў вазніцу, і Кэтрын злезла, перайшла тратуар і знікла ўнутры. Я сядзеў, адкінуўшыся, у экіпажы і чакаў яе. Ішоў дождж, і я адчуваў пах мокрай вуліцы і запаранага каня пад дажджом. Кэтрын выйшла са скруткам, села, і мы паехалі далей.

— Я страшэнная транжырка, мілы, — сказала яна, — але кашуля такая прыгожая.

Каля гатэля я папрасіў Кэтрын пачакаць у экіпажы, а сам увайшоў і перагаварыў з адміністратарам. Нумароў было колькі хочаш. Я вярнуўся да экіпажа, заплаціў вазніцы, і мы з Кэтрын разам увайшлі ў гатэль. Хлопчык з бліскучымі гузікамі панёс скрутак. Адміністратар паклонам запрасіў нас у ліфт. Вакол было шмат чырвонага плюшу і бронзы. Адміністратар падняўся разам з намі.

— Monsieur і madam будуць абедзець у сябе ў нумары?

— Так. Прышліце, калі ласка, картачку, — сказаў я.

— Хочаце што-небудзь па асобнаму заказу? Дзічыну альбо суфле?

Ліфт мінуў тры паверхі, пазвоньваючы каля кожнага, потым дзынькнуў і спыніўся.

— Якая ў вас дзічына?

— Можна прыгатаваць фазана альбо вальдшнэпа.

— Вальдшнэпа, — сказаў я.

Мы пайшлі па калідоры. Дыван быў пацёрты. Справа і злева было шмат дзвярэй. Адміністратар спыніўся, адамкнуў адны з іх і адчыніў іх.

— Вось, прашу вас. Цудоўны пакой.

Хлопчык з бліскучымі гузікамі паклаў скрутак на стол пасярод пакоя. Адміністратар рассунуў парцьеры.

— Сёння туман, — сказаў ён. Пакой быў абстаўлены чырвонай плюшавай мэбляй. Было шмат люстэркаў, два

крэслы і шырокі ложкак з атласнай коўдрай. Другія дзверы вялі ў ванны пакой.

— Я зараз прышлю картачку, — сказаў адміністратар. Ён пакланіўся і выйшаў.

Я падышоў да акна і паглядзеў на вуліцу, потым пацягнуў за шнур, і тоўстыя плюшавыя парцьеры ссунуліся. Кэтрын сядзела на ложку і глядзела на хрустальны падсвечнік. Яна зняла капялюш, і яе валасы блішчалі на святле. Яна ўбачыла сябе ў адным з люстэркаў і паднесла рукі да валасоў. Я бачыў яе ў трох іншых люстэрках. Яна здавалася невясёлай. Яна скінула свой плапч на ложкак.

— Што з табой, дарагая?

— Я ніколі яшчэ не адчувала сябе гуляшчай, — сказала яна. Я падышоў да акна і рассунуў парцьеры і паглядзеў на вуліцу. Я не думаў, што будзе так.

— Ты не гуляшчая.

— Я ведаю, мілы. Але непрыемна адчуваць, што быццам бы гэта так. — Голас яе быў сухі і невыразны.

— Гэта самы лепшы гатэль, дзе мы маглі ўладкавацца, — сказаў я.

Я глядзеў у акно. На другім баку плошчы свяціліся агні вакзала. Міма ехалі экіпажы, і я бачыў дрэвы ў парку. Агні гатэля адбіліся на мокрай маставой. “О, д’ябал! — думаў я, — няўжо зараз час спрацацца?”

— Хадзі сюды, — сказала Кэтрын. Сухасць знікла ў голасе. — Хадзі сюды. Я ўжо цаца-дзяўчынка.

Я павярнуўся да ложка. Кэтрын усміхалася.

Я падышоў і сеў на ложкак побач з ёй і пацалаваў яе.

— Ты мая цаца-дзяўчынка.

— Вядома, твая, — сказала яна.

Пасля абеду нам стала лягчэй, а потым зрабілася зусім добра, і хутка мы адчулі, што гэты пакой наш дом. Раней нашым домам быў мой пакой у шпіталі, а зараз гэты нумар гатэля стаў нашым домам.

Кэтрын села, накінуўшы на плечы мой фрэнч. Мы вельмі прагаладаліся, а абед быў добры, і мы выпілі бутэльку капры і бутэльку сент-эстэфа. Большую частку выпіў я, але і Кэтрын крыху выпіла, і ёй стала зусім добра. Нам падалі вальдшнэпа з бульбай, суфле, пюрэ з каштанаў, салат і сабаён на салодкае.

— Добры пакой, — сказала Кэтрын. — Цудоўны пакой. Як шкада, што мы раней не здагадаліся тут пасяліцца.

— Смешны пакой. Але слаўны.

— Цудоўная рэч распуста, — сказала Кэтрын. — Людзі, якія ёй займаюцца, відаць, робяць гэта са смакам. Гэты чырвоны плюш проста непаўторны. Якраз тое, што трэба. А лютэркі, хіба не цуд?

— Ты прыгожая.

— Не ведаю, як прачнуцца ў такім пакоі заўтра. Але наогул гэта цудоўны пакой.

Я наліў яшчэ шклянку сент-эстафа.

— Мне б хацелася саграшыць па-сапраўднаму, — сказала Кэтрын. — Усё, што мы робім, так цнатліва і проста. Я не веру, што мы робім нешта дрэннае.

— Ты дзівосная.

— Толькі я галодная. Я вельмі галодная.

— Ты простая, ты цудоўная.

— Я простая. Ніхто не разумеў гэтага да цябе.

— Аднойчы, калі мы пазнаёміліся, я цэлы дзень думаў пра тое, як мы з табой паедзем у гатэль “Кавур” і як усё будзе.

— Гэта было нахабства з твайго боку. Але ж гэта не “Кавур”, праўда?

— Не. Туды нас не пусцілі б.

— Калі-небудзь пусцяць. Вось бачыш, мілы, у гэтым якраз розніца паміж намі. Я ніколі ні пра што не думала.

— Зусім ніколі?

— Ну, крышачку, — сказала яна.

— Ах ты, мілая!

Я наліў яшчэ шклянку віна.

— Я зусім простая, — сказала Кэтрын.

— Спачатку я думаў інакш. Мне здалося, што ты вар’ятка.

— Я і была крыху вар’ятка. Я цябе не збянтэжыла тады, мілы?

— Цудоўнае віно, — сказаў я. — Забываешся пра ўсё дрэннае.

— Цудоўнае, — сказала Кэтрын. — Але ў майго бацькі ад яго вельмі моцная падагра.

— У цябе ёсць бацька?

— Так, — сказала Кэтрын. — У яго падагра. Але табе зусім не трэба будзе з ім сустракацца. А ў цябе хіба няма бацькі?

— Не, — сказаў я. — У мяне айчым.

— А ён мне спадабаецца?

— Табе не трэба будзе з ім сустракацца.

— Нам з табой так добра, — сказала Кэтрын. — Мяне больш нічога не цікавіць. Я такая шчаслівая жонка.

Прыйшоў афіцыянт і сабраў посуд. Неўзабаве мы прыціхлі, і было чуваць, як ідзе дождж. Унізе, на плошчы, прагудзеў аўтамабіль.

— Выразна чую я імклівы
Бег часу коней легкакрылых, —

сказаў я.

— Я ведаю гэтыя вершы, — сказала Кэтрын. — Гэта Марвел. Толькі ж гэта пра дзяўчыну, якая не хацела жыць з мужчынам.

Галава ў мяне была вельмі ясная і свежая, і мне хацелася гаварыць пра звычайнае.

— Дзе ты будзеш раджаць?

— Не ведаю. У самым лепшым месцы.

— Як ты ўсё ўладкуеш?

— Самым лепшым чынам. Не турбуйся, мілы. Да сканчэння вайны у нас можа быць яшчэ шмат дзяцей.

— Нам хутка трэба ісці.

— Я ведаю. Калі хочаш, лічы, што ўжо трэба ісці.

— Яшчэ не.

— Тады не нервайся, мілы. Ты ўвесь час быў зусім добры, а цяпер пачынаеш нервавацца.

— Не буду. Ты мне будзеш часта пісаць?

— Кожны дзень. Вашы пісьмы чытаюць?

— Там так дрэнна ведаюць англійскую мову, што гэта не мае значэння.

— Я буду пісаць вельмі блытана, — сказала Кэтрын.

— Але не зусім блытана.

— Не, толькі крыху.

— Відаць, трэба ісці.

— Добра, мілы.

— Мне не хочацца ісці з нашага доміка.

— І мне таксама.

— Але трэба ісці.

— Добра. Мы ж ніколі яшчэ доўга не жылі дома.

— Яшчэ пажывём.

— Я табе падрыхтую цудоўны домік да твайго вяртання.

— Мо я вярнуся вельмі хутка.

— А раптам цябе параняць у нагу.

— Альбо ў мочку вуха.

— Не, я хачу, каб твае вушы засталіся такімі ж.

— А ногі не?

— У ногі ты ўжо быў паранены.

— Трэба ісці, дарагая.

— Добра. Ты ідзі першы.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦВЁРТЫ

Мы не выклікалі ліфт, а спусціліся па лесвіцы. Дыван на лесвіцы быў выцерты. Я заплаціў за абед, і афіцыянт, які яго прынёс, сядзеў каля дзвярэй. Ён ускочыў і пакланіўся, і я пайшоў з ім у кантору і заплаціў за нумар. Адміністратар прыняў мяне як сябра і адмовіўся атрымаць наперад, але, расстаўшыся са мной, ён паклапаціўся пасадзіць каля дзвярэй афіцыянта, каб я не збег не заплаціўшы. Верагодна, такія выпадкі ў яго здараліся, нават з сябрамі. За час вайны бывае столькі сяброў.

Я папрасіў афіцыянта схапіць па экіпаж, і ён узяў у мяне з рук скрутак Кэтрын і, раскрыўшы парасон, выйшаў. З акна мы бачылі, як ён пераходзіў вуліцу пад дажджом. Мы стаялі ў канторы і глядзелі ў акно.

— Як ты сябе адчуваеш, Кэт?

— Хочацца спаць.

— А мне тужліва і хочацца есці.

— У цябе ёсць што-небудзь з сабой?

— Так, у паходнай сумцы.

Я ўбачыў экіпаж. Ён спыніўся, конь стаяў, апусціўшы галаву пад дажджом, афіцыянт вылез, раскрыў парасон і пайшоў да гатэля. Мы сустрэлі яго ў дзвярах і пад парасонам пайшлі па мокрым тратуары ў экіпаж. Па сцёкавай канаве бегла вада.

— Ваш скрутак на сядзенні, — сказаў афіцыянт. Ён стаяў з парасонам, пакуль мы садзіліся, і я даў яму на чай.

— Дзякуй. Шчаслівай дарогі, — сказаў ён.

Вазніца падабраў лейцы, і конь рушыў. Афіцыянт павярнуўся са сваім парасонам і накіраваўся да гатэля. Мы паехалі ўздоўж тратуара, потым звярнулі налева і выехалі на вакзал з правага боку. Два карабінеры стаялі каля ліхтара, куды амаль не трапляў дождж. Іх капелюшы блішчалі пад ліхтаром. Пры святле вакзальных агнёў дождж быў празрысты і чысты. З-пад навесу выйшаў насільшчык, хаваючы ад дажджу галаву ў каўнер.

— Не, — сказаў я. — Дзякуй. Не трэба.

Ён зноў схваўся пад навес. Я павярнуўся да Кэтрын. Яе твар быў у цені ад паднятага верху.

— Што ж, развітаемся?

— Я зайду.

— Не трэба.

— Бывай, Кэт.

— Скажы яму адрас шпіталя.

— Добра.

Я сказаў вазніцы куды ехаць, ён кіўнуў.

— Да пабачэння, — сказаў я. — Беражы сябе і маленькую Кэтрын.

— Да пабачэння, любы.

— Да пабачэння, — сказаў я.

Я выйшаў пад дождж, і вазніца рушыў. Кэтрын высу- нулася, і пры святле ліхтара я ўбачыў яе твар. Яна ўсмі- халася і махала мне рукой. Экіпаж паехаў па вуліцы. Кэтрын паказвала пальцам у бок навеса. Я азірнуўся: там быў толькі навес і двое карабінераў. Я зразумеў, што яна хоча, каб я схаваўся ад дажджу. Я стаў пад навес і глядзеў, як экіпаж зварочвае за вугал. Потым я прайшоў праз будынак вакзала і выйшаў да цягніка.

На пероне мяне чакаў швейцар. Я ўвайшоў за ім у ва- гон, праціснуўся праз натоўп у праходзе і, адчыніўшы дзверы, уціснуўся ў перапоўненае купэ, дзе ў куточку сядзеў кулямётчык. Мой рукзак і паходныя сумкі ляжа- лі над яго галавой у сетцы для багажу. Шмат народу ста- яла ў калідоры, і тыя, хто сядзеў у купэ, паглядзелі на нас, калі мы ўвайшлі. У цягніку не хапала месцаў, і ўсе былі настроены варожа. Кулямётчык устаў, каб састу- піць мне месца. Хтосьці лягнуў мяне па плячы. Я азір- нуўся. Гэта быў вельмі высокі і худы артылерыйскі капі- тан з чырвоным рубцом на шчаце. Ён бачыў усё праз шклянныя дзверы і ўвайшоў услед за мной.

— У чым справа? — спытаў я. Я павярнуўся да яго тварам. Ён быў вышэйшы за мяне, і яго твар здаваўся вельмі худым у цені ад казырка, і рубец быў свежы і блішчасты. Усе пазіралі на мяне.

— Так не робяць, — сказаў ён. — Нельга пасылаць салдата, каб загадзя заняць месца.

— А я вось зрабіў.

Ён глынуў паветра, і я ўбачыў, як кадык яго падняўся і апусціўся. Кулямётчык стаяў каля пустога месца. Праз шклянную перагародку калідора глядзелі людзі. Усе маў- чалі.

— Вы не маеце права. Я прыйшоў сюды на дзве гадзі- ны раней за вас.

— Што вы хочаце?

— Сядзець.

— Я таксама.

Я глядзеў яму ў твар і адчуваў, што ўсё вакол супраць

мяне. Я не асуджаў іх. Ён меў рацыю. Але я хацеў сядзець. Вакол усе як і раней маўчалі.

“Ат, д’ябал!” — падумаў я.

— Сядайце, *signor capitano*, — сказаў я. Кулямётчык саступіў убок, і высокі капітан сеў. Ён паглядзеў на мяне. У яго поглядзе быў неспакой. Але месца засталася за ім. — Дастаньце мае рэчы, — загадаў я кулямётчыку. Мы выйшлі ў калідор. Цягнік быў перапоўнены, і я ведаў, што на месца нельга разлічваць. Я даў швейцару і кулямётчыку па дзесяць лір. Яны выйшлі з вагона і прайшлі па ўсёй платформе, заглядаючы ў вокны, але месцаў не было.

— Магчыма, хто-небудзь сядзе ў Брэшыі, — сказаў швейцар.

— У Брэшыі яшчэ сядуць, — сказаў кулямётчык. Я развітаўся з імі, і яны паціснулі мне руку і пайшлі. Яны абодва былі засмучаны. Усе тыя, хто застаўся без месцаў, стаялі ў калідоры, калі цягнік крануўся. Я глядзеў у акно на стрэлкі і ліхтары, міма якіх мы ехалі. Дождж усё яшчэ ішоў, і хутка вокны сталі мокрыя, і нічога нельга было разглядзець. Пазней я лёг спаць на падлозе ў калідоры, засунуўшы спачатку свой кашалёк з грашымі і дакументамі пад сарочку і штаны, так што ён трапіў паміж бядром і штанінай. Я спаў усю ноч і прачынаўся толькі на прыпынках у Брэшыі і Вероне, дзе ў вагон уваходзілі новыя пасажыры, але адразу ж засынаў зноў. Адну паходную сумку я падклаў сабе пад галаву, а другую абхапіў рукамі, і хто не хацеў наступіць на мяне, той мог якраз мяне пераступіць. Па ўсім калідоры на падлозе спалі людзі. Іншыя стаялі, трымаючыся за аконныя парэнчы або прыхінуўшыся да дзвярэй. Гэты цягнік заўсёды быў перапоўнены.

Книга трэцяя

РАЗДЕЛ ДВАЦАЦЬ ПЯТЫ

Была восень, і ўсе дрэвы былі голыя, і дарогі ў гразі. З Удзіны ў Гарыцыю я ехаў на грузавіку. Па дарозе нам трапляліся іншыя грузавікі, і я пазіраў па баках. Тутавыя дрэвы былі голыя, і зямля на палях бурая. Мокрае мёртвае лісце ляжала на дарозе паміж радамі голых дрэў, і рабочыя латалі калдобіны на дарозе шчэбенем, які яны бралі з куч, складзеных уздоўж дарогі, пад дрэвамі. Паказаўся горад, але горы за ім былі адрэзаны туманам. Мы пераехалі раку, і я заўважыў, што вады значна пабольшала. У гарах ішлі дажджы. Мы ўехалі ў горад, мінаючы фабрыкі, а затым дамы і вілы, і я ўбачыў, што за гэты час яшчэ больш дамоў разбурана снарадамі. На вузкай вуліцы мы сустрэлі аўтамабіль англійскага Чырвонага Крыжа. Шафёр быў у кепі, і ў яго быў худы і моцна загарэлы твар. Я яго не ведаў. Я злез з грузавіка на вялікім пляцы перад мэрыяй, шафёр падаў мне мой рукзак, я закінуў яго за плечы, прышпіліў абедзве сумкі і пайшоў да нашай вілы. Гэта не было падобна на вяртанне дамоў.

Я ішоў па мокраму жвіру алеі і глядзеў на вілу, якая бялелася за дрэвамі. Усе вокны былі зачынены, але дзверы былі разнасцежаны. Я ўвайшоў і ўбачыў маёра ў пакоі з голымі сценамі, на якіх віселі толькі карты і надрукаваныя на машыцы паперкі.

— Прывітанне! — сказаў ён. — Ну, як здароўе?

Ён пастарэў і нібыта ссохся.

— Нармальна, — сказаў я. — Як вашы справы?

— Усё ўжо скончылася, — сказаў ён. — Здымайце свой рыштунак і сядайце.

Я паклаў рукзак і абедзве сумкі на падлогу, а кепі — на рукзак. Затым узяў крэсла, якое стаяла ля сцяны, і сеў ля стала.

— Лета было гадкае, — сказаў маёр. — Вы паправіліся?

— Так.

— Вы атрымалі свае ўзнагароды?

— Атрымаў. Усё як мае быць. Дзякуй вам.

— Пакажыце.

Я расхінуў свой плашч, каб былі бачны дзве стужачкі.

— А самі медалі вы таксама атрымалі?

— Не. Толькі дакументы.

— Медалі паступяць пазней. На гэта патрэбна шмат часу.

— Куды вы зараз накіруеце мяне?

— Усе машыны ў раз'ездзе. Шэсць на поўначы, у Капарэта. Вы ведаеце Капарэта?

— Ведаю, — сказаў я. Мне згадаўся маленькі белы гарадок са званіцай у даліне. Гарадок быў чысценькі, і на плошчы быў прыгожы фантан.

— Яны там. Зараз шмат хворых. Баі закончыліся.

— А дзе астатнія?

— Дзве ў гарах, а чатыры ўсё яшчэ на Баінзіцы. Два іншыя санітарныя атрады ў Карсо, з трэцяй арміяй.

— Куды вы мяне накіруеце?

— Калі хочаце, вы можаце ўзяць тых чатыры машыны, што на Баінзіцы. Заменіце Джына, ён ужо даўно там. Усё гэта, здаецца, здарылася пасля вас?

— Так.

— Дрэнь справы былі. Мы страцілі тры машыны.

— Я чуў.

— Так, вам пісаў Рынальдзі.

— Дзе Рынальдзі?

— Ён тут, у шпіталі. Летам і восенню яму было горача.

— Магу ўявіць.

— Так, дрэнна было, — сказаў маёр. — Вы не ўяўляеце, як дрэнна. Я часта думаў, як вам папанцавала, што вы былі паранены напачатку.

— Я і сам так лічу.

— Сёлета будзе яшчэ горай, — сказаў маёр. — Магчыма, яны ўжо зараз пачнуць наступленне. Так кажуць, але я не веру. Занадта позна. Бачылі раку?

— Бачыў. Вада паднялася.

— Не думаю, што наступленне пачнецца зараз, калі ў гарах ужо ідуць дажджы. Хутка пойдзе снег. А што нашы суайчыннікі? Ці ўбачым мы амерыканцаў, акрамя вас?

— Рыхтуецца армія з дзесяці мільёнаў.

— Добра, каб хоць частка трапіла да нас. Але ўсіх пе-

рахопяць французы. Сюды не даедзе ніводзін чалавек. Ну, ладна. Вы сёння пераначуеце тут, а заўтра раніцай выпраўляйцеся на маленькай машыне і змяніце Джына. Я дам вам каго-небудзь, хто ведае дарогу. Джына вам усё раскажа. Там яшчэ крыху страляюць, але наогул усё ужо скончылася. Вам цікава будзе пабываць на Баінзіцы.

— Ахвотна там пабываю. Я вельмі задаволены, што зноў з вамі.

Ён усміхнуўся.

— Вы вельмі добры. Я стаміўся ад гэтай вайны. Калі б я з'ехаў, не думаю, каб мне захацелася вярнуцца.

— Так усё кепска?

— Ага. Так дрэнна і нават горай. Схадзіце памыйцеся і знайдзіце свайго сябра Рынальдзі.

Я ўзяў свой багаж і панёс па лесвіцы наверх. Рынальдзі ў пакоі не было, але яго рэчы былі на месцы, і я сеў на ложак, зняў абмоткі і сцягнуў з правай нагі чаравік. Пасля я прылёг на ложак. Я стаміўся, і правая нага балела. Мне падалося брыдкім ляжаць на ложку ў адным чаравіку, таму я сеў, расшнураваў другі чаравік, скінуў яго на падлогу і зноў лёг на коўдру. Акно было зачынена, таму ў пакоі было душна, але я занадта стаміўся, каб устаць і адчыніць яго. Я ўбачыў, што ўсе мае рэчы складзены ў адным кутку пакоя. Цямнела. Я ляжаў на ложку, і думаў пра Кэтрын, і чакаў Рынальдзі. Я вырашыў думаць пра Кэтрын толькі па вечарах, перад сном. Але я стаміўся, і мне не было чаго рабіць, таму я ляжаў і думаў пра яе. Я думаў пра яе, калі ў пакой увайшоў Рынальдзі. Ён быў такі ж, як і раней. Мо хіба трохі пахудзеў.

— Ну, бэбі, — сказаў ён.

Я прыўстаў на ложку. Ён падышоў, сеў побач і абняў мяне.

— Добры мой, слаўны бэбі. — Ён ляпнуў па маёй спіне, і я абхапіў яго за плечы.

— Слаўны мой бэбі, — сказаў ён. — Пакажы мне калена.

— Давядзецца скідваць штаны.

— Скідайце штаны, бэбі. Тут усе свае. Я хачу паглядзець, як вас там апрацавалі.

Я ўстаў, спусціў штаны і зняў з калена павязку. Рынальдзі сеў на падлогу і пачаў крыху згінаць і разгінаць мне нагу. Ён правёў рукой па шраму, злучыў вялікія пальцы над каленнай чашачкай, а астатнімі асцярожна страсянуў калена.

— І больш у вас не згінаецца?

— Не.

— Гэта проста злачынства, што вас выпісалі. Яны павінны былі дабіцца поўнай функцыі сустава.

— Было значна горай. Нага была як палка.

Рынальдзі паспрабаваў яшчэ. Я сачыў за яго рукамі. У яго былі лоўкія рукі хірурга. Я зірнуў на яго галаву, на яго валасы, бліскучыя і гладка зачэсаныя на прабор. Ён сагнуў нагу вельмі моцна.

— Уф! — сказаў я.

— Вам трэба было палячыцца яшчэ механатэрапіяй, — сказаў Рынальдзі.

— Раней было горш.

— Ведаю, бабі. У такіх рэчах я разбіраюся больш, чым вы. — Ён устаў і сеў на ложка. — Сама аперацыя зроблена надрэнна. — Ён пакінуў маё калена. — Расказвайце.

— Няма пра што расказаць, — сказаў я. — Жыў ціха і мірна.

— Можна падумаць, што вы сямейны чалавек, — сказаў ён. — Што з вамі?

— Нічога, — сказаў я. — А вось што з вамі?

— Гэтая вайна мяне даканае, — сказаў Рынальдзі. — Я зусім скіс. — Ён абхапіў сваё калена рукамі.

— Ого! — сказаў я.

— Што такое? Што, у мяне не можа быць чалавечых пачуццяў?

— Не. Вы, відаць, правялі вясёлае лета. Раскажыце.

— Усё лета і ўсю восень я займаўся аперацыямі. Я працую без адпачынку. Я адзін працую за ўсіх. Самыя складаныя аперацыі пакідаюць мне. Слова гонару, бабі, я станаўлюся выдатным хірургам.

— Гэта ўжо лепш.

— Я ніколі не думаю. Не, праўда, я не думаю, я проста раблю аперацыі.

— І правільна.

— Але зараз, бабі, іншая справа. Зараз не трэба рабіць аперацыі, і на душы ў мяне пагана. Гэта страшная вайна, бабі. Паверце мне. Ну, а зараз трохі падвесьліце мяне. Вы прывезлі пласцінкі?

— Прывёз.

Яны ляжалі ў маім рюкзаку, у карабку, загорнутыя ў паперу. Я занадта стаміўся, каб дастаць іх.

— А хіба ў вас спакойна на душы, бабі?

— Пагана.

— Гэтая вайна страшная, — сказаў Рынальдзі. — Ну, ладна. Вось мы з вамі нап'ёмся, стане весялей. Разгонім самоту. І ўсё будзе добра.

— Я хварэў жаўтухай, — сказаў я. — Мне нельга напівацца.

— Эх, бабі, які вы вярнуліся да мяне: разважлівы, з хворай печанню. Не, на самай справе, дрэнная рэч вайна. І навошта толькі мы ўлезлі ў яе?

— Давайце ўсё ж вып'ем. Напівацца я не хачу, але выпіць можна.

Рынальдзі падышоў да рукамыйніка ля другой сцяны і дастаў дзве шклянкі і бутэльку каньяку.

— Гэта аўстрыйскі каньяк, — сказаў ён. — Сем зорачак. Усё, што ўдалося захапіць на Сан-Габрыэле.

— Вы былі там?

— Не. Я нідзе не быў. Я ўвесь час быў тут і рабіў аперацыі. Глядзіце, бабі, гэта ваша старая шклянка для паласкання зубоў. Я яе ўвесь час захоўваў, каб яна нагадвала мне пра вас.

— Альбо пра тое, што трэба чысціць зубы.

— Не. У мяне ёсць свая. Я яе хаваў, каб яна нагадвала мне, як вы раніцай хацелі ачысціцца ад “Віла-Роса”, і сварыліся, і глыталі аспірын, і пракліналі дзевак. Кожны раз, калі я гляджу на гэтую шклянку, я ўспамінаю, як вы імкнуліся ачысціць сваё сумленне зубной шчоткай. — Ён падышоў да ложка. — Ну, пацалуйце мяне і скажыце, што вы ўжо перасталі быць разважлівым.

— І не падумаю вас цалаваць. Вы — малпа.

— Ну, ну. Я ведаю, вы добры англасаксонскі цацахлопчык. Я ведаю. Вас заела сумленне, я ведаю. Я пачакаю, калі мой англасаксонскі хлопчык зноў пачне ачышчаць з сябе зубной шчоткай публічны дом.

— Наліце ў шклянку каньяку.

Мы чокнуліся і выпілі. Рынальдзі насміхаўся з мяне.

— Вось падпаю вас, дастану вашу печань, устаўлю вам добрую італьянскую печань і зноў зраблю з вас чалавека.

Я падаў яму шклянку, каб ён наліў мне яшчэ. Ужо зусім сцямнела. Са шклянкай у руцэ я падышоў да акна і адчыніў яго. Дажджу ўжо не было. Стала халадней, і ў галінах стаяў густы туман.

— Не вылівайце каньяк у акно, — сказаў Рынальдзі. — Калі вы не можаце выпіць, дайце мне.

— Ідзіце вы, ведаеце куды, — сказаў я. Я быў рады зноў бачыць Рынальдзі. Цэлыя два гады ён займаўся

тым, што дражніў мяне, і я заўсёды любіў яго. Мы вельмі добра разумелі адзін аднаго.

— Вы ажаніліся? — спытаў ён, седзячы на ложку. Я стаяў ля акна, прыхінуўшыся да сцяны.

— Яшчэ не.

— Вы закаханы?

— Так.

— У тую англічанку?

— Так.

— Бедны бэбі! А яна вас таксама кахае?

— Так.

— І даказала вам гэта на справе?

— Заткніцеся.

— Ахвотна. Вы ўбачыце, што я чалавек выключнай далікатнасці. А што, яна...

— Рынін! — сказаў я. — Заткніцеся, калі ласка. Калі вы хочаце, каб мы былі сябрамі, заткніцеся.

— Мне няма чаго хацець, каб мы былі сябрамі, бэбі. Мы і так сябры.

— Вось і заткніцеся.

— Слухаюся.

Я падышоў да ложка і сеў побач з Рынальдзі. Ён трымаў шклянку і пазіраў на падлогу.

— Зараз разумеце, Рынін?

— Так, вядома, так. Усё сваё жыццё я натыкаюся на святых пачуцці. Такіх у вас я яшчэ не заўважаў. Але, вядома, яны і ў вас павінны быць. — Ён пазіраў на падлогу.

— А ў вас хіба няма?

— Не.

— Ніякіх?

— Ніякіх.

— Вы дазволілі б мне абы-што гаварыць пра вашу маці, пра вашу сястру?

— І нават пра *вашу* сястру, — жвава адгукнуўся Рынальдзі.

Мы засмяяліся.

— Які звышчалавек! — сказаў я.

— А мо я раўную, — сказаў Рынальдзі.

— Не, не можа быць.

— Не ў гэтым сэнсе. Я хацеў сказаць іншае. У вас ёсць жанатыя сябры?

— Ёсць, — сказаў я.

— А ў мяне няма, — сказаў Рынальдзі. — Такіх, якія былі б шчаслівыя са сваімі жонкамі, няма.

- Чаму?
- Яны мяне не любяць.
- Чаму?
- Я змей. Я змей пазнання.
- Вы ўсё пераблыталі. Гэта было дрэва пазнання.
- Не, змей. — Ён крыху развесяліўся.
- Вас псуюць глыбакадумныя развагі, — сказаў я.
- Я люблю вас, бэбі, — сказаў ён. — Вы мяне перапыняеце, калі я станаўлюся вялікім італьянскім мысліцелем. Але я ведаю шмат што, чаго не магу растлумачыць. Я ведаю больш за вас.
- Так. Гэта праўда.
- Але вам будзе лягчэй выжыць. Хоць з пакутамі сумнення, але лягчэй.
- Не думаю.
- Так, так. Гэта праўда. Мне ўжо зараз толькі тады добра, калі я працую. — Ён зноў стаў глядзець на падлогу.
- Гэта мінецца.
- Не. Ёсць яшчэ толькі дзве рэчы, якія я люблю: адна шкодзіць маёй працы, а другой хапае на паўгадзіны альбо на пятнаццаць хвілін. Часам менш.
- Часам значна менш.
- А мо я дабіўся поспеху, бэбі? Вы ж не ведаеце. Але я ведаю гэтыя дзве рэчы і сваю працу.
- Зведаеце і іншае.
- Не. Мы ніколі нічога не зведаем. Мы нараджаемся з усім тым, што ў нас ёсць, і больш нічому не вучымся. Мы ніколі не зведаем нічога новага. Мы пачынаем шлях ужо скончаным. Ваша шчасце, што вы не лацінянін.
- Ніякіх лацінян не існуе. Вось гэта меркаванні лаціняніна. Вы ганарыцеся сваімі недахопамі.
- Рынальдзі падняў вочы і засмяўся.
- Хопіць, бэбі. Я стаміўся разважаць. — У яго быў стомлены выгляд яшчэ тады, калі ён увайшоў у пакой. — Хутка абед. Я рады, што вы вярнуліся. Вы мой лепшы сябар і мой брат па зброі.
- Калі браты па зброі абедуюць? — спытаў я.
- Зараз. Вып'ем яшчэ раз за вашу печань.
- Гэта што, згодна з апосталам Паўлам?
- Вы не дакладны. Там было віно і страўнік. Адведайце віна дзеля карысці страўніка.
- Як хочаце, — сказаў я. — Хоць дзеля чаго. Абы дзеля чаго.

— За вашу каханку, — сказаў Рынальдзі. Ён падняў сваю шклянку.

— Згодзен.

— Я больш не скажу пра яе ніякай брыдоты.

— Не прымушайце сябе.

Ён выпіў увесь каньяк.

— У мяне чыстая душа, — сказаў ён. — Я такі ж, як вы, бэбі. Я таксама завяду сабе англійскую дзяўчыну. Уласна, я ж першы пазнаёміўся з вашай дзяўчынай, але яна для мяне занадта высокая. І высокую дзяўчыну — у сёстры, — прадэкламаваў ён.

— Вы сапраўдная чысціня, — сказаў я.

— Праўда? Таму мяне і завуць Чысцейшы Рынальдзі.

— Свінейшы Рынальдзі.

— Ну, ладна, бэбі, пайшлі абедаць, пакуль я яшчэ не страціў сваёй чысціні.

Я памыўся, прыгладзіў валасы, і мы зноў спусціліся ўніз. Рынальдзі быў крыху п'яны. У сталоўцы яшчэ не ўсё было падрыхтавана да абеду.

— Пайду прынясу каньяк, — сказаў Рынальдзі. Ён пайшоў наверх. Я сеў за стол, і ён вярнуўся з бутэлькай і наліў сабе і мне па паўшклянкі каньяку.

— Замнога, — сказаў я і падняў шклянку і паглядзеў на яе праз святло лямпы, якая стаяла пасярод стала.

— На пусты жывот не многа. Выдатная рэч. Цалкам выпальвае нутро. Для вас горай не прыдумаеш.

— Ну і што.

— Рэгулярнае самаразбурэнне, — сказаў Рынальдзі. — Псеу страўнік і выклікае дрыготку рук. Самая падыходзячая рэч для хірурга.

— Вы раіце мне?

— Ад шчырага сэрца. Іншага сам не ўжываю. Праглыніце гэта, бэбі, і рыхтуйцеся захварэць.

Я выпіў палову. У калідоры пачуўся голас веставага: "Суп! Зварыўся суп!"

Увайшоў маёр, кінуў нам і сеў. За сталом ён здаваўся вельмі маленькім.

— Больш нікога? — спытаў ён. Веставы паставіў перад ім міску з супам, і ён адразу наліў поўную талерку.

— Нікога, — сказаў Рынальдзі. — Хіба толькі прыйдзе святар. Калі б ён ведаў, што Федэрыка тут, ён прыйшоў бы.

— Дзе ён? — спытаў я.

— У трыста сёмым, — сказаў маёр. Ён быў заняты

сваім супам. Ён выцер рот, старанна выціраючы падкручаныя ўгару сівыя вусы. — Відаць, прыйдзе. Я быў там і пакінуў запіску, што вы прыехалі.

— Раней у сталовай было больш шумна, — сказаў я.

— Так, зараз у нас ціха, — сказаў маёр.

— Зараз я буду шумець, — сказаў Рынальдзі.

— Выпіце віна, Энрыка, — сказаў маёр. Ён наліў у маю шклянку. Прынеслі спагечі, і мы ўсе заняліся ядой. Мы даядалі спагечі, калі ўвайшоў святар. Ён быў усё такі ж, маленькі і смуглы і ўвесь падцягнуты. Я ўстаў, і мы паціснулі адзін аднаму рукі. Ён паклаў руку мне на плячо.

— Я прыйшоў, як толькі даведаўся, — сказаў ён.

— Сядайце, — сказаў маёр. — Вы спазніліся.

— Добры вечар, святар, — сказаў Рынальдзі.

— Добры вечар, Рынальдзі, — сказаў святар. Веставы прынёс яму супу, але ён сказаў, што пачынае са спагечі.

— Як ваша здароўе? — спытаў ён у мяне.

— Выдатна, — сказаў я. — Што чуваць у вас?

— Выпіце віна, святар, — сказаў Рынальдзі. — Пакаштуйце віна дзеля карысці страўніка. Гэта ж апостал Павел, праўда?

— Праўда, — сказаў святар ветліва. Рынальдзі наліў яму.

— Ах гэты апостал Павел! — сказаў Рынальдзі. — Ён і вінаваты ва ўсім.

Святар зірнуў на мяне і ўсміхнуўся. Я бачыў, што кпіны зараз не кранаюць яго.

— Ну і апостал Павел, — сказаў Рынальдзі. — Сам быў кабель і бабнік, а калі не стала сілы, аб'явіў, што гэта грэх. Сам ужо нічога не мог, дык пачаў вучыць тых, хто яшчэ мае сілу. Хіба не так, Федэрыка?

Маёр усміхнуўся. Мы ў гэты час елі смажаніну.

— Я ніколі не крытыкую святых пасля захаду сонца, — сказаў я. Святар падняў вочы ад талеркі і ўсміхнуўся мне.

— Ну вось, зараз і ён за святара, — сказаў Рынальдзі. — Дзе дзеліся добрыя старыя выскалякі? Дзе Брундзі? Дзе Чазара? Што, мне так і дражніць гэтага няшчаснага святара аднаму, без усялякай падтрымкі?

— Ён добры святар, — сказаў маёр.

— Ён добры святар, — сказаў Рынальдзі. — Але ўсё-ткі святар. Я імкнуся, каб у сталовай усё было як раней. Я хачу зрабіць прыемнае для Федэрыка. Ну вас да д'ябла, святар!

Я заўважыў, што маёр пазірае на яго і бачыць, што ён п'яны. Яго худы твар быў зусім белы. Валасы здаваліся вельмі чорнымі над белым ілбом.

— Нічога, Рынальдзі, — сказаў святар. — Нічога.

— Ну вас да д'ябла! — сказаў Рынальдзі. — Наогул, усё да д'ябла! — Ён адхінуўся на спінку крэсла.

— Ён пмат працаваў і стаміўся, — сказаў маёр, звяртаючыся да мяне. Дзеўшы мяса, ён скарынкай сабраў з талеркі соус.

— Пляваць я хацеў на вас, — сказаў Рынальдзі, звяртаючыся да стала. — І наогул усё і ўсе да д'ябла! — Ён з выклікам азірнуўся, вочы яго былі пагаслыя, твар бледны.

— Ну, ладна, — сказаў я. — Усё і ўсе да д'ябла!

— Не, не, — сказаў Рынальдзі. — Гэтак нельга. Так нельга. Кажуць вам: так нельга. Змрок і пустэча, і больш нічога няма. Больш нічога няма, чуеце? Нічога. Я гэта ведаю, калі не працую.

Святар пакруціў галавой. Веставы прыняў смажаніну.

— Чаму вы яшчэ мяса? — павярнуўся Рынальдзі да святара. — Хіба вы не ведаеце, што сёння пятніца?

— Сёння чацвер, — сказаў святар.

— Хлусня. Сёння пятніца. Вы яшчэ цела Збавіцеля. Гэта Божае мяса. Я ведаю. Гэта здохлая аўстрыячына. Вось што вы яшчэ.

— Белое мяса — афіцэрскае, — сказаў я, згадваючы даўні жарт.

Рынальдзі засмяяўся. Ён наліў у сваю шклянку.

— Не слухайце мяне, — сказаў ён. — Я крыху звар'яцеў.

— Вам трэба паехаць у адпачынак, — сказаў святар.

Маёр дакорліва паківаў галавой. Рынальдзі паглядзеў на святара.

— Вы лічыце, мне трэба ў адпачынак?

Маёр дакорліва ківаў галавой, глядзячы на святара. Рынальдзі таксама пазіраў на святара.

— Як хочаце, — сказаў святар. — Калі вам не хочацца, не трэба.

— Ну вас да д'ябла! — сказаў Рынальдзі. — Яны хочуць ад мяне пазбавіцца. Кожны вечар яны хочуць ад мяне пазбавіцца. Я адбіваюся, як магу. Што зробіш, калі ў мяне гэта? Гэта ва ўсіх. Гэта ва ўсяго свету. Спачатку, — ён працягваў тонам лектара, — гэта толькі маленькі прышчык. Пасля мы заўважаем высыпку на грудзях.

Пасля мы ўжо нічога не заўважаем. Мы спадзяёмся толькі на ртуць.

— Альбо сальварсан, — спакойна перапыніў яго маёр.

— Ртутны прэпарат, — сказаў Рынальдзі. Ён гаварыў зараз вельмі патэтычна. — Я ведаю нешта лепшае. Добры, слаўны святар, — сказаў ён, — у вас ніколі не будзе гэтага. А ў Бэбі будзе. Гэта хворыя на вытворчасці. Гэта проста аварыя на вытворчасці.

Веставы падаў дэсерт і каву. Салодкае было нешта накшталт хлебнага пудыngu з густой падлівай. Лямпа курыла, чорная сажа асядала на шкле.

— Прынясіце сюды свечкі і забярыце лямпу, — сказаў маёр.

Веставы прынёс дзве запаленыя свечкі, прылепленыя да сподкаў, і ўзяў лямпу, патушыўшы яе па дарозе. Рынальдзі супакоіўся. Ён як быццам зусім працверазеў. Мы ўсе размаўлялі, а пасля кавы выйшлі ў вестыбюль.

— Ну, мне трэба ў горад, — сказаў Рынальдзі. — Дабранач, святар.

— Дабранач, Рынальдзі, — сказаў святар.

— Яшчэ ўбачымся, Фрэдзі, — сказаў Рынальдзі.

— Так, — сказаў я. — Прыходзьце раней.

Ён скрывіў твар і выйшаў. Маёр стаяў побач з намі.

— Ён вельмі стомлены і знерваваны, — сказаў ён. — Акрамя таго, ён вырашыў, што ў яго сіфіліс. Не думаю, але гэта магчыма. Ён лечыцца ад сіфілісу. Дабранач, Энрыка. Вы паедзеце на святанні?

— Ага.

— Ну, тады да пабачэння, — сказаў ён. — Добрай дарогі! Педуцы разбудзіць вас і паедзе разам з вамі.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння. Кажуць, аўстрыйцы збіраюцца наступаць, але я не думаю. Не хачу думаць. Ва ўсякім разе, гэта будзе не тут. Джына вам усё раскажа. Тэлефонная сувязь зараз наладжана.

— Я буду званіць часта.

— Абавязкова. Дабранач. Не давайце Рынальдзі так шмат піць.

— Пастараюся.

— Дабранач, святар.

— Дабранач.

Ён пайшоў у свой кабінет.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Я падышоў да дзвярэй і выглянуў на вуліцу. Дождж перастаў, але быў моцны туман.

— Мо пасядзім у маім пакоі? — прапанаваў я святару.

— Толькі я вельмі хутка павінен ісці.

— Усё адно, пайшлі.

Мы падняліся па лесвіцы і ўвайшлі ў мой пакой. Я лёг на ложка Рынальдзі. Святар сеў на ложка, які веставы падрыхтаваў мне. У пакоі было цёмна.

— Як жа ўсё-ткі вы сябе адчуваеце? — спытаў ён.

— Добра. Проста сёння я стаміўся.

— Вось і я стаміўся, хоць, здавалася б, не было падстаў.

— Як справы на вайне?

— Мне здаецца, вайна хутка скончыцца. Не ведаю чаму, але ў мяне такое адчуванне.

— Адкуль яно ў вас?

— Вы заўважылі, як змяніўся наш маёр? Нібыта заціх. Многія таксама.

— І я таксама, — сказаў я.

— Лета было страшнае, — сказаў святар. У яго з'явілася ўпэўненасць, якой я раней не ведаў. — Вы сабе не ўяўляеце, што гэта было. Толькі той, хто там пабываў, можа гэта сабе ўявіць. Гэтым летам многія зразумелі, што такое вайна. Афіцэры, якія, здавалася, не здольны зразумець, зараз зразумелі.

— Што ж павінна адбыцца? — Я пагладжваў коўдру далонню.

— Не ведаю, але мне здаецца, што доўга так працягвацца не можа.

— Што ж адбудзецца?

— Перастануць ваяваць.

— Хто?

— І тыя і другія.

— Будзем спадзявацца, — сказаў я.

— Вы ў гэта верыце?

— Я не веру ў тое, што адразу перастануць ваяваць і тыя і другія.

— Вядома, так. Гэта было б занадта добра. Але калі я бачу, што робіцца з людзьмі, мне здаецца, што доўжыцца гэтак не можа.

— Хто выйграў летнюю кампанію?

— Ніхто.

— Аўстрыйцы выйгралі, — сказаў я. — Яны не здалі італьянцам Сан-Габрыэле. Яны выйгралі. Яны не перастануць ваяваць.

— Калі ў іх гэтакі ж настрой, як у нас, могуць і перастаць. Яны ж таксама прайшлі цераз усё гэта.

— Той, хто выйграе вайну, ніколі не перастане ваяваць.

— Вы мяне здзіўляеце.

— Я кажу, што думаю.

— Значыць, вы думаеце, так яно і будзе доўжыцца? Нічога не адбудзецца?

— Не ведаю. Але думаю, што аўстрыйцы не перастануць ваяваць, калі яны атрымалі перамогу. Хрысціянамі нас робіць паражэнне.

— Але ж аўстрыйцы і так хрысціяне — за выключэннем баснякоў.

— Я кажу не пра хрысціянскую рэлігію.

Ён прамаўчаў.

— Мы ўсе прыціхлі, бо пацярпелі паражэнне. Хто ведае, якім быў бы Хрыстос, калі б Пётр выратаваў яго ў Гефсіманскім садзе?

— Такім жа.

— Не ўпэўнены, — сказаў я.

— Вы мяне здзіўляеце, — паўтарыў ён. — Я веру, што павінна было нешта адбыцца, і малюся пра гэта. Я адчуваю, як яно насоўваецца.

— Мо што-небудзь і адбудзецца, — сказаў я. — Але толькі з намі. Калі б у іх быў гэтакі ж настрой, як у нас, тады іншая справа. Але яны пабілі нас. У іх іншы настрой.

— У многіх салдат заўсёды быў такі настрой. І гэта зусім не таму, што іх зараз пабілі.

— Яны былі пабіты з самага пачатку. Яны былі пабіты тады, калі іх адарвалі ад зямлі і апранулі ў салдацкую форму. Вось чаму селянін мудры — бо ён з самага пачатку пацярпеў паражэнне. Дайце яму ўладу, і вы ўбачыце, што ён сапраўды мудры.

Ён нічога не адказаў. Ён думаў.

— І ў мяне таксама цяжка на душы, — сказаў я. — Таму я стараюся не думаць пра такія рэчы. Я пра іх не думаю, але варта мне пачаць размову, і гэта само па сабе прыходзіць мне ў галаву.

— А я ж на нешта спадзяваўся.

— На паражэнне?

- Не. На нешта большае.
- Нічога большага няма. Хіба толькі перамога. Але гэта мо яшчэ горай.
- Доўга я спадзяваўся на перамогу.
- Я таксама.
- А зараз — сам не ведаю.
- Што-небудзь павінна быць, альбо перамога, альбо паражэнне.
- У перамогу я больш не веру.
- І я не веру. Але я не веру і ў паражэнне. Хоць, бадай, гэта было б лепей.
- У што ж вы верыце?
- У сон, — сказаў я. Ён устаў.
- Даруйце, што я забраў у вас гэтулькі часу. Але я так люблю з вамі гутарыць.
- Мне таксама было прыемна пагутарыць з вамі. Гэта я проста так сказаў наконт сну, жартам.
- Я ўстаў, і мы за руку развіталіся ў цемры.
- Я зараз начую ў трыста сёмым, — сказаў ён.
- Заўтра зранку я еду на пост.
- Мы ўбачымся, калі вы вернецца.
- Тады пагуляем і пагаворым. — Я правёў яго да дзвярэй.
- Не спускайцеся, — сказаў ён. — Як прыемна, што вы зноў тут. Хоць для вас гэта не надта прыемна. — Ён паклаў мне руку на плячо.
- Для мяне гэта няблага, — сказаў я. — Дабранач.
- Дабранач, сёа!
- Сёа! — сказаў я. Мне страшэнна хацелася спаць.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ СЁМЫ

Я прачнуўся, калі прыйшоў Рынальдзі, але ён не размаўляў, і я зноў заснуў. Ранкам, яшчэ да світаньня, я апрагнуўся і паехаў. Рынальдзі не прачнуўся, калі я выходзіў з пакоя.

Я ніколі раней не бачыў Баінзіцы, і было дзіўна ехаць па тым беразе, дзе я атрымаў сваю рану, і пасля падымацца па схіле, вясной яшчэ занятым аўстрыйцамі. Там была пракладзена новая, крутая дарога, і па ёй ішло шмат грузавікоў. Вышэй схіл становіўся пакатым, і я ўбачыў лес і крутыя пагоркі ў тумане. Гэты лес узялі хутка, і яго не паспелі знішчыць. Яшчэ далей, там, дзе

пагоркі не закрывалі дарогу, яна была замаскіравана цыноўкамі зверху і з бакоў. Дарога даходзіла да разбуранай вёсачкі. Тут пачыналіся пазіцыі. Вакол было шмат артылерыі. Хаты былі разбураны, але ўсё было ўладкавана вельмі добра, і ўсюды виселі дошчачкі з указальнікамі. Мы знайшлі Джына, і ён пачаставаў нас кавай, і пасля я выйшаў разам з ім, і мы крыху агледзелі пасты. Джына сказаў, што англійскія машыны працуюць далей, у Раўне. Ён вельмі захапляўся англічанамі. Яшчэ час ад часу страляюць, сказаў ён, але раненых не вельмі шмат. Зараз, калі пачаліся дажджы, будзе шмат хворых. Гавораць, што аўстрыйцы збіраюцца наступаць, але ён у гэта не верыць. Гавораць, мы таксама збіраемся наступаць, але ніякіх падмацаванняў не з'явілася, значыць, і гэта малаверагодна. З прадуктамі дрэнна, і ён будзе вельмі рады паесці ў Гарыцыі. Што мне ўчора далі на абед? Я раскажаў яму, і ён вырашыў, што гэта цудоўна. Асаблівае ўражанне на яго зрабіла dolce¹. Я падрабязна не раскажываў, проста сказаў, што было dolce, і, відаць, ён уявіў сабе нешта больш далікатнае, чым хлебны пудынг.

Ці ведаю я, куды яму давядзецца ехаць? Я сказаў, што не ведаю, але што частка машын знаходзіцца ў Капарэта. Туды ён ахвотна паехаў бы. Гэта вельмі слаўны гарадок, і яму падабаюцца высокія горы, якія акружаюць яго. Ён быў слаўны хлапчына, і ўсе яго любілі. Ён сказаў, што калі дзе і было сапраўднае пекла, дык гэта на Сан-Габрыэле і ў час атакі за Ломам, якая дрэнна скончылася. Ён сказаў, што ў лесе па ўсім хрыбце Цярнова, ззаду за намі і вышэй за нас, шмат аўстрыйскай артылерыі і начамі дарогу адчайна абстрэльваюць. У іх ёсць батарэя марскіх гармат, якія дзейнічаюць яму на нервы. Іх проста пазнаць па нізкім палёце снарада. Чуеш залп, і амаль адразу пачынаецца свіст. Звычайна страляюць дзве гарматы адразу, адна за другой, і падчас разрыву коцяць вялізныя асколкі. Ён паказаў мне такі асколак, вышчарблены кавалак металу даўжынёй каля фута. Метал нагадваў бабіт.

— Не думаю, што яны паказвалі добрыя вынікі, — сказаў Джына. — Але мне ад іх страшна. У іх такі гук, нібыта яны ляцяць проста ў цябе. Спачатку ўдар, пасля адразу ж свіст і выбух. Якая радасць не быць параненым, калі пры гэтым паміраеш ад страху.

¹ Салодкае (італ.).

Ён сказаў, што насупраць нас стаяць зараз палкі краатаў і мадзьяраў. Наша войска ўсё яшчэ ў парадку для наступлення. Калі аўстрыйцы пяройдуць у наступленне, адступаць няма куды. У высокіх гарах адразу ж за плато ёсць выдатныя мясціны для абарончых пазіцый, але нічога не зроблена, каб іх падрыхтаваць. Дарэчы, якое ўражанне на мяне зрабіла Байнзіца?

Я думаў, што тут больш падобна на плато. Я не ведаў, што мясцовасць такая зрэзаная.

— *Alto piano*¹, — сказаў Джына, — але не *piano*².

Мы спуściліся ў пограб дома, дзе ён жыў. Я казаў, што, на мой погляд, краж, калі ён пляскаты ля вяршыні і мае пэўную глыбiню, лягчэй і ямчэй утрымліваць, чым ланцуг дробных гор. Атака ў гарах не больш цяжкая справа, чым на роўным месцы, настойваў я.

— Гледзячы якія горы, — сказаў ён. — Вазьміце Сан-Габрыэле.

— Так, — сказаў я. — Але цяжка давялося на вяршыні, дзе роўна. Да вяршыні дабраўся адносна лёгка.

— Не так і лёгка, — сказаў ён.

— Бадай што, так, — сказаў я. — Але ўсё-ткі гэта асаблівы выпадак, бо тут была хутчэй крэпасць, чым гара. Аўстрыйцы ўмацоўвалі яе шмат гадоў.

Я хацеў сказаць, што тактычна падчас ваенных аперацый, звязаных з перасоўваннем, утрымліваць у якасці лініі фронту горны ланцуг не мае сэнсу, бо горы надта лёгка абысці. Тут патрэбна максімальная манеўранасць, а ў гарах манеўраваць цяжка. І падчас стральбы зверху ўніз заўсёды бываюць пералёты. У выпадку адходу флангаў лепшыя сілы застануцца на самых высокіх вяршынях. Мне горная вайна не дае надзеі. Я шмат думаў пра гэта, сказаў я. Мы засядзем на адной гары, яны засядуць на другой, а калі пачнецца нешта сур'ёзнае, і тым і другім давядзецца злезці ўніз.

— А што рабіць, калі мяжа праходзіць у гарах? — спытаў ён.

Я сказаў, што гэта ў мяне яшчэ не прадумана, і мы абодва засмяяліся. — Але, — сказаў я, — раней аўстрыйцаў заўсёды білі ў чатырохкутніку веронскіх крэпасцей. Ім давалі магчымасць спуściцца на раўніну, і там білі іх.

¹ Пласкагор'е (італ.).

² Раўніна (італ.).

— Так, — сказаў Джына. — Але гэта былі французы, а стратэгічныя праблемы заўсёды лёгка вырашаць, калі ваюеш на чужой тэрыторыі.

— Так, — згадзіўся я. — У сябе на радзіме немагчыма падыходзіць да гэтага чыста навукова.

— Рускія зрабілі гэта, каб завабіць у пастку Напалеона.

— Так, але ў рускіх шмат зямлі. Паспрабуйце ў Італіі адступаць, каб заманіць Напалеона, і вы імгненна апыніцеся ў Брындзізі.

— Непрыемны горад, — сказаў Джына. — Вы калі-небудзь былі там?

— Толькі праездам.

— Я патрыёт, — сказаў Джына. — Але не магу я любіць Брындзізі альбо Таранта.

— А Баінзіцу вы любіце? — спытаў я.

— Гэта святая зямля, — сказаў ён. — Але я хацеў бы, каб яна дала больш бульбы. Вы ведаеце, калі мы трапілі сюды, мы знайшлі палеткі бульбы, пасаджанай аўстрыйцамі.

— Няўжо тут на самай справе так дрэнна з прадуктамі? — спытаў я.

— Асабіста я ні разу не наеўся ўдосталь, але ў мяне грунтоўны апетыт, а галадаць усё-ткі не даводзілася. Афіцэрскія абеды не надта. На перадавых пазіцыях кормаць добра, а вось на лініі падтрымкі горай. Недзе нешта не ў парадку. Прадуктаў павінна быць дастаткова.

— Спекулянты перапрадаюць іх.

— Так, батальёнам на перадавых пазіцыях даюць усё, што можна, а тым, хто бліжэй да тылу, даводзіцца цяжка. Ужо з'елі ўсю аўстрыйскую бульбу і ўсе каштаны з навакольных гаёў. Трэба было б карміць лепей. У нас жа добры апетыт. Я перакананы, што прадуктаў дастаткова. Вельмі кепска, калі салдатам не хапае прадуктаў. Вы заўважылі, як гэта ўплывае на лад мыслення?

— Так, — сказаў я. — Гэта не прынясе перамогі, але можа прынесці паражэнне.

— Не будзем гаварыць пра паражэнне. Дастаткова і так размоў пра паражэнне. Не можа быць, каб усё, што адбылося гэтым летам, адбылося дарэмна.

Я прамаўчаў. Мiane заўсёды бянтэжаць словы “святы”, “слаўны”, “ахвяра” і выраз “здзейснілася”. Мы чулі іх часам, стоячы пад дажджом, на такой адлегласці, што толькі асобныя выгукванні даляталі да нас, і чыталі іх на

плакатах, якія расклеішчыкі, здаралася, наклеівалі зверху на іншыя плакаты; але нічога святога я не бачыў, і тое, што лічылася слаўным, не заслугоўвала славы, і ахвяры вельмі нагадвалі чыкагскія бойні, толькі мяса тут проста закопвалі ў зямлю. Было шмат такіх слоў, якія ўжо брыдка было слухаць, і ў рэшце рэшт толькі назвы мясцін захавалі вартасць. Некаторыя нумары таксама захавалі яе, і некаторыя даты, і толькі іх і назвы мясцін можна было вымаўляць хоць з нейкім сэнсам. Абстрактныя словы, такія як “слава”, “подзвіг”, “доблесць” альбо “святыня”, былі непрыстойнымі побач з канкрэтнымі назвамі вёсак, нумарамі дарог, назвамі рэк, нумарамі палкоў і датамі. Д жына быў патрыёт, таму часам тое, што ён гаварыў, раз’ядноўвала нас, але ён быў добры хлопец, і я разумеў яго патрыятызм. Ён з ім нарадзіўся. Разам з Педуцы ён сеў у машыну, каб ехаць у Гарыцыю.

Цэлы дзень была бура. Вецер падганяў патокі, і ўсюды былі лужыны і гразь. Тынкоўка на развалінах сцен была шэрая і мокрая. Надвячоркам дождж перастаў, і з паста нумар два я ўбачыў мокрую голую асеннюю зямлю, хмары над вяршынямі пагоркаў і мокрыя саламяныя цыноўкі на дарозе, з якіх сцякала вада. Сонца паказалася адзін раз перад тым як сесці, і асвятліла голы лес за кражам гары. У лесе на гэтым кражы было шмат аўстрыйскіх гармат, але стралялі не ўсе. Я глядзеў, як клубы шрапнельнага дыму ўзнікалі раптам у небе над разбуранай фермай, ля якой праходзіў фронт; лахматыя клубы з жоўта-белай успышкай усярэдзіне. Была відна ўспышка, пасля чуўся трэск, пасля шар дыму выцягваўся і радзеў на ветры. Шмат шрапнельных куль валялася сярод развалін і на дарозе ля разбуранай хаты, дзе знаходзіўся пост, але пост гэтым вечарам не абстрэльвалі. Мы нагрузілі дзве машыны і пасхалі па дарозе, замаскіраванай мокрымі цыноўкамі, праз шчыліны якіх пранікалі апошнія сонечныя прамяні. Калі мы выехалі на адкрытую дарогу, сонца ўжо зайшло. Мы паехалі па адкрытай дарозе, і калі мінулі паварот і зноў паехалі пад квадратныя пакрыцці саламянага тунеля, пайшоў дождж.

Ноччу вецер памацнеў, і ў тры гадзіны раніцы пад супэльнай пялёнкай дажджу пачаўся абстрэл, і крааты пайшлі цераз горныя лугі і пералескі проста на нашыя пазіцыі. Яны ваявалі ў цемры пад дажджом і былі адкінуты назад контратакай асмялелых ад страху салдат з

акопаў другой лініі. Рваліся снарады, узляталі ракеты, не спіхаў кулямётны і ружэйны агонь па ўсёй лініі фронту. Яны больш не спрабавалі падысці, і навокал стала цішэй, і паміж парывамі ветру і дажджу мы чулі гул канады далёка на поўначы.

На пост прыбывалі параненыя: адных неслі на насілках, другія ішлі самі, трэціх валаклі на плячах сябры, якія вярталіся з поля. Яны прамоклі да касцей і не маглі апамятацца ад страху. Мы нагрузілі дзве машыны цяжкапараненымі, якія ляжалі ў пограбе хаты, дзе быў пост, і, калі я зачыніў дзверы другой машыны і павярнуў за саўку, на твар мне ўпалі сняжынкі. Снег густа і цяжка падаў разам з дажджом.

Калі развіднела, бура яшчэ працягвалася, але снегу ўжо не было. Ён растаў на мокрай зямлі, і зараз зноў ішоў дождж. На світанні нас атакавалі яшчэ раз, але без поспеху. Мы чакалі атакі цэлы дзень, але ўсё было ціха, пакуль не зайшло сонца. Абстрэл пачаўся на поўдні, з боку доўгага, зарослага лесам горнага кража, дзе была сабраная аўстрыйская артылерыя. Мы таксама чакалі абстрэлу, але яго не было. Цямнела. Нашы гарматы стаялі ў полі за вёскай, і свіст іх снарадаў гучаў супакойліва.

Мы даведаліся, што атака на поўдні прайшла беспаспяхова. Той ноччу атака не аднаўлялася, але мы даведаліся, што на поўначы фронт прарваны. Ноччу нам паведамілі, каб мы рыхтаваліся да адступлення. Мне сказаў пра гэта капітан. Ён атрымаў звесткі са штаба брыгады. Крыху счакаўшы ён вярнуўся ад тэлефона і сказаў, што ўсё няпраўда. Штабу далі загад любой цаной утрымаць пазіцыі на Байнзіцы. Я спытаў пра прарыв, і ён сказаў, што ў штабе гавораць, нібыта аўстрыйцы прарвалі фронт дваццаць сёмага армейскага корпуса ў напрамку Капарэнта. На поўначы ўвесь учарашні дзень ішлі жорсткія баі.

— Калі гэтыя сукіны дзеці іх прапусцяць, нам хана, — сказаў ён.

— Гэта немцы атакуюць, — сказаў адзін з дактароў. Слова “немцы” наганяла страх. Мы не хацелі мець справу з немцамі.

— Там пятнаццаць нямецкіх дывізіій, — сказаў доктар. — Яны прарваліся, і мы будзем адрэзаны.

— У штабе брыгады гавораць, што мы мусім утрымаць гэтыя пазіцыі. Гавораць, прарыв не сур’ёзны, і мы зараз будзем трымаць лінію фронту ад Монта-Маджора цераз горы.

— Адкуль такія звесткі?

— Са штаба дывізіі.

— Пра тое, што трэба рыхтавацца да адступлення, таксама паведамлілі са штаба дывізіі.

— Наша начальства — штаб арміі, — сказаў я. — Але тут маё начальства — вы. Калі вы загадаеце мне ехаць, я паеду. Але высветліце дакладна, які загад.

— Загад такі, што мы павінны заставацца тут. Ваша справа перавозіць параненых на размеркавальны пункт.

— Нам часам даводзіцца перавозіць і з размеркавальных пунктаў у палявыя шпіталі, — сказаў я. — А скажыце, — я ніколі не бачыў адступлення: калі пачынаецца адступленне, якім чынам эвакуіруюць усіх параненых?

— Усіх не эвакуіруюць. Забіраюць колькі могуць, а іншых пакідаюць.

— Што я павязу на сваіх машынах?

— Шпітальнае абсталяванне.

— Зразумела, — сказаў я.

Наступнай ноччу пачалося адступленне. Стала вядома, што немцы і аўстрыйцы прарвалі фронт на поўначы і па горных мясцінах ідуць на Чывідале і Удзіну. Адступалі пад дажджом, арганізавана, змрочна і ціха. Ноччу, марудна рухаючыся па запруджаных дарогах, мы бачылі, як праходзілі пад дажджом войскі, ехалі гарматы, вазы, запрэжаныя коньмі, мулы, грузавікі, і ўсё гэта ішло ад фронту. Беспарадку было не больш, як падчас руху наперад.

Той ноччу мы дапамагалі разгружаць палявыя шпіталі, якія былі наладжаны ва ўцалелых вёсках на плато, і адвозілі параненых да Плавы, а назаўтра ўвесь дзень снавалі пад дажджом, эвакуіравалі шпіталі і размеркавальны пункт Плавы. Дождж ліў добры, і пад кастрычніцкім дажджом армія Баінзіцы спускалася з плато і пераходзіла рэчку там, дзе вясной гэтага года былі атрыманы першыя вялікія перамогі. У сярэдзіне наступнага дня мы прыбылі ў Гарыцыю. Дождж сціх, і ў горадзе было амаль пуста. Едучы па вуліцы, мы ўбачылі грузавік, на які ўсаджвалі дзяўчат з салдацкага бардэля. Дзяўчат было сем, і ўсе яны былі ў капялюшыках і паліто і з маленькімі чамаданчыкамі ў руках. Дзве з іх плакалі. Трэцяя ўсміхнулася нам, высунула язык і пакруціла ім. У яе былі тоўстыя прыпухлыя губы і чорныя вочы.

Я спыніў машыну, выйшаў і пачаў размову з гаспады-

няй. Дзяўчаты з афіцэрскага дома з'ехалі яшчэ ранкам, сказала яна. Куды яны едуць? У Канельяна, сказала яна. Грузавік паехаў. Дзяўчына з тоўстымі губамі зноў паказала нам язык. Гаспадыня памахала рукой. Дзве дзяўчыны па-ранейшаму плакалі. Іншыя з цікавасцю разглядалі горад. Я зноў сеў у машыну.

— Вось бы і нам паехаць разам з імі, — сказаў Банела.

— Вясёлая была б паездка.

— Паездка і так будзе вясёлая, — сказаў я.

— Паездка будзе сабачая.

— Я гэта ведаў, — сказаў я. Мы выехалі на алею, якая вяла да нашай вілы.

— Хацеў бы я быць там, калі гэтыя прыгажуні прыедуць на месца і возьмуцца за справу.

— Вы лічыце, што яны адразу і распачнуць?

— Яшчэ б! Хто ў другой арміі не ведае гэтай гаспадыні? Мы былі ўжо перад вілай.

— Яе завуць маці ігумення, — сказаў Банела. — Дзяўчаты новыя, але яе ведае кожны. Іх, відаць, привезлі перад самым адступленнем.

— Зараз папрацуюць.

— Вось і я кажу, што папрацуюць. Хацеў бы я з імі пазабаўляцца на дармаўшчыну. Усё-ткі дзяруць яны там, у дамах. Дзяржава абжужывае нас.

— Адвядзіце машыну, няхай механік яе паглядзіць, — сказаў я. — Замяніце масла і праверце дыферэнцыял. Запраўце, а пасля можаце крыху паспаць.

— Слухаюся.

Віла была пустая. Рынальдзі з'ехаў са шпіталем. Маёр забраў са штабной машынай медыцынскі персанал. На акне для мяне была пакінута записка з заданнем пагрузіць на машыны абсталяванне, складзенае ў вестыбюлі, і ехаць на Пардэноне. Механікі паехалі ўжо. Я вярнуўся ў гараж. Астатнія дзве машыны таксама прыехалі, пакуль я хадзіў на вілу, і шафёры стаялі на двары. Зноў пачаўся дождж.

— Я так хачу спаць, што тры разы заснуў па дарозе ад Плавы, — сказаў Піані. — Што будзем рабіць, *tenente*?

— Заменім масла, змажам, заправімся, пад'едзем да галоўнага ўвахода і пагрузім дабро, якое нам пакінулі.

— І адразу паедзем?

— Не, гадзіны тры паспім.

— Во, гэта добра — паспаць, — сказаў Банела. — А то я заснуў бы за рулём.

— Як ваша машына, Аймо? — спытаў я.

— Нармальна.

— Дайце мне кажан, я дапамагу вам.

— Не трэба, tenente, — сказаў Аймо. — Тут не шмат клопату. Вы ідзіце складваць свае рэчы.

— Мае рэчы складзены, — сказаў я. — Я пайду выцягну ўсё гэта барахло, якое яны пакінулі нам. Давайце машыны, як толькі справіцеся.

Яны падагналі машыны да галоўнага ўвахода на вілу, і мы нагрузілі іх шпітальнай маёмасцю, якая была складзена ў вестыбюлі. Хутка ўсё было гатова, і аўтамабілі выстраіліся пад дажджом уздоўж абсаджанай дрэвамі алеі. Мы ўвайшлі ў дом.

— Запаліце на кухні печ і высушыцеся, — сказаў я.

— Напляваць, буду мокры, — сказаў Піані. — Я хачу спаць.

— Я лягу на ложка маёра, — сказаў Банела. — Лягу там, дзе дзядуля сніў сны.

— А мне ўсё адно дзе спаць, — сказаў Піані.

— Вось тут ёсць два ложка. — Я адчыніў дзверы.

— Я ніколі не быў у гэтым пакоі, — сказаў Банела.

— Гэта быў пакой старой жабы, — сказаў Піані.

— Кладзіцеся тут абодва, — сказаў я. — Я вас разбуджу.

— Калі вы праспіце, tenente, нас разбудзяць аўстрыйцы, — сказаў Банела.

— Не прасплю, — сказаў я. — Дзе Аймо?

— Пайшоў на кухню.

— Кладзіцеся спаць, — сказаў я.

— Я лягу, — сказаў Піані. — Я цэлы дзень спаў седзячы. У мяне проста лоб налазіць на вочы.

— Скідай боты, — сказаў Банела. — Гэта ложка жабы.

— Напляваць мне на жабу!

Піані ўлёгся на ложку, выцягнуўшы ногі ў брудных ботах, паклаўшы руку пад галаву. Я пайшоў на кухню. Аймо расклаў у пліце агонь і паставіў кацялок з вадой.

— Трэба згатаваць крыху спагечі, — сказаў ён. — Калі прачнёмся, захочацца есці.

— А вы не хочаце спаць, Барталамеа?

— Не вельмі. Як закіпіць вада, я пайду. Агонь патухне сам.

— Вы лепей паспіце, — сказаў я. — Паесці можна сыру і кансерваў.

— Так будзе лепей, — сказаў ён. — Талерка гарачага падмацуе гэтых двух анархістаў. А вы кладзіцеся спаць.

— У пакоі маёра ёсць ложкак.

— Вось вы там і кладзіцеся.

— Не, я пайду ў свой стары пакой. Хочаце выпіць, Барталамеа?

— Калі будзем ад'язджаць, tenente. Зараз не хачу.

— Калі праз тры гадзіны вы прачняцеся, а я яшчэ буду спаць, разбудзіце мяне, добра?

— У мяне няма гадзінніка.

— У пакоі маёра ёсць насценны гадзіннік.

— Ладна.

Я прайшоў пераз сталовую і вестыбюль і па мармуровай лесвіцы падняўся ў пакой, дзе жылі мы з Рынальдзі. Ішоў дождж. Я падышоў да акна і выглянуў. У паўзмроку я пазнаў тры машыны, якія стаялі адна за адной пад дрэвамі. З дрэў сцякала вада. Было холадна, і кроплі віселі на галінках. Я лёг на ложкак Рынальдзі і не змагаўся са сном.

Перш чым выехаць, мы паелі на кухні. Аймо згатаваў спагечі з дыбуляй і пакрышыў у міску мясных кансерваў. Мы ўселіся за стол і выпілі дзве бутэлькі віна з запасаў, пакінутых у пограбе вілы. Было ўжо зусім цёмна, і дождж усё яшчэ ішоў. Піані сядзеў за сталом зусім сонны.

— Мне адступленне падабаецца больш, чым наступленне, — сказаў Банела. — Пры адступленні мы п'ём барбера.

— Гэта мы зараз п'ём. Заўтра будзем піць дажджавую ваду, — сказаў Аймо.

— Заўтра мы будзем ва Удзіне. Мы будзем піць шампанскае. Там усе лежабокi жывуць. Прачніся, Піані! Мы будзем піць шампанскае заўтра ва Удзіне.

— Я не сплю, — сказаў Піані. Ён паклаў на сваю талерку спагечі і мяса. — Не хапае таматнага соусу, Барто.

— Нідзе не знайшоў, — сказаў Аймо.

— Мы будзем піць шампанскае ва Удзіне, — сказаў Банела. Ён наліў у сваю шклянку празрыстага чырвонага барбера.

— Каб не давялося нам наглытацца дзярма яшчэ да Удзіны, — сказаў Піані.

— Вы наеліся, tenente? — спытаў Аймо.

— Наеўся. Перадайце мне бутэльку, Барталамеа.

— У мяне ёсць яшчэ па бутэльцы на брата, каб узяць з сабой, — сказаў Аймо.

— Вы зусім не спалі?

— Я не люблю доўга спаць. Я крыху паспаў.

— Заўтра мы будзем спаць у каралеўскай пасцелі, — сказаў Банела. У яго быў выдатны настрой.

— Заўтра, можа стацца, мы будзем спаць у дзярме, — сказаў Піані.

— Я буду спаць з каралевай, — сказаў Банела. Ён азірнуўся, каб паглядзець, як я аднёсся да яго жарту.

— Ты будзеш спаць з дзярмом, — сказаў Піані сонным голасам.

— Гэта дзяржаўная здрада, *tenente*, — сказаў Банела.

— Праўда, гэта дзяржаўная здрада?

— Змоўкніце, — сказаў я. — Занадта вы разгуляліся ад кроплі віна.

Дождж ліў усё мацней. Я зірнуў на гадзіннік. Была палова дзесятай.

— Час выпраўляцца, — сказаў я і ўстаў.

— З кім вы паедзеце, *tenente*? — спытаў Банела.

— З Аймо. Затым вы. Пасля Піані. Паедзем па дарозе на Карманс.

— Баюся, каб я не заснуў, — сказаў Піані.

— Добра, я паеду з вамі. Затым Банела. Пасля Аймо.

— Гэта лепш за ўсё, — сказаў Піані. — А то я зусім сплю.

— Я павяду машыну, а вы крыху паспіце.

— Не, я магу ехаць, калі я ведаю, што мяне ёсць каму разбудзіць, калі я засну.

— Я вас разбуджу. Выключце святло, Барто.

— Няхай гарыць, — сказаў Банела. — Нам тут больш не жыць.

— У мяне там куфэрак у пакоі, — сказаў я. — Вы мне дапаможаце яго вынесці, Піані?

— Мы зараз яго возьмем, — сказаў Піані. — Пайшлі, Альда.

Ён выйшаў разам з Банела. Я чуў, як яны падымаліся па лесвіцы.

— Добры горад, — сказаў Барталамеа Аймо. Ён паклаў у свой рэчавы мяшок дзве бутэлькі віна і паўкруга сыру. — Другога такога горада нам ужо не знайсці. Куды мы адступаем, *tenente*?

— За Тальямента, кажуць. Шпіталь і штаб будуць у Пардэноне.

— Тут лепш, чым у Пардэноне.

— Я не быў у Пардэноне, — сказаў я. — Я толькі празджаў міма.

— Гарадок не з лепшых, — сказаў Аймо.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Калі мы выязджалі з Гарыцы, горад пад дажджом у цемры быў пусты, толькі калоны войска і гармат праходзілі па галоўнай вуліцы. Яшчэ было шмат грузавікоў і вазоў, усё гэта ехала па іншых вуліцах і злучалася на шашы. Мінуўшы дубільні, мы выехалі на шашу, дзе войска, грузавікі, вазы, запрэжаныя коньмі, і гарматы ішлі адной шырокай марудлівай калонай. Мы паволі, але няўхільна рухаліся пад дажджом, амаль упіраючыся радыятарам у задні борт нагружанага з каптуром грузавіка, накрытага мокрым брызентам. Раптам грузавік спыніўся. Спынілася ўся калона. Затым яна зноў рушыла, мы праехалі яшчэ трохі і зноў спыніліся. Я вылез і пайшоў уперад, манеўруючы паміж грузавікамі і вазамі і пад мокрымі мордамі коней. Затор быў недзе наперадзе. Я збочыў, пералез цераз канаву па кладцы з дошак і пайшоў па полі, якое пачыналася адразу за канавай. Адалаючыся ад дарогі, я ўвесь час бачыў паміж дрэвамі нерухомую пад дажджом калону. Я прайшоў каля мілі. Калона стаяла на месцы, хоць за нерухомым транспартам мне было бачна, што войска ідзе. Я вярнуўся да машыны. Магло стацца, што затор утварыўся ля самай Удзіны. Піані спаў за рулём. Я сеў побач з ім і таксама заснуў. Праз некалькі гадзін я пачуў скрыгатанне перадачы на грузавіку спераду. Я разбудзіў Піані, і мы паехалі, то прасоўваючыся наперад на некалькі ярдаў, то спыняючыся, то зноў рухаючыся. Дождж усё яшчэ ішоў.

Ноччу калона зноў стала і не краналася з месца. Я вылез і пайшоў назад, праведаць Банела і Аймо. У машыне Банела побач з ім сядзелі два сяржанты інжынернай часці. Калі я падышоў, яны выцягнуліся і застылі.

— Іх пакінулі рамантаваць нейкі мост, — сказаў Банела. — Яны не могуць знайсці сваю часць, я згадзіўся іх падвезці.

— Калі пан лейтэнант дазволіць.

— Дазваляю, — сказаў я.

— Наш лейтэнант амерыканец, — сказаў Банела. — Ён каго хочаш падвезе.

Адзін з сяржантаў усміхнуўся. Другі спытаўся ў Бане-ла, з якіх я італьянцаў — паўночнаамерыканскіх ці паў-днёваамерыканскіх.

— Ён не італьянец. Ён англічанін з Паўночнай Аме-рыкі.

Сяржанты ветліва выслухалі, але не паверылі. Я пакі-нуў іх і пайшоў да Аймо. Побач з ім у машыне сядзелі дзве дзяўчыны, і ён курыў, адхінуўшыся ў кут.

— Барто, Барто! — сказаў я. Ён засмяўся.

— Паразмаўляйце з імі, tenente, — сказаў ён. — Я іх не разумею. Эй! — Ён паклаў руку на бядро адной з дзяўчат і па-сяброўску спіснуў яго. Дзяўчына яшчэ больш захінула хустку і адштурхнула яго руку. — Эй! — сказаў ён. — Скажыце tenente, як ваша імя і што вы тут робіце.

Дзяўчына злосна зірнула на мяне. Другая сядзела збянтэжаная. Тая, якая пазірала на мяне, нешта сказала на дыялекце, але я не зразумеў ніводнага слова. Яна была смуглая, мела гадоў шаснаццаць.

— Sorella?¹ — спытаў я, паказваючы на другую дзяў-чыну.

Яна кінула галавой і ўсміхнулася.

— Так, — сказаў я і паляпаў яе па калене. Я адчуў, як яна напружылася, калі я дакрануўся да яе. Сястра па-ранейшаму не падымала вачэй. Ёй, відаць, было на год менш. Аймо зноў паклаў руку старэйшай на бядро, і яна адштурхнула яе. Ён засмяўся.

— Добры чалавек. — Ён паказаў сам на сябе. — Добры чалавек. — Ён паказаў на мяне. — Не трэба баяцца.

Дзяўчына пазірала на яго злосна. Яны нагадвалі дзвюх дзікіх птушак.

— Навошта ж яна са мной паехала, калі я не падабаю-ся ёй? — спытаў Аймо. — Я толькі прапанаваў ім, а яны адразу залезлі ў машыну. — Ён павярнуўся да дзяўчыны. — Не бойся, — сказаў ён. — Ніхто цябе не... — Ён сказаў грубае слова. — Тут няма дзе... — Я бачыў, што яна зра-зумела слова, але больш нічога. У яе вачах, што глядзелі на яго, быў смяротны страх. Яна яшчэ больш захінулася ў сваю хустку. — Машына поўная, — сказаў Аймо. — Ніхто цябе не... Тут няма дзе...

Кожны раз, калі ён прамаўляў гэтае слова, дзяўчына курчылася. Пасля, па-ранейшаму гледзячы на яго, яна

¹ Сястра (італ.).

заплакала. Я ўбачыў, як у яе затрымцелі губы і слёзы пакаціліся па яе круглых шчаках. Сястра, не падымаючы вачэй, узяла яе за руку, і такім чынам яны сядзелі побач. Старэйшая, гэткая злосная напачатку, зараз гучна плакала.

— Відаць, спалохалася, — сказаў Аймо. — Я зусім не хацеў спалохаць яе.

Ён дастаў свой мяшок і адрэзаў два кавалкі сыру.

— Вось табе, — сказаў ён. — Не плач.

Старэйшая дзяўчына пакруціла галавой і па-ранейшаму плакала, але малодшая ўзяла сыр і пачала есці. Крыху пазней малодшая дала сястры другі кавалак сыру, і абедзве яны елі моўчкі. Старэйшая ўсё яшчэ часам усхліпвала.

— Нічога, хутка супакоіцца, — сказаў Аймо.

У яго з'явілася новая думка.

— Дзяўчына? — спытаў ён у той, якая сядзела побач з ім. Яна ахвотна заківала галавой. — Таксама дзяўчына? — Ён паказаў на сястру. Абедзве заківалі, і старэйшая нешта сказала на дыялекце.

— Ну, ну, ладна, — сказаў Барталамеа. — Ладна.

Абедзве нібыта ўзбадэрыліся.

Я пакінуў іх у машыне з Аймо, які сядзеў, адхінуўшыся ў куток, сам вярнуўся да Піані. Калона транспарту стаяла нерухома, але міма яе ўвесь час ішлі войскі. Дождж усё яшчэ ліў, і я падумаў, што прыпынкі ў руху калоны часам адбываюцца з-за таго, што ў машын намакае праводка. Хутчэй, зрэшты, ад таго, што коні альбо людзі засынаюць на хаду. Але ж здараюцца заторы і ў гарадах, калі ніхто не засынае на хаду. Уся справа ў тым, што тут разам і аўтатранспарт і гужавы. Ад такой камбінацыі толку мала. Ад сялянскіх вазоў наогул мала толку. Добрыя гэтыя дзяўчаты ў Барто. Нявінным дзяўчатам не месца ў адступаючай арміі. Дзве нявінныя дзяўчыны. Яшчэ і рэлігійныя, відаць. Калі б не было вайны, мы ўсе, напэўна, ляжалі б зараз на ложку. На пасцель сваю кладуся зноў. Кэтрын зараз на ложку, у яе дзве прасціны, адна пад ёй, другая зверху. На якім баку яна спіць? Мо яна не спіць. Мо яна зараз ляжыць і думае пра мяне. Вей, заходні вецер, вей. Вось ён і павееў, і не дожджыкам, а моцным дажджом вылілася хмара. Усю ноч лье дождж. Ты ведаў, што ўсю ноч будзе ліць дождж, якім вылілася хмара. Глядзі, як ён лье. Вось каб мая любая была са мной тут на ложку. Мая мілая Кэтрын.

Вось каб мая мілая прыляцела са спадарожнай хмарай. Прынясі да мяне маю Кэтрын, вецер. Ну вось мы і папаліся. Усе на свеце папаліся, і дожджык не патушыць агню.

— Добрай ночы, Кэтрын, — сказаў я гучна. — Спі моцна. Калі табе вельмі нязручна, дарагая, ляж на другі бок, — сказаў я. — Я прынясу табе халоднай вады. Хутка раніца, і табе будзе лягчэй. Мне непрыемна, што табе з-за яго так нязручна. Пастарайся заснуць, мая дарагая.

— Я ўвесь час спала, — сказала яна. — Ты размаўляў у сне. Ты нездаровы?

— Ты праўда тут?

— Вядома, я тут. І нікуды не знікну. Усё гэта для нас з табой не мае значэння.

— Ты такая прыгожая і добрая. Ты ноччу не сыдзеш ад мяне?

— Вядома, не. Я заўсёды тут. Я з табой, калі б ты мяне ні паклікаў.

— Ах ты...! — сказаў Піані. — Паехалі!

— Я задрамаў, — сказаў я. Я паглядзеў на гадзіннік. Было тры гадзіны раніцы. Я перагнуўся цераз сядзенне, каб дастаць бутэльку барбера.

— Вы размаўлялі ў сне, — сказаў Піані.

— Мне сніўся сон па-англійску, — сказаў я.

Дождж крыху спіх, і мы рухаліся наперад. На світанні мы зноў спыніліся, і калі зусім развіднела, аказалася, што мы стаім на невялікім узвышшы, і я ўбачыў увесь шлях адступлення, які прасціраўся далёка наперадзе, шашу, забітую нерухомым транспартам, праз які прасочвалася толькі пяхота. Мы крануліся зноў, але пры дзённым святле было бачна, з якой хуткасцю мы рухаемся, і я зразумеў, што, калі мы хочам калі-небудзь дабрацца да Удзіны, нам давядзецца збочыць з шашы і ехаць нацянькі.

За ноч да калоны прыстала шмат сялян, і зараз у калоне ехалі вазы, нагужаныя дамашнім скарбам; люстэркі тырчалі паміж матрацаў, да задкоў былі прывязаны куры і качкі. Швейная машына стаяла пад дажджом на возе, які ехаў спераду. Кожны ратаваў, што ў яго было каштоўнае. Дзе-нідзе жанчыны сядзелі на вазах, захінуўшыся ад дажджу, іншыя ішлі побач, імкнучыся трымацца як мага бліжэй. У калоне былі зараз і сабакі, яны беглі, хаваючыся пад вазамі. Шаша была пакрыта грязю, у канавах да самых берагоў стаяла вада, і зямля на

полі за дрэвамі, што раслі ўздоўж дарогі, здавалася за-
надта мокрай і занадта размяклай, каб можна было ад-
важыцца ехаць нацянькі. Я выйшаў з машыны і прай-
шоў крыху наперад, шукаючы прыдатнае месца, каб аг-
ледзецца і выбраць паварот на палявую дарогу. Іх было
шмат, але я баяўся трапіць на такую, якая нікуды не
вядзе. Я бачыў іх неаднойчы, калі мы ехалі ў машыне па
шашы, але ніводнай не запамніў, бо машына ішла хутка
і ўсе яны падобны адна на другую. Я толькі ведаў, што ад
правільнага выбару дарогі будзе залежаць, ці дабяромся
мы да месца. Было невядома, дзе зараз аўстрыйцы і як
іхнія справы, але я быў перакананы, што, калі дождж пе-
растане і над калонай з'явіцца самалёты, усё прапала.
Няхай хоць некалькі машын застанецца без вадзіцеляў
альбо загіне некалькі коней, — і рух на дарозе канчатко-
ва спыніцца.

Дождж зараз ішоў не так моцна, і я падумаў, што хут-
ка можа праясніцца. Я прайшоў яшчэ крыху наперад, і,
дайшоўшы да вузкай дарогі з жывой агароджай па баках,
якая паміж двух палёў ішла на поўнач, вырашыў, што па
ёй мы і паедзем, і паспяшаўся назад, да машын. Я сказаў
Піані, дзе збочыць, і пайшоў, каб папярэдзіць Аймо і Ба-
нела.

— Калі яна нас нікуды не выведзе, мы можам вярнуць-
ца і зноў уліцца ў калону, — сказаў я.

— А што ж мне рабіць з гэтымі? — сказаў Банела. Яго
сяржанты па-ранейшаму сядзелі побач з ім. Яны былі ня-
голеныя, але мелі выгляд ваенных нават у такі ранні час.

— Спатрэбіцца, калі трэба будзе папіхаць машыну, —
сказаў я. Я падышоў да Аймо і сказаў, што мы паспрабу-
ем праехаць нацянькі.

— А што рабіць мне з маім жаночым вывадкам? —
спытаў Аймо. Абедзве дзяўчыны спалі.

— Ад іх мала карысці, — сказаў я. — Лепей узялі б
каго-небудзь на дапамогу, каб папіхаць машыну.

— Яны могуць перасесці ў кузаў, — сказаў Аймо. —
У кузаве ёсць месца.

— Калі ласка, калі вам так хочацца, — сказаў я. —
Але вазьміце каго-небудзь з шырокімі плячыма на дапа-
могу.

— Берсальера, — усміхнуўся Аймо. — Самыя шыро-
кія плечы ў берсальераў. Ім мераюць плечы. Як вы сябе
адчуваеце, *tenente*?

— Выдатна. А вы?

— Выдатна. Толькі вельмі есці хочацца.

— Куды-небудзь дабяромся па гэтай дарозе, тады спынімся і паядзім.

— Як ваша нага, *tenente*?

— Выдатна, — сказаў я.

Стоячы на падножцы і пазіраючы наперад, я бачыў, як машына Піані аддзялілася ад калоны і збочыла на вузкую палявую дарогу, мільгаючы ў прасветах голых галін агароджы. Банела збочыў услед за ім, а затым Аймо зрабіў тое ж, і мы паехалі за дзвюма пярэднімі машынамі па вузкай палявой дарозе з агароджай па баках. Дарога вяла на ферму. Мы дагналі машыны Піані і Банела ўжо на двары фермы. Хата была нізкая і доўгая, з абвітым вінаградом навесам над дзвярыма. У двары быў калодзеж, і Піані ўжо даставаў ваду, каб заліць у радыятар. Ад доўгай язды на невялікай хуткасці ўся вада выкіпела. Ферма была пакінута. Я азірнуўся на дарогу. Ферма стаяла на пагорку, і адтуль было бачна далёка навокал, і мы ўбачылі дарогу, агароджу, поле і дрэвы ўздоўж шашы, па якой ішло адступленне. Сяржанты шныпарылі ў хаце. Дзяўчаты прачнуліся і разглядвалі хату, калодзеж, два вялікія санітарныя аўтамабілі ля хаты і трох шафёраў ля калодзежа. Адзін з сяржантаў выйшаў з хаты з насценным гадзіннікам у руках.

— Занясіце назад, — сказаў я. Ён паглядзеў на мяне, увайшоў у хату і вярнуўся без гадзінніка.

— Дзе ваш калега? — спытаў я.

— Пайшоў у прыбіральню. — Ён залез на сядзенне. Ён баяўся, што мы не возьмем яго з сабой.

— Як наконт сьнедання, *tenente*? — спытаў Банела. — Мо што-небудзь з'ядзім? Гэта не зойме шмат часу.

— Як вы думаеце, дарога, якая ідзе ў той бок, прывядзе нас куды-небудзь?

— Вядома, прывядзе.

— Добра, давайце паядзім.

Піані і Банела пайшлі ў хату.

— Пайшлі, — сказаў Аймо дзяўчатам. Ён выцягнуў руку, каб дапамагчы ім вылезці. Старэйшая з сясцёр пакруціла галавой. Яны не будуць заходзіць у пустую пакінутую хату. Яны пазіралі ўслед нам.

— Упартыя, — сказаў Аймо.

Мы разам увайшлі ў хату. У ёй было цёмна і прасторна і адчувалася пакінутасць. Банела і Піані былі на кухні.

— Есці тут асабліва няма чаго, — сказаў Піані. — Падабралі падчыстую.

Банела рэзаў вялікі белы сыр на кухонным сталі.

— Адкуль сыр?

— З пограба. Піані знайшоў таксама віно і яблыкі.

— Ну вось і сьнеданне.

Піані выцягнуў драўляную затычку з вялікай, аплеценай саломай бутэлькі. Ён нахіліў яе і наліў у медны коўшык.

— Пахне няблага, — сказаў ён. — Знайдзі які-небудзь посуд, Барто.

Увайшлі абодва сяржанты.

— Вазьміце сыру, сяржанты, — сказаў Банела.

— Пара ехаць, — сказаў адзін з сяржантаў, перажоўваючы сыр і запіваючы віном.

— Паедзем. Не хвалюйцеся, — сказаў Банела.

— Чэрава арміі — яе ногі, — сказаў я.

— Што? — спытаў сяржант.

— Трэба паесці.

— Трэба. Але дарагі час.

— Відаць, сукіны дзеці, наеліся ўжо, — сказаў Піані.

Сяржанты паглядзелі на яго. Яны ўсіх нас ненавідзелі.

— Вы ведаеце дарогу? — спытаў у мяне адзін з іх.

— Не, — сказаў я. Яны зірнулі адзін на аднаго.

— Лепей, калі мы рушым адразу ж, — сказаў першы.

— Зараз мы і рушым, — сказаў я.

Я выпіў яшчэ кубак чырвонага віна. Яно аказалася вельмі смачным пасля сыру і яблык.

— Захапіце сыр, — сказаў я і выйшаў. Банела выйшаў следам за мной з вялікай бутляй віна.

— Гэта занадта грувастка, — сказаў я. Ён са шкадаваннем паглядзеў на віно.

— Бадай што так, — сказаў ён. — Дайце мне біклагі.

Ён наліў у бікляжкі, і крыху віна вылілася на падлогу. Затым ён падняў бутлю і паставіў яе ля самых дзвярэй.

— Аўстрыйцам не трэба будзе ламаць дзверы, каб знайсці віно, — сказаў ён.

— Трэба ехаць, — сказаў я. — Мы з Піані едзем першыя.

Абодва сяржанты ўжо сядзелі побач з Банела. Дзяўчаты елі яблыкі і сыр. Аймо курыў. Мы паехалі па вузкай дарозе. Я азірнуўся на дзве іншыя машыны і на фермерскую хату. Гэта была добрая нізкая моцная хата, і ка-

лодзеж быў абнесены прыгожымі жалезнымі парэнчамі. Спераду была дарога, вузкая і гразкая, і па баках яе была высокая агароджа. Ззаду, адзін за адным, ехалі нашы аўтамабілі.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДЗЕВЯТЫ

Апоўдні мы загразлі на размяклай дарозе, згодна з нашымі разлікамі, кіламетраў за дзесяць ад Удзіны. Дождж перастаў яшчэ раніцай, і ўжо тры разы мы чулі набліжэнне самалётаў, бачылі, як яны праляталі ў небе над намі, сачылі, як яны бралі далёка ўлева, і чулі выбухі бомбаў на галоўнай шашы. Мы блыталіся ў сетцы палявых дарог і не раз траплялі на такія, якія канчаліся тупіком, але нязменна, вяртаючыся назад і знаходзячы іншыя дарогі, набліжаліся да Удзіны. Але вось машына Аймо, даючы задні ход, каб выбрацца з тупіка, засела ў рыхлай зямлі ўзбочыны, і колы, буксуючы, залазілі ўсё глыбей і глыбей да той пары, пакуль машына не ўперлася ў зямлю дыферэнцыялам. Цяпер трэба было падкапацца пад колы спераду, падкласці галінак, каб маглі працаваць ланцугі, і пхаць ззаду да таго часу, пакуль машына не выбрацца на дарогу. Усе мы стаялі на дарозе вакол машыны. Абодва сяржанты падышлі да машыны і паглядзелі на колы. Затым яны павярнуліся і пайшлі па дарозе, не кажучы ні слова. Я пайшоў за імі.

— Эй, вы! — сказаў я. — Наламіце галінак.

— Нам трэба ісці, — сказаў адзін.

— Ну, хутка, — сказаў я. — Наламіце галінак.

— Нам трэба ісці, — сказаў адзін. Другі не гаварыў нічога. Яны спяшаліся ісці. Яны не глядзелі на мяне.

— Я загадваю вам вярнуцца да машыны і наламаць галінак, — сказаў я. Першы сяржант павярнуўся.

— Нам трэба ісці. Праз гадзіну вы будзеце адрэзаны. Вы не маеце права загадваць нам. Вы для нас не начальства.

— Я загадваю вам наламаць галінак, — сказаў я. Яны павярнуліся і пайшлі па дарозе.

— Стой, — сказаў я. Яны працягвалі ісці па гразкай дарозе з агароджай па баках. — Стой, кажу! — крыкнуў я. Яны пайшлі хутчэй. Я расшпіліў кабуру, дастаў пісталет, прыцэліўся ў таго, які больш размаўляў, і спусціў курок. Я прамахнуўся, і яны абодва пабеглі. Я выстраліў яшчэ

тры разы, і адзін упаў. Другі пералез цераз агароджу і знік з вачэй. Я стрэліў у яго цераз агароджу, калі ён па-бег па полі. Пісталет даў асечку, і я ўстаў новую абойму. Я ўбачыў, што другі сяржант ужо так далёка, што страляць у яго не мае сэнсу. Ён быў на процілеглым канцы поля і бег, нізка нагнуўшы галаву. Я пачаў набіваць пустую абойму. Падышоў Банела.

— Дайце я прыкончу яго, — сказаў ён. Я перадаў яму пісталет, і ён пайшоў туды, дзе ўпоперак дарогі ляжаў ніц сяржант інжынернай часці. Банела нахіліўся, прыставіў дула да ягонай галавы і націснуў спуск. Выстралу не было.

— Трэба адцягнуць затвор, — сказаў я. Ён адцягнуў затвор і двойчы стрэліў. Ён узяў сяржанта за ногі і перацягнуў яго на ўзбочыну, зараз ён ляжаў ля самай агароджы. Ён вярнуўся і аддаў мне пісталет.

— Сволач! — сказаў ён. Ён паглядзеў на сяржанта. — Вы бачылі, як я яго застрэліў, *tenente*?

— Трэба хутчэй наламаць галінак, — сказаў я. — А што, у другога я так і не папаў?

— Відаць, не, — сказаў Аймо. — Так далёка з пісталета не пападзеш.

— Скаціна! — сказаў Піані. Мы ламалі галінкі. З машыны ўсё выгрузілі. Банела капаў перад коламі. Калі ўсё было гатова, Аймо завёў матор і ўключыў перадачу. Колы сталі буксаваць, раскідваючы грязь і галінкі. Банела і я пхалі з усёй сілы, пакуль у нас не затрашчалі суставы. Машына не краналася з месца.

— Раскачайце яе, Барто, — сказаў я.

Ён даў задні ход, затым зноў пярэдні. Колы толькі закапваліся глыбей. Пасля машына зноў уперлася дыферэнцыялам, і колы свабодна круціліся ў вырытых імі ямах. Я выпрастаўся.

— Давайце паспрабуем вярнуць, — сказаў я.

— Я думаю, нічога не атрымаецца, *tenente*. Тут нельга стаць на адной лініі.

— Трэба паспрабаваць, — сказаў я. — Інакш яе не зацягнеш.

Машыны Піані і Банела маглі стаць у адну лінію толькі па даўжыні вузкай дарогі. Мы прывязалі адну машыну да другой і пачалі цягнуць. Колы толькі круціліся на месцы ў каляіне.

— Нічога не атрымліваецца, — крыкнуў я. — Перастаньце.

Піані і Банела выйшлі са сваіх машын і вярнуліся да нас. Аймо вылез. Дзяўчаты сядзелі на камені ярдаў за дваццаць ад нас.

— Што вы скажаце, *tenente*? — спытаў Банела.

— Паспрабуем яшчэ раз з галінкамі, — сказаў я.

Я глядзеў на дарогу. Віна была мая. Я павёз іх сюды. Сонца амаль цалкам выйшла з-за хмар, і цела сяржанта ляжала ля агароджы.

— Пасцелем яго фрэнч і плашч, — сказаў я. Банела пайшоў па іх. Я ламаў галінкі, а Піані і Аймо капалі спераду і паміж коламі. Я надрэзаў плашч, пасля разарваў яго папалам і паклаў у гразь пад колы, затым накідаў галінак. Мы падрыхтаваліся, і Аймо залез на сядзенне і ўключыў матор. Колы буксавалі, мы пхалі з усёй моцы. Але дарэмна.

— Ну яго да...! — сказаў я. — Тут што-небудзь патрэбнае ёсць, Барто?

Аймо залез у машыну да Банела, захапіўшы з сабой сыр, дзве бутэлькі віна і плашч. Банела, седзячы за рулём, аглядваў кішэні фрэнча сяржанта.

— Выкінь ты гэты фрэнч, — сказаў я. — А што будзе з вывадкамі Барто?

— Няхай сядаюць у кузаў, — сказаў Піані. — Наўрад ці мы ад'едзем далёка.

Я адчыніў заднія дзверы машыны.

— Сядайце, — сказаў я.

Абедзве дзяўчыны залезлі ўнутр і ўселіся ў вуглу. Яны нібыта і не чулі выстралаў. Я азірнуўся назад. Сяржант ляжаў на дарозе ў бруднай фуфайцы з доўгімі рукавамі. Я сеў побач з Піані, і мы паехалі. Мы хацелі праехаць па полі. Калі машыны з'ехалі на поле, я злез і пайшоў спераду. Калі б нам удалося праехаць пераз поле, мы выехалі б на дарогу. Нам не ўдалося праехаць. Зямля была занадта рыхлая і гразкая. Калі машыны заселі канчаткова і безнадзейна, напалову залезшы коламі ў гразь, мы кінулі іх пасярод поля і пайшлі да Удзіны пешкі.

Калі мы выйшлі на дарогу, якая вяла назад, да галоўнай шашы, я паказаў на яе дзяўчатам.

— Ідзіце туды, — сказаў я. — Там людзі.

Яны глядзелі на мяне. Я дастаў кашалёк і даў кожнай па дзесяць лір.

— Ідзіце туды, — сказаў я, паказваючы пальцам. — Там сябры! Родныя!

Яны не зразумелі, але моцна заціснулі ў руцэ грошы і

пайшлі па дарозе. Яны азіраліся, нібыта баяліся, што я адбяру ў іх грошы. Я глядзеў, як яны ішлі па дарозе, захутаўшыся ў хусткі, баязліва азіраючыся на нас. Усе трое шафёраў смяяліся.

— Колькі вы дасце мне, калі я пайду ў той бок, *tenente*? — спытаў Банела.

— Калі ўжо яны пападуцца, то лепш няхай у натоўпе, чым адны, — сказаў я.

— Дайце мне дзве сотні лір, і я пайду назад, проста ў Аўстрыю, — сказаў Банела.

— Там іх у цябе адбяруць, — сказаў Піані.

— Мо вайна скончыцца, — сказаў Аймо. Мы ішлі па дарозе так хутка, як толькі маглі. Сонца прабівалася праз хмары. Уздоўж дарогі раслі тутавыя дрэвы. З-за дрэў мне былі відны нашы машыны, нібыта два вялікія мэблевыя фургоны, што тырчалі пасярод поля. Піані таксама азірнуўся.

— Давядзецца пабудаваць дарогу, каб выцягнуць іх адтуль, — сказаў ён.

— Вось каб у нас былі веласіпеды! — сказаў Банела.

— У Амерыцы ездзяць на веласіпедах? — спытаў Аймо.

— Раней ездзілі.

— Добрая рэч, — сказаў Аймо. — Выдатная рэч веласіпед.

— Вось каб у нас былі веласіпеды! — сказаў Банела. — Я дрэнны хадок.

— Што гэта, страляюць? — спытаў я. Мне здалося, што я чую стрэлы дзесьці далёка.

— Не ведаю, — сказаў Аймо. — Ён прыслухаўся.

— Здаецца, страляюць, — сказаў я.

— Раней за ўсё мы ўбачым кавалерыю, — сказаў Піані.

— Здаецца, у іх няма кавалерыі.

— Тым лепш, халера на яго, — сказаў Банела. — Я зусім не хачу, каб нейкая там кавалерыйская сволач прані-зала мяне пікай.

— Лоўка вы таго сяржанта прыхлопнулі, *tenente*, — сказаў Піані. Мы ішлі вельмі хутка.

— Яго застрэліў я, — сказаў Банела. — Я за гэтую вайну яшчэ нікога не застрэліў, і я ўсё жыццё марыў застрэліць сяржанта.

— Застрэліў курыцу на седале, — сказаў Піані. — Не надта хутка ён ляцеў, калі ты страляў у яго.

— Усё адно. Я зараз заўсёды буду памятаць пра гэта. Я забіў гэтую сволач, сяржанта.

— А што ты скажаш на споведзі? — спытаў Аймо.

— Скажу так: благаславіце мяне, ойча мой, я забіў сяржанта.

Усе ўтрох засмяяліся.

— Ён анархіст, — сказаў Піані. — Ён не ходзіць у царкву.

— Піані таксама анархіст, — сказаў Банела.

— Вы сапраўды анархісты? — спытаў я.

— Не, tenente. Мы сацыялісты. Мы ўсе з Імолы.

— Вы там ніколі не былі?

— Не.

— Эх, слаўнае гэта месцейка, tenente. Прыезджайце да нас пасля вайны, там ёсць што паглядзець.

— І там усе сацыялісты?

— Усе да аднаго.

— Гэта добры горад?

— Вядома. Вы такога і не бачылі.

— Як вы сталі сацыялістамі?

— Мы ўсе сацыялісты. Там усе да аднаго — сацыялісты. Мы ўсе былі сацыялістамі.

— Прыезджайце, tenente. Мы з вас таксама зробім сацыяліста.

Наперадзе дарога зварочвала налева і ўзбіралася на невысокі пагорак міма фруктовага саду, абнесенага каменнай сцяной. Калі дарога пайшла ўгару, яны спіхлі. Мы ішлі ўчатырох адзін за адным, стараліся не збаўляць крок.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦАТЫ

Пазней мы выйшлі на дарогу, якая вяла да ракі. Доўгая чарада кінутых грузавікоў і вазоў расцягнулася на дарозе да самага моста. Нічога не было відаць. Вады ў рацэ было шмат, і мост быў узарваны пасярэдзіне; каменны пралёт праваліўся ў раку, і бурая вада цякла над ім. Мы пайшлі па беразе, шукаючы месца для пераправы. Я ведаў, што крыху далей ёсць чыгуначны мост, і я думаў, што мо нам удала пераправіцца там. Сцяжынка была мокрая і гразкая. Людзей не было, толькі кінуты рыштук і машыны. На самім беразе не было нікога і нічога, акрамя мокрага пустоўя і гразкай зямлі. Мы ішлі ўздоўж берага і нарэшце ўбачылі чыгуначны мост.

— Які прыгожы мост! — сказаў Аймо. Гэта быў доўгі жалезны мост цераз раку, якая звычайна высыхала да дна.

— Давайце хутчэй пераходзіць на той бок, пакуль яго не ўзарвалі, — сказаў я.

— Няма каму ўзрываць, — сказаў Піані. — Усе сышлі.

— Ён, відаць, замініраваны, — сказаў Банела. — Вы ідзіце першы, tenente.

— Бачыце, які анархіст, га? — сказаў Аймо. — Няхай ён сам ідзе першы.

— Пайду я, — сказаў я. — Наўрад ці ён замініраваны так, каб узарвацца ад крокаў аднаго чалавека.

— Бачыш, — сказаў Піані. — Во што значыць разумны чалавек. Не тое што ты, анархіст.

— Калі б я быў разумны, я не быў бы тут, — сказаў Банела.

— А нядрэнна сказаў, праўда, tenente? — сказаў Аймо.

— Нядрэнна, — сказаў я і ступіў на мост. Я аглядваў шпалы і рэйкі, шукаючы драцяныя петлі альбо прыкметы міны, але нічога не мог заўважыць. Унізе, у прасветах між шпаламі, была відна рака, брудная і хуткая. Наперадзе, за мокрымі палямі, можна было ўбачыць пад дэжджом Удзіну. Перайшоўшы мост, я агледзеўся. Крыху вышэй па цячэнню на рацэ быў яшчэ адзін мост. Пакуль я стаяў і глядзеў, па гэтым мосце праехала жоўтая, запырская гразю легкая машына. Парапет быў высокі, і кузаў машыны, як толькі яна заехала на мост, схваўся. Але я бачыў галовы шафёра, чалавека, які сядзеў побач з ім, і яшчэ двух на заднім сядзенні. Усе яны былі ў нямецкіх касках. Машына з'ехала на бераг і знікла за дрэвамі і транспартам, кінутым на дарозе. Я азірнуўся на Аймо, які ў гэты час пераходзіў, і даў яму і іншым знак рухацца хутчэй. Я спусціўся ўніз і прысеў пад чыгуначным насыпам. Аймо спусціўся следам за мной.

— Вы бачылі машыну? — спытаў я.

— Не. Мы глядзелі на вас.

— Штабная нямецкая машына праехала па верхнім мосце.

— Штабная машына?

— Ага.

— Прасвятая Дзева!

Падышлі астатнія, і мы ўсе прыселі ў гразі пад насыпам, глядзячы паўзверх яго на дрэвы, канаву і дарогу.

— Вы думаеце, мы адрэзаны, tenente?

— Не ведаю. Толькі ведаю, што штабная нямецкая машына праехала па гэтай дарозе.

— Вы здаровы, tenente? У вас не кружыцца галава?

— Не жартуйце, Банела.

— А мо нам лепш выпіць? — спытаў Піані. — Калі мы ўжо адрэзаны, дык хоць вып'ем. — Ён адчапіў сваю біклагу і адкруціў корак.

— Глядзіце! Глядзіце! — сказаў Аймо, паказваючы на дарогу.

Над каменным парапетам моста рухаліся нямецкія каскі. Яны былі нахілены ўперад і рухаліся мерна, з амаль ненатуральнай хуткасцю. Калі яны з'ехалі на бераг, мы ўбачылі тых, на кім яны былі. Гэта была веласіпедная рота. Я добра разглядзеў двух пярэдніх. У іх былі здаровыя, абветраныя твары. Іхнія каскі апускаліся нізка на лоб і закрывалі частку шчок. Карабіны былі прышпілены да рамы веласіпеда. Ручныя гранаты ручкай уніз віселі ў іх на поясе. Іхнія каскі і шэрыя мундзіры былі мокрыя, і яны ехалі няспешна, гледзячы наперад і па баках. Спераду ехалі двое, затым чацвёрэра, пасля двое, затым адразу дзесяць ці дванаццаць, пасля зноў дзесяць, затым адзін, асобна. Яны маўчалі, але мы іх не пачулі б з-за шуму ракі. Яны зніклі з вачэй на дарозе.

— Прасвятая Дзева! — сказаў Аймо.

— Гэта немцы, — сказаў Піані. — Гэта не аўстрыйцы.

— Чаму іх няма каму спыніць? — сказаў я. — Чаму гэты мост не ўзарваны? Чаму ўздоўж насыпу няма кулямэтаў?

— Гэта вы нам скажыце, tenente, — сказаў Банела.

Я быў злосны як чорт.

— Звар'яцелі ўсе. Там, унізе, узрываюць маленькі мосцік. Тут, на самай шашы, мост пакідаюць. Дзе ўсе падзеліся? Няўжо іх не паспрабуюць спыніць?

— Гэта вы нам скажыце, tenente, — паўтарыў Банела.

Я змоўк. Мяне гэта не датычыла; мне трэба было дабрацца да Пардэноне. Але я, відаць, не дабяруся нават да Удзіны. Ну і д'ябал з ім! Галоўнае, захаваць спакой і не трапіць пад кулю альбо ў палон.

— Вы, здаецца, адкаркоўвалі біклагу? — спытаў я ў Піані. Ён падаў яе мне. Я зрабіў добры глыток. — Можна ісці, — сказаў я. — Хоць надта спяшацца няма куды. Хоцце есці?

— Тут не трэба спыняцца, — сказаў Банела.

— Добра. Пайшлі.

— Будзем ісці тут, пад прыкрыццём?

— Лепей ісці наўсё. Яны могуць прайсці і па гэтым мосце. Значна горай, калі яны апынуцца ў нас над галавой, перш чым мы ўбачым іх.

Мы пайшлі па чыгунцы. З абодвух бакоў ад нас была мокрая раўніна. Спераду за раўнінай быў пагорак, і за ім Удзіна. Страхі расступаліся вакол крэпасці на пагорку. Была відна званіца і гадзіннік на башні. На палях было шмат тутавых дрэў. У адным месцы наперадзе чыгунка была разабрана. Шпалы таксама выкапаны і скінуты пад адхон.

— Уніз, уніз! — сказаў Аймо.

Мы кінуліся ўніз пад насып. Новы атрад веласіпедыстаў ехаў па дарозе. Я выглянуў з-за насыпу і ўбачыў, што яны праехалі міма.

— Яны бачылі нас і не спыніліся, — сказаў Аймо.

— Пераб'юць нас тут, tenente, — сказаў Банела.

— Мы не патрэбны ім, — сказаў я. — Яны шукаюць некага іншага. Нам горай, калі яны напоруцца на нас нечакана.

— Я лепей ішоў бы тут, пад прыкрыццём, — сказаў Банела.

— Ідзіце. Мы пойдзем па чыгунцы.

— Вы думаеце, нам удалася прайсці? — спытаў Аймо.

— Вядома. Іх яшчэ не надта шмат. Мы пройдзем, калі сцямянее.

— Што гэтая штабная машына рабіла тут?

— Чорт яе ведае, — сказаў я. Мы ішлі па чыгунцы. Банела стаміўся ісці па гразі і далучыўся да нас. Рэйкі адхіліліся на поўдзень, убок ад шашы, і мы не бачылі, што робіцца на дарозе. Мосцік цераз канал быў узарваны, але мы перабраліся па рэштках паляў. Спераду чуліся стрэлы.

Пасля канала мы зноў выйшлі на рэйкі. Яны вялі проста ў горад. Наперадзе была бачна другая чыгунка. На поўначы ішла шаша, на якой мы бачылі веласіпедыстаў; на поўдзень адгаліноўвалася вузкая дарога, густа абсаджаная дрэвамі. Я вырашыў, што лепей за ўсё нам пайсці на поўдзень, такім чынам мы мінім горад і пойдзем палявой дарогай на Кампаформія і Тальяменцкую шашу. Мы маглі пакінуць галоўны шлях адступлення ўбаку, выбіраючы пабочныя дарогі. Мне помнілася, што цераз раўніну праходзіць шмат палявых дарог. Я пачаў спускацца з насыпу.

— Пайшлі, — сказаў я. Я вырашыў выйсці на палявую дарогу і з паўднёвага боку абысці горад. Усе мы спускаліся з насыпу. Насустрач нам з палявой дарогі прагуцаў стрэл. Куля ўрэзалася ў гразь насыпу.

— Назад! — крыкнуў я. Я пабег па адхоне ўтару, слізгаючы ў гразі. Зараз шафёры былі наперадзе мяне. Я залез на насып так хутка, як толькі быў здатны. З густога кустоўя выстралілі яшчэ два разы, і Аймо, які пераходзіў рэйкі, захістаўся, спатыкнуўся і ўпаў ніц. Мы сцягнулі яго на другі бок і перавярнулі на спіну. — Трэба, каб галава была вышэй за ногі, — сказаў я. Піані перасунуў яго. Ён ляжаў у гразі на адхоне, нагамі ўніз, і дыханне вырывалася ў яго разам з крывёю. Мы ўтрох сядзелі вакол яго на кукішках. Ішоў дождж. Куля трапіла яму ў патыліцу, прайшла ўверх і выйшла каля правага вока. Ён памёр, пакуль я спрабаваў затампаваць абедзве адтуліны. Піані апусціў яго галаву на зямлю, выцер яго твар кавалкам бінту з палявога пакета, затым пакінуў яго.

— Сволачы! — сказаў ён.

— Гэта не немцы, — сказаў я. Немцаў тут не можа быць.

— Італьянцы, — сказаў Піані такім тонам, нібыта гэта была лаянка, — *italiani*.

Банела маўчаў. Ён сядзеў каля Аймо, не глядзячы на яго. Піані падняў кепі Аймо, якое скацілася пад адхон, і накрываў яму твар. Ён дастаў сваю біклагу.

— Хочаш выпіць? — Піані падаў біклагу Банела.

— Не, — сказаў Банела. Ён павярнуўся да мяне. — Гэта з кожным з нас магло здарыцца на чыгунцы.

— Не, — сказаў я. — Гэта таму, што мы хацелі прайсці па полі.

Банела пакруціў галавой.

— Аймо забіты, — сказаў ён. — Хто наступны, *tenente*? Куды мы зараз пойдзем?

— Гэта стралялі італьянцы, — сказаў я. — Гэта не немцы.

— Калі б тут былі немцы, яны, напэўна, перастралілі б усіх нас, — сказаў Банела.

— Італьянцы для нас больш небяспечныя, чым немцы, — сказаў я. — Ар'ергард вельмі баіцца. Немцы хоць ведаюць, чаго хочуць.

— Гэта вы правільна разважылі, *tenente*, — сказаў Банела.

— Куды мы зараз пойдзем? — спытаў Піані.

— Лепей за ўсё дзе-небудзь пачакаць дацямна.. Калі нам удасца прабрацца на поўдзень, усё будзе добра.

— Ім давядзецца перабіць усіх нас як доказ, што яны нездарма забілі аднаго, — сказаў Банела. — Я не хачу рызыкаваць.

— Мы перачакаем дзе-небудзь ля Удзіны і затым пройдзем у цемры.

— Тады пайшлі, — сказаў Банела.

Мы спусціліся па паўночным адхоне насыпу. Я азірнуўся. Аймо ляжаў у гразі пад вуглом да чыгункі. Ён быў зусім маленькі, рукі ў яго былі выцягнуты па швах, твар накрыты кепі. Ён здаваўся вельмі мёртвым. Ішоў дождж. Я адносіўся да Аймо так добра, як мала да каго ў жыцці. У мяне ў кішэні былі яго паперы, і я ведаў, што павінен буду напісаць ягонай сям'і. Спераду за полем была бачна ферма. Вакол яе раслі дрэвы, і да дома былі прыбудаваны службовыя памяшканні. Уздоўж другога паверха ішла галерэяка на палях.

— Нам лепш за ўсё трымацца адзін ад аднаго на адлегласці, — сказаў я. — Я пайду наперад.

Я рушыў да фермы. Цераз поле вяла сцежка.

Ідучы цераз поле, я быў гатовы да таго, што ў нас пачнуць страляць з-за дрэў вакол дома альбо з самага дома. Я ішоў проста да дома, выразна бачыў яго перад сабой. Галерэя другога паверха злучалася з адынай, і паміж слупоў тырчала сена. Двор быў выбрукаваны каменем, і з галін дрэў сцякалі кроплі дажджу. Пасярод стаяла вялікая пустая аднаколка, высока задраўшы пад дажджом аглоблі. Я прайшоў цераз двор і пастаяў пад галерэяй. Дзверы былі адчынены, і я ўвайшоў. Банела і Піані ўвайшлі следам за мной. Унутры было цёмна. Я прайшоў на кухню. У вялікім адчыненым ачагу быў попел. Над ачагом віселі гаршкі, але яны былі пустыя. Я пашныпарыў усюды, але нічога з харчу не знайшоў.

— Тут у адыне можна перачакаць, — сказаў я. — Піані, мо вам удасца знайсці што-небудзь паесці, дык нясце туды.

— Пайду пашукаю, — сказаў Піані.

— І я пайду, — сказаў Банела.

— Добра, — сказаў я. — Я ж зазірну ў адыну.

Я знайшоў мураваную лесвіцу, што вяла з хлява наверх. З хлява ішоў сухі пах, асабліва прыемны пад даж-

джом. Жывёлы не было, відаць, яе пагналі, калі пакідалі ферму. Адрына напалову была завалена сенам. У страсе было два акны: адно забіта дошкамі, другое — вузкае дахавае акно на паўночным баку. У кутку быў жолаб, па якім сена скідвалі ўніз, у кармушку. Быў люк, акурат над дваром, куды ў час уборкі пад'язджалі вазы з сенам, і над люкам скрыжоўваліся бэлькі. Я чуў стук дажджу па страсе і адчуваў пах сена і, калі я спуściўся, ахайны пах сухога гною ў хляве. Можна было адарваць адну дошку і з акна на паўднёвым баку глядзець на двор. Другое акно выходзіла на поўнач, у поле. Калі б лесвіца аказалася адрэзанай, можна было праз любое акно вылезці на страху і адтуль спуціцца ўніз альбо з'ехаць уніз па жолабу. Адрына была вялікая, і, пачуўшы каго-небудзь, можна было схвацца ў сене. Відаць, месца было надзейнае. Я быў упэўнены, што мы прабраліся б на поўдзень, каб у нас не стралялі. Не можа быць, каб тут былі немцы. Яны ідуць з поўначы і па дарозе з Чывідале. Яны не маглі прарвацца з поўдня. Італьянцы яшчэ больш небяспечныя і страляюць у кожнага сустрэчнага. Мінулай ноччу ў калоне мы чулі размовы пра тое, што ў адступаючай арміі на поўначы нямала немцаў у італьянскіх мундзірах. Я ў гэта не верыў. Гэткія размовы чуеш заўсёды ў час вайны. І заўсёды гэта вырабляе вораг. Вы ніколі не пачуеце пра тое, што нехта апрагнуў нямецкі мундзір, каб стварыць неразбярэху ў германскай арміі. Мо гэта і здараецца, але пра гэта не гавораць. Я не верыў, што немцы здатны на такія жарты. Я лічыў, што ім гэта не патрэбна. Ім няма патрэбы ствараць неразбярэху ў нашай адступаючай арміі. Яе ствараюць колькасць войска і недахоп дарог. Тут і без немцаў не даб'ешся толку. І ўсё ж нас могуць расстраляць як пераапраанутых немцаў. Застрэлілі ж Аймо. Сена пахне прыемна, і таму, што ляжыш на сене, знікаюць усе мінулыя гады. Мы ляжалі на сене, і размаўлялі, і стралялі з духавога ружжа па вераб'ях, калі яны садзіліся на край трохвугольнай адтуліны ля самай страхі адрыны. Сена ў полі ўжо няма, і быў такі год, калі ўсе піхты павысякалі, і там, дзе быў лес, зараз толькі карчы і сухое сучча. Назад не вернешся. Калі не ісці наперад, што будзе? Не трапіш зноў у Мілан. А калі трапіш — што тады? На поўначы, убаку ад Удзіны, чуліся стрэлы. Былі чутны кулямётныя чэргі. Гарматных стрэлаў не чуваць. Гэта нешта ды значыла. Верагодна, што сабралі частку войска ля дарогі. Я паглядзеў уніз і ў паўзмроку

двара ўбачыў Піані. Ён трымаў пад пахай доўгую каўбасу, нейкую банку і дзве бутэлькі віна.

— Лезьце наверх, — сказаў я. — Вунь там лесвіца.

Пасля я здагадаўся, што трэба дапамагчы яму, і спустыўся. Ад ляжання на сене ў мяне кружылася галава. Я быў як у дрымоце.

— Дзе Банела? — спытаў я.

— Зараз скажу, — сказаў Піані. Мы падняліся па лесвіцы. Усеўшыся на сене, мы расклалі прыпасы. Піані дастаў спізорык са штопарам і пачаў адкаркоўваць адну з бутэлек.

— Заліта воскам, — сказаў ён. — Відаць, неблагое. — Ён усміхнуўся.

— Дзе Банела? — спытаў я.

Піані зірнуў на мяне.

— Ён пайшоў, *tenente*, — сказаў ён. — Ён вырашыў здацца ў палон.

Я маўчаў.

— Ён баяўся, што яго заб'юць.

Я трымаў бутэльку з віном і маўчаў.

— Ведаеце, *tenente*, мы наогул не прыхільнікі вайны.

— Чаму ж вы не пайшлі разам з ім? — спытаў я.

— Я не хацеў пакідаць вас.

— Куды ён пайшоў?

— Не ведаю, *tenente*. Проста пайшоў і ўсё.

— Добра, — сказаў я. — Парэжце каўбасу.

Піані паглядзеў на мяне ў паўзмроку.

— Я парэзаў ужо, пакуль мы размаўлялі, — сказаў ён.

Мы сядзелі на сене і елі каўбасу і пілі віно. Гэтае віно, відаць, захоўвалі да вяселля. Яно было такое старое, што страціла колер.

— Глядзіце ў гэтае акно, Луіджы, — сказаў я. — А я буду глядзець у тое.

Мы пілі кожны з асобнай бутэлькі, і я ўзяў сваю бутэльку з сабой, і залез вышэй, і лёг на сена, і стаў глядзець у вузкае акенца на мокрую раўніну. Не ведаю, што я хацеў убачыць, але я не ўбачыў нічога, акрамя палёў і голых тутавых дрэў і дажджу. Я піў віно, і яно не бадзёрыла мяне. Яго вытрымлівалі занадта доўга, і яно сапсавалася і страціла свой колер і смак. Я глядзеў, як цямнее за акном; змрок насоўваўся вельмі хутка. Ноч будзе чорная, бо ідзе дождж. Калі зусім сцямнела, ужо не варта было глядзець у акно, і я вярнуўся да Піані. Ён ляжаў і спаў, і я не разбудзіў яго і моўчкі сеў побач. Ён

быў вялікі, і сон у яго быў моцны. Крыху пачакаўшы, я разбудзіў яго, і мы рушылі.

Гэта была вельмі дзіўная ноч. Не ведаю, чаго я чакаў, — мо смерці, і стральбы, і бегу ў цемры, але нічога не здарылася. Мы чакалі, лежачы за канавай ля шапы, пакуль праходзіў нямецкі батальён, затым, калі ён знік з вачэй, мы перасеклі шапу і пайшлі далей на поўнач. Два разы пад дажджом мы вельмі блізка падыходзілі да немцаў, але яны не бачылі нас. Мы абышлі горад з поўначы, не сустрэўшы ніводнага італьянца, пасля, крыху счаканушы, выйшлі на галоўны шлях адступлення і цэлую ноч ішлі ў напрамку Тальямента. Я раней не ўяўляў сабе велізарных маштабаў адступлення. Уся краіна рухалася разам з арміяй. Мы ішлі ўсю ноч, абганяючы транспарт. Мая нага балела, і я стаміўся, але мы ішлі вельмі хутка. Такім неразумным здавалася рапэнтне Банела здацца ў палон. Ніякай небяспекі не было. Мы прайшлі праз дзве арміі без аніякіх перашкод. Калі б не смерць Аймо, здавалася б, што небяспекі ніколі не было. Ніхто нас не зачпіў, калі мы зусім адкрыта ішлі па чыгунцы. Смерць наступіла нечакана і бессэнсоўна. Я думаў пра тое, дзе зараз Банела.

— Як ваша адчуванне, *tenente*? — спытаў Піані.

Мы ішлі па ўзбочыне дарогі, запруджанай транспартам і войскам.

— Выдатна.

— Я стаміўся ісці.

— Наша справа зараз менавіта ў тым, каб ісці. Няма чаго турбавацца.

— Банела зрабіў неразумна.

— Вядома.

— Як вы з ім паступіце, *tenente*?

— Не ведаю.

— Вы не можаце адзначыць яго як узятага ў палон?

— Не ведаю.

— Калі вайна будзе працягвацца, яго родных могуць пакараць.

— Вайна не будзе працягвацца, — сказаў нейкі салдат. — Мы ідзём дамоў. Вайна скончана.

— Усе ідуць дамоў.

— Шырэй крок, *tenente*, — сказаў Піані. Ён хацеў хутчэй прайсці міма.

— *Tenente*? Хто тут *tenente*? *A basso gli ufficiali!* Далоў афіцэраў!

Піані ўзяў мяне пад руку.

— Я лепей буду зваць вас па імені, — сказаў ён. — Каб не здарылася бяды. Былі выпадкі расправы з афіцэрамі.

Мы пайшлі шпарчэй і мінулі гэтую групу.

— Я пастараюся зрабіць так, каб яго родных не пакаралі, — сказаў я, працягваючы размову.

— Калі вайна скончылася, тады ўсё роўна, — сказаў Піані. — Але я не веру, што яна скончылася. Занадта добра было б, калі б яна скончылася.

— Пра гэта мы хутка даведаемся, — сказаў я.

— Я не веру, што яна скончылася. Тут усе думаюць, што яна скончылася, але я не веру.

— Viva la Pace!¹ — выгукнуў нейкі салдат. — Мы ідзём дамоў.

— Было б добра, каб мы ўсе пайшлі дамоў, — сказаў Піані. — Вам хацелася б пайсці дамоў?

— Так.

— Не будзе гэтага. Я не веру, што вайна скончылася.

— Andiamo a casa!² — крыкнуў салдат.

— Яны кідаюць вінтоўкі, — сказаў Піані. — Здымаюць іх і кідаюць на хаду. А пасля крыгаць.

— Дарэмна яны кідаюць вінтоўкі.

— Яны думаюць, што, калі кінуць вінтоўкі, іх не прымусяць больш ваяваць.

У змроку пад дажджом, пракладваючы сабе шлях па ўзбочыне дарогі, я бачыў, што многія салдаты захавалі свае вінтоўкі. Яны тырчалі за спінай.

— З якой брыгады? — гукнуў афіцэр.

— Brigata di Pace! — крыкнуў нехта. — Брыгады міру.

Афіцэр прамаўчаў.

— Што ён гаворыць? Што гаворыць афіцэр?

— Далоў афіцэра. Viva la Pace!

— Давайце хутчэй, — сказаў Піані.

Мы ўбачылі два англійскія санітарныя аўтамабілі, пакінутыя сярод іншых машын на дарозе.

— З Гарыцы, — сказаў Піані. — Я ведаю гэтыя машыны.

— Яны апярэдзілі нас.

— Яны выехалі раней.

¹ Няхай жыве мір! (італ.)

² Па дамах! (італ.)

— Дзіўна. Дзе ж шафёры?

— Недзе спераду.

— Немцы спыніліся ля Удзіны, — сказаў я. — Мы ўсе пяройдзем раку.

— Так, — сказаў Піані. — Вось чаму я і думаю, што вайна будзе працягвацца.

— Немцы маглі прайсці далей, — сказаў я. — Дзіўна, чаму яны не ідуць далей.

— Не разумею. Я нічога не разумею ў гэтай вайне.

— Відаць, ім давялося чакаць абозу.

— Не разумею, — сказаў Піані. Адзін, ён стаў значна далікатнейшы. У кампаніі іншых шафёраў ён быў надта языкаты.

— Вы жанаты, Луіджы?

— Вы ж ведаеце, што я жанаты.

— Ці не таму вы не захацелі здацца ў палон?

— Часткова і таму. А вы жанаты, tenente?

— Не.

— Банела таксама не.

— Нельга ўсё тлумачыць толькі тым, што чалавек жанаты альбо нежанаты. Але жанатаму, вядома, хочацца вярнуцца да жонкі, — сказаў я. Мне падабалася гаварыць пра жонак.

— Вядома.

— Як вашы ногі?

— Баляць.

На світанні мы дабраліся да берага Тальямента і пайшлі ўздоўж набухлай ракі да моста, па якім ішла пераправа.

— Павінны былі б затрымацца на гэтай рацэ, — сказаў Піані. У змроку здавалася, што рака вельмі моцна набухла. Вада бурліла, і рэчышча нібыта пашыралася. Драўляны мост быў удаўжыню амаль тры чвэрці мілі, і рака, якая звычайна вузкімі пратокамі бегла ў глыбіні па шырокім камяністым дне, паднялася зараз амаль да самага драўлянага насцілу. Мы прайшлі па беразе і змяшаліся з натоўпам, які пераходзіў раку. Паволі ідучы пад дажджом, за некалькі футаў ад набухлай ракі, моцна заціснуты ў натоўпе, ледзь не спатыкаючыся на зарадную скрынку спераду, я глядзеў на раку. Зараз, калі давялося раўняць свой крок з чужымі, я адчуў моцную стомленасць. Падчас пераходу ракі ажыўлення не было. Я падумаў, што было б, калі б днём сюды скінуў бомбу самалёт.

— Піані! — сказаў я.

— Я тут, *tenente*. — У натоўпе і мітусні ён крыху адарваўся ад мяне. Ніхто не размаўляў. Кожны імкнуўся перайсці як мага хутчэй, думаў толькі пра гэта. Мы ўжо амаль перайшлі. У канцы моста, з абодвух бакоў, з ліхтарамі стаялі афіцэры і карабінеры. Іх сілуэты чарнелі на фоне неба. Калі мы падышлі бліжэй, я ўбачыў, як адзін афіцэр паказаў на нейкага чалавека ў калоне. Карабінер пайшоў па яго і вярнуўся, трымаючы яго за плячо. Ён павёў яго ад дарогі. Мы амаль параўняліся з афіцэрамі. Яны ўзіраліся ў кожнага, хто ішоў у калоне, часам перагаворваліся адзін з адным, выступаючы наперад, каб асвятліць ліхтаром чый-небудзь твар. Яшчэ аднаго ўзялі якраз перад тым, як мы параўняліся з імі. Гэта быў падпалкоўнік. Я бачыў зорачкі на рукаве, калі яго асвятлілі ліхтаром. У яго былі сівыя валасы, ён быў нізенькі і тоўсты. Карабінеры пацягнулі яго ўбок ад моста. Калі мы параўняліся з афіцэрамі, я ўбачыў, што яны глядзяць на мяне. Пасля адзін паказаў на мяне і нешта сказаў карабінеру. Я ўбачыў, што карабінер кіруецца ў мой бок, штурхаючыся ў крайніх радах калоны, затым я адчуў, што ён схапіў мяне за каўнер.

— Што такое? — спытаў я і ўдарыў яго ў твар. Я ўбачыў яго твар пад капелюшом, падкручаныя ўгару вусы і кроў, якая цякла па шчацэ. Яшчэ адзін нырнуў у натоўп і ціснуўся да нас.

— Што такое? — спытаў я. Ён не адказваў. Ён выбіраў момант, рыхтуючыся схапіць мяне. Я сунуў руку за спіну, каб дастаць пісталет. — Ты што, не ведаеш, што не маеш права чапаць афіцэра?

Другі схапіў мяне ззаду і тузануў маю руку так, што ледзь не вывіхнуў яе. Я павярнуўся да яго, і тут першы абхапіў мяне за шыю. Я біў яго нагамі і левым каленам трапіў яму ў пах.

— У выпадку супраціўлення страляйце, — сказаў афіцэр. — Адвядзіце яго.

— Хто вы такія?

— Палявая жандармерыя, — сказаў другі афіцэр.

— Чаму ж вы не папрасілі мяне падысці, замест таго, каб напускаць на мяне гэтыя самалёты?

Яны не адказалі. Яны не абавязаны былі адказваць. Яны былі — палявая жандармерыя.

— Адвядзіце яго туды, дзе ўсе іншыя, — сказаў першы афіцэр. — Чуеце, ён гаворыць па-італьянску з акцэнтам.

— З такім жа, як і ты, сволач, — сказаў я.

— Адвядзіце яго туды, дзе іншыя, — сказаў першы афіцэр.

Мяне павялі міма афіцэраў на адкрытае месца на беразе ракі, дзе стаяла групка людзей. Калі мы ішлі, у тым баку пачуліся стрэлы. Я бачыў успышкі і чуў залп. Мы падышлі. Чатыры афіцэры стаялі побач, і перад імі, паміж двух карабінераў, нейкі чалавек. Крыху далей група людзей пад аховай карабінераў чакала допыту. Яшчэ чатыры карабінеры стаялі каля афіцэраў, якія вялі допыт. Гэтыя карабінеры былі ў шыракаполых капелюшах. Двое, што прывялі мяне, падштурхнулі мяне да групы, якая чакала допыту. Я паглядзеў на чалавека, якога дапытвалі. Гэта быў маленькі тоўсты сівы чалавек, якога ўзялі ў калоне. Афіцэры вялі допыт з усёй дзелавітасцю, халоднасцю і самавалоданнем італьянцаў, якія страляюць, не баючыся выстралаў у адказ.

— З якой брыгады?

Ён сказаў.

— З якога палка?

Ён сказаў.

— Чаму вы не са сваім палком?

Ён сказаў.

— Вам вядома, што афіцэр павінен знаходзіцца ў сваёй часці?

Яму было вядома.

Больш пытанняў не было. Загаварыў другі афіцэр.

— З-за вас і падобных да вас варвары ўварваліся на тэрыторыю свяшчэннай айчыны.

— Дазвольце, — сказаў падпалкоўнік.

— Здрада накітавала вашай забрала ў нас вынікі перамогі.

— Вам калі-небудзь даводзілася адступаць? — спытаў падпалкоўнік.

— Італьянцы не павінны адступаць.

Мы стаялі пад дажджом і ўсё гэта слухалі. Мы стаялі насупраць афіцэраў, а арыштаваны спераду ад нас і крыху збоку.

— Калі вы хочаце расстраляць мяне, — сказаў падпалкоўнік, — прашу вас, расстраляйце адразу, без далейшага допыту. Гэты допыт недарэчны. — Ён перахрысціўся. Афіцэры загаварылі між сабой. Адзін напісаў нешта на лісціку з блакнота.

— Кінуў сваю часць, варты расстрэлу, — сказаў ён.

Два карабінеры павялі падпалкоўніка на бераг. Ён ішоў пад дажджом, стары з непакрытай галавой, між двух карабінераў. Я не глядзеў, як яго расстрэльвалі, але я чуў залп. Яны вялі допыт наступнага. Гэта таксама быў афіцэр, які адбіўся ад сваёй часці. Яму не дазволілі даць тлумачэнне. Ён плакаў, калі чыталі прысуд, напісаны на лістку з бланкота, а яны ўжо вялі допыт наступнага, калі першага расстрэльвалі. Яны ўвесь час спышаліся пачаць допыт наступнага, пакуль таго, каго толькі што дапытвалі, расстрэльвалі ля ракі. Было відавочна, што яны тут ужо нічога не могуць зрабіць. Я не ведаў, чакаць мне допыту ці паспрабаваць збегчы. Было відавочна, што я немец у італьянскім мундзіры. Я ўявіў, як працуе іхняя думка, калі ў іх была думка і калі яна працавала. Гэта былі маладыя людзі, і яны ратавалі радзіму. Другая армія занава фарміравалася ля Тальямента. Яны расстрэльвалі афіцэраў у чыне маёра і вышэй, якія адбіліся ад сваіх часцей. Заадно яны распраўляліся з нямецкімі агітатарамі ў італьянскіх мундзірах. Яны былі ў сталёных касках. Некалькі карабінераў былі таксама ў касках. Іншыя карабінеры былі ў шыракапалых капелюшах. Самалёты — так называлі іх у нас. Мы стаялі пад дажджом, і нас па адным выводзілі на допыт і на расстрэл. Ніводзін не пазбег расстрэлу. Яны вялі допыт з непаўторнай абыякавасцю і законапаслухмянствам, са стараннем людзей, якія распараджаюцца чужым жыццём, у той час, калі іх уласнаму жыццю нічога не пагражае. Зараз яны дапытвалі палкоўніка лінейнага палка. Толькі што прывялі яшчэ трох афіцэраў.

— Дзе ваш полк?

Я зірнуў на карабінераў. Яны глядзелі на новых арыштаваных. Астатнія глядзелі на палкоўніка. Я нырнуў, праскочыў між двух канвойных і пабег да ракі, прыгнуўшы галаву. Ля самага берага я спатыкнуўся і з моцным услёскам сарваўся ў ваду. Вада была вельмі халодная, і я заставаўся пад ёй, колькі мог вытрымаць. Я адчуваў, як мяне зносіць цячэнне, і я заставаўся пад вадой да таго часу, пакуль мне не здалося, што я ўжо не здолею выплысці. Я ўсплыў на паверхню, уздыхнуў і зноў нырнуў. У поўнай форме і чаравіках няцяжка было заставацца пад вадой. Калі я ўсплыў другі раз, я ўбачыў перад сабой бярвяно, і дагнаў яго, і схапіўся за яго адной рукой. Я схаваў за ім галаву і нават не спрабаваў выглянуць. Я не хацеў бачыць бераг. Я чуў стрэлы, калі бег і

калі ўсплыў першы раз. Гук іх даносіўся да мяне, калі я плыў пад самай паверхняй вады. Зараз стрэлаў не было. Бервяно калыхалася на вадзе, і я трымаўся за яго адной рукой. Я зірнуў на бераг. Здавалася, ён вельмі хутка адыходзіў назад. Па рацэ плыло шмат лесу. Вада была вельмі халодная. Мы мінулі астравок, зарослы кустамі. Я схапіўся за бервяно абедзвюма рукамі, і яно панесла мяне па цячэнні. Берага я зараз не бачыў.

РАЗДЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Ніколі не ведаеш, колькі часу плынеш па рацэ, калі цячэнне хуткае. Здаецца, што доўга, а на самай справе, можа быць, вельмі мала. Вада была халодная і стаяла вельмі высокая, і па ёй плыло шмат розных рэчаў, змытых з берага падчас разліву. На шчасце, мне трапілася цяжкае бервяно, якое магло служыць апорай, і я выцягнуўся ў ледзяной вадзе, паклаў падбародак на дрэва і імкнуўся як мага лягчэй трымацца абедзвюма рукамі. Я баяўся сутаргі, і мне хацелася, каб нас аднесла да берага. Мы плылі па рацэ ўніз, робячы доўтую крывую. Ужо так развіднела, што былі бачны кусты ля берага. Спераду быў зарослы кустамі востраў, і цячэнне адхілялася да берага. У мяне была думка скінуць чаравікі і адзенне і даплысці да берага, але я вырашыў, што не трэба. Я ўвесь час не сумняваўся, што неяк патраплю на бераг, і мне будзе складана, калі я застануся босы. Трэба было неяк дабрацца да Местры.

Бераг наблізіўся, затым аддаліўся, пасля наблізіўся зноў. Зараз мы плылі больш павольна. Бераг быў ужо зусім блізка. Можна было разгледзець кожную галінку вярбы. Бервяно марудна павярнулася, бераг апынуўся за мной, і я зразумеў, што мы трапілі ў вір. Мы марудна кружыліся на адным месцы. Калі бераг зноў стаў відаць, ужо зусім блізка, я паспрабаваў, трымаючыся адной рукой, другой грэбці да берага, дапамагаючы нагамі, але мне не ўдалося падвесці бервяно бліжэй. Я баяўся, што нас аднясе на сярэдзіну, і, трымаючыся адной рукой, я падкурчыў ногі так, што яны ўперліся ў бервяно, і моцна адштурхнуўся да берага. Я ўбачыў кусты, але, нягледзячы на інерцыю і на намаганні, якія я рабіў, цячэнне адносіла мяне ўбок. Мне стала вельмі страшна, што я патагну з-за чаравікаў, але я працаваў на ўсю моц і змагаўся з

вадой, і калі я ўзняў вочы, бераг ішоў на мяне, і, пераа-
дольваючы небяспечны цяжар ног, я плыў і плыў, па-
куль не дабраўся да берага. Я схапіўся за галіну вярбы і
павіс, не маючы сілы падцягнуцца, але я дакладна ведаў,
што не патану. На бярвяне я ні разу не падумаў, што магу
патануць. Я быў абяссілены, і я трымаўся за галіны і
чакаў. Калі крыху ачуняў, я пасунуўся наперад і зноў ад-
пачыў, абхапіўшы куст рукамі, моцна трымаючыся за га-
ліны. Затым я вылез з вады, прадзёрся цераз вербалоз і
апынуўся на беразе. Ужо амаль развіднела, і нікога не
было відно. Я ляжаў на зямлі ніц і слухаў шум ракі і
дажджу.

Крыху счакаўшы я ўстаў і пайшоў уздоўж берага. Я
ведаў, што да Лацізаны няма ніводнага моста. Я лічыў,
што знаходжуся, відаць, насупраць Сан-Віта. Я пачаў
разважаць, што ж мне рабіць. Спераду быў канал, які па-
дыходзіў да ракі. Я пайшоў туды. Вакол не было нікога,
і я сеў пад кустамі на самым беразе канала, і зняў чара-
вікі, і выліў з іх ваду. Я скінуў фрэнч, дастаў з бакавой
кішэні бумажнік з наскрозь прамоклымі дакументамі і
грашыма і пасля выкруціў фрэнч. Я зняў штаны і выкру-
ціў іх таксама, пасля сарочку і споднюю бялізну. Я доўга
пляскаў і расціраў сябе далонямі, затым зноў апрануўся.
Кепі я згубіў.

Перш чым апрануць фрэнч, я спароў з рукавоў зорачкі
і паклаў іх у бакавую кішэню разам з грашыма. Грошы
намоклі, але былі цэлыя. Я палічыў іх. Было больш за
тры тысячы лір. Усё адзенне было мокрае і ліпкае, і я
размахваў рукамі, каб разагрэцца. На мне была бялізна з
воўны, і я вырашыў, што не прастуджуся, калі буду
ўвесь час рухацца. Мой пісталет забралі па дарозе, і я
схаваў кабуру пад фрэнч. Я быў без плашча, і мне было
холадна пад дажджом. Я пайшоў па беразе канала. Ужо
зусім развіднела, і вакол было мокра і панура. Поле было
мокрае і пустое; далёка за полем тырчала ў небе званіца.
Я выйшаў на дарогу. Спераду на дарозе я ўбачыў атрад
пяхоты, які ішоў мне насустрач. Я, кульгаючы, брыў па
ўзбочыне дарогі, і салдаты прайшлі міма і не звярнулі на
мяне ўвагі. Гэта была кулямётная часць, якая кіравала
да ракі. Я пайшоў далей.

Тым днём я перасёк венецыянскую раўніну. Гэта
роўная нізкая мясцовасць, і пад дажджом яна здавалася
яшчэ больш роўнай. З боку мора там былі лагуны і вель-
мі мала дарог. Усе дарогі ідуць па вусці ракі да мора, і

каб перайсці раўніну, трэба ісці па сцежках уздоўж каналаў. Я прабіраўся па раўніне з поўначы на поўдзень і перасёк дзве чыгункі і шмат дарог, і нарэшце адна сцежка прывяла мяне да чыгункі, якая ішла на ўскраіне лагуны. Гэта была Трыест-Венецыянская магістраль, з высокім насыпам, шырокім палатном і двухкалейнай чыгункай. Крыху далей быў паўстанак, і я ўбачыў пост вартавых. У другім баку быў мост праз раку, якая ўпадала ў лагуну. Ля моста таксама быў вартавы. Калі я ішоў па полі на поўнач, я бачыў, як па чыгунцы прайшоў цягнік. На раўніне ён быў бачны далёка, і я вырашыў, што мо мне ўдасца тут ускочыць у цягнік, які ідзе з Партагруара. Я паглядзеў на вартавых і лёг на адхоне ля самай чыгункі так, каб бачыць яе ў абодва бакі. Вартавы ля моста зрабіў некалькі крокаў уздоўж рэек у напрамку да мяне, затым павярнуўся і пайшоў назад, да моста.

Галодны, я ляжаў і чакаў цягніка. Той, які я бачыў здалёк, быў такі доўгі, што паравоз цягнуў яго вельмі марудна, і я быў упэўнены, што мог бы заскочыць на хаду. Калі я ўжо амаль страціў надзею, я ўбачыў цягнік. Паравоз ішоў проста на мяне, паступова павялічваўся. Я азірнуўся на вартавога. Ён хадзіў ля бліжняга канца моста, але па той бок чыгункі. Гэта азначала, што цягнік павінен быў закрыць мяне ад яго. Я сачыў за набліжэннем паравоза. Ён ішоў і цяжка пыхкаў. Я бачыў, што вагонаў вельмі шмат. Я ведаў, што на цягніку ёсць ахова, і хацеў убачыць, дзе яна, але не мог, бо баяўся, каб мяне не заўважылі. Паравоз ужо амаль параўняўся з тым месцам, дзе я ляжаў. Калі ён прайшоў міма, цяжка пыхкаючы нават на роўным месцы, і машыніст ужо не мог бачыць мяне, я ўстаў і наблізіўся да вагонаў. Калі ахова глядзіць з акна, я дам менш падстаў для падазронасці, стоячы ля самых рэек навідавоку. Некалькі зачыненых таварных вагонаў прайшло міма. Пасля я ўбачыў нізкі адчынены вагон, якія тут называюць гандоламі, зверху ён быў накрыты брызентам. Я амаль прапусціў яго міма, затым падскочыў і схпіўся за бакавыя поручні і падцягнуўся на руках. Затым споўз на буферы паміж гандолай і пляцоўкай наступнага, закрытага таварнага вагона. Я быў амаль перакананы, што мяне ніхто не бачыў. Я прысеў, трымаючыся за поручні, упіраючыся нагамі ў счэп. Мы ўжо амаль зраўняліся з мостам. Я ўспомніў пра вартавога. Калі мы праяжджалі, ён зірнуў на мяне. Ён быў зусім хлапчанё, і занадта вялікая каска спаўзла яму на

вочы. Я ганарліва паглядзеў на яго, і ён адварнуўся. Ён падумаў, што я з брыгады цягніка.

Мы праехалі міма. Я бачыў, як ён, усё яшчэ неспакойна, сачыў за вагонамі, і я нагнуўся, каб паглядзець, як прымацаваны брызент. Па краях былі колцы, і ён быў прывязаны вяроўкай. Я дастаў нож, перарэзаў вяроўку і засунуў руку ўнутр. Цвёрдыя пукатасці тырчалі пад брызентам, мокрым ад дажджу. Я ўзняў галаву і паглядзеў наперад. На пляцоўцы пярэдняга вагона быў салдат з аховы, але ён глядзеў у іншы бок. Я адпусціў поручні і нырнуў пад брызент. Я стукнуўся лбом так, што іскры пасыпаліся з вачэй, і я адчуў на твары кроў, але залез глыбей і лёг ніц. Затым я павярнуўся назад і зноў замацаваў брызент.

Я ляжаў пад брызентам разам з гарматамі. Ад іх пахла змазкай і газай. Я ляжаў і слухаў шум дажджу па брызенте і перастук колаў. Звонку пранікала слабае святло, і я ляжаў і глядзеў на гарматы. Яны былі ў брызентавых чахлах. Я падумаў, што, верагодна, яны адпраўлены з трэцяй арміі. На лбе ў мяне напухла шышка, і я спыніў кроў, лежачы нерухома, каб даць ёй запячыся, і пасля здэяр прысохлую кроў, не зачашы толькі ля самай раны. Гэта не было балюча. У мяне не было насоўкі, але я вобмацкам змыў рэштку прысохлай крыві дажджавой вадой, якая сцякала з брызента, і выцер рукавом. Я не павінен быў сваім выглядам выклікаць падазронасць. Я ведаў, што мне трэба будзе вылезці да прыбыцця ў Местры, бо хто-небудзь прыйдзе паглядзець на гарматы. Гармат было занадта мала, каб іх губляць альбо забываць. Мяне мучыў шалёны голад.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ДРУГІ

Я ляжаў на дошках платформы пад брызентам, побач з гарматамі, мокры, змерзлы і вельмі галодны. У рэшце рэшт я перавярнуўся і лёг на живот, паклаў галаву на рукі. Калена маё анямела, але, увогуле, я не мог на яго паскардзіцца. Валянціні выдатна зрабіў сваю справу. Я палову адступлення прайшоў пешкі і праплыў кавалак Тальямента з яго каленам. Гэта і на самай справе было яго калена. Другое калена было маё. Доктары вырабляюць з вашым целам розныя штучкі, і пасля гэтага яно ўжо не ваша. Галава была мая, і ўсё, што ў жываце, так-

сама. Там было вельмі голадна. Я чуў, як усё там проста выварочвалася. Галава была мая, але не магла ні працаваць, ні думаць; толькі ўспамінаць, і не надта шмат успамінаць.

Я мог успомніць Кэтрын, але я ведаў, што звар'яцею, калі буду думаць пра яе, не ведаючы, ці давядзецца мне ўбачыць яе, і я стараўся не думаць пра яе, толькі зусім крышку пра яе, толькі пад няспешны перастук колаў пра яе, і святло цераз брызент ледзьве цэдзіцца, і я ляжу з Кэтрын на дошках платформы. Мулка ляжаць на дошках платформы, у мокрым адзенні, і думак няма, толькі пачуцці, і надта доўгім было расстанне, і дошкі ўздрыгваюць раз ад разу, і самота ўнутры, і толькі мокрае адзенне ліпне да цела, і мулкія дошкі замест жонкі.

Нельга любіць дошкі таварнай платформы, альбо гарматы ў брызентавых чыхлах з пахам змазкі і металу, альбо брызент, які прапускае дождж, хоць пад брызентам з гарматамі вельмі прыемна і добра; але ўсё тваё каханне — да некага, каго тут і ўявіць нельга; занадта халодным і ясным позіркам глядзіш зараз перад сабой; хутчэй нават не халодным, а ясным і пустым. Ляжыш на жываце і глядзіш перад сабой пустым позіркам, пасля таго, што бачыў, як адна армія адыходзіла назад, а другая насоўвалася. Ты даў загінуць сваім машынам і людзям, нібыта службовец універсальнага магазіна, які падчас пажару даў загінуць таварам аддзела. Маёмасць, аднак, была не застрахована. Зараз ты з гэтым паквітаўся. Ты не маеш зараз ніякіх абавязацельстваў. Калі пасля пажару ў магазіне расстрэльваюць службоўцаў за тое, што яны гавораць з акцэнтам, які ў іх быў заўсёды, ніхто, вядома, не можа чакаць, што службоўцы вернуцца, як толькі зноў распачнецца гандаль. Яны пашукаюць іншую працу — калі можна разлічваць на іншую працу і калі іх не зловіць паліцыя.

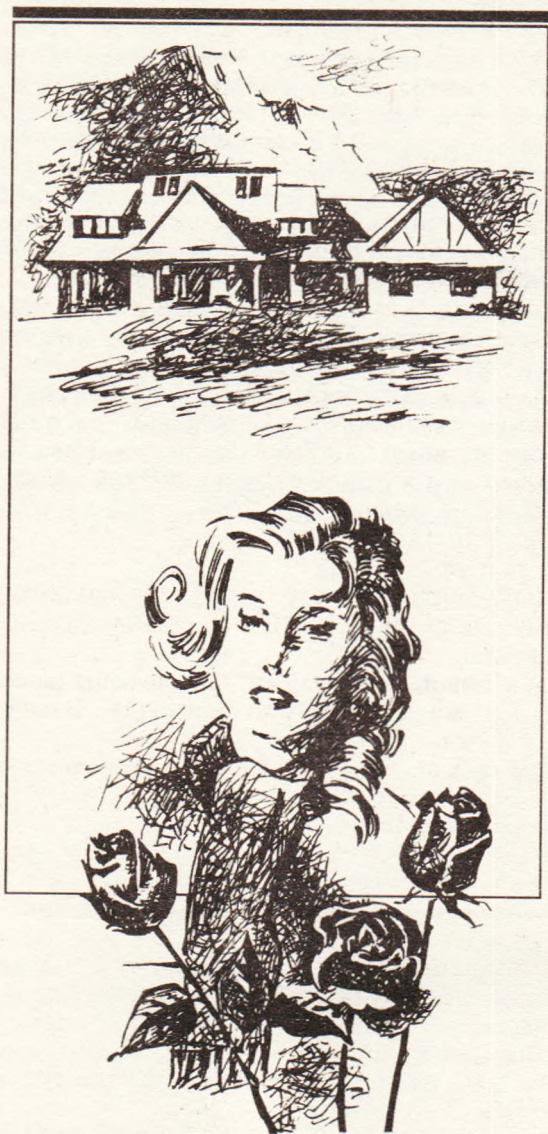
Гнеў змыла рака разам з пачуццём абавязку. Зрэшты, гэтае пачуццё мінулася яшчэ тады, калі рука карабінера схавіла мяне за каўнер. Мне хацелася зняць з сябе мундзір, хоць я не надаваў асаблівай увагі знешнім атрыбутам справы. Я сарваў зорачкі, але гэта было проста дзеля зручнасці. Гэта не было справай гонару. Я ні да каго не адчуваў злосці. Проста я скончыў з гэтым. Я жадаў ім усялякай удачы. Сярод іх былі і добрыя, і храбрыя, і вытрыманыя, і разумныя, і яны заслугоўвалі ўдачы. Але мяне гэта больш не датычыла, і я хацеў, каб гэты прак-

ляты цягнік прыбыў нарэшце ў Местрэ, і тады я паем і перастану думаць. Я мушу перастаць.

Піані скажа, што мяне расстралялі. Яны абшукваюць кішэні расстраляных і забіраюць іхнія дакументы. Маіх дакументаў яны не атрымаюць. Магчыма, мяне палічаць патанулым. Цікава, што паведамаць у Штаты? Памёр ад ран і іншых прычын. Д'ябал, які я галодны. Цікава, а што з нашым святаром? І з Рынальдзі. Напэўна, ён у Пардэноне. Калі яны не адступілі яшчэ далей. Цяпер ужо я яго ніколі не ўбачу. Тое жыццё скончылася. Наўрад ці ў яго сіфіліс. Ва ўсякім разе, гэта, кажучь, не надта сур'ёзная хвароба, калі своечасова спахапіцца. Але ён хвалюецца. Я таксама хваляваўся б. Кожны хваляваўся б.

Я створаны не для таго, каб думаць. Я створаны для таго, каб есці. Гэта праўда. Есці, і піць, і спаць з Кэтрын. Мо і сёння. Не, гэта немагчыма. Але тады заўтра, смачная вячэра, і прасціна, і ніколі больш не ад'язджаць, хіба толькі разам. Давядзецца, відаць, з'ехаць вельмі хутка. Яна паедзе. Я ведаў, што яна паедзе. Калі мы паедзем? Вось пра гэта варта было падумаць. Цямнела. Я ляжаў і думаў, куды мы паедзем. Шмат было розных мясцін.

Книга чацвёртая

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Я саскочыў з цягніка ў Мілане, як толькі ён заповоліў ход, пад'язджаючы да станцыі на досвітку. Я перасёк палатно, і прайшоў паміж нейкімі збудаваннямі, і спуціўся на вуліцу. Адна закусачная была адчынена, і я ўвайшоў папіць кавы. Там пахла раніцай, змеценым пылам, лыжачкамі ў шклянках з кавай і мокрымі слядамі шклянак з віном. Каля прылаўка стаяў гаспадар. За столікам сядзелі два салдаты. Я падышоў да прылаўка і выпіў шклянку кавы і з'еў кавалак хлеба. Кава была шэрая ад малака, і я хлебнай скарынкай зняў пенку. Гаспадар паглядзеў на мяне.

— Хочаце шклянку грапы?

— Не, дзякую.

— За мой кошт, — сказаў ён і наліў невялікую шклянку і пасунуў яе да мяне. — Што новага на фронце?

— Не ведаю.

— Яны п'яныя, — сказаў ён, паказваючы на салдат за столікам. Гэтаму можна было паверыць. Было відаць, што яны п'яныя.

— Расказвайце, — сказаў ён. — Што новага на фронце?

— Нічога я пра фронт не ведаю.

— Я бачыў, як вы спускаліся. Вы саскочылі з цягніка.

— Ідзе адступленне.

— Я чытаю газеты. А новага што? Канец хутка?

— Не думаю.

Ён падліў у шклянку грапы з пузатай бутэлькі.

— Калі ў вас не ўсё ў парадку, — сказаў ён, — я магу схаваць вас.

— У мяне ўсё ў парадку.

— Калі ў вас не ўсё ў парадку, пажывіце тут.

— Дзе тут?

— У маім доме. Многія жывуць тут. У каго не ўсё ў парадку, тыя часта жывуць тут.

- А такіх многа?
- Гледзячы пра што гаворка. Вы з Паўднёвай Амерыкі?
- Не.
- Па-іспанску гаворыце?
- Крыху.
- Ён выцер прылавак.
- Перайсці граніцу цяпер цяжка, але ўсё-ткі магчыма.
- Я не збіраюся пераходзіць.
- Вы можаце жыць тут, колькі вам захочацца. Вы ўбачыце, што я за чалавек.
- Зараз мне трэба ісці, але я запомню адрас і вярнуся.
- Ён паківаў галавой.
- Вы не вернецеся, калі вы так гаворыце. Я думаў, у вас сапраўды не ўсё ў парадку.
- У мяне ўсё ў парадку. Але заўсёды прыемна мець адрас сябра.
- Я паклаў на прылавак дзесяць лір за каву.
- Выпіце са мной грапы, — сказаў я.
- Гэта не абавязкова.
- Выпіце.
- Ён наліў дзве шклянкі.
- Памятайце, — сказаў ён. — Прыходзьце сюды. Не давярайцеся нікому іншаму. Тут вам будзе добра.
- Я ў гэтым упэўнены.
- Вы ўпэўнены?
- Так.
- Ён уважліва паглядзеў на мяне.
- Тады дазвольце сказаць вам адну рэч. Не разгульвайце ў гэтым мундзіры.
- Чаму?
- На рукавах яўна відаць месцы, адкуль паспораты зорачкі. Сукно іншага колеру.
- Я прамаўчаў.
- Калі ў вас няма папер, я магу вам дастаць паперы.
- Якія паперы?
- Адпускное пасведчанне.
- Мне не патрэбны паперы. У мяне ёсць паперы.
- Добра, — сказаў ён. — Але калі вам патрэбны паперы, я магу дастаць вам усё, што трэба.
- Колькі каштуюць тыя паперы?
- Гледзячы што. Цана памяркоўная.
- Зараз мне нічога не трэба.

Ён паціснуў плячыма.

— У мяне ўсё як трэба, — сказаў я.

Калі я выходзіў, ён сказаў:

— Не забывайце, што я ваш сябар.

— Не забуду.

— Яшчэ ўбачымся.

— Абавязкова, — сказаў я.

Выйшаўшы, я абагнуў вакзал, дзе магла быць ваенная паліцыя, і наняў экіпаж каля агароджы маленькага парку. Я даў вазніцы адрас шпіталя. Прыехаўшы ў шпіталь, я ўвайшоў у каморку швейцара. Яго жонка расцалавала мяне. Ён паціснуў мне руку.

— Вы вярнуліся! Вы здаровы!

— Так.

— Вы снедалі?

— Так.

— Як ваша здароўе, *tenente*? Як здароўе? — пыталася жонка.

— Цудоўна.

— Мо паснедаеце з намі?

— Не, дзякую. Скажыце, міс Барклі зараз у шпіталі?

— Міс Барклі?

— Сястра-англічанка.

— Яго каханка, — сказала жонка. Яна пагладзіла мяне па плячы і ўсміхнулася.

— Не, — сказаў швейцар. — Яна паехала.

У мяне абарвалася сэрца.

— Вы ўпэўнены? Я кажу пра маладую англічанку — высокая, бландзінка.

— Я ўпэўнены, яна паехала ў Стрэзу.

— Калі яна паехала?

— Два дні таму, разам з другой сястрой-англічанкай.

— Так, — сказаў я. — Я хачу папрасіць вас аб нечым.

Нікому не кажыце, што вы бачылі мяне. Гэта вельмі важна.

— Я нікому не скажу, — сказаў швейцар.

Я працягнуў яму дзесяць лір. Ён адпіхнуў руку.

— Я абяцаў вам, што не скажу нікому, — сказаў ён.

— Мне не трэба грошай.

— Чым мы можам дапамагчы вам, *signor tenente*? — спытала яго жонка.

— Толькі гэтым, — сказаў я.

— Мы будзем нямыя, — сказаў швейцар. — Вы дайце мне знаць, калі што спатрэбіцца.

— Добра, — сказаў я. — Да пабачэння. Яшчэ ўбачымся.

Яны стаялі ў дзвярах, глядзячы мне ўслед.

Я сеў у экіпаж і даў вазніцы адрас Сіманса, таго майго знаёмага, які вучыўся спяваць.

Сіманс жыве на другім канцы горада, каля Порта-Маджэнта. Ён ляжаў на ложку і быў яшчэ зусім сонны, калі я прыйшоў да яго.

— Страшэнна рана вы ўсталі, Генры, — сказаў ён.

— Я прыехаў раннім цягніком.

— Што гэта за гісторыя з адступленнем? Вы былі на фронце? Хочаце цыгарэту? Вунь там, на стале.

Пакой быў вялікі, з ложкам каля сцяны, раялем у процілеглым кутце, камодай і сталом. Я сеў на крэсла каля ложка. Сіманс сядзеў, падклаўшы падушкі пад спіну, і курыў.

— У мяне дрэнныя справы, Сім, — сказаў я.

— У мяне таксама, — сказаў ён. — У мяне заўсёды дрэнныя справы. Курыць не хочаце?

— Не, — сказаў я. — Што трэба для таго, каб паехаць у Швейцарыю?

— Вам? Вас італьянцы не выпускаць за мяжу.

— Гэта я ведаю. А швейцарцы? Што зробіць швейцарцы?

— Яны вас інтэрніруюць.

— Я ведаю. Але якая механіка гэтай справы?

— Ніякай. Гэта вельмі проста. Вы можаце ездзіць куды хочаце. Трэба, здаецца, толькі з'яўляцца на праверку ці на нешта падобнае. А што? Вас праследуе паліцыя?

— Пакуль яшчэ не.

— Калі не хочаце гаварыць, не трэба. Хоць цікава было б паслухаць. Я з трэскам праваліўся ў П'ячэнцы.

— Ды што вы!

— Так, так, вельмі дрэнна прайшло. І добра ж спяваў. Я збіраюся паспрабаваць яшчэ раз — тут, у "Лірыка".

— Вельмі шкада, што мне не ўдасца паслухаць.

— Вы вельмі мілы. У вас што, сур'ёзныя непрыемнасці?

— Не ведаю.

— Калі не хочаце гаварыць, не трэба. А чаму вы тут, а не на гэтым праклятым фронце?

— Я вырашыў, што з мяне хопіць.

— Малайчына. Я заўсёды ведаў, што вы не пазбаўлены развагі. Я магу вам чым-небудзь дапамагчы?

— Вы вельмі заняты.

— Зусім не, дарагі Генры. Зусім не. Я буду рады чым-небудзь заняцца.

— Вы прыкладна майго ўзросту. Ці не сходзіце купіць мне цывільны касцюм? У мяне ёсць касцюмы, але ўсе яны ў Рыме.

— Так, вы ж там раней жылі. Што за гнюснае месца! Як вы маглі там жыць?

— Я хацеў стаць архітэктарам.

— Самае непадыходзячае для гэтага месца. Не купляйце нічога. Я вам дам усё, што трэба. Ідзіце вось туды, у гардэробную. Там ёсць шафа. Бярыце ўсё, што вам спадабаецца. І нічога вам не трэба купляць, дарагі мой.

— Я ўсё-ткі лепш купіў бы, Сім.

— Дарагі мой, мне куды лягчэй аддаць вам усё, што я маю, чым ісці купляць. У вас ёсць пашпарт? Без пашпарта вы далёка не паедзеце.

— Так. Мой стары пашпарт пры мне.

— Тады апранайцеся, дарагі мой, і наперад, у добрую старую Гельвецыю.

— Гэта ўсё не так проста. Мне яшчэ трэба ў Стрэзу.

— Што лепш, дарагі мой! А там у лодачку — і прамым ходам на другі бок. Калі б не маё спяванне, я паехаў бы з вамі. І паеду.

— Вы там можаце перайсці на цірольскі фальцэт.

— І перайду, дарагі мой. Хоць я і ўмею спяваць. У гэтым вось і недарэчнасць.

— Галавой ручаюся, што вы ўмеете спяваць.

Ён адкінуўся назад і зноў закурыў цыгарэту.

— Галавой лепш не ручайцеся. Хоць усё-ткі я ўмею спяваць. Паслухайце. — Ён загалёкаў з “Афрыканкі”; шпя яго напружылася, жылы ўздуліся. — Я ўмею спяваць, — сказаў ён. — А там як ім хочацца.

Я паглядзеў у акно.

— Я пайду адпушчу экіпаж.

— Вяртайцеся хутчэй, дарагі мой, і сядзем снедаць.

Ён устаў з ложка, выпрастаўся, глыбока ўдыхнуў паветра і стаў рабіць гімнастычныя практыкаванні. Я сышоў уніз і расплаціўся з вазніцам.

РАЗДЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ЧАЦВЁРТЫ

У цывільным я адчуваў сябе як на маскарадзе. Я вельмі доўга насіў ваенную форму, і мне цяпер не хапала адчування падцягнутасці ў адзенні. Штаны быццам матля-

ліся. Я ўзяў у Мілане білет да Стрэзы. Я купіў сабе новы капялюш. Капялюш Сіма я не мог надзець, але касцюм быў вельмі добры. Ад яго пахла тытунём, і калі я сядзеў у купэ і глядзеў у акно, у мяне было такое адчуванне, што мой новы капялюш вельмі новы, а касцюм вельмі стары. Настрой у мяне быў сумны, як мокры ламбардскі ландшафт за акном. У купэ сядзелі нейкія лётчыкі, якія ацанілі мяне не вельмі высока. Яны пазбягалі глядзець на мяне і падкрэслівалі сваю пагарду да цывільнага чалавека майго ўзросту. Я не адчуваў сябе зняважаным. Раней я абразіў бы іх і ўчыніў бойку. Яны сышлі ў Галараце, і я быў рады, што застаўся адзін. У мяне была газета, але я не чытаў яе, бо не хацеў чытаць пра вайну. Я вырашыў забыцца пра вайну. Я заключыў сепаратны мір. Я адчуваў сябе адчайна адзінокім і быў рады, калі цягнік прыбыў у Стрэзу.

На вакзале я думаў убачыць камісіянераў з гатэляў, але ні аднаго не было. Сезон даўно ўжо скончыўся, і цягнік ніхто не сустракаў. Я выйшаў з вагона са сваім чамаданам, — гэта быў чамадан Сіма, вельмі лёгкі, таму што ў ім нічога не было, акрамя дзвюх сарочак, — і пастаяў на пероне пад дажджом, пакуль цягнік не крануўся. Я спытаў у аднаго з вакзальных служачых, ці не ведае ён, якія гатэлі яшчэ адчынены. “Гранд-Гатэль” быў адчынены, і “Дэз’іль-Барамэ”, і некалькі маленькіх гатэляў, якія не зачыняліся цэлы год. Я пайшоў пад дажджом да “Дэз’іль-Барамэ”, з чамаданам у руцэ. Я ўбачыў экіпаж, што праязджаў па вуліцы, і зрабіў знак вазніцы. Лепш было прыехаць у экіпажы. Мы падкацілі да пад’езда вялікага гатэля, і парцье выйшаў насустрач з парасонам і быў вельмі ветлівы.

Я выбраў добры нумар. Ён быў вялікі і светлы, з відам на возера. Над возерам нізка навіслі хмары, але я ведаў, што пры сонечным святле яно вельмі прыгожае. Я сказаў, што чакаю сваю жонку. У нумары стаяў вялікі двухспальны ложкак, *letto matrimoniale*¹, з атласнай коўдрай. Гэта быў вельмі шыкоўны гатэль. Я прайшоў па доўгім калідоры і потым па шырокай лесвіцы спусціўся ў бар. Бармен быў мой стары знаёмы, і я сядзеў на высокім табурэце і еў салёны міндаль і хрусткую бульбу. Марціні быў халодны і чысты на смак.

¹ Шлюбная пасцель (італ.).

— Што вы тут робіце, in borghese?¹ — спытаў бармен, змешваючы мне другі марціні.

— Я ў адпачынку. Атрымаў адпачынак для папраўкі здароўя.

— Тут цяпер пуста. Не ведаю, чаму яны не зачыняюць гатэль.

— Як ваша рыбалка?

— Я злавіў некалькі цудоўных фарэляў. У гэтую пару года часта трапляюцца цудоўныя фарэлі.

— Вы атрымалі тытунь, які я вам паслаў?

— Так. А вы не атрымалі маёй паштоўкі?

Я засмяўся. Мне не ўдалося дастаць яму гэтай табакі. Гаворка ішла пра амерыканскі тытунь для люлькі, але мае родныя перасталі пасылаць яго, альбо яго дзе-небудзь затрымлівалі. Ва ўсякім выпадку, я яго больш не атрымліваў.

— Я дастану вам дзе-небудзь, — сказаў я. — Скажыце, вы не сустракалі ў горадзе дзвюх маладых англічанак? Яны прыехалі пазаўчора.

— У нас у гатэлі такіх няма.

— Яны сёстры з ваеннага шпіталя.

— Дзвюх сясцёр міласэрнасці я бачыў. Пачакайце хвіліну, я даведаюся, дзе яны спыніліся.

— Адна з іх — мая жонка. Я прыехаў сюды, каб сустрацца з ёй.

— А другая — мая жонка.

— Я не жартую.

— Даруйце за недарэчны жарт, — сказаў ён. — Я не зразумеў.

Ён выйшаў і даволі доўга не вяртаўся. Я еў масліны, салёны міндаль і хрусткую бульбу і ў люстэрку за сабой бачыў сябе ў цывільным. Нарэшце бармен вярнуўся.

— Яны ў маленькім гатэлі каля вакзала, — сказаў ён.

— А што, сандвічы ў вас ёсць?

— Я зараз пазваню. Тут, бачыце, нічога няма, таму што ў нас няма народу.

— У вас зусім пуста?

— Ну, сёй-той ёсць, вядома.

Прынеслі сандвічы, і я з'еў тры штукі і выпіў яшчэ марціні. Ніколі я не піў нічога больш халоднага і чыстага. Смак марціні вярнуў мне самаадчуванне цывілізаванага чалавека. Я вельмі доўга харчываўся чырвоным ві-

¹ У цывільным (італ.).

ном, хлебам, сырам, дрэннай кавай і грапай. Я сядзеў на высокім табурэце ў прыемным атачэнні чырвонага дрэва, бронзы і люстэркаў і ні пра што не думаў. Бармен задаў мне нейкае пытанне.

— Не трэба гаварыць пра вайну, — сказаў я.

Вайна была дзесьці вельмі далёка. А мо ніякай вайны і не было. Тут не было вайны. Я раптам зразумеў, што для мяне яна скончылася. Але ў мяне не было адчування, што яна сапраўды скончылася. У мяне было такое адчуванне, як у школьніка, які ўцёк з урокаў і думае пра тое, што зараз адбываецца ў школе.

Кэтрын і Элен Фергюсон абедалі, калі я прыйшоў да іх у гатэль. Яшчэ ў калідоры я ўбачыў іх за сталом. Кэтрын сядзела амаль спінай да мяне, і я бачыў вузел яе валасоў і частку шчакі і яе цудоўную шыю і плечы. Фергюсон штосьці расказвала. Яна замоўкла, калі я ўвайшоў.

— Божа! — сказала яна.

— Добры дзень! — сказаў я.

— Гэта вы? — сказала Кэтрын. Яе твар прасвятлеў. Здавалася, яна вельмі шчаслівая, каб паверыць. Я пацалаваў яе. Кэтрын пачырванела, і я сеў за іх стол.

— Вось дык гісторыя! — сказала Фергюсон. — Што вы тут робіце? Вы абедалі?

— Не.

Увайшла дзяўчына, якая падавала на стол, і я сказаў ёй прынесці мне прыбор. Кэтрын увесь час глядзела на мяне шчаслівымі вачыма.

— З якой гэта вы нагоды ў муфці? — спытала Фергюсон.

— Я трапіў у Кабінет.

— Вы трапілі ў якую-небудзь дрэнную гісторыю.

— Развесяліцеся, Ферджы. Развесяліцеся крыху.

— Не вельмі весела глядзець на вас. Я ведаю, у якую гісторыю вы ўблыталі гэту дзяўчыну. Вы для мяне зусім не вясёлае відовішча.

Кэтрын усміхнулася мне і кранула мяне нагой пад сталом.

— Ніхто мяне ні ў якую гісторыю не ўблытваў, Ферджы. Я сама ўблыталася.

— Я яго цяпець не магу, — сказала Фергюсон. — Ён толькі загубіў вас сваімі вераломнымі італьянскімі штучкамі. Амерыканцы яшчэ горшыя за італьянцаў.

— Затое шатландцы — маральны народ, — сказала Кэтрын.

— Я зусім не пра гэта кажу. Я кажу пра яго італьянскае вераломства.

— Хіба я не вераломны чалавек, Ферджы?

— Так. Вы яшчэ больш чым вераломны. Вы сапраўдная змяя. Змяя ў італьянскім мундзіры і плашчы.

— Я ўжо зняў італьянскі мундзір.

— Гэта толькі лішні доказ вашага вераломства. Усё лета вы гулялі ў каханне і зрабілі дзяўчыне дзіця, а цяпер, верагодна, збіраецеся ўцячы.

Я ўсміхнуўся Кэтрын, і яна ўсміхнулася мне.

— Мы абое збіраемся ўцячы, — сказала яна.

— Вы вартыя адно аднаго, — сказала Ферджы. — Мне сорамна за вас, Кэтрын Барклі. У вас няма ні сораму, ні гонару, і вы такая ж вераломная, як і ён.

— Не трэба, Ферджы, — сказала Кэтрын і паглядзіла яе па руцэ. — Не сварыцеся на мяне. Вы ж ведаеце, што мы кахаем адно аднаго.

— Прыміце руку, — сказала Фергюсон. Яе твар быў чырвоны. — Калі б вы не страцілі сорам, была б іншая справа. Але вы цяжарная Бог ведае на якім месяцы і думаеце, што гэта ўсё жартачкі, і ўся расплываецеся ад усмешак таму, што ваш спакуснік вярнуўся. У вас няма ні сораму, ні сумлення.

Яна заплакала. Кэтрын падышла і абняла яе адной рукой. Калі яна ўстала, суцяшаючы Фергюсон, я не заўважыў ніякай перамены ў яе фігуры.

— Мне ўсё роўна, — усхліпвала Фергюсон. — Толькі ўсё гэта брыдка.

— Ну, ну, Ферджы, — суцяшала яе Кэтрын. — Я буду саромецца. Не плачце, Ферджы. Не плачце, добрая мая Ферджы.

— Я не плачу, — усхліпвала Фергюсон. — Я не плачу. Толькі вось як успомню, што з вамі здарылася. — Яна паглядзела на мяне. — Я вас ненавіджу, — сказала яна. — Яна не можа перашкодзіць мне ненавідзець вас. Вы гнюсны каварны амерыканскі італьянец. — Яе нос і вочы пачырванелі ад слёз.

Кэтрын усміхнулася мне.

— Не смейце ўсміхацца яму, калі вы мяне абдымаеце.

— Вы неразумная, Ферджы.

— Я сама ведаю, — усхліпвала Ферджы. — Не звяртайце на мяне ўвагі. Я так расхвалывалася. Я неразумная. Я сама ведаю. Я хачу, каб вы абое былі шчаслівыя.

— Мы і так шчаслівыя, — сказала Кэтрын. — Вы мая добрая Ферджы.

Фергюсон зноў заплакала.

— Я не хачу, каб вы былі шчаслівыя так, як цяпер. Чаму вы не пажэніцеся? Можна, ён жанаты, чаго добрага?

— Не, — сказаў я. Кэтрын смяялася.

— Няма нічога смешнага, — сказала Фергюсон. — Так вельмі часта бывае.

— Мы пажэнімся, Ферджы, — сказала Кэтрын, — каб зрабіць вам прыемнае.

— Не для майго задавальнення. Вы самі павінны былі падумаць пра гэта.

— Мы былі вельмі занятыя.

— Так. Я ведаю. Занятыя тым, што рабілі дзяцей.

Я думаў, што яна зноў пачне плакаць, але яна замест гэтага раптам пакрыўдзілася.

— Цяпер вы, вядома, пойдзеце з ім?

— Так, — сказала Кэтрын. — Калі ён хоча.

— А як жа я?

— Вы баіцеся застацца тут адна?

— Так, баюся.

— Тады я застануся з вамі.

— Не, ідзіце з ім. Ідзіце з ім зараз жа. Я не хачу вас больш бачыць.

— Вось толькі паабедзем.

— Не, ідзіце зараз жа.

— Ферджы, будзьце разумная.

— Зараз жа выбірайцеся адсюль, кажуць вам. Ідзіце абое.

— Пойдзем, — сказаў я. Мне надакучыла Ферджы.

— Вядома, вы радыя пайсці. Нават абедцаць я павінна цяпер у адзіноце. Я так даўно марыла трапіць на італьянскія азёры, і вось што атрымалася. О-о! — Яна ўсхліпнула, затым зірнула на Кэтрын і папярхнулася.

— Мы застаёмся да канца абеду, — сказала Кэтрын. — І я не пакіну вас адну, калі вы хочаце, каб я была з вамі. Я не пакіну вас адну, Ферджы.

— Не. Не. Я хачу, каб вы пайшлі. — Яна выцерла вочы. — Я страшэнна неразумная. Калі ласка, не звяртайце на мяне ўвагі.

Дзяўчыну, якая падавала на стол, вельмі ўсхвалявалі ўсе гэтыя слёзы. Цяпер, прынёсшы наступную страву, яна яўна адчула палёжку, убачыўшы, што ўсё наладзілася.

Ноч у гатэлі, у нашым пакоі, дзе за дзвярыма доўгі пусты калідор і нашы чаравікі каля дзвярэй, і тоўсты дыван на падлозе пакоя, і дождж за акном, і ў пакоі свет-

ла, і радасна, і ўтульна, а потым цемната, і радасць тонкіх прасцін і зручнай пасцелі, і адчуванне, што вярнуўся дадому, што ты не адзін, і ноччу, калі прачнешся, другі, як і раней, тут і не знік нікуды, — усё астатняе больш не існавала. Стаміўшыся, мы засыналі, і калі прачыналіся, то прачыналіся абое, і адзіноты не ўзнікала. Часам мужчыну хочацца пабыць аднаму і жанчыне хочацца пабыць адной, і кожнаму крыўдна адчуваць гэта ў іншым, калі яны кахаюць адно аднаго. Але ў нас такога ніколі не здаралася. Мы ўмелі адчуваць, што мы адны, калі былі разам, адны сярод усіх астатніх. Так са мной было ўпершыню. Я ведаў многіх жанчын, але заўсёды заставаўся адзінокі, бываючы з імі, а гэта — горшая адзінота. Але тут мы ніколі не адчувалі адзіноты і ніколі не адчувалі страху, калі былі разам. Я ведаю, што ноччу не тое, што днём, што ўсё інакш, што днём нельга патлумачыць начное, таму што яно тады не існуе, і калі чалавек ужо адчуў сябе адзінокім, то ноччу адзінота асабліва страшная. Але з Кэтрын ноч амаль нічым не адрознівалася ад дня, хіба што ноччу было яшчэ лепей. Калі людзі столькі мужнасці прыносяць у гэты свет, свет павінен забіць іх, каб зламаць, і таму ён іх і забівае. Свет ламае кожнага, і многія потым толькі мацнейшыя на зломе. Але тых, хто не хоча зламацца, ён забівае. Ён забівае самых добрых, і самых пяшчотных, і самых храбрых без разбору. А калі ты ні тое, ні другое, ні трэцяе, можаш быць упэўнены, што і цябе заб'юць, толькі асабліва не спяшаючыся.

Я памятаю абуджэнне раніцай. Кэтрын яшчэ спала, і сонечнае святло пранікала ў акно. Дажджу не было, і я ўстаў з ложка і падышоў да акна. Унізе цягнуліся сады, голыя цяпер, але цудоўныя сваёй правільнасцю, дарожкі, пасыпаныя жвірам, дрэвы, каменны парапет каля возера і возера ў сонечным святле, а за ім горы. Я стаяў і глядзеў у акно, і калі я аглянуўся, то ўбачыў, што Кэтрын прачнулася і глядзіць на мяне.

— Ты ўжо ўстаў, любы, — сказала яна. — Які цудоўны дзень!

— Як ты сябе адчуваеш?

— Цудоўна. Як добра было ноччу.

— Хочаш есці?

Яна хацела есці. Я таксама хацеў, і мы паелі ў ложку, пад лістападаўскім сонцам, якое свяціла ў акно, паставіўшы паднос з талеркамі сабе на калені.

— А ты не хочаш прачытаць газету? Ты заўсёды чытаў газету ў шпіталі.

— Не, — сказаў я. — Цяпер не хачу.

— Так дрэнна было, што ты не можаш нават чытаць пра гэта?

— Я не хачу чытаць пра гэта.

— Як шкада, што я не была з табой, я таксама ўсё гэта ведала б.

— Я раскажу табе, калі ўсё гэта адстаіцца ў маёй галаве.

— А цябе не арыштуюць, калі сустрэнуць не ў ваеннай форме?

— Мяне, напэўна, расстраляюць.

— Тады мы не павінны тут заставацца. Мы паедзем за мяжу.

— Я ўжо пра гэта думаў.

— Мы паедзем. Любы, ты не павінен рызыкаваць дарэмна. Скажы мне, як ты трапіў з Местрэ ў Мілан?

— Я прыехаў на цягніку. Я тады быў яшчэ ў ваеннай форме.

— А гэта было небяспечна?

— Не вельмі. У мяне быў стары літар. У Местрэ я паправіў на ім дату.

— Любы, цябе тут кожную хвіліну могуць арыштаваць. Я не хачу. Як можна рабіць такое глупства. Што будзе з намі, калі цябе забяруць?

— Не будзем думаць пра гэта. Я стаміўся думаць пра гэта.

— Што ты будзеш рабіць, калі прыйдуць цябе арыштаваць?

— Буду страляць.

— Вось бачыш, які ты дурненькі. Я цябе не выпушчу з гатэля, пакуль мы не паедзем адсюль.

— Куды мы паедзем?

— Калі ласка, не будзь такім, любы. Паедзем туды, куды ты захочаш. Але толькі прыдумай такое месца, каб можна было ехаць зараз жа.

— У тым канцы возера — Швейцарыя, можна паехаць туды.

— Вось і цудоўна.

Зноўку сабраліся хмары, і возера пацямнела.

— Калі б не трэба было заўсёды жыць злачынцам, — сказаў я.

— Любы, не будзь такім. Ці даўно ты жывеш злачынцам? І мы не будзем жыць злачынцамі. У нас будзе цудоўнае жыццё.

— Я адчуваю сябе злачынцам. Я дэзерціраваў з арміі.
— Любы, калі ласка, будзь разумны. Ты зусім не дэзерціраваў з арміі. Гэта ж толькі італьянская армія.

Я засмяяўся.

— Ты разумніца. Паляжым крыху яшчэ. Калі я ў ложку, усё цудоўна.

Крыху счакаўшы Кэтрын сказала:

— Ты ўжо не адчуваеш сябе злачынцам, праўда?

— Не, — сказаў я. — Калі я з табой — не.

— Ты вельмі дурненькі хлапчук, — сказала яна. — Але я не дам табе распускацца. Падумай, любы, як добра, што мяне не нудзіць раніцай.

— Цудоўна.

— Ты нават не цэніш, якая ў цябе цудоўная жонка. Але мне ўсё роўна. Я цябе павязу куды-небудзь, дзе цябе не змогуць арыштаваць, і мы будзем цудоўна жыць.

— Паехалі зараз жа.

— Абавязкова, любы. Калі хочаш і куды хочаш.

— Давай не будзем ні пра што думаць.

— Давай.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦАЦЬ ПЯТЫ

Кэтрын пайшла па беразе да маленькага гатэля правядца Фергюсон, а я сядзеў у бары і чытаў газеты. У бары былі зручныя скураныя крэслы, і я сядзеў у адным з іх і чытаў, пакуль не прыйшоў бармен. Армія не спынілася на Тальямента. Яна адступіла далей, да П'явэ. Я помніў П'явэ. Чыгунка перасякала яе ля Сан-Дона, на шляху да фронту. Рака ў гэтым месцы была глыбокая і марудлівая і зусім вузкая. Ніжэй па цячэнні была дрыгва і каналы. Было некалькі прыгожых віл. Адноўчы да вайны, кіруючыся ў Карціна-д'Ампеца, я некалькі гадзін ехаў па горнай дарозе над П'явэ. Зверху яна была падобная на багаты фарэллю ручай з вузкімі водмелямі і затокамі пад цемнем скал. Каля Кадоры дарога збочвала. Я думаў пра тое, што арміі нялёгка будзе спусціцца адтуль. Увайшоў бармен.

— Граф Грэфі пытаўся пра вас, — сказаў ён.

— Хто?

— Граф Грэфі. Памятаеце, той стары, які быў тут, калі вы прыязджалі мінулы раз.

— Ён тут?

— Так, ён тут з пляменніцай. Я сказаў яму, што вы прыехалі. Ён хоча згуляць з вамі ў більярд.

— Дзе ён?

— Пайшоў гуляць.

— Як ён?

— Усё маладзее. Учора перад абедам ён выпіў тры кактэйлі з шампанскім.

— Як яго поспехі ў більярдзе?

— Добрыя. Ён мяне перамагае. Калі я сказаў яму, што вы тут, ён вельмі ўзрадаваўся. Яму няма з кім гуляць.

Графу Графі было дзевяноста чатыры гады. Ён быў сучаснікам Метэрніха, гэты стары з сівой галавой і сівымі вусамі і вытанчанымі манерамі. Ён пабываў і на аўстрыйскай і на італьянскай дыпламатычнай службе, і дзень яго нараджэння быў падзеяй у свецкім жыцці Мілана. Ён збіраўся дажыць да ста гадоў і гуляў у більярд з упэўненай свабодай, нечаканай у гэтым сухенькім дзевяностацатырохгадовым целе. Я сустрэўся з ім, прыехаўшы неяк у Стрэзу пасля заканчэння сезона, і мы пілі шампанскае ў час гульні ў більярд. Я палічыў, што гэта цудоўны звычай, і ён даў мне пятнаццаць ачкоў форы і абыграў мяне.

— Чаму вы не казалі мне, што ён тут?

— Я забыўся.

— Хто яшчэ тут?

— Іншых вы не ведаеце. Ва ўсім гатэлі толькі шэсць чалавек.

— Чым вы зараз заняты?

— Нічым.

— Паедзем лавіць рыбу.

— На гадзінку можна.

— Паедзем. Бярыце дарожку.

Бармен аправіў паліто. Мы спуściліся на бераг і ўзялі лодку, і я веславаў, а бармен сядзеў на карме і трымаў дарожку, якой ловяць азёрную фарэль, са спінерам і цяжкім грузілам на канцы. Мы ехалі ўздоўж берага, бармен трымаў лёску ў руках і час ад часу торгаў яе. З возера Стрэза выглядала вельмі пустыннай. Відаць былі доўгія рады голых дрэў, вялікія гатэлі і пазабіваныя вілы. Я павярнуў да Ізола-Бела і павёў лодку ўздоўж самага берага, дзе адразу глыбока і бачна, як сцяна скал строма ідзе ў празрыстую ваду, а потым ад'ехаў і павярнуў да рыбацкага вострава. Сонца зайшло за хмары, і вада была цёмная і гладкая і вельмі халодная. У нас ні разу не клюнула, хоць некалькі разоў мы бачылі на вадзе кругі ад рыбы, якая падплівала.

Я вывеславаў да рыбацкага вострава, дзе стаялі выцягнутыя на бераг лодкі і людзі рамантавалі сеткі.

— Пайшлі вып'ем чаго-небудзь?

— Пайшлі.

Я падагнаў лодку да прычала, і бармен уцягнуў лёску, згарнуў яе на дне лодкі і зачашіў спінер за край борта. Я вылез і прывязаў лодку. Мы ўвайшлі ў маленькае кафе, селі за драўляны столік і заказалі вермуту.

— Стаміліся веславаць?

— Не.

— Назад веславаць буду я, — сказаў ён.

— Я люблю веславаць.

— Можа, калі вы возьмеце вудачку, шчасце пераме-
ніцца.

— Добра.

— Скажыце, як справы на вайне?

— Агідна.

— Я не павінен ісці. Я вельмі стары, як граф Грэфі.

— Магчыма, вам яшчэ прыйдзецца пайсці.

— У наступным годзе мой разрад прызываюць. Але я не пайду.

— Што ж вы будзеце рабіць?

— Паеду за мяжу. Я не хачу ісці на вайну. Я ўжо аднойчы быў на вайне, у Абісініі. Навошта вы пайшлі?

— Не ведаю. Па дурноце.

— Яшчэ вермуту?

— Давайце.

На зваротным шляху веславаў бармен. Мы праехалі па возеры за Стрэзу і потым назад, увесь час не выпускаючы з поля зроку бераг. Трымаючы тугую лёску і адчуваючы слабае біццё спінера, які круціўся, я глядзеў на песную лістападаўскую ваду возера і пустынны бераг. Бармен веславаў доўгімі ўзмахамі, і калі лодку выносіла наперад, лёска трымцела. Адзін раз у мяне клюнула: лёска раптам нацягнулася і тырганулася назад, я стаў цягнуць і адчуў жывы цяжар фарэлі, і потым лёска затрымцела зноў. Фарэль вырвалася.

— Цяжкая была?

— Так, даволі цяжкая.

— Аднойчы я тут ездзіў адзін і трымаў лёску ў зубах, дык адна тарганула так, што ледзь усю сківіцу ў мяне не вырвала.

— Лепш за ўсё прывязаць да нагі, — сказаў я. — Тады і лёску адчуваеш, і зубы застануцца цэлыя.

Я апусціў руку ў ваду. Яна была вельмі халодная. Мы былі цяпер амаль насупраць гатэля.

— Мне пара, — сказаў бармен, — я павінен паспець да адзінаццаці гадзін. L'heure du cocktail¹.

— Добра.

Я ўцягнуў лёску і накруціў яе на палачку з засечкамі на абодвух канцах. Бармен паставіў лодку на маленькую нішу каменнай сцяны і прымацаваў яе ланцугом з замком.

— Калі захочаце пакатацца, — сказаў ён, — я дам вам ключ.

Мы падняліся ў гатэль і зайшлі ў бар. Мне не хацелася больш піць так рана, і я падняўся ў наш пакой. Пакаёўка толькі што скончыла прыбіраць, і Кэтрын яшчэ не вярнулася. Я лёг на ложка і стараўся не думаць.

Калі Кэтрын вярнулася, усё зноў стала добра. Фергюсон унізе, сказала яна. Яна будзе снедаць з намі.

— Я ведала, што ты нічога не будзеш мець супраць, — сказала Кэтрын.

— Нічога, — сказаў я.

— Што з табой, любы?

— Не ведаю.

— Я ведаю. Табе няма чаго рабіць. У цябе ёсць толькі я, а я пайшла.

— Ты маеш рацыю.

— Прабач мяне, любы. Я ведаю, гэта, напэўна, жахлівае пачуццё, калі раптам зусім нічога не застаецца.

— У мяне заўсёды жыццё было такім напоўненым, — сказаў я. — Цяпер жа, калі цябе няма са мной, усё пустое.

— Але ж я буду з табой. Я выходзіла толькі на дзве гадзіны. Ты не можаш прыдумаць сабе які-небудзь занятак?

— Я ездзіў з барменам лавіць рыбу.

— Добра было?

— Так.

— Не думай пра мяне, калі мяне няма.

— Заўсёды стараўся так паступаць на фронце. Але там мне было што рабіць.

— Атэла ў адстаўцы, — падражніла яна.

— Атэла быў негр, — сказаў я. — І акрамя таго, я не

¹ Гадзіна кактэйляў (франц.).

раўнівы. Я проста так кахаю цябе, што для мяне больш нічога не існуе.

— А цяпер будзь ветлівы з Фергюсон.

— Я заўсёды ветлівы з Фергюсон, пакуль яна не пачынае мяне праклінаць.

— Будзь ветлівы з ёй. Падумай, у нас ёсць так многа, а ў яе нічога няма.

— Не думаю, што ёй хацелася таго, што ёсць у нас.

— Нічога ты не ведаеш, любы, а яшчэ разумнік.

— Я буду ветлівы з ёй.

— Я не сумняваюся. Ты ў мяне добры.

— Але пазней яна не застанецца?

— Не. Я сплаўлю яе.

— Мы вернемся сюды?

— Вядома. А як жа інакш?

Мы спусціліся ўніз, каб паснедаць з Фергюсон. На яе моцнае ўражанне зрабіў гатэль і раскоша рэстарана. Мы добра паснедалі і выпілі дзве бутэлькі капры. У рэстаран увайшоў граф Грэфі і пакланіўся нам. З ім была яго пляменніца, якая крыху нагадвала маю бабулю. Я расказаў пра яго Кэтрын і Фергюсон, і на Фергюсон мой расказ зрабіў моцнае ўражанне. Гатэль быў вельмі вялікі, і пышны, і пусты, але ежа была смачная, віно вельмі прыёмнае, і нарэшце ад віна ўсім стала вельмі добра. Кэтрын адчувала сябе як найлепш. Яна была шчаслівая. Фергюсон зусім развесялілася. Мне самому было вельмі добра. Пасля сьнедання Фергюсон вярнулася ў свой гатэль. Яна хоча крыху паляжаць пасля сьнедання, сказала яна.

Напрыканцы дня нехта пастукаў да нас у дзверы.

— Хто там?

— Граф Грэфі пытае, ці згуляеце вы з ім у більярд?

Я паглядзеў на гадзіннік; я зняў яго, і ён ляжаў пад падушкай.

— Гэта трэба, любы? — шапнула Кэтрын.

— Відаць, трэба пайсці. — Гадзіннік паказваў чвэрць пятай. Я гучна сказаў: — Перадайце графу Грэфі, што я буду ў більярднай у пяць гадзін.

Без чвэрці пяць я пацалаваў на развітанне Кэтрын і пайшоў у ванную апранацца. Калі я завязваў гальштук і глядзеў у люстэрка, мне дзіўна было бачыць сябе ў цывільным. Я падумаў, што трэба будзе купіць яшчэ сарочак і шкарпэтак.

— Ты ідзеш надоўга? — спытала Кэтрын. Яна была вельмі прыгожая ў ложку. — Дай мне, калі ласка, шчотку.

Я глядзеў, як яна расчэсвала валасы, схіліўшы галаву так, каб уся маса валасоў звісла на адзін бок. За акном было ўжо цёмна, і святло лямпы над ложкам клалася на яе валасы, і шыю, і плечы. Я падышоў і пацалаваў яе, адвёўшы яе руку са шчоткай, і яе галава адкінулася на падушку. Я пацалаваў яе шыю і плечы. У мяне кружылася галава, так моцна я яе кахаў.

— Я не хачу ісці.

— І я не хачу, каб ты ішоў.

— Ну, дык я не пайду.

— Не. Ідзі. Гэта ж ненадоўга, а потым ты вернешся.

— Мы паабедаем тут, наверсе.

— Ідзі і хутчэй вяртайся.

Я застаў графа Грэфі ў більярднай. Ён практыкаваўся ў розных ударах і здаваўся вельмі кволым у святле лямпы, што спускалася над більярдам. На ломберным століку крыху воддаль, у цені, стаяла сярэбранае вядзерца з лёдам, адкуль тырчалі рыльцы і коркі дзвюх бутэлек шампанскага. Граф Грэфі выпрастаўся, калі я ўвайшоў у більярдную, і пайшоў мне насустрач. Ён падаў мне руку.

— Я вельмі рады бачыць вас тут. Вы такі ласкавы, што згадзіліся прыйсці пагуляць са мной.

— З вашага боку вельмі міла было запрасіць мяне.

— Як ваша здароўе? Я чуў, вы былі паранены на Ізонца. Спадзяюся, вы цяпер паправіліся.

— Я зусім здаровы. Як ваша здароўе?

— О, я заўсёды здаровы. Але я старэю. Пачынаю заўважаць прыкметы старасці.

— У гэта цяжка паверыць.

— Праўда. Вось вам прыклад. Мне цяпер лягчэй гаварыць па-італьянску, чым на іншай мове. Я прымушаю сябе, але, калі я стамляюся, мне ўсё-ткі лягчэй гаварыць па-італьянску. Так што, па ўсім відаць, я старэю.

— Будзем гаварыць па-італьянску. Я таксама крыху стаміўся.

— О, але калі вы стаміліся, вам павінна быць лягчэй гаварыць па-англійску.

— Па-амерыканску.

— Так. Па-амерыканску. Калі ласка, гаварыце па-амерыканску. Гэта такая чароўная мова.

— Я амаль не сустракаюся цяпер з амерыканцамі.

— Вы, напэўна, вельмі сумуеце без іх кампаніі. Заўсёды сумна без суайчыннікаў, асабліва без суайчынніц. Я гэта ведаю. Што ж, згуляем, ці вы вельмі стаміліся?

— Я не стаміўся. Я сказаў гэта так, жартам. Якую вы мне дасце фору?

— Вы шмат гулялі за гэты час?

— Зусім не гуляў.

— Вы гуляеце вельмі добра. Дзесяць ачкоў?

— Вы мяне хваліце.

— Пятнаццаць?

— Гэта было б цудоўна, але вы ўсё роўна пераможаце.

— Будзем гуляць на грошы? Вы заўсёды лічылі за лепшае гуляць на грошы.

— Давайце.

— Цудоўна. Я даю вам васемнаццаць ачкоў, і мы гуляем па франку за ачко.

Ён вельмі прыгожа пачаў партыю, і, нягледзячы на фору, я толькі на чатыры ачкі абагнаў яго да сярэдзіны гульні. Граф Графі націснуў кнопку званка, выклікаючы бармена.

— Будзьце ласкавы адкаркаваць адну бутэльку, — сказаў ён. Потым мне: — Па шклянцы для настрою.

Віно было халоднае як лёд і вельмі сухое і добрае.

— Будзем гаварыць па-італьянску. Вы не супраць? Гэта цяпер мая слабасць.

Мы працягвалі гуляць, смакуючы віно паміж ударамі, гаворачы па-італьянску, але наогул гаварылі мала, сканцэнтраванаўшыся на гульні. Граф Графі выбіў сотае ачко, а я, нягледзячы на фору, меў толькі дзевяноста чатыры. Ён усміхнуўся і паляпаў мяне па плячы.

— Цяпер мы вып'ем другую бутэльку, і вы раскажаце мне пра вайну. — Ён чакаў, калі я сяду.

— Пра што-небудзь іншае, — сказаў я.

— Вы не хочаце гаварыць пра гэта? Добра. Што вы чыталі апошнім часам?

— Нічога, — сказаў я. — Баюся, што я вельмі атупеў.

— Не. Але чытаць вам трэба.

— Што напісана за час вайны?

— Ёсць "Le feu"¹ аднаго француза, Барбюса. Ёсць "Містэр Брытлінг бачыць усё наскрозь".

— Гэта няпраўда.

— Што няпраўда?

— Ён не бачыць усё наскрозь. Гэтыя кнігі былі ў нас у шпіталі.

— Значыць, нешта вы чыталі?

¹ Агонь (франц.).

— Так, але добрага нічога.

— Мне здаецца, што ў “Містэры Брытлінгу” вельмі добра паказана душа англійскай буржуазіі.

— Я не ведаю, што такое душа.

— Бедны. Ніхто не ведае, што такое душа. Вы — сгоуант?¹

— Толькі ноччу.

Граф Графі ўсміхнуўся і пакруціў шклянку ў пальцах.

— Я меркаваў, што з узростам стану больш набожны, але чамусьці гэтага не здарылася, — сказаў ён. — Вельмі шкадую.

— Вы хацелі б жыць пасля смерці? — сказаў я і тут жа спахапіўся, што неразумна было ўпамінаць пра смерць. Але яго не збянтэжыла гэта слова.

— Гледзячы як жыць. Гэта жыццё вельмі прыемнае. Я хацеў бы жыць вечна. — Ён усміхнуўся. — Мне гэта амаль удалося.

Мы сядзелі ў глыбокіх скураных крэслах, падзеленыя столікам з келіхамі і шампанскім у сярэбраным вядзерцы.

— Калі вы дажывяце да майго ўзросту, шмат што вам будзе здавацца дзіўным.

— Вы не падобны на старога.

— Цела старэе. Часам мне здаецца, што ў мяне палец можа адламацца, як кончык крэйды. А дух не старэе, і мудрасці не дабаўляецца.

— Вы мудры.

— Не, гэта вялікая памылка — мудрасць старых. Старыя не мудрыя. Яны толькі асцярожныя.

— Магчыма, гэта і ёсць мудрасць.

— Гэта вельмі непрывабная мудрасць. Што вы цэніце вышэй за ўсё?

— Каханую жанчыну.

— Вось і я таксама. Гэта не мудрасць. А жыццё вы цэніце?

— Так.

— Я таксама. Таму што гэта ўсё, што ў мяне ёсць. І яшчэ дні нараджэння, — засмяўся ён. — Відаць, вы мудрэйшы, чым я. Вы не святкуеце дзень свайго нараджэння.

Мы абодва смакавалі віно.

— Што вы на самай справе думаеце пра вайну? — спытаў я.

¹ Веруючы (франц.).

- Я думаю, што яна бязглуздая.
- Хто выйграе яе?
- Італьянцы.
- Яны больш маладая нацыя.
- Хіба маладыя нацыі заўсёды выйграюць вайну?
- Яны здольныя на гэта ў пэўны перыяд.
- А потым што?
- Яны становяцца старымі нацыямі.
- А вы кажаце, што вы не мудры.
- Дарагі мой хлопчык, гэта не мудрасць. Гэта цынізм.
- Мне здаецца гэта найбольшай мудрасцю.
- Гэта не зусім так. Я мог бы прывесці прыклады ў пацвярджэнне процілеглага. Але гэта нядрэнна сказана. Мы выпілі ўсё шампанскае?
- Амаль што.
- Можа, вып'ем яшчэ? Потым я пайду пераапраануцца.
- Відаць, не варта болей.
- Вам на самай справе не хочацца?
- Так.
- Ён устаў.
- Жадаю вам шмат поспехаў, і шмат шчасця, і шмат, шмат здароўя.
- Дзякуй вам. А я жадаю вам жыць вечна.
- Дзякуй вам. Я так і раблю. А калі раптам вы станеце набожным, памаліцеся за мяне, калі я памру. Я ўжо некалькіх сяброў прасіў аб гэтым. Я спадзяваўся сам стаць набожным, але гэтага не здарылася.
- Мне здавалася, што ён усміхнуўся з сумам. Ён быў вельмі стары, і на яго твары было вельмі шмат маршчын, і ва ўсмешцы ўдзельнічала гэтулькі рысак, што адценні губляліся ў іх.
- Я, відаць, стану вельмі набожным, — сказаў я. — Ва ўсякім выпадку, я буду маліцца за вас.
- Я заўсёды чакаў, што стану набожным. У маёй сям'і ўсе паміралі вельмі набожнымі. Але чамусьці гэтага не здарылася.
- Яшчэ вельмі рана.
- А мо ўжо вельмі позна. Мо я перажыў сваё рэлігійнае пачуццё.
- У мяне яно з'яўляецца толькі ноччу.
- Але ж вы яшчэ і кахаеце. Не забывайцеся, што гэта таксама рэлігійнае пачуццё.

- Вы так лічыце?
- Вядома. — Ён зрабіў крок да більярда. — Вы вельмі ласкавы, што згулялі са мной.
- Гэта вялікае задавальненне для мяне.
- Пойдзем наверх разам.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Ноччу была навальніца, і, прачнуўшыся, я пачуў, як дождж хвошча па шыбах. У адчыненае акно залівала вада. Хтосьці стукаўся ў дзверы. Я падышоў да дзвярэй вельмі ціха, каб не разбудзіць Кэтрын, і адчыніў. Гэта быў бармен. Ён быў у паліто і трымаў у руках мокры капялюш.

— Мне трэба пагаварыць з вамі, tenente.

— У чым справа?

— Справа вельмі сур'ёзная.

Я агледзеўся. У пакой было цёмна. Я ўбачыў лужыну на падлозе пад акном.

— Уваходзьце, — сказаў я. Я за руку правёў яго ў ванны пакой, зачыніў дзверы і запаліў святло. Я прысеў на край ванны.

— У чым справа, Эміліо? У вас якая-небудзь бяда?

— Не. Не ў мяне, а ў вас, tenente.

— Вось як?

— Раніцай прыйдуць вас арыштоўваць.

— Вось як?

— Я прыйшоў сказаць вам. Я быў у горадзе і ў кафе пачуў размову.

— Разумею.

Ён стаяў перада мной, у мокрым паліто, з мокрым капялюшом у руках і маўчаў.

— За што мяне хочуць арыштаваць?

— Штосьці звязанае з вайной.

— Вы ведаеце — што?

— Не. Але я ведаю, што раней вас бачылі тут афіцэрам, а цяпер вы прыехалі ў цывільным. Пасля гэтага адступлення яны кожнага гатовы арыштаваць.

Я памаўчаў.

— У колькі яны збіраюцца прыйсці?

— Раніцай. Дакладнай гадзіны я не ведаю.

— Што вы параіце рабіць?

Ён паклаў капялюш у ракавіну рукамыйніка. Ён быў вельмі мокры, і вада ўвесь час сцякала на падлогу.

— Калі за вамі нічога няма, то вам няма чаго баяцца. Але трапіць пад арышт заўсёды непрыемна — асабліва цяпер.

— Я не хачу трапляць пад арышт.

— Тады едзьце ў Швейцарыю.

— Як?

— На маёй лодцы.

— На возеры бура, — сказаў я.

— Бура прайшла. Хвалі яшчэ ёсць, але вы справіцеся.

— Калі нам ехаць?

— Зараз. Яны могуць прыйсці вельмі рана.

— А нашы рэчы?

— Складзіце іх. Няхай ваша лэдзі апранаецца. Я паклапачуся аб рэчах.

— Дзе вы будзеце?

— Я пачакаю тут. Не трэба, каб мяне бачылі ў калідоры.

Я адчыніў дзверы, прычыніў іх за сабой і ўвайшоў у спальню. Кэтрын не спала.

— Што там такое, любы?

— Нічога, Кэт, — сказаў я. — Хочаш зараз апрануцца і ехаць на лодцы ў Швейцарыю?

— А ты хочаш?

— Не, — сказаў я. — Я хачу легчы зноў у ложка.

— Што здарылася?

— Бармен кажа, што раніцай мяне прыйдуць арыштоўваць.

— А бармен пры сваім розуме?

— Так.

— Тады, любы, апранайся хутчэй, і адразу ж паедзем.

— Яна села на край ложка. Яна была яшчэ сонная. — Гэта бармен там у ваннай?

— Так.

— Тады я не буду мыцца. Калі ласка, любы, адварніся, і я за адну хвіліну апрануся.

Я ўбачыў яе белую спіну, калі яна здымала начную кашулю, і потым адварнуўся, бо яна папрасіла. Яна ўжо пачала паўнець ад цяжарнасці і не хацела, каб я бачыў яе. Я апрануўся, слухаючы шум дажджу за акном. Мне амаль не было чаго складваць.

— У мяне яшчэ шмат месца ў чамадане, Кэт.

— Я ўжо амаль усё склала, — сказала яна. — Любы, я страшэнна неразумная, але скажы мне, чаго бармен сядзіць у ваннай?

— Ён чакае, каб аднесці нашы рэчы ўніз.

— Які слаўны!

— Ён мой даўні сябар, — сказаў я. — Адночы я ледзь не прыслаў яму тытуню для люлькі.

Я паглядзеў у адчыненае акно, за якім цямнела ноч. Возера не было відаць, толькі змрок і дождж, але вецер сціх.

— Я гатова, любы, — сказала Кэтрын.

— Добра. — Я падышоў да дзвярэй ваннай. — Вось чамаданы, Эмілію, — сказаў я. Бармен узяў абодва чамаданы.

— Вы вельмі добры, што хочаце дапамагчы нам, — сказала Кэтрын.

— Дробязь, лэдзі, — сказаў бармен. — Я вельмі рады дапамагчы вам, каб толькі не нажыць непрыемнасцей сабе. Паслухайце, — сказаў ён мне, — я спушчуся з рэчамі па чорнай лесвіцы і пайдзі проста да лодкі. Вы ідзіце спакойна, як быццам сабраліся прагуляцца.

— Цудоўная ноч для прагулкі, — сказала Кэтрын.

— Ноч дрэнная, што і казаць.

— Як добра, што ў мяне ёсць парасон, — сказала Кэтрын.

Мы прайшлі па калідоры і па шырокай, засланай тоўстым дываном лесвіцы. Унізе, каля дзвярэй, сядзеў за сваёй канторкай парцье.

Ён вельмі здзівіўся, калі ўбачыў нас.

— Вы хочаце выйсці, сэр? — спытаў ён.

— Так, — сказаў я. — Мы хочам паглядзець на возера ў буру.

— У вас няма парасона, сэр?

— Не, — сказаў я. — У мяне непрамакальнае паліто.

Ён з сумненнем агледзеў мяне.

— Я дам вам парасон, сэр, — сказаў ён. Ён выйшаў і вярнуўся з вялікім парасонам. — Крыху велікаваты, сэр, — сказаў ён. Я даў яму дзесяць лір. — О, вы вельмі ласкавы, сэр. Вельмі вам удзячны, — сказаў ён.

Ён адчыніў перад намі дзверы, і мы выйшлі пад дождж. Ён усміхнуўся Кэтрын, і яна ўсміхнулася яму.

— Не заставайцеся доўга на вуліцы ў буру, — сказаў ён. — Вы прамокнеце, сэр і лэдзі. — Ён быў малодшым парцье, і яго англійская мова яшчэ была памылкова літаральнай.

— Мы хутка вернемся, — сказаў я.

Мы пайшлі пад вялізным парасонам па сцежцы, і да-

лей па мокрым цёмным садзе да шашы, і цераз шашу да абсаджанай кустамі берагавой алеі. Вецер дзьмуў цяпер з берага. Гэта быў сыры, халодны лістападаўскі вецер, і я ведаў, што ў гарах ідзе снег. Мы прайшлі па набярэжнай уздоўж прыкаваных у нішах лодак да таго месца, дзе стала лодка бармена. Вада была цямнейшая за камяні. Бармен выйшаў з-за дрэў.

— Чамаданы ў лодцы, — сказаў ён.

— Я хачу заплаціць вам за лодку, — сказаў я.

— Колькі ў вас грошай?

— Не вельмі шмат.

— Вы потым прышляце мне грошы. Так будзе лепш.

— Колькі?

— Колькі захочаце.

— Скажыце мне, колькі?

— Калі вы даберацеся шчасліва, прышліце мне пяцьсот франкаў. Гэта не надта многа, калі вы даберацеся.

— Добра.

— Вось тут сандвічы. — Ён падаў мне пакунак. — Усё, што знайшлося ў бары. А тут бутэлька каньяку і бутэлька віна.

Я паклаў усё ў свой чамадан.

— Дазвольце заплаціць за гэта.

— Добра, дайце мне пяцьдзесят лір.

Я даў яму.

— Каньяк добры, — сказаў ён. — Можаце смела даваць яго вашай лэдзі. Няхай яна садзіцца ў лодку.

Ён прытрымаў лодку, якая то паднімалася, то апускалася каля каменнай сцяны, і я памог Кэтрын спусціцца. Яна села на карме і захінула ў плашч.

— Вы ведаеце, куды ехаць?

— Увесь час на поўнач.

— А як ехаць?

— На Луіна.

— На Луіна, Канера, Канобія, Транцана. У Швейцарыі вы будзеце толькі тады, калі даедзеце да Брысага. Вам трэба абмінуць Монтэ-Тамара.

— Якая зараз гадзіна? — спытала Кэтрын.

— Яшчэ толькі адзінаццаць, — сказаў я.

— Калі вы будзеце веславаць не перастаючы, да сямі гадзін раніцы вы павінны быць на месцы.

— Гэта так далёка?

— Трыццаць пяць кіламетраў.

— Як бы не збіцца. Такім дажджом патрэбен кампас.

— Не. Кіруйце на Ізола-Бела. Потым, калі абмінеце Ізола-Мадра, вяслуйце па ветры. Вецер прывядзе вас у Паланцу. Вы ўбачыце агні. Потым ідзіце ўздоўж берага.

— Вецер можа перамяніцца.

— Не, — сказаў ён. — Гэты вецер будзе дзьмуць тры дні. Ён дзьме проста з Матароне. Вось там бляшанка, каб вычэрпваць ваду.

— Дазвольце мне хоць што-небудзь заплаціць вам за лодку зараз.

— Не, я хачу рызыкнуць. Калі вы даберацеся, то заплаціце мне ўсё цалкам.

— Няхай будзе так.

— Думаю, што вы не ўтопіцеся.

— Вось і добра.

— Трымайце па ветры.

— Добра. — Я скочыў у лодку.

— Вы пакінулі грошы за нумар?

— Так. У канверце на сталі.

— Выдатна. Усяго добрага.

— Усяго добрага. Вялікае вам дзякуй.

— Не будзе за што, калі вы ўтопіцеся.

— Што ён кажа? — спытала Кэтрын.

— Ён жадае нам усяго добрага.

— Усяго добрага, — сказала Кэтрын. — Вялікае, вялікае вам дзякуй.

— Вы гатовы?

— Так.

Ён нахіліўся і адпіхнуў нас. Я апусціў вёслы ў ваду, потым памахаў яму рукой. У адказ ён зрабіў перасцерагальны знак. Я ўбачыў агні гатэля і стаў веславаць, стараючыся трымаць прама, пакуль яны не зніклі з вачэй. Вакол бушавала сапраўднае мора, але мы трымаліся ветру.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ СЁМЫ

Я веславаў у цемры, трымаючы так, каб вецер увесь час дзьмуў мне ў твар. Дождж перастаў і толькі зрэдку парывамі налятаў зноў. Я бачыў Кэтрын на карме, але не бачыў ваду, калі апускаў у яе вёслы. Вёслы былі доўгія і не мелі раменьчыкаў, якія падтрымлівалі б вясло ва ўключыне. Я апускаў вёслы ў ваду, праводзіў іх наперад, вымаў, заносіў, зноў апускаў, стараючыся веславаць як мага лягчэй. Я не разварочваў іх плазам пры заносе, таму

што вецер быў спадарожны. Я ведаў, што натру сабе пухіры, і хацеў, каб гэта здарылася як мага пазней. Лодка была лёгкая і добра слухалася вёслаў. Я вёў яе наперад па цёмнай вадзе. Нічога не было відаць, але я спадзяваўся, што мы хутка дабяромся да Паланцы.

Мы так і не ўбачылі Паланцы. Вецер дзьмуў з поўдня, і ў цемры мы праехалі мыс, за якім ляжыць Паланца, і не ўбачылі яе агнёў. Калі нарэшце з'явіліся нейкія агні, намнога далей і амаль на самым беразе, гэта была ўжо Интра. Але доўга мы наогул не бачылі ніякіх агнёў, не бачылі і берага і толькі ўпарта рухаліся ў цемры наперад, слізгаючы па хвалях. Часам хваля падымала лодку, і ў цемры я махаў вёсламі ў паветры. Возера было яшчэ спакойнае, але я працягваў веславаць, пакуль нас ледзь не прыбіла да скалістага выступу берага, што тырчаў над вадой; хвалі біліся ў яго, высока ўзляталі і падалі ўніз. Я моцна налёг на правае вясло, у той жа час табанячы левым, і мы адышлі ад берага; скала знікла з вачэй, і мы зноў плылі па возеры.

— Мы ўжо на другім баку, — сказаў я Кэтрын.

— А мы ж павінны былі ўбачыць Паланцу?

— Яна засталася за мысам.

— Ну, як ты, любы?

— Нічога!

— Я магу крыху цябе змяніць.

— Навошта? Не трэба.

— Бедная Фергюсон! — сказала Кэтрын. — Прыйдзе раніцай у гатэль, а нас ужо няма.

— Гэта мяне менш хвалюе, — сказаў я. — Хутчэй бы нам дабрацца да швейцарскага пабярэжжа, пакуль цёмна, каб нас не ўбачыла мытная варта.

— А яшчэ далёка?

— Кіламетраў трыццаць.

Я веславаў усю ноч. Мае далоні былі такія сцёртыя, што я з цяжкасцю сціскаў у руках вёслы. Некалькі разоў мы ледзь не разбіліся аб бераг. Я трымаўся даволі блізка да берага, баючыся збіцца з дарогі і страціць час. Зрэдку мы падплывалі так блізка, што бачылі дарогу, якая ішла ўздоўж берага, і дрэвы ўздоўж дарогі, і горы ззаду. Дождж перастаў, і калі вецер разagnaў хмары, выглянуў месяц, і, аглянуўшыся, я ўбачыў доўгі цёмны мыс Кастаньёла, і возера з белымі баранчыкамі, і далёкія снежныя вяршыні пад месяцам. Потым неба зноў зацягнула

хмарами, і возера і горныя вяршыні зніклі, але было ўжо куды святлей, чым раней, і я адвёў лодку далей, каб яе не магла заўважыць з Паланцанскай дарогі мытная варта, калі яна там была. Калі зноў з'явіўся месяц, мы ўбачылі белыя вілы на беразе, па схілах гор, і белую дарогу ў прасветах паміж дрэвамі. Я веславаў не перастаючы.

Возера стала шырайшае, і на другім беразе каля падножжа гор мы ўбачылі агні; гэта павінна была быць Луіна. Я бачыў клінападобную шчыліну паміж гарамі на другім беразе і вырашыў, што, відаць, гэта і ёсць Луіна. Калі так, то мы ішлі добрым тэмпам. Я ўцягнуў вёслы ў лодку і лёг на спіну. Я вельмі, вельмі стаміўся. Рукі, плечы, спіна балелі, і далоні былі сцёртыя.

— А што, калі раскрыць парасон? — сказала Кэтрын.

— Вецер будзе дзьмуць у яго і гнаць лодку.

— Ты зможаш кіраваць?

— Напэўна.

— Вазьмі гэта вясло пад паху, прыцісні яго шчыльна да борта і так кіруй, а я буду трымаць парасон.

Я перайшоў на карму і паказаў ёй, як трымаць вясло. Я сеў тварам да носа лодкі, узяў вялікі парасон, які даў мне швейцар, і раскрыў яго. Я трымаў яго з двух бакоў за краі, седзячы верхам на ручцы, якую зачэпіў за лаўку. Вецер дзьмуў проста ў яго, і, учэпіўшыся з усёй сілы ў краі, я адчуў, як лодку панесла наперад. Парасон вырываўся з маіх рук. Лодка ішла вельмі хутка.

— Мы проста ляцім, — сказала Кэтрын. Я не бачыў нічога, акрамя спіц парасона. Парасон напружваўся і вырываўся, і я адчуваў, як мы разам з ім імчымся наперад. Я ўпёрся нагамі і яшчэ мацней учэпіўся за краі, потым раптам нешта затрашчала; адна спіца пстрыкнула мне па лбе, я хацеў схачыць верх, які выгінаўся на ветры, але тут усё з трэскам вывернулася, і там, дзе толькі што быў поўны, надзьмуты ветрам ветразь, я сядзеў верхам на ручцы вывернутага падранага парасона. Я адчэпіў ручку ад лаўкі, паклаў парасон на дно і пайшоў да Кэтрын па вясло. Яна рагатала. Яна ўзяла мяне за руку і працягвала рагатаць.

— Чаго ты? — Я ўзяў у яе вясло.

— Ты такі смешны быў з гэтай штукай.

— Смешны...

— Не злуйся, любы. Гэта было вельмі смешна. Ты меў футай дваццаць у шырыню і так гарача спіскаў краі парасона... — Яна задыхнулася ад смеху.

— Зараз вазьмуся за вёслы.

— Адпачні і выпі каньяку. Такая цудоўная ноч, і мы ўжо столькі праехалі.

— Трэба паставіць лодку ўпоперак хвалі.

— Я дастану бутэльку. А потым ты крыху адпачні.

Я падняў вёслы, і мы загайдаліся на хвалях. Кэтрын адчыніла чамадан. Яна перадала мне бутэльку з каньяком. Я выцягнуў корак сцізорыкам і адпіў добры глыток. Каньяк быў моцны, і цяпло разлілося па ўсім маім целе, і я сагрэўся і павесялеў.

— Добры каньяк, — сказаў я. Месяц зноў зайшоў за хмару, але бераг быў бачны. Уперадзе была стрэлка, што далёка выдавалася ў возера.

— Табе не холадна, Кэт?

— Мне вельмі добра. Толькі ногі крыху зацяклі.

— Вычарпай ваду, тады зможаш выцягнуць іх.

Я зноў стаў веславаць, прыслухоўваючыся да скрыпу ўключын і бразгання чарпака аб дно лодкі пад кармавой лаўкай.

— Дай мне, калі ласка, чарпак, — сказаў я. — Мне хочацца піць.

— Ён вельмі брудны.

— Нічога. Я апаласну яго.

Я пачуў, як Кэтрын апалосквае чарпак за бортам лодкі. Потым яна падала яго мне, да краёў напоўнены вадой. Мяне мучыла смага пасля каньяку, а вада была халодная як лёд, такая халодная, што ламала зубы. Я паглядзеў на бераг. Мы набліжаліся да стрэлкі. У бухце наперадзе відаць былі агні.

— Дзякуй, — сказаў я і перадаў ёй чарпак.

— Зрабіце ласку, — сказала Кэтрын. — Ці не хочаце яшчэ?

— Ты што-небудзь з'ела б?

— Не. Я пакуль што яшчэ не галодная. Трэба схаваць ежу на той выпадак, калі я прагаладаюся.

— Добра.

Тое, што здалёк здавалася стрэлкай, быў доўгі скалісты мыс. Я ад'ехаў на сярэдзіну возера, каб абагнуць яго. Возера тут было шмат вузейшае. Месяц зноў выглянуў, і калі *guardia di Finanza*¹ назірала з берага, яна магла бачыць, як наша лодка чарнеецца на вадзе.

¹ Мытная варта (*итал.*).

- Як ты там, Кэт?
- Вельмі добра. Дзе мы?
- Я думаю, нам засталося не больш як восем міль.
- Бедненькі ты мой! Гэта ж столькі яшчэ веславаць.

Ты яшчэ жывы?

- Жывы. Толькі вось далоні нацёр.

Мы ехалі ўвесь час на поўнач. Горны ланцуг на правым беразе перарваўся, пакаты спуск вёў да нізкага берага, дзе, па маіх разліках, павінна была знаходзіцца Канобіа. Я трымаўся на вялікай адлегласці ад берага, бо ў гэтых месцах небяспека сустрэць *guardia* была асабліва вялікая. На другім беразе наперадзе была высокая купалападобная гара. Я стаміўся. Веславаць заставалася няшмат, але калі ўжо выб'ешся з сіл, то і такая адлегласць здаецца неадольнай. Я ведаў, што трэба мінуць гэтую гару і зрабіць яшчэ, па крайняй меры, пяць міль па возеры, перш чым мы трапім нарэшце ў швейцарскія воды. Месяц ужо заходзіў, але перад тым, як ён зайшоў, неба зноў зацягнулася хмарамі, і стала вельмі цёмна. Я трымаўся далей ад берага і час ад часу адпачываў, падняўшы вёслы так, каб вецер біў у лопасці.

- Дай крыху павяслюю я, — сказала Кэтрын.

- Табе, напэўна, нельга.

— Глупства. Гэта мне нават карысна. Не будуць так зацякаць ногі.

- Табе, напэўна, нельга, Кэт.

— Глупства. Заняткі веславаннем нават карысныя для маладых дам у перыяд цяжарнасці.

— Ну, добра, сядай і паціху вяслуй. Я перайду на тваё месца, а потым ты ідзі на маё. Трымайся за барты, калі будзеш пераходзіць.

Я сядзеў на карме ў паліто, падняўшы каўнер, і глядзеў, як Кэтрын вяслюе. Яна веславала добра, але вёслы былі занадта доўгія і нязручныя для яе. Я адчыніў чамадан і з'еў два сандвічы і выпіў каньяку. Ад гэтага мне стала лепш, і я выпіў яшчэ.

— Скажы мне, калі стомішся, — сказаў я. Потым, счакаўшы крыху: — Глядзі не ткні сябе вяслом у жывот.

— Калі б гэта здарылася, — сказала Кэтрын паміж узмахамі, — жыццё стала б намнога прасцейшым.

Я выпіў яшчэ каньяку.

- Ну як?

- Добра.

- Скажы мне, калі надакучыць.

— Добра.

Я выпіў яшчэ каньяку, потым узяўся за барты і пайшоў да сярэдзіны лодкі.

— Не трэба. Мне так вельмі добра.

— Не, ідзі на карму. Я выдатна адпачыў.

Нейкі час пасля каньяку я веславаў упэўнена і лёгка. Потым у мяне пачалі зарывацца вёслы, і неўзабаве я зноў перайшоў на кароткія ўзмахі, адчуваючы тонкі невыразны прысмак жоўці ў роце, бо я вельмі моцна веславаў пасля каньяку.

— Дай мне, калі ласка, глыток вады, — сказаў я.

— Хоць цэлае ядро.

Перад світаннем стала імжыць. Вецер сціх, а мо цяпер нас засцерагалі горы, што абступілі возера. Калі я зразумеў, што набліжаецца світанне, я сеў зручней і налёг на вёслы. Я не ведаў, дзе мы, і хацеў хутчэй трапіць у швейцарскую частку возера. Калі стала віднець, мы былі зусім блізка ад берага. Былі бачны дрэвы і камяністы спуск да вады.

— Што гэта? — спытала Кэтрын. Я падняў вёслы і прыслухаўся. На возеры стукаў лодачны матор. Мы пад'ехалі да самага берага і спыніліся. Стук наблізіўся; потым недалёка ад нашай кармы мы ўбачылі пад дажджом маторную лодку. На карме сядзелі чатыры *guardia di Finanza* у насунутых капелюшах альпійскіх стралкоў, з паднятымі каўнярамі і з карабінамі за спінай; усе чацвёрэ здаваліся соннымі ў гэты ранні час. Мне відаць былі жоўтыя знакі ў іх на каўнярах і нешта жоўтае на капелюшах. Стукаючы маторам, лодка праехала далей і схавалася з вачэй пад дажджом.

Я ад'ехаў да сярэдзіны возера. Відаць, граніца была зусім блізка, і я зусім не хацеў, каб нас убачыў вартавы. Я выраўнаваўся там, адкуль бераг быў толькі бачны, і яшчэ тры чвэрці гадзіны веславаў пад дажджом. Адзін раз мы зноў пачулі маторную лодку, і я перачакаў, пакуль стук заціх каля другога берага.

— Здаецца, мы ўжо ў Швейцарыі, Кэт, — сказаў я.

— Праўда?

— Дакладна сказаць нельга, пакуль мы не ўбачым швейцарскую армію.

— Або швейцарскі флот.

— Ты не жартуй швейцарскім флотам. Тая маторная лодка, якую мы толькі што чулі, і была, напэўна, швейцарскім флотам.

— Ну, калі мы ў Швейцарыі, дык, ва ўсякім разе, хоць паснедаем на славу. У Швейцарыі такія цудоўныя булачкі, і масла, і варэнне.

Ужо зусім развіднела, і ішоў дробны дождж. Вецер усё яшчэ дзьмуў з поўдня, і былі відаць белыя грабяні баранчыкаў, што разыходзіліся ад нас па возеры. Я ўжо не сумняваўся, што мы ў Швейцарыі. За дрэвамі ўбаку ад берага бачны былі домікі, а крыху далей на беразе было паселішча з мураванымі дамамі, віламі на пагорках і царквой. Я выглядаў, ці няма варты на дарозе, уздоўж берага, але нікога не было відаць. Потым дарога падышла зусім блізка да возера, і я ўбачыў салдата, які выходзіў з кафэ каля дарогі. На ім была шэра-зялёная форма і каска, падобная на нямецкую. У яго быў здаровы чырванапшчокі твар і маленькія вусы шчотачкай. Ён паглядзеў на нас.

— Памахай яму рукой, — сказаў я Кэтрын. Яна памахала, і салдат нерашуча ўсміхнуўся і таксама памахаў у адказ. Я стаў веславаць больш марудна. Мы праязджалі міма самога паселішча.

— Напэўна, мы ўжо даўно ў Швейцарыі, — сказаў я.

— Трэба ведаць дакладна, любы. А то каб нас не вярнулі з граніцы назад.

— Граніца далёка ззаду. Гэта, напэўна, мытны пункт. Я амаль упэўнены, што гэта Брысага.

— А ці няма тут італьянцаў? На мытных пунктах заўсёды шмат народу з суседняй краіны.

— Толькі не ў ваенны час. Не думаю, каб зараз італьянцам дазвалялі пераходзіць граніцу.

Гарадок быў вельмі прыгожы. Каля прыстані стаяла шмат рыбацкіх лодак, і на рагатках былі развешаны сеткі. Ішоў дробны лістападаўскі дождж, але тут нават у дождж было весела і чыста.

— Тады давай прычалім і пойдзем снедаць.

— Давай.

Я налёг на левае вясло і падышоў да берага, потым, каля самай прыстані, выраўнаваўся і прычаліў бокам. Я ўцягнуў вёслы, схапіўся за жалезнае кольца, паставіў нагу на мокры камень і ступіў у Швейцарыю. Я прывязаў лодку і працягнуў руку Кэтрын.

— Выходзь, Кэт. Цудоўнае пачуццё.

— А чамаданы?

— Пакінем у лодцы.

Кэтрын выйшла, і мы апынуліся ў Швейцарыі.

— Якая цудоўная краіна, — сказала яна.

— Праўда, выдатная?

— Пойдзем хутчэй снедаць.

— Не, праўда выдатная краіна? Па ёй так прыемна хадзіць.

— У мяне так зацяклі ногі, што я нічога не адчуваю. Але, напэўна, прыемна. Любы, ты разумееш, што мы ўжо тут, што мы выбраліся з гэтай праклятай Італіі.

— Так. Чэснае слова так. Я яшчэ ніколі так добра нічога не разумей.

— Паглядзі на гэтыя дамы. А якая цудоўная плошча! Вось там можна і паснедаць.

— А які цудоўны дождж! У Італіі ніколі не бывае такога дажджу. Гэта вясёлы дождж.

— І мы з табой ужо тут, любы. Не, ты разумееш, што мы з табой ужо тут?

Мы ўвайшлі ў кафэ і селі за чысценькі драўляны столік. Мы былі як п'яныя. Выйшла цудоўная чысценькая жанчына ў фартуху і спытала, што нам падаць.

— Булачкі, і варэнне, і каву, — сказала Кэтрын.

— Выбачайце, булачак зараз няма — час ваенны.

— Тады хлеба.

— Можа, зрабіць грэнкі?

— Зрабіце.

— І яшчэ яечню.

— Колькі як вы хочаце?

— Тры.

— Лепш чатыры, любы.

— Чатыры яйкі.

Жанчына пайшла. Я падалаваў Кэтрын і вельмі моцна паціснуў ёй руку. Мы глядзелі адно на аднаго і па баках.

— Любы, скажы, хіба не цудоўна?

— Надзвычайна, — сказаў я.

— Гэта не страшна, што няма булачак, — сказала Кэтрын. — Я думала пра іх усю ноч. Але гэта не страшна. Гэта нават зусім не страшна.

— Напэўна, нас вельмі хутка арыштуюць.

— Не думай пра гэта, любы. Мы спачатку паснедаем. Быць арыштаваным пасля снедання не так ужо і страшна. А што яны могуць нам зрабіць? Я брытанская падданая, а ты амерыканскі, і ў нас усё ў поўным парадку.

— У цябе ёсць пашпарт?

— Вядома. Давай не будзем пра гэта гаварыць. Давай радавацца.

— Я і так радуся з усёй сілы, — сказаў я. Тоўсты шэры кот, распушыўшы хвост султанам, прайшоў па пакоі да нашага стала і, выгнуўшыся каля маёй нагі, стаў церціся, вуркочучы пры гэтым. Я нахіліўся і пагладзіў яго. Кэтрын радасна ўсміхнулася мне.

— А вось і кава, — сказала яна.

Нас арыштавалі пасля сьнеданьня. Мы крыху пагулялі па гарадку і потым спусціліся на прыстань, каб забраць свае чамаданы. Каля лодкі стаяў салдат.

— Гэта ваша лодка?

— Так.

— Адкуль вы прыехалі?

— З таго боку возера.

— Вам давядзецца пайсці са мной.

— А чамаданы?

— Можаче ўзяць.

Я ўзяў чамаданы, і Кэтрын пайшла побач са мной, а салдат ззаду за намі, да старога дома, дзе была мытня. У мытні вельмі худы і ваяўнічы з выгляду лейтэнант пачаў дапытваць нас.

— Ваша нацыянальнасьць?

— Амерыканец і англічанка.

— Пакажыце вашы пашпарты.

Я даў свой, і Кэтрын дастала з сумачкі свой. Ён доўга разглядаў іх.

— Чаму вы прыехалі ў Швейцарыю так, на лодцы?

— Я спартсмен, — сказаў я. — Веславанне — мой любімы спорт. Я вяслюю заўсёды, як толькі з'яўляецца магчымасць.

— Чаго вы прыехалі сюды?

— Займацца зімовым спортам. Мы турысты, і нас цікавіць зімовы спорт.

— Тут не месца для зімовага спорту.

— Мы ведаем. Мы хочам ехаць далей, туды, дзе можна займацца зімовым спортам.

— Што вы рабілі ў Італіі?

— Я вывучаў архітэкттуру. Мая кузіна вывучала мастацтва.

— Чаму вы выехалі адтуль?

— Мы хочам займацца зімовым спортам. У ваенны час цяжка вывучаць архітэкттуру.

— Пасядзіце, калі ласка, тут, — сказаў лейтэнант. Ён узяў нашы пашпарты і выйшаў ва ўнутраныя дзверы.

— Любы, ты проста цуд, — сказала Кэтрын, — на гэтым і настойвай. Ты хочаш займацца зімовым спортам.

— Ты што-небудзь разумееш у мастацтве?
— Рубенс, — сказала Кэтрын.
— Шмат мяса, — сказаў я.
— Тыцыян, — сказала Кэтрын.
— Тыцыянаўскія валасы, — сказаў я. — А Мантэнья?
— Пра цяжкіх ты не пытайся, — сказала Кэтрын. — Але ўсё-ткі ведаю: вельмі страшны.

— Вельмі, — сказаў я. — Мноства дзірак ад цвікоў.
— Бачыш, якая цудоўная ў цябе будзе жонка, — сказала Кэтрын. — Я здолею размаўляць пра мастацтва з тваімі заказчыкамі.

— Ён ідзе, — сказаў я.

Худы лейтэнант з'явіўся з глыбіні мытнага будынка з нашымі пашпартамі ў руцэ.

— Мне давядзецца адправіць вас у Лакарна, — сказаў ён. — Вы можаце наняць экіпаж, з вамі разам паедзе і салдат.

— Калі ласка, — сказаў я. — А як быць з лодкай?

— Лодка канфіскавана. Што ў вас у гэтых чамаданах?

Ён агледзеў змесціва абодвух чамаданаў і дастаў бутэльку з каньяком.

— Мо будзеце маім кампаньёнам? — спытаў я.

— Не, дзякуй. — Ён выпрастаўся. — Колькі ў вас грошай?

— Дзве з палавінай тысячы лір.

— А ў вашай кузіны?

У Кэтрын было больш як тысяча дзвесце. Лейтэнант застаўся задаволены. Яго абыходжанне з намі стала менш высакамерным.

— Калі вас цікавіць зімовы спорт, — сказаў ён, — самае лепшае для гэтага месца — Венген. У майго бацькі ў Венгене вельмі добры гатэль. Працуе круглы год.

— Вельмі прыемна, — сказаў я. — А можна папрасіць у вас адрас?

— Я напішу вам на картачцы. — Ён ветліва падаў мне картачку. — Салдат праводзіць вас да Лакарна. Вашы пашпарты будуць у яго. Вельмі шкада, але гэта неабходна. Я не сумняваюся, што ў Лакарна вы атрымаеце візу і дазвол паліцыі.

Ён перадаў абодва пашпарты салдату, і, узяўшы чамаданы, мы накіраваліся да паселішча, каб там наняць экіпаж.

— Эй! — паклікаў лейтэнант салдата. Ён нешта сказаў яму на дыялекце. Салдат перакінуў вінтоўку цераз плячо і падхапіў нашы чамаданы.

— Цудоўная краіна, — сказаў я Кэтрын.

— Практычная, ва ўсякім выпадку.

— Вельмі вам удзячны, — сказаў я лейтэнанту. Ён памахаў нам рукой.

— Я да вашых паслуг, — сказаў ён. Мы пайшлі за сваім вартавым у сяло.

Мы паехалі ў Лакарна ў акіпажы, з салдатам на пярэднім сядзенні каля вазніцы. У Лакарна ўсё прайшло нядрэнна. Нас дапыталі, але вельмі ветліва, бо ў нас былі пашпарты і грошы. Наўрад ці яны паверылі хоць аднаму майму слову, і я думаў пра тое, як усё гэта бязглузда, але гэта нагадвала суд. Ніякіх разумных доказаў не патрабавалася, патрабавалася толькі фармальна адгаворка, за якую можна было трымацца без усялякіх тлумачэнняў. Мы мелі пашпарты і хацелі траціць грошы. Таму нам далі часовыя візы. Гэтыя візы ў любы момант маглі ануляваць. Мы павінны былі з'яўляцца ў паліцыю ўсюды, куды б ні прыехалі.

Ці можам мы ехаць, куды хочам? Так. А куды мы хочам ехаць?

— Куды ты хочаш ехаць, Кэт?

— У Мантрэ.

— Вельмі добры горад, — сказаў чыноўнік. — Я думаю, што вам спадабаецца гэты горад.

— Лакарна таксама вельмі добры горад, — сказаў другі чыноўнік. — Я ўпэўнены, што вам вельмі спадабаецца Лакарна. Гэта вельмі прыгожы горад.

— Нам падабаецца там, дзе можна займацца зімовым спортам.

— У Мантрэ не займаюцца зімовым спортам.

— Прашу прабацэння, — сказаў першы чыноўнік. — Я сам з Мантрэ. На Мантрэ-Обэрланд-Бернскай чыгунцы, безумоўна, ёсць умовы для зімовага спорту. З вашага боку несумленна было б адмаўляць гэта.

— Я і не адмаўляю. Я проста кажу, што ў Мантрэ не займаюцца зімовым спортам.

— Я аспрэчваю гэта, — сказаў першы чыноўнік. — Я аспрэчваю гэта сцверджанне.

— А я настойваю на сваім.

— А я аспрэчваю гэта. Я сам катаўся на luge¹ па вуліцах Мантрэ. Я рабіў гэта часта. Luge, вядома, адзін з відаў зімовага спорту.

¹ Невялікія швейцарскія санкі (франц.).

Другі чыноўнік павярнуўся да мяне.

— Вы мелі на ўвазе luge, калі казалі пра зімовы спорт, сэр? Пераконваю вас, у Лакарна вам будзе значна зручней. Вы знойдзеце тут здаровы клімат, вы знойдзеце тут прыгожыя мясціны. Вам тут вельмі спадабаецца.

— Пан сам выказаў жаданне ехаць у Мантрэ.

— А што такое luge? — спытаў я.

— Вось бачыце, ён нават ніколі не чуў пра luge.

Гэта вельмі спадабалася другому чыноўніку. Ён трыумфаваў.

— Luge, — сказаў першы чыноўнік, — гэта тое ж, што табаган.

— Павінен запярэчыць, — паківаў галавой другі чыноўнік. — Я зноў мушу запярэчыць. Табаган вельмі адрозніваецца ад luge. Табаган робіцца ў Канадзе з плоскіх планак. Luge — гэта звычайныя санкі на палазах. Дакладнасць перш за ўсё.

— А ці можна нам катацца на табагане? — спытаў я.

— Вядома, можна і на табагане, — сказаў першы чыноўнік. — Можна катацца і на табагане. У Мантрэ прадаюцца цудоўныя канадскія табаганы. Браты Окс ганяюць табаганамі. Яны самі імпартуюць табаганы.

Другі чыноўнік адварнуўся.

— Для катання на табагане, — сказаў ён, — патрабуецца спецыяльная piste¹. Нельга катацца на табагане па вуліцах Мантрэ. Дзе вы спыніліся?

— Мы яшчэ самі не ведаем, — сказаў я. — Мы толькі што прыехалі з Брысага. Экіпаж чакае на вуліцы.

— Вы не пашкадуеце, што едзеце ў Мантрэ, — сказаў першы чыноўнік. — Там цудоўны мяккі клімат. Вам не трэба будзе далёка хадзіць, калі вы захочаце займацца зімовым спортам.

— Калі вас сапраўды цікавіць зімовы спорт, — сказаў другі чыноўнік, — едзьце ў Энгадзін ці Мюрэн. Я вымушаны пратэставаць супраць дадзенай вам парады ехаць у Мантрэ, каб займацца зімовым спортам.

— У Лез-Аван над Мантрэ найлепшыя ўмовы для любога зімовага спорту.

Патрыёт Мантрэ злосна зірнуў на свайго калегу.

— Панове, — сказаў я. — На жаль, мы павінны ехаць. Мая кузіна вельмі стамілася. Мы рызыкнём адправіцца ў Мантрэ.

¹ Дарожка (франц.).

— Вітаю ваша рашэнне. — Першы чыноўнік паціснуў мне руку.

— Думаю, што вы будзеце шкадаваць пра ад'езд з Лакарна, — сказаў другі чыноўнік. — Ва ўсякім выпадку, у Мантрэ вам давядзецца з'явіцца ў паліцыю.

— Ніякіх непаразуменняў з паліцыяй у вас не будзе, — запэўніў мяне першы чыноўнік. — З боку насельніцтва вы сустрэнеце выключную гасціннасць і дружалюбнасць.

— Вялікае дзякуй вам абодвум, — сказаў я. — Вашы парады для нас вельмі каштоўныя.

— Да пабачэння, — сказала Кэтрын.

— Вялікае дзякуй вам абодвум.

Яны праводзілі нас з паклонамі, патрыёт Лакарна неяк халаднавата. Мы спусціліся па лесвіцы і селі ў экіпаж.

— О, Божа! — сказала Кэтрын. — Няўжо нельга было выбрацца адгэтуль раней? — Я даў вазніцы адрас гатэля, рэкамендаванага нам адным з чыноўнікаў. Вазніца падбраў лейцы.

— Ты забыўся пра армію, — сказала Кэтрын. Салдат стаяў каля экіпажа. Я даў яму дзесяць лір. — У мяне яшчэ няма швейцарскіх грошай, — сказаў я. Ён падзякаваў, узяў пад казырок і пайшоў. Экіпаж крануўся, і мы паехалі ў гатэль.

— Чаму ты загаварыла пра Мантрэ? — спытаў я ў Кэтрын. — Ты сапраўды хочаш туды ехаць?

— Гэта было першае, што прыйшло мне ў галаву, — сказала яна. — Там няблага. Мы можам пасяліцца дзе-небудзь наверху, у гарах.

— Табе хочацца спаць?

— Я ўжо амаль сплю.

— Мы добра выспімся. Бедная мая Кэт! Дасталася табе гэтай ноччу.

— Мне было вельмі весела, — сказала Кэтрын. — Асабліва калі ты сядзеў з парасонам.

— Ты разумееш, што мы ў Швейцарыі?

— Не, мне ўсё здаецца: вось я прагнуся, і гэта ўсё няпраўда.

— І мне таксама.

— Але ж гэта праўда, любы? Гэта ж не на Міланскі вакзал еду я, каб правесці цябе?

— Спадзяюся, што не.

— Не кажы так. Я баюся. А раптам гэта акажацца праўдай.

— Я быццам п'яны і нічога не разумею, — сказаў я.

— Пакажы свае рукі.

Я працягнуў ёй абедзве рукі. Яны былі сцёртыя да жывога мяса.

— Раны няма толькі ў баку, — сказаў я.

— Не смейся.

Я вельмі стаміўся, і ў мяне кружылася галава. Уся мая жвавасць прапала. Экіпаж каціўся па вуліцы.

— Бедныя рукі! — сказала Кэтрын.

— Не чапай іх, — сказаў я. — Што за д'ябал, я не разумею, дзе мы. Куды мы едзем, вазніца?

Вазніца спыніў каня.

— У гатэль Метраполь. Хіба вы не туды хацелі?

— Так, так, — сказаў я. — Усё ў парадку, Кэт.

— Усё ў парадку, любы. Не хвалюйся. Мы добра выпімся, і заўтра ты ўжо не будзеш п'яны.

— Я зусім п'яны, — сказаў я. — Увесь гэты дзень падобны на аперэту. Магчыма, я галодны.

— Ты проста стаміўся, любы. Гэта ўсё пройдзе.

Экіпаж спыніўся каля гатэля. Хлопчык выйшаў забраць нашы чамаданы.

— Ужо праходзіць, — сказаў я. Мы былі на вуліцы і ішлі ў гатэль.

— Я ведала, што пройдзе. Ты проста стаміўся. Табе трэба выпаца.

— Ва ўсякім выпадку, мы ў Швейцарыі.

— Так, мы сапраўды ў Швейцарыі.

Следам за хлопчыкам з чамаданамі мы ўвайшлі ў гатэль.

Книга пятая

РАЗДЕЛ ТРЫЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Той восенню снег выпаў вельмі позна. Мы жылі ў драўлянай хаціне сярод соснаў на схіле гары, і начамі бывалі замаразкі, вада ў двух збанах на рукамыйніку пакрывалася да раніцы тонкай скарынкай лёду. Madame Гуцінген ранкам уваходзіла ў пакой, каб зачыніць вокны, і распальвала высокую кафляную печку. Сасновыя дровы трашчалі і разгараліся, і агонь у печцы пачынаў гусці, і madame Гуцінген другі раз заходзіла ў пакой, несучы тоўстыя палены для печкі і збан з гарачай вадой. Калі пакой награвалася, яна прыносіла снеданне. Снедаючы ў ложку, мы бачылі возера і горы на тым баку возера, на французскім беразе. На вяршынях гор ляжаў снег, і возера было шэрае са стальной сінявой.

Звонку, ля самага доміка, праходзіла дарога. Ад марозу каляіны былі цвёрдыя як камень, і дарога ўпарта лезла ўгару цераз гай і затым, абвіўшы гару, выбіралася туды, дзе былі лугі, і хлявы, і хаціны на лугах на ўскраіне лесу, над самай далінай. Даліна была глыбокая, і на дне яе цякла рака, якая ўпадала ў возера, і калі вецер дзьмуў з даліны, было чуваць, як рака шуміць па камянях.

Часам мы збочвалі з дарогі і ішлі па сцежцы праз сасновы гай. У гаі зямля пад нагамі была мяккая: яна не сцвярдзела ад марозу, як на дарозе. Але нам не шкодзіла тое, што зямля на дарозе цвёрдая, бо падэшвы і абцасы ў нас былі падбіты цвікамі, і цвікі прабівалі мёрзлую зямлю, і ў падбітых цвікамі чаравіках ісці па дарозе было прыемна і бадзёрыста. Але ісці ў гаі было таксама прыемна.

Ля доміка, дзе мы жылі, пачынаўся круты спуск да невялікай раўніны ля возера, і ў сонечныя дні мы сядзелі на верандзе, і нам было бачна, як уецца дарога па горным схіле, і быў бачны схіл другой гары і размешчаныя тэрасамі вінаграднікі, дзе ўсе лозы ўжо высахлі па-зімоваму, і палі, падзеленыя агароджамі з каменю, і ніжэй вінаграднікаў гарадскія дамы на вузкай раўніне ля берага возера. На беразе быў астравок з двума дрэвамі, і дрэвы былі падобны на падвойны ветразь рыбацкай лодкі. Горы

на тым баку возера былі крутыя і вастраверхія, і ля паўднёвага краю возера доўгай упадзінай паміж двух горных кражаў ляжала даліна Роны, а ў далёкім канцы, там, дзе даліну зразалі горы, быў Дандзю-Мідзі. Гэта была высокая снежная гара, і яна валадарыла над далінай, але яна была так далёка, што не пакідала ценю.

Калі было сонца, мы снедалі на верандзе, але іншым часам мы елі наверх, у маленькім пакойчыку з дашчатымі сценамі і вялікай печкай у кутку. Мы накуплялі ў горадзе часопісаў і кніг і навучыліся гуляць у карты. Маленькі пакойчык з печкай быў нашай залай і сталовай. Там былі два зручныя крэслы і столік для часопісаў, кніг, а ў карты мы гулялі на абедзенным стале, пасля таго як прыбяруць посуд. Monsieur і madame Гуцінген жылі ўнізе, і па вечарах мы часам чулі, як яны размаўляюць, і яны таксама былі вельмі шчаслівыя. Ён раней быў обер-кельнерам, а яна працавала пакаёўкай у тым жа гатэлі, і яны сабралі грошы, каб купіць гэты домік. У іх быў сын, які рыхтаваўся стаць обер-кельнерам. Ён служыў у гатэлі ў Цюрыху. Унізе было памяшканне, дзе прадавалі віно і піва, і вечарам мы часам чулі, як на дарозе спыняліся вазы і мужчыны падымаліся па прыступках, каб кульнаць шкляначку.

У калідоры ля нашага пакоя стаяла скрыня з дрывамі, і адтуль я браў палена за паленам, каб падкідваць у печку. Але мы не сядзелі позна. Мы клаліся спаць у нашай вялікай спальні, не запальваючы святла, і, распрануўшыся, я адчыняў вокны, і глядзеў у ноч, і на халодныя зоркі, і на сосны ля вокнаў, і пасля як мага хутчэй клаўся ў ложка. Добра ў ложку, калі паветра такое халоднае і чыстае, а за акном ноч. Мы спалі моцна, і калі ноччу я прачынаўся, то ведаў чаго, і тады я адсоўваў пярыну, вельмі асцярожна, каб не разбудзіць Кэтрын, і зноў засынаў, з новым адчуваннем лёгкасці ад тонкай коўдры. Вайна здавалася далёкай, як футбольны матч у чужым каледжы. Але з газет я ведаў, што баі ў гарах усё яшчэ ідуць, бо да гэтага часу не выпаў снег.

Часам мы спускаліся па схіле гары ў Мантрэ. Ад самага доміка ўніз вяла сцяжынка, але яна была вельмі крутая, і звычайна мы спускаліся па дарозе і ішлі па шырокай, зацвярдзелай ад марозу дарозе між палёў, а пасля між агароджамі з каменю вакол вінаграднікаў і яшчэ ніжэй паміж домікамі прыдарожных вёсак. Вёскі былі тры: Шарнэ, Фантаніван і яшчэ адна, забыўся якая. За-

тым па той жа дарозе мы праходзілі міма старога, моцна збітага мураванага château на выступе гары, сярод размешчаных тэрасамі вінаграднікаў, дзе кожная лаза была падвязана да тычкі, і ўсе лозы былі сухія і бурія, і зямля чакала снегу, а ўнізе, у глыбіні, ляжала возера, гладкае і шэрае, як сталь. Ад château дарога ішла ўніз даволі паката, а затым збочвала ўправа, і далей быў выбрукаваны каменем вельмі круты спуск проста да Мантрэ.

У нас не было знаёмых у Мантрэ. Мы ішлі па беразе возера і бачылі лебедзяў, і мноства чаек, і буравеснікаў, якія ўзляталі, як толькі падыдзеш бліжэй, і жаласна крычалі, гледзячы ўніз на вадку. Далей ад берага плылі чароды гагар, маленькіх і цёмных, пакідаючы пасля сябе след на вадзе. Прышоўшы ў горад, мы пайшлі па галоўнай вуліцы і разглядалі вітрыны магазінаў. Там было шмат вялікіх гатэляў, зараз зачыненых, але магазіны амаль усе былі адчынены, і нам усюды былі вельмі рады. Была вельмі добрая цырульня, і Кэтрын зайшла туды. Гаспадыня цырульні сустрэла яе вельмі ветліва, гэта была адзіная наша знаёмая ў Мантрэ. Пакуль Кэтрын была ў цырульні, я сядзеў у піўным паграбку і піў цёмнае мюнхенскае піва і чытаў газеты. Я чытаў “Кар’ерэ дэлла Сера” і англійскія і амерыканскія газеты з Парыжа. Усе аб’явы былі запэцканы друкарскай фарбай, відаць, каб нельга было выкарыстаць іх для зносін з непрыяцелем. Гэта было невясёлае чытанне. Справы ўсюды былі невясёлыя. Я сядзеў у кутку з вялікім куфлем цёмнага піва і разарваным папяровым пакетам pretzels¹ і еў pretzels, бо мне падабаўся іх саланаваты прысмак і тое, якім смачным ад іх станавілася піва, і чытаў пра разгром. Я думаў, што Кэтрын зойдзе па мяне, але яна не заходзіла, і я паклаў газеты на месца, заплаціў за піва і пайшоў шукаць яе. Дзень быў халодны, і пахмурны, і зімні, і камень у сценах здаваўся халодным. Кэтрын усё яшчэ была ў цырульні. Гаспадыня завівала ёй валасы. Я сядзеў у кабінцеціку і глядзеў. Гэта мяне хвалявала, і Кэтрын усміхалася і размаўляла са мной, і голас мой быў крыху сіпаты ад хвалявання. Шчыпцы прыемна пазвонвалі, і я бачыў валасы Кэтрын у трох люстэрках, і ў кабінцеціку было цёпла і прыемна. Затым гаспадыня зрабіла ўкладку валасоў, і Кэтрын паглядзела ў люстэрка і крыху памянцала прычоску, дастаючы і заколваючы шпількі; затым устала.

¹ Від пчэння (ням.).

— Мне проста сорамна, што я тут доўга.

— Monsieur было проста цікава. Хіба не так, monsieur? — усміхнулася гаспадыня.

— Праўда, — сказаў я.

Мы выйшлі і пайшлі па вуліцы. Было холадна і змрочна, і быў вецер.

— Ты нават не ведаеш, як я цябе кахаю, — сказаў я.

— Праўда ж, нам зараз вельмі добра? — сказала Кэтрын. — Ведаеш што? Давай куды-небудзь зойдзем і замест чаю вып'ем піва. Для маленькай Кэтрын піва вельмі карысна. Яно не дасць ёй занадта хутка расці.

— Ты і праўда не давай ёй расці, і калі гэта будзе хлопчык, ён здолее стаць жакеем.

— Бадай што, калі народзіцца дзіця, нам і на самай справе трэба будзе пажаніцца, — сказала Кэтрын. Мы сядзелі ў піўной за столікам у кутку. На вуліцы ўжо цямнела. Было рана, але дзень быў пахмурны, і рана наступіў вечар.

— Давай пажэнімся зараз, — сказаў я.

— Не, — сказала Кэтрын. — Зараз няёмка. Ужо надта прыкметна. Не пайду ж я такая ў мэрыю.

— Шкада, што мы не пажаніліся раней.

— Бадай, так было б лепей. Але калі ж мы маглі, любы?

— Не ведаю.

— А я ведаю толькі адно. Не пайду я ў мэрыю гэткай важнай матронай.

— Якая ж ты матрона?

— Самая сапраўдная, любы. Цырульніца пыталася, ці першае дзіця. Я сказала ёй, што ў нас ужо ёсць два хлопчыкі і дзве дзяўчынкі.

— Калі ж мы пажэнімся?

— Як толькі я зноў пахудзею. Я хачу, каб у нас было цудоўнае вяселле і каб усе думалі: якая прыгожая пара.

— Але цябе гэта не засмучае?

— А чаго мне засмучацца, любы? У мяне толькі адзін раз было пагана на душы, гэта ў Мілане, калі я адчула сябе дзеўкай, і то праз пяць хвілін усё мінулася, і тут больш за ўсё быў вінаваты пакой. Хіба я дрэнная жонка?

— Ты цудоўная жонка.

— Вось і не думай пра фармальнасці, любы. Як толькі я зноў пахудзею, мы пажэнімся.

— Добра.

— Як ты лічыш, ці можна мне выпіць піва? Доктар сказаў, што ў мяне вузкаваты таз, так што лепей не даваляць маленькай Кэтрын вельмі расці.

- Што ён яшчэ сказаў? — Я захваляваўся.
- Нічога. У мяне выдатны крывяны ціск, любы. Ён проста ў захапленні ад майго ціску.
- А што яшчэ ён сказаў наконт вузкага таза?
- Нічога. Зусім нічога. Ён сказаў, што мне нельга ездзіць на лыжах.
- Правільна.
- Ён сказаў, што зараз ужо позна пачынаць, калі я да гэтага не ездзіла. Ён сказаў, што ўвогуле ездзіць на лыжах можна, толькі каб не падаць.
- Твой доктар жартаўнік.
- Не, на самай справе, ён вельмі слаўны. Мы паклічам яго, калі наступіць час нарадзіцца нашаму малому.
- Ты не пыталася ў яго, ці можна нам жаніцца?
- Не. Я сказала яму, што мы жанатыя чатыры гады. Ведаеш, любы, калі я выйду за цябе, я стану амерыканкай, а згодна з амерыканскімі законамі, калі б мы ні жаніліся, — дзіця лічыцца законным.
- Дзе ты гэта вычитала?
- У нью-йоркскім “Уорлд алманак” у бібліятэцы.
- Ты проста цуд.
- Я вельмі рада, што буду амерыканкай. І мы паедзем у Амерыку, праўда, любы? Я хачу паглядзець Ніягарскі вадаспад.
- Ты цуд.
- Я яшчэ нешта хацела паглядзець, толькі я забылася што.
- Бойні?
- Не. Я забылася.
- Небаскроб Вулварта?
- Не.
- Вялікі Каньён?
- Не. Але і гэта таксама.
- Тады што ж?
- Залатыя вароты! Во што я хацела паглядзець. Дзе гэта Залатыя вароты?
- У Сан-Францыска.
- Ну, дык паедзем туды. І наогул я хачу паглядзець Сан-Францыска.
- Выдатна. Туды мы і паедзем.
- Ладна. Толькі я вып’ю яшчэ піва.
- Калі мы выйшлі, і пайшлі па вуліцы, і пачалі падымацца па лесвіцы да станцыі, было вельмі холадна. Халодны вецер дзьмуў з Ронскай даліны. У вітрынах мага-

зінаў гарэлі агні, і мы падымаліся па крутой каменнай лесвіцы на верхнюю вуліцу і затым па іншай вуліцы на станцыю. Там ужо стаяў электрычны поезд, увесь асветлены. На вялікім цыферблаце быў пазначаны час адыходу. Стрэлкі паказвалі дзесяць хвілін шостаі. Я паглядзеў на станцыйны гадзіннік. Было пяць хвілін шостаі. Калі мы заходзілі ў вагон, я бачыў, як вагонаважаты і кандуктар выйшлі з буфета. Мы ўселіся і адчынілі акно. Вагон ацяпляўся электрычнасцю, і ў ім было душна, але ў акно заходзіла свежае халоднае паветра.

— Ты стамілася, Кэт? — спытаў я.

— Не. Я сябе выдатна адчуваю.

— Нам не доўга ехаць.

— Я з задавальненнем праедуся, — сказала яна. — Не перажывай за мяне, любы. Я адчуваю сябе выдатна.

Снег выпаў толькі за тры дні да Каляд. Неяк раніцай мы прачнуліся, і ішоў снег. У печцы гудзеў агонь, а мы ляжалі ў ложку і глядзелі, як сыпле снег. Madame Гуцінген прыбрала посуд пасля сьнеданьня і падкінула ў печку дроў. Гэта была сапраўдная завіруха. Мадам Гуцінген сказала, што яна пачалася каля поўначы. Я падышоў да акна і паглядзеў, але нічога не мог убачыць далей за дарогу. Дзьмула і мяло з усіх бакоў. Я зноў лёг у ложка, і мы ляжалі і размаўлялі.

— Добра было б пахадзіць на лыжах, — сказала Кэтрын. — Так шкада, што мне нельга на лыжах.

— Мы дастанем санкі і з'едзем па дарозе ўніз. Гэта для цябе не больш небяспечна, чым у аўтамабілі.

— А трасці не будзе?

— Можна паспрабаваць.

— Добра, каб не трасло.

— Крыху счакаўшы можна будзе выйсці пагуляць па снезе.

— Перад абедам, — сказала Кэтрын, — для апетыту.

— Я і так заўсёды галодны.

— І я таксама.

Мы выйшлі ў завіруху. Усюды намяло гурбы, і таму нельга было адысціся далёка. Я пайшоў наперад, пратоптаў сцежку, але пакуль мы дабраліся да станцыі, нам давялося ісці даволі доўга. Мяло так, што нельга было расплюшчыць вочы, і мы ўвайшлі ў маленькі кабачок ля станцыі, і, венакам ачысціўшы снег адно з аднаго, селі на лаўку, і папрасілі вермуту.

— Сёння моцная завіруха, — сказала кельнерша.

— Праўда.

— Снег сёлета выпаў позна.

— Ага.

— А мо я з'ем плітку шакаладу? — спытала Кэтрын. — Ці ўжо хутка снеданне? Я заўсёды галодная.

— Адну можаш з'есці, — сказаў я.

— Я вазьму з арэхамі, — сказала Кэтрын.

— З арэхамі вельмі смачны, — сказала дзяўчына. — Я больш за ўсё люблю з арэхамі.

— Я вып'ю яшчэ вермуту, — сказаў я.

Калі мы выйшлі, каб ісці дамоў, нашу сцэжку ўжо занесла снегам. Толькі ледзь прыкметныя паглыбленні засталіся там, дзе раней былі сляды. Мяло проста ў твар, так што нельга было расплюшчыць вочы. Мы пачысціліся і пайшлі снедаць. Сняданак падаваў monsieur Гуцінген.

— Заўтра можна будзе паехаць на лыжах, — сказаў ён. — Вы ездзіце на лыжах, містэр Генры?

— Не, але я хачу навучыцца.

— Вы навучыцеся вельмі хутка. Мой сын прыязджае на Каляды, ён вас навучыць.

— Цудоўна. Калі ён павінен прыехаць?

— Заўтра вечарам.

Калі пасля абеду мы сядзелі ля печкі ў маленькім пакойчыку і пазіралі ў акно, як валіць снег, Кэтрын сказала:

— А што, калі табе з'ездзіць куды-небудзь аднаму, любы, пабыць сярод мужчын, пахадзіць на лыжах?

— Навошта мне гэта?

— Няўжо табе ніколі не хочацца пабачыць іншых людзей?

— А табе хочацца пабачыць іншых людзей?

— Не.

— І мне не.

— Я ведаю. Але ты іншая справа. Я чакаю дзіця, і таму мне прыемна нічога не рабіць. Я ведаю, што я стала страшна недарэчнай і страшна шмат балбачу, і мне здаецца, лепей табе з'ехаць, а то я табе надакучу.

— Ты хочаш, каб я з'ехаў?

— Не, я хачу, каб ты быў са мной.

— Вось я нікуды і не паеду.

— Хадзі сюды, — сказала яна. — Я хачу пакратаць шышку на тваёй галаве. Вялікая ўсё-ткі шышка. — Яна правяла па ёй пальцамі. — Любы, а чаму табе не адпусціць бараду?

— Табе хочацца?

- Проста так, дзеля забавы. Мне хочацца паглядзець, які ты з барадой.
- Ладна. Адпусчу бараду. Зараз жа, імгненна пачну адпускаць. Гэта ідэя. Зараз у мяне будзе занятак.
- Ты засмучаны, што ў цябе няма ніякага занятку?
- Не. Я вельмі задаволены. Мне вельмі добра. А табе?
- Мне выдатна. Але я ўсё баюся, што мо зараз, калі я такая, табе сумна са мной?
- Ах, Кэт! Ты нават не ўяўляеш, як моцна я кахаю цябе.
- Нават зараз?
- І зараз, і заўсёды. І я вельмі шчаслівы. Хіба нам не добра тут?
- Вельмі добра, але мне здаецца, што ты нейкі неспакойны.
- Не. Я часам успамінаю фронт і розных людзей. Але гэта не трывожыць мяне. Я ні пра што доўга не думаю.
- Каго ты ўспамінаеш?
- Рынальдзі, і святара, і яшчэ розных людзей. Але доўга пра іх я не думаю. Я не хачу думаць пра вайну. Я з ёй пакончыў.
- Пра што ты думаеш зараз?
- Ні пра што.
- Не, ты пра нешта думаў. Скажы.
- Я думаў, ці праўда, што ў Рынальдзі сіфіліс.
- І ўсё?
- А ў яго сіфіліс?
- Не ведаю.
- Я рада, што ў цябе няма. У цябе нічога такога не было?
- У мяне быў трыпер.
- Я не хачу пра гэта слухаць. Табе было вельмі балюча, любы?
- Вельмі.
- Я хацела б, каб у мяне быў таксама.
- Не выдумляй.
- Не, праўда. Я хацела б, каб у мяне ўсё было, як у цябе. Я хацела б ведаць усіх жанчын, якіх ведаў ты, каб пасля высмейваць іх перад табой.
- Усё гэта прыгожа.
- А тое, што ў цябе быў трыпер, прыгожа?
- Не. Глядзі, як ідзе снег.
- Я буду лепей глядзець на цябе. Любы, а што, каб ты адпусціў валасы?

— Як гэта?
— Крыху даўжэйшыя.
— Яны і так доўгія.
— Не, адпусці іх крыху больш. А я падстрыгуся, і мы будзем зусім аднолькавыя, толькі адзін светлы, а другі цёмны.

— Я не хачу, каб ты стрыглася.
— А гэта, відаць, забаўна. Мне надакучылі валасы. Ноччу ў ложку яны страшна перапшкяджаюць.

— А мне падабаецца так.
— А з кароткімі табе не спадабалася б?
— Магчыма. Мне падабаецца як зараз.
— А мо з кароткімі лепей. І мы былі б абое аднолькавымі. Любы, я так кахаю цябе, што хачу быць табой.
— Гэта так і ёсць. Мы з табой адно.

— Я ведаю. Начамаі.
— Ноччу ўсё выдатна.
— Я хачу, каб зусім нельга было зразумець, дзе ты, а дзе я. Я не хачу, каб ты ад'язджаў. Я гэта сказала знарок. Калі табе хочацца, едзь. Толькі вяртайся хутчэй. Любы, я ж наогул не живу, калі я не з табой.

— Я ніколі не паеду, — сказаў я. — Я ні на што не здатны, калі няма цябе. У мяне тады няма ніякага жыцця.
— Я хачу, каб у цябе было жыццё. Я хачу, каб у цябе было вельмі добрае жыццё. Але хай гэта будзе наша агульнае жыццё, праўда?

— Дык што, перастаць мне адпускаць бараду альбо няхай расце?

— Няхай расце. Адпускай. Гэта так цікава. Мо да Новага года яна вырасце?

— Давай згуляем у шахматы.
— Лепей у што-небудзь іншае.
— Не. Давай у шахматы.
— А пасля ў што-небудзь іншае?
— Так.
— Ну, добра.

Я дастаў шахматную дошку і расставіў фігуры. За акном па-ранейшаму валіў снег.

Неяк сярод ночы я прачнуўся і адчуў, што Кэтрын таксама не спіць. Месяц свяціў у акно, і на ложка падалі цені ад аконнага пераплёту.

— Ты не спиш, любы?
— Не. А ты не можаш заснуць?
— Я толькі што прачнулася і думаю пра тое, якая я была вар'ятка, калі мы сустрэліся. Помніш?

— Ты была крыху звар’яцелая.

— Зараз са мной ніколі такога не бывае. Зараз у мяне ўсё выдатна. Ты так цудна гаворыш гэтае слова. Скажы “выдатна”.

— Выдатна.

— Ты каханы. І я зараз не звар’яцелая. Я толькі вельмі, вельмі, вельмі шчаслівая.

— Ну, спі, — сказаў я.

— Ладна. Давай заснём адразу.

— Ладна.

Але мы не заснулі адразу. Я яшчэ даволі доўга ляжаў, думаючы пра розныя рэчы і гледзячы на Кэтрын, якая спала, і на блікі месяца на яе твары. Затым я таксама заснуў.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦАЦЬ ДЗЕВЯТЫ

Да сярэдзіны студзеня я ўжо адпусціў бараду, і ўсталываліся нарэшце па-зімоваму халодныя, яркія дні і халодныя, суровыя ночы. Зноў можна было хадзіць па дарогах. Снег стаў гладкі і цвёрды, прыкатаны палазамі саняў і бярвеннямі, якія валаклі з гары ўніз. Снег ляжаў усюды, амаль да самага Мантрэ. Горы на тым баку возера былі зусім белыя, і даліна Роны схавалася пад снегам. Мы рабілі працяглыя прагулкі на той бок гары да Бэн-дэ-л’Альяз. Кэтрын абувала падбітыя цвікамі чаравікі, апранала плашч і брала з сабой палку з вострым стальным наканечнікам. Пад плашчом яе паўната не была прыкметна, і мы ішлі не надта хутка і спыняліся і адпачывалі на бярвеннях ля дарогі, калі яна стамлялася.

У Бэн-дэ-л’Альяз быў кабачок пад дрэвамі, куды заходзілі выпіць лесарубы, і мы сядзелі там, грэючыся ля печкі, і пілі гарачае чырвонае віно з прыправамі і лімонам. Яго называюць Gluhwein, і гэта цудоўная рэч, калі трэба сагрэцца альбо выпіць за чыё-небудзь здароўе. У кабачку было цёмна і дымна, і пасля, калі мы выходзілі, халоднае паветра абпальвала лёгкія, і кончык носа падчас дыхання нямеў. Мы азіраліся на шынок, дзе ва ўсіх вокнах гарэла святло, і ля ўвахода коні лесарубаў білі капштамі, каб сагрэцца, і матлялі галавой. Валасінкі на іхніх мордах былі белыя ад шэрані, і пара іхняга дыхання застывала ў паветры. На зваротным шляху дарога была гладкая і слізкая, і лёд быў барвовым ад конскай мачы да самага павароту, дзе сцежка, па якой цягнулі бярвенні, абочвала. Далей дарога была пакрыта шчыльна ўката-

ным снегам і вяла праз лес, і два разы, вяртаючыся вечарам дамоў, мы бачылі лісу.

Гэта быў слаўны край, і калі мы выходзілі гуляць, нам заўсёды было вельмі весела.

— У цябе выдатная барада, — сказала Кэтрын. — Проста як у лесарубаў. Ты бачыў таго, з залатымі завушніцамі?

— Гэта паляўнічы на горных казлоў, — сказаў я. — Яныносяць завушніцы, бо гэта нібыта абстрае слых.

— Няўжо? Наўрад ці гэта так. Мне здаецца, яныносяць іх, каб кожны ведаў, што яны паляўнічыя на горных казлоў. А тут водзяцца горныя казлы?

— Так, за Дан-дэ-Жаман.

— Як забаўна, што мы бачылі лісу.

— А ліса, калі спіць, абкручвае свой хвост вакол цела, і ёй цёпла.

— Відаць, вельмі прыемна.

— Мне заўсёды хацелася мець такі хвост. Вось каб у нас былі гэтакія хвасты, як у лісы.

— А як тады апранацца?

— Можна заказаць спецыяльныя касцюмы альбо паехаць у тую краіну, дзе гэта не мае значэння.

— Мы і зараз у такой краіне, дзе нічога не мае значэння. Хіба не выдатна, што мы жывём тут і нікога не бачым? Ты ж не хочаш нікога бачыць, праўда, любы?

— Так.

— Давай хвілінку пасядзім. Я крыху стамілася.

Мы сядзелі на бярвяне зусім побач. Наперадзе дарога ішла ў лес.

— А малое не будзе нам перашкаджаць? Як ты лічыш?

— Не. Мы не дазволім.

— Як у нас з грашыма?

— Грошай цэлы мех. Я ўжо атрымаў па апошняму чэку.

— А твае родзічы не будуць шукаць цябе? Яны ж ведаюць, што ты ў Швейцарыі.

— Магчыма. Я як-небудзь напішу ім.

— Хіба ты яшчэ не напісаў?

— Не. Толькі паслаў чэк на подпіс.

— Дзякуй Богу, што я не з тваёй радні.

— Я дам ім тэлеграму.

— Хіба ты іх зусім не любіш?

— Раней любіў, але мы столькі сварыліся, што нічога не засталася.

— Мне здаецца, што яны спадабаліся б мне. Напэўна, яны мне вельмі спадабаліся б.

— Давай не будзем пра іх гаварыць, а то я пачну турбавацца за іх. — Крыху сцакаўшы я сказаў: — Пайшлі, калі ты адпачыла.

— Я адпачыла.

Мы пайшлі па дарозе далей. Было ўжо цёмна, і снег рыпеў пад нагамі. Ноч была сухая, і халодная, і вельмі ясная.

— Мне вельмі падабаецца твая барада, — сказала Кэтрын. — Проста чуд. З выгляду жорсткая і калючая, а на самай справе мяккая і такая прыемная.

— Па-твойму, так лепей, чым без барады?

— Бадай што, лепей. Ведаеш, любы, я не буду стрыгчыся да нараджэння маленькай Кэтрын. Я зараз занадта тоўстая і падобная на матрону. Але калі яна народзіцца і я зноў схуднею, абавязкова падстрыгуся, і тады ў цябе будзе зусім іншая, новая дзяўчына. Мы пойдзем разам з табой, і я падстрыгуся, альбо я адна пайду і зраблю табе сюрпрыз.

Я маўчаў.

— Ты ж не забароніш мне, праўда?

— Не. Мо мне нават спадабаецца.

— Вось які ты, любы! А раптам, калі я схуднею, я стану вельмі прыгожай і так табе спадабаюся, што ты зноў закахашся ў мяне.

— Вось д'ябал! — сказаў я. — Я і так у цябе дастаткова закаханы. Чаго яшчэ ты хочаш? Каб я зусім страціў галаву?

— Так, я хачу, каб ты страціў галаву.

— Ну і няхай, — сказаў я. — Я сам хачу гэтага.

РАЗДЗЕЛ САРАКАВЫ

Жылося нам цудоўна. Мы пражылі студзень і люты, і зіма была выдатная, і мы былі вельмі шчаслівыя. Была часам кароткая адліга, калі дзьмуў цёплы вецер, і снег рабіўся рыхлым, і ў паветры адчувалася вясна, але кожны раз становілася зноў ясна і холадна, і вярталася зіма. У сакавіку зіма першы раз адступіла па-сапраўднаму. Ноччу пайшоў дождж. Дождж ішоў усю раніцу, і снег ператварыўся ў грязь, і на горным схіле стала самотна. Над возерам і над далінай віселі хмары. Высока ў гарах ішоў дождж. Кэтрын абула глыбокія галёшы, а я гумовыя боты monsieur Гуцінгена, і мы пад парасонам, па гразі і па вадзе, якая размывала лёд на дарозе, пайшлі ў шынок ля станцыі, каб выпіць вермуту перад сьнеданнем. Было чуваць, як за акном ідзе дождж.

- Як ты лічыш, мо нам лепей перабрацца ў горад?
- А як лічыш ты? — спытала Кэтрын.
- Калі зіма закончылася і пойдучь дажджы, тут стане нядобра. Колькі яшчэ да маленькай Кэтрын?
- Каля месяца. Мо крыху больш.
- Можна спусціцца ўніз і пасяліцца ў Мантрэ.
- А чаму не ў Лазане? Бальніца знаходзіцца там.
- Можна і ў Лазане. Я проста думаў, ці не занадта гэта вялікі горад.
- Мы і ў вялікім горадзе можам быць адны, а ў Лазане, відаць, добра.
- Калі ж мы пераедзем?
- Мне ўсё адно. Калі захочаш, любы. Можна і зусім не ехаць, калі ты не хочаш.
- Паглядзім, якое надвор'е.

Дождж ішоў тры дні. На схіле гары ніжэй за станцыю снегу не засталася зусім. Дарога была суцэльным патокам вадкай гразі. Было так сыра і слотна, што нельга выйсці з дому. Раніцай на трэці дзень дажджу мы вырашылі пераехаць у горад.

— Калі ласка, не турбуйцеся, monsieur Генры, — сказаў Гуцінген. — Ніякага папярэджання не трэба. Я і не думаў, што вы застанецеся тут, калі сапсавалася надвор'е.

— Нам трэба быць бліжэй да бальніцы з-за madame, — сказаў я.

— Вядома, — сказаў ён. — Мо яшчэ калі-небудзь прыедзеце са сваёй малечай.

— Калі толькі знойдзецца месца.

— Вясной у нас тут вельмі добра, прыязджайце, вам спадабаецца. Малога можна будзе пакінуць з няняй у вялікім пакоі, які зараз на замку, а вы з madame зоймеце свой ранейшы, з відам на возера.

— Я загадзя вам напішу, — сказаў я. Мы склалі рэчы і паехалі першым цягніком пасля абеду. Monsieur і madame Гуцінген правялі нас на станцыю, і ён давёз нашы рэчы на санках па гразі. Яны абое стаялі ля станцыі пад дажджом і махалі нам на развітанне.

— Яны вельмі слаўныя, — сказала Кэтрын.

— Яны былі вельмі добрыя да нас.

У Мантрэ мы селі на лазанскі цягнік. З акна вагона нельга было бачыць горы ў тым баку, дзе мы жылі, бо перашкаджалі воблакі. Цягнік спыніўся ў Веце, затым паехаў далей, і з аднаго боку было возера, а з другога — мокрыя бурныя палі, і голы лес, і мокрыя домікі. Мы прыехалі ў Лазану і спыніліся ў невялікім гатэлі. Калі мы ехалі

па вуліцах і пасля павярнулі да гатэля, усё яшчэ ішоў дождж. Парцье з меднымі ключамі на ланцужку, працягнутым у пятліцу, ліфт, дываны на падлозе, белыя рукамыйнікі з бліскучымі прыборамі, металічны ложак і вялікая камфортная спальня — усё гэта пасля Гуцінгенаў здалася нам нязвычайнай раскошай. Вокны нумара выходзілі ў мокры сад, абнесены сцяной з жалезнымі кратамі зверху. На другім баку крутой вуліцы быў другі гатэль, з гэткай жа сцяной і кратамі. Я глядзеў, як кроплі дажджу падаюць у басейн у садзе.

Кэтрын запаліла ўсе лямпы і стала раскладваць рэчы. Я заказаў віскі з содавай, лёг на ложак і ўзяў газету, якую купіў на вакзале. Быў сакавік 1918 года, і немцы наступалі ў Францыі. Я піў віскі з содавай і чытаў, пакуль Кэтрын раскладвала рэчы і вазілася ў пакоі.

— Ведаеш, любы, пра што мне давядзецца падумаць, — сказала яна.

— Пра што?

— Пра дзіцячыя рэчы. Звычайна ўсе да гэтага часу набываюць дзіцячыя рэчы.

— Гэта можна купіць.

— Я ведаю. Заўтра пайду купляць. Вось толькі даведаюся, што трэба.

— Табе трэба было б ведаць. Ты ж была сястрой.

— Так, але, ведаеш, салдаты так рэдка мелі дзяцей у шпіталі.

— А я?

Яна кінула ў мяне падушку і разліла віскі з содавай.

— Я зараз закажу табе яшчэ, — сказала яна. — Выбачай.

— Там ужо было мала. Хадзі сюды, да мяне.

— Не. Я хачу зрабіць, каб гэты пакой стаў на нешта падобны.

— На што?

— На наш з табой дом.

— Павесь сцягі Антанты.

— Заткніся, будзь ласкавы.

— А ну паўтары яшчэ раз.

— Заткніся.

— Ты так асцярожна гэта гаворыш, — сказаў я, — нібыта баішся некага пакрыўдзіць.

— Не.

— Ну тады хадзі сюды, да мяне.

— Ладна. — Яна падышла і села на ложак. — Я ведаю, што табе зараз са мной нецікава, любы. Я падобная на піўную бочку.

— Няпраўда. Ты прыгожая, і ты вельмі добрая.
— Я проста пачвара, на якой ты неасцярожна ажаніўся.

— Няпраўда. Ты становішся ўсё больш прыгожай.

— Але я зноў пахудзею, любы.

— Ты і зараз худая.

— Ты, відаць, выпіў.

— Толькі шклянку віскі з содавай.

— Зараз прынясуць яшчэ віскі, — сказала яна. — Мо сказаць, каб нам сюды і абед прынеслі?

— Вельмі добра.

— Тады мы наогул не будзем сёння выходзіць, добра? Пасядзім дома.

— І пагуляем, — сказаў я.

— Я вып'ю віна, — сказала Кэтрын. — Нічога мне ад гэтага не будзе. Мо тут ёсць наша белае капры.

— Напэўна, ёсць, — сказаў я. — У такім гатэлі заўсёды бывае італьянскае віно.

Кельнер пастукаў у дзверы. Ён прынёс віскі ў шклянцы з лёдам і на тым жа падносе маленькую бутэльку содавай.

— Дзякуй, — сказаў я. — Пастаўце тут. Калі ласка, прынясіце сюды абед на дзве персоны і дзве бутэлькі сухога белага капры ў лёдзе.

— Загадаеце на першае — суп?

— Ты хочаш суп, Кэт?

— Хачу.

— Адзін суп.

— Слухаюся, сэр.

Ён выйшаў і зачыніў дзверы. Я вярнуўся да газет і да вайны ў газетах і паволі ліў содавую ў шклянку з лёдам і віскі. Трэба было сказаць, каб лёд не клалі ў віскі. Хай бы прынеслі лёд асобна. Тады можна вызначыць, колькі ў шклянцы віскі, і яно не скажацца раптам занадта слабым ад содавай. Трэба будзе купіць бутэльку віскі і сказаць, каб прынеслі толькі лёд і содавую. Гэта лепш за ўсё: добрае віскі — прыемная рэч. Адна з самых прыемных з'яў жыцця.

— Пра што ты думаеш, любы?

— Пра віскі.

— А пра што іменная?

— Пра тое, якая слаўная рэч віскі.

Кэтрын скрывілася.

— Ладна, — сказала яна.

Мы пражылі ў гэтым гатэлі тры тыдні. Там было няблага: рэстаран звычайна пуставаў, і мы вельмі часта абе-

далі ў сваім нумары. Мы гулялі па горадзе, і ездзілі на трамваі да Ушы, і гулялі над возерам. Надвор'е было зусім цёплае, і было падобна на вясну. Мы шкадавалі, што з'ехалі са свайго шале ў гарах, але вясновае надвор'е працягвалася толькі некалькі дзён, а затым зноў пачалася халодная сырасць пераходнага часу.

Кэтрын купляла ўсё патрэбнае для дзіцяці. Я хадзіў у гімнастычную залу баксіраваць для мацыёну. Звычайна я хадзіў туды ранкам, пакуль Кэтрын яшчэ ляжала ў ложку. У падманлівыя вясновыя дні было прыемна пасля бокса і душа прайсці па вуліцы, удыхаючы вясенняе паветра, зайсці ў кафе пасядзець, і паглядзець на людзей, і прачытаць газету, і выпіць вермуту, а затым вярнуцца ў гатэль і паснедаць з Кэтрын. Выкладчык бокса ў гімнастычнай зале насіў вусы, у яго былі вельмі дакладныя і кароткія рухі, і ён страшна палохаўся, калі пачнеш нападаць на яго. Але ў гімнастычнай зале было вельмі прыемна. Там было шмат паветра і святла, і я працаваў сумленна, скакаў цераз вяроўку, і вырабляў розныя прыёмы ў боксе, і рабіў практыкаванні для мышц жывата, лежачы на падлозе ў паласе сонечнага святла, якое лілося з адчыненага акна, і часам палохаў выкладчыка, баксіруючы з ім. Спачатку я не мог трэніравацца перад доўгім вузкім люстэркам, бо так дзіўна было бачыць баксёра з барадой. Але пасля мне ад гэтага стала проста смешна. Я хацеў збрыць бараду, як толькі пачаў займацца боксам, але Кэтрын не дазволіла мне.

Часам мы з Кэтрын ездзілі ў экіпажы па ваколіцах. Добрым надвор'ем ездзіць было прыемна, і мы знайшлі два цудоўныя месцы, куды можна было заехаць паабедкаць. Кэтрын ужо не магла шмат хадзіць, і я з задавальненнем ездзіў з ёй разам па вясковых дарогах.

Калі дзень быў добры, мы выдатна бавілі час і ні разу нам не было дрэнна. Мы ведалі, што дзіця ўжо зусім блізка, і ад гэтага ў нас было такое адчуванне, нібыта нешта прыспешвае нас і нельга губляць ніводнай гадзіны, якую мы можам быць разам.

РАЗДЗЕЛ СОРАК ПЕРШЫ

Неяк я прачнуўся каля трох гадзін раніцы і пачуў, што Кэтрын варочаецца ў ложку.

— Ты нездаровая, Кэт?

— У мяне як быццам схваткі, любы.

— Рэгулярна?

— Не, не зусім.

— Калі пойдучь рэгулярна, трэба ехаць у бальніцу.

Мне вельмі хацелася спаць, і я заснуў. Хутка я прачнуўся зноў.

— Ты мо пазвоніш доктару, — сказала Кэтрын. — Мо гэта ўжо пачынаецца?

Я падышоў да тэлефона і пазваніў доктару.

— Як часта паўтараюцца схваткі? — спытаў ён.

— Як часта, Кэт?

— Прыкладна кожныя пятнаццаць хвілін.

— Тады едзьце ў бальніцу, — сказаў доктар. — Я зараз апрапусю і таксама прыеду туды.

Я павесіў трубку і затым пазваніў у прывакзальны гараж, каб выклікаць таксі. Доўга ніхто не браў трубку. Нарэшце я дабіўся нейкага чалавека, які абяцаў адразу ж выслаць машыну. Кэтрын апрачалася. У яе чамадане ўжо было складзена ўсё неабходнае для бальніцы і дзіцячыя рэчы. Мы выйшлі ў калідор, і я пазваніў ліфцёру. Адказу не было. Я сышоў уніз. Унізе нікога не было, акрамя начнога швейцара. Я сам падняўся ў ліфце, занёс у кабіну чамадан Кэтрын, яна ўвайшла, і мы спусціліся ўніз. Начны швейцар адчыніў нам дзверы, і мы селі на каменныя тумбы ля прыступак параднага ўвахода і чакалі таксі. Ноч была светлая, і на небе былі зоркі. Кэтрын была вельмі ўзбуджаная.

— Я так рада, што ўжо пачалося, — сказала яна. — Зараз хутка ўсё будзе ў мінулым.

— Ты малайчына.

— Я не баюся. Толькі каб хутчэй прыехала таксі.

Мы пачулі шум машыны на вуліцы і ўбачылі святло ад фар. Таксі пад'ехала да ганка, і я дапамог Кэтрын сесці, а шафёр паставіў чамадан на прырэдняе сядзенне.

— У бальніцу, — сказаў я.

Мы выехалі на дарогу і пачалі падымацца ўгару.

Калі мы пад'ехалі да бальніцы, я ўзяў чамадан, і мы ўвайшлі. Унізе за канторкай сядзела жанчына, якая запісала ў кнігу імя і прозвішча Кэтрын, узрост, адрас, звесткі пра родзічаў і пра рэлігію. Кэтрын сказала, што ў яе няма ніякай рэлігіі, і жанчына паставіла супраць гэтага слова ў кнізе рысачку. Кэтрын сказала, што яе прозвішча Генры.

— Я адвязу вас у палату, — сказала жанчына.

Мы падняліся на ліфце. Жанчына спыніла ліфт, і мы выйшлі і пайшлі за ёй па калідоры. Кэтрын моцна трымалася за маю руку.

— Вось гэта ваша палата, — сказала жанчына. — Калі ласка, распранаіцеся і кладзіцеся. Вось вам начная кашуля.

— У мяне ёсць начная кашуля, — сказала Кэтрын.

— Вам зручней будзе ў гэтай, — сказала жанчына.

Я выйшаў і сеў на стул у калідоры.

— Зараз можаце ўвайсці, — сказала сястра, стоячы ў дзвярах.

Кэтрын ляжала на вузкім ложку, у звычайнай начной кашулі з квадратным выразам, зробленай, здавалася, з палатна. Яна ўсміхнулася мне.

— Зараз у мяне ўжо добрыя схваткі, — сказала яна.

Сястра трымала яе руку і сачыла за схваткамі па гадзінніку.

— Вось зараз была моцная, — сказала Кэтрын. Я бацьку гэта па яе твары.

— Дзе доктар? — спытаў я ў сястры.

— Спіць унізе. Ён прыйдзе, калі трэба будзе. Я павінна сее-тое зрабіць madame, — сказала сястра. — Будзьце ласкавы выйсці зноў.

Я выйшаў у калідор. Калідор быў пусты, з двума вокнамі і зачыненымі дзвярыма на ўсю даўжыню калідора. У ім пахла бальніцай. Я сядзеў на стуле, і глядзеў на падлогу, і маліўся за Кэтрын.

— Можаце зайсці, — сказала сястра. Я ўвайшоў.

— Гэта ты, любы? — сказала Кэтрын.

— Я.

— Зараз ужо зусім часта.

Яе твар скрывіўся. Пасля яна ўсміхнулася.

— Вось гэтая была сапраўдная. Калі ласка, сястра, пакладзіце мне зноў руку пад спіну.

— А вам так лягчэй? — спытала сястра.

— Ты ідзі, любы, — сказала Кэтрын. — Ідзі што-небудзь з'еш. Сястра кажа, што можа быць вельмі доўга.

— Першыя роды звычайна бываюць працяглымі, — сказала сястра.

— Калі ласка, ідзі паеш, — сказала Кэтрын. — Я сябе добра адчуваю. Праўда.

— Я яшчэ крыху пабуду, — сказаў я.

Схваткі паўтараліся рэгулярна, затым сталі радзейшыя. Кэтрын была вельмі ўзбуджаная. Калі ёй было асабліва балюча, яна казала, што схватка добрая. Калі схваткі сталі слабейшымі, яна была расчараваная і збянтэжаная.

— Ты ідзі, любы, — сказала яна. — Калі ты тут, мне неяк несвабодна. — Яе твар скрывіўся. — Вось. Гэтая ўжо была лепшая. Я так хачу быць добрай жонкай і на радзіць без усялякіх фокусаў. Калі ласка, ідзі паснедай, любы, а пасля прыходзь зноў. Я не буду сумаваць без цябе. Сястра такая слаўная.

— Вам хоціць часу, каб паснедаць, — сказала сястра.

— Добра, я пайду. Да сустрэчы, дарагая.

— Да сустрэчы, — сказала Кэтрын. — Паснедай як след, за мяне таксама.

— Дзе тут можна паснедаць? — спытаў я ў сястры.

— На нашай вуліцы, ля самай плошчы, ёсць кафэ, — сказала яна. — Павінна быць адчынена.

Развіднелася. Па пустой вуліцы я дайшоў да кафэ. У вокнах гарэла святло. Я ўвайшоў і спыніўся ля ацынкаванай стойкі, і стары буфетчык падаў мне шклянку белага віна і брыёш. Брыёш была ўчарашняя. Я макаў яе ў віно і пасля яшчэ выпіў кубак кавы.

— Што вы робіце тут так рана? — спытаў стары.

— У мяне жонка нараджае ў бальніцы.

— Вось як! Жадаю шчасця.

— Дайце мне яшчэ шклянку віна.

Ён наліў, надта моцна нахіліўшы бутэльку, крыху вылілася на стойку. Я выпіў, заплаціў і выйшаў. Ля ўсіх дамоў на вуліцы стаялі вёдры са смеццем. Адно ядро абнохваў сабака.

— Што ты там шукаеш? — спытаў я і нахіліўся, каб паглядзець, ці няма ў вядры нечага для яго; зверху была толькі гушча ад кавы, смецце і некалькі звялых кветак.

— Нічога няма, — сказаў я. Сабака перайшоў на другі бок. Прыйшоўшы ў бальніцу, я падняўся па лесвіцы на той паверх, дзе была Кэтрын, і па калідоры дайшоў да яе дзвярэй. Я пастукаўся. Ніхто не адказваў. Я адчыніў дзверы; палата была пустая, толькі чамадан Кэтрын стаяў на стале і на кручку вісеў яе халацік. Я выйшаў у калідор і пачаў каго-небудзь шукаць. Я ўбачыў другую сястру.

— Дзе madame Генры?

— Толькі што нейкую даму ўзялі ў радзільню.

— Дзе гэта?

— Пайшлі, я вам пакажу.

Яна павяла мяне ў канец калідора. Дзверы радзільні былі прачыненыя. Я ўбачыў Кэтрын на стале, накрытую прасціной. Ля стала стаяла сястра, а з другога боку, ля нейкіх цыліндраў — доктар. Доктар трымаў у руцэ гумовую маску, прымацаваную да трубкай.

— Я дам вам халат, і вы можаце ўвайсці, — сказала сястра. — Хадзіце, калі ласка, сюды.

Яна апранула на мяне белы халат і зашпіліла яго ззаду ля каўняра англійскай шпількай.

— Зараз можаце зайсці, — сказала яна. Я зайшоў у пакой.

— Гэта ты, любы? — сказала Кэтрын напружаным голасам. — Нешта справа не рухаецца.

— Вы *monsieur* Генры? — спытаў доктар.

— Так. Як тут у вас, доктар?

— Усё ідзе вельмі добра, — сказаў доктар. — Мы перайшлі сюды, каб можна было даваць газ падчас схватак.

— Дайце, — сказала Кэтрын.

Доктар накрыў яе твар гумовай маскай і крутнуў нейкі дыск, і я ўбачыў, як Кэтрын пачала дыхаць глыбока і хутка. Пасля яна адштурхнула маску. Доктар выключыў апарат.

— Не вельмі моцная. Вось нядаўна яна была вельмі моцная. Доктар зрабіў так, што мяне як быццам не было. Праўда, доктар? — У яе быў дзіўны голас. Ён выдзеліў слова “доктар”. Доктар усміхнуўся.

— Дайце, — сказала Кэтрын. Яна моцна прыціснула гуму да твару і хутка дыхала. Я пачуў, як яна трохі застагнала. Пасля яна ссунула маску і засмяялася.

— Гэтая была мацнейшая, — сказала яна. — Гэтая была вельмі моцная. Ты не турбуйся, любы. Ідзі. Паснедай яшчэ раз.

— Я пабуду тут, — сказаў я.

Мы паехалі ў бальніцу каля трох раніцы. Апоўдні Кэтрын была яшчэ ў радзільні. Схваткі зноў сталі слабейшыя. Выгляд у яе быў стомлены, але яна ўсё яшчэ трымалася бадзёра.

— Нічога я не вартая, любы, — сказала яна. — Так крыўдна. Я думала, што ў мяне ўсё будзе вельмі лёгка. А зараз — во, зноў... — Яна працягнула руку па маску і паклала яе сабе на твар. Доктар крутнуў дыск і сачыў за ёй. Схватка хутка закончылася.

— Гэтая так сабе, — сказала Кэтрын. Яна ўсміхнулася. — Мне страшна падабаецца гэты газ. Цудоўная рэч!

— Мы возьмем крыху дамоў, — сказаў я.

— *Зараз будзе яшчэ*, — сказала Кэтрын паспешліва. Доктар пакруціў дыск і паглядзеў на гадзіннік.

— Які зараз прамежак паміж схваткамі? — спытаў я.

— Каля хвіліны.

— Вы не галодны?

— Я зараз пайду снедаць, — сказаў ён.

— Вам абавязкова трэба паесці, доктар, — сказала Кэтрын. — Мне вельмі крыўдна, што я так доўга. Мо мой муж здолее пакуль даваць мне газ?

— Калі хочаце, — сказаў доктар. — Будзеце круціць да лічбы два.

— Разумею, — сказаў я. На дыску была стрэлка, і ён круціў з дапамогай рычажка.

— Дайце, — сказала Кэтрын. Яна моцна прыціснула маску да твару. Я пакруціў дыск да лічбы два, а калі Кэтрын адняла маску, пакруціў яго назад. Я быў вельмі рады, што доктар даў мне занятак.

— Гэта ты даваў мне газ, любі? — спытала Кэтрын. Яна паглядзіла маю руку.

— Я.

— Які ты добры!

Яна была крышку п'яная ад газу.

— Я паем у суседнім пакоі, — сказаў доктар. — Калі што — вы мяне можаце паклікаць.

Я глядзеў, як ён есць; пасля, крыху пазней, я ўбачыў, што ён лёг і курыць цыгарэту. Час ішоў. Кэтрын усё больш стамлялася.

— Як ты лічыш, я ўсё ж здолее нарадзіць? — спытала яна.

— Вядома, здолееш.

— Я стараюся, як толькі магу. Я штурхаю, але яно зноў адыходзіць. *Зараз будзе. Дай хутчэй.*

У дзве гадзіны я выйшаў і пайшоў паесці. У кафэ было некалькі чалавек, і на століках стаяла кава і чаркі з кірш-васарам. Я сеў за столік.

— Што ў вас ёсць? — спытаў я ў кельнера.

— Другі сняданак ужо скончыўся.

— Хіба няма парцыённых страў?

— Можна згатаваць choucroute¹.

— Дайце choucroute і піва.

— Куфаль ці паўкуфля?

— Паўкуфля светлага.

Кельнер прынёс порцыю Sauerkraut² з кавалачкам вяндліны зверху і сасіскай у гарачай, прамоклай віном капусце. Я еў капусту і піў піва. Я быў вельмі галодны. Я пазіраў на публіку за столікамі кафэ. За адным столікам гулялі ў карты. Двое мужчын за суседнім столікам

¹ Кіслая капуста (франц.).

² Кіслая капуста (ням.).

размаўлялі і курылі. У кафэ было поўна дыму. За цынкавай стойкай, дзе я снедаў раніцай, зараз было трое: стары, поўная жанчына ў чорным, якая сядзела ля касы і сачыла за ўсім, што падаецца за столікі, і хлапчук у фартуху. Я думаў пра тое, колькі ў гэтай жанчыны дзяцей і як яна іх нараджала.

Скончыўшы з *shoucroute*, я пайшоў назад у бальніцу. На вуліцы зараз было зусім чыста. Вёдраў са смеццем не было. Дзень быў пахмурны, але сонца старалася прабіцца. Я падняўся ў ліфце, выйшаў і пайшоў па калідоры ў пакой Кэтрын, дзе я пакінуў свой белы халат. Я апрануў яго і зашпіліў ззаду ля каўняра. Я паглядзеў у люстэрка і падумаў, што я падобны на барадатага шарлатана. Я пайшоў па калідоры ў радзільню. Дзверы былі зачынены, і я пастукаў. Ніхто не адказаў; тады я павярнуў ручку і ўвайшоў. Доктар сядзеў ля Кэтрын. Сястра нешта рабіла ў другім канцы пакоя.

— Вось ваш муж, — сказаў доктар.

— Ах, любы, доктар такі цудоўны! — сказала Кэтрын вельмі дзіўным голасам. — Ён мне раскажаў такі цікавы анекдот, а калі было ўжо вельмі балюча, ён зрабіў так, што мяне як быццам зусім не стала. Ён цудоўны. Вы цудоўны доктар.

— Ты п'яная, — сказаў я.

— Я ведаю, — сказала Кэтрын. — Толькі не трэба пра гэта гаварыць. — Пасля: — *Дайце хутчэй. Дайце хутчэй.*

Яна ўчапілася ў маску і дыхала часта і перарывіста, ажно ў рэспіратары шчоўкала. Пасля яна глыбока ўздыхнула, і доктар зняў з яе маску левай рукой.

— Гэтая была вельмі моцная, — сказала Кэтрын. У яе быў вельмі дзіўны голас. — Зараз я ўжо не памру, любы. Я прайшла ўжо цераз самае небяспечнае, калі я магла памерці. Ты рады?

— Вось і не вяртайся туды больш.

— Не буду. Зрэшты, я не баюся гэтага. Я не памру, любы.

— Вы такога глупства не зробіце, — сказаў доктар. — Вы не памраце і не пакінеце вашага мужа аднаго.

— Не, не. Я не памру. Я не хачу паміраць. Гэта неразумна — памерці. Во зноў. *Дайце хутчэй.*

Пасля доктар сказаў:

— Выйдзіце на некалькі хвілін, містэр Генры, я абслежую вашу жонку.

— Ён хоча паглядзець, як рухаецца цела, — сказала Кэтрын. — Пасля ты зноў прыходзь сюды. Можна, доктар?

— Можна, — сказаў доктар. — Я паклічу яго, калі будзе можна.

Я выйшаў з радзільні і пайшоў па калідоры ў тую палату, куды павінны былі прывезці Кэтрын пасля таго, як народзіцца дзіця. Я сеў на стул і агледзеўся. У маёй кішэні ляжала газета, якую я купіў, калі хадзіў снедаць, і я пачаў чытаць яе. За акном ужо цямнела, і я запаліў святло, каб можна было чытаць. Крыху счакаўшы, я перастаў чытаць і патушыў святло і глядзеў, як цямнее за акном. Дзіўна, чаму доктар не кліча мяне. Мо гэта лепш, што я пайшоў адтуль. Ён відаць, хацеў, каб я пайшоў. Я паглядзеў на гадзіннік. Калі яшчэ дзесяць хвілін ніхто не прыйдзе, я вярнуся туды.

Бедная, мая бедная Кэт. Вось якой цаной даводзіцца плаціць за тое, што спіш разам. Вось калі спрацоўвае пастка. Вось што атрымліваюць за тое, што кахаюць адно аднаго. Добра яшчэ, што існуе газ. А што было раней, без анестэзіі? Калі пачнецца, нібыта ў кола млына трапляеш. Кэтрын вельмі лёгка перанесла ўсю цяжарнасць. Гэта было зусім няблага. Яе нават амаль не нудзіла. Да самага апошняга часу ў яе не было асабліва непрыемных адчуванняў. Але напрыканцы яна ўсё-ткі папалася. Ад аплаты не схаваешся. І няхай мы хоць пяцьдзесят разоў жанатыя, было б тое ж самае. А раптам яна памрэ? Яна не памрэ. Зараз ад родаў не паміраюць. Усе мужы так думаюць. Гэта так, але раптам яна памрэ? Яна не памрэ. Ёй толькі цяжка. Першыя роды звычайна бываюць доўгія. Ёй проста цяжка. Пасля мы будзем гаварыць: было так цяжка, а Кэтрын будзе гаварыць: не так ужо і цяжка. А раптам яна памрэ? Не можа гэтага быць, кажуць табе. Не будзь дурнем. Проста ёй цяжка. Проста гэта так прыродай задумана, пакутаваць. Гэта ж першыя роды, а яны амаль заўсёды бываюць доўгія. Так, але раптам яна памрэ? Не можа яна памерці. Чаму яна павінна памерці? Якія могуць быць прычыны, каб яна памерла? Проста павінна нарадзіцца дзіця, пабочны прадукт міланскіх начэй. З-за яго ўсе засмучэнні. А пасля яно народзіцца, і пра яго клапацішся, і мо пачынаеш яго любіць. У яе няма нічога небяспечнага. А раптам яна памрэ? Яна не можа памерці. А раптам яна памрэ? Тады што, га? Раптам яна памрэ?

Доктар увайшоў у пакой.

— Ну як, доктар?

— Ніяк.

— Што вы хочаце сказаць?

— Тое, што кажу. Я толькі што абследаваў яе... — ён падрабязна раскажаў пра вынікі абследавання. — Пасля я яшчэ пачакаў. Але справа не рухаецца.

— Што вы раіце?

— Ёсць два шляхі: альбо шчыпцы, але тут могуць быць парывы і наогул гэта даволі небяспечна для жанчыны, не кажучы ўжо пра дзіця, альбо кесарава сячэнне.

— А кесарава сячэнне вельмі небяспечнае?

Раптам яна памрэ?

— Не больш, чым нармальныя роды.

— Вы можаце зрабіць гэта самі?

— Магу. Мне спатрэбіцца каля гадзіны, каб усё падрыхтаваць і выклікаць неабходны персанал. А мо і меней.

— Што ж, на ваш погляд, лепей?

— Я раіў бы кесарава сячэнне. Калі б гэта была мая жонка, я рабіў бы кесарава сячэнне.

— Якія могуць быць вынікі?

— Ніякіх. Толькі шрам.

— А інфекцыя?

— Са шчыпцамі небяспека інфекцыі большая.

— А што, калі нічога не рабіць і проста чакаць?

— Рана ці позна давядзецца нешта рабіць. Madame Генры ўжо і так страціла шмат сілы. Чым хутчэй мы пачнём аперацыю, тым лепш.

— Пачынайце як мага хутчэй, — сказаў я.

— Зараз пайду загадаю.

Я пайшоў у радзільню. Кэтрын ляжала на сталі, вялікая пад прасціной, вельмі бледная і стомленая. Сястра была каля яе.

— Ты згадзіўся?

— Згадзіўся.

— Вось і добра. Цяпер праз гадзіну ўсё пройдзе. У мяне ўжо няма больш сілы, любы. Я не магу больш. *Дай, дай хутчэй.* Не дапамагае. *Мой Божухна, не дапамагае.*

— Дыхай глыбей.

— Я дышаю. Бог мой, не дапамагае. Не дапамагае.

— Дайце іншы цыліндр, — сказаў я сястры.

— Гэта новы цыліндр.

— Я такая неразумная, любы, — сказала Кэтрын. — Ды толькі праўда, больш не дапамагае. — Яна раптам заплакала. — Я так хацела нарадзіць немаўля і нікому не рабіць непрыемнасцей, і зараз ужо ў мяне няма сілы, і я не магу больш, і газ ужо не дапамагае. Няхай я памру, толькі каб гэта скончылася. О любы, любы, зрабі так, каб усё скончылася. Во зноў. О-о, о-о, о-о! — Яна ўскліпвала, дыхала пад маскай. — Не дапамагае. Не дапамагае. Не

дапамагае. Даруй мне, любы. Не трэба плакаць. Даруй мне. Я не магу больш. Бедны ты мой! Я так цябе кахаю, я яшчэ пастараюся. Вось зараз я пастараюся. Хіба нельга даць яшчэ што-небудзь? Каб мне далі яшчэ што-небудзь!

— Я зраблю так, што газ падзейнічае. Я пакручу дарэшты.

— Вось зараз дай.

Я пакруціў дыск дарэшты, і калі яна пачала дыхаць цяжка і глыбока, яе пальцы, якія трымалі маску, расціснуліся. Я выключыў апарат і зняў з яе маску. Яна вярнулася здалёку.

— Як добра, любы. Які ты добры.

— Пацярпі, ты ж у мяне храбрая. А то не магу ўвесць час рабіць гэта. Гэта можа забіць цябе.

— Я ўжо не храбрая, любы. Я зусім зламалася. Мяне зламала. Я зараз ведаю.

— З усімі бывае так.

— Але ж гэта страшна. Мучаць да таго часу, пакуль не зломаць.

— Яшчэ гадзіна, і ўсё скончыцца.

— Як добра! Любы, я ж не памру, праўда?

— Не. Я абяцаю табе, што ты не памрэш.

— А то я не хачу памерці і пакінуць цябе аднаго, але я так стамілася, і я адчуваю, што памру.

— Глупства. Усе такое адчуваюць.

— Часам я проста ведаю, што так будзе.

— Так не будзе. Так не можа быць.

— А раптам?

— Я не дазволю табе.

— Дай мне хутчэй. Дай, дай мне.

Пасля зноў:

— Я не памру. Я сама сабе не дазволю.

— Вядома, ты не памрэш.

— Ты будзеш са мной?

— Так, толькі я не буду глядзець.

— Добра, толькі ты не ідзі.

— Не, не. Я нікуды не пайду.

— Ты такі добры. Вось зноў дай. Дай яшчэ. *Не дапамагае!*

Я пакруціў дыск да лічбы тры, затым да лічбы чатыры. Я хацеў, каб доктар хутчэй вярнуўся. Я баяўся лічбаў, якія ідуць пасля двух.

Нарэшце прыйшоў іншы доктар і дзве сястры, і яны перакралі Кэтрын на насілкі з коламі, і мы рушылі па калідоры. Насілкі хутка праехалі па калідоры і ўехалі ў ліфт, дзе ўсім давялося стаяць ля сцен, каб даць ім мес-

ца; затым угару, затым дзверы насцеж, і з ліфта на пляцоўку, і па калідоры на гумовых шынах у аперацыйную. Я не пазнаў доктара ў масцы і шапачцы. Там быў яшчэ адзін доктар і яшчэ сёстры.

— Хай мне дадуць што-небудзь, — сказала Кэтрын. — Хай мне што-небудзь дадуць. Доктар, калі ласка, дайце мне столькі, каб падзейнічала.

Адзін з дактароў накрыў ёй твар маскай, і я зазірнуў у дзверы і ўбачыў яркі маленькі амфітэатр аперацыйнай.

— Вы можаце ўвайсці вунь у тыя дзверы і там пасядзець, — сказала мне сястра.

За бар'ерам стаялі лаўкі, адкуль быў бачны белы стол і лямпы. Я паглядзеў на Кэтрын. Яе твар быў пакрыты маскай, і зараз яна ляжала нерухома. Насілкі павезлі наперад. Я павярнуўся і пайшоў па калідоры. Да ўвахода на галерэю спяшаліся дзве сястры.

— Кесарава сячэнне, — сказала адна. — Зараз будуць рабіць кесарава сячэнне.

Другая засмяялася.

— Мы якраз дарэчы. Во пашанцавала! — Яны ўвайшлі ў дзверы, якія вялі на галерэю.

Падышла яшчэ адна сястра. Яна таксама спяшалася.

— Заходзьце, што ж вы. Заходзьце, — сказала яна.

— Я пачакаю тут.

Яна паспешна ўвайшла. Я пачаў хадзіць туды-сюды па калідоры. Я баяўся зайсці. Я паглядзеў у акно. Было цёмна, але ў святле ад акна я ўбачыў, што ідзе дождж. Я ўвайшоў у нейкі пакой у канцы калідора і паглядзеў на этыкеткі бутэлек у шклянёй шафе. Затым я выйшаў, і стаяў у пустым калідоры, і глядзеў на дзверы аперацыйнай.

Выйшаў другі доктар і за ім сястра. Доктар трымаў абедзвюма рукамі штосьці падобнае на толькі што абадранага труса, і, паспешна прайшоўшы па калідоры, увайшоў у другія дзверы. Я падышоў да дзвярэй, у якія ён выйшаў, і ўбачыў, што яны нешта робяць з нованароджаным. Доктар падняў яго, каб паказаць мне. Ён падняў яго за ногі і пляснуў.

— У яго ўсё нармальна?

— Цудоўнае хлапчанё. Кілаграмаў пяць будзе.

У мяне не было да яго ніякіх пачуццяў. Ён нібыта не меў да мяне ніякіх адносін. У мяне не было бацькоўскага пачуцця.

— Хіба вы не ганарыцеся сваім сынам? — спытала сястра. Яны абмывалі яго і ў нешта загортвалі. Я бачыў маленькі цёмны тварык і цёмную ручку, але не прыкмя-

чаў ніякіх рухаў і не чуў крыку. Доктар зноў пачаў нешта з ім рабіць. У яго быў заклапочаны выгляд.

— Не, — сказаў я. — Ён ледзь не забіў сваю маці.

— Ён не вінаваты ў гэтым. Хіба вы не хацелі хлопчыка?

— Не, — сказаў я.

Доктар усё вазіўся з ім. Ён падняў яго за ногі і пляскаў. Зараз я мог увайсці і паглядзець. Я ўвайшоў праз дзверы, якія вялі на галерэю, і спуściўся на некалькі прыступак. Сёстры, якія сядзелі ля бар'ера, зрабілі мне знак спусціцца да іх. Я пакруціў галавой. Мне добра было відаць з майго месца.

Я падумаў, што Кэтрын памерла. Яна здавалася мёртвай. Яе твар, тая частка, якую я мог бачыць, быў шэры. Там унізе, пад лямпай, доктар зашываў шырокую, доўгую, з тоўстымі берагамі, рассунутую пінцэтамі рану. Другі доктар у масцы даваў наркоз. Дзве сястры ў масках падавалі інструменты. Гэта нагадвала карціну, дзе адлюстравана інквізіцыя. Я ведаў, што я мог быць там і бачыць усё, але я быў рады, што не бачыў. Верагодна, я не мог бы глядзець, як рабілі разрэз, але зараз я глядзеў, як берагі раны злучаліся ў шырокі рубец пад хуткімі, лоўкімі з выгляду шыўкамі, якія нагадвалі працу краўца, і я быў рады. Калі берагі раны злучыліся зусім, я выйшаў у калідор і зноў стаў хадзіць туды-сюды. Неўзабаве выйшаў доктар.

— Ну, як яна?

— Нічога. Вы глядзелі?

Ён быў стомлены.

— Я бачыў, як вы зашывалі. Мне здалася, што разрэз надта доўгі.

— Вы так думаеце?

— Ага. Пазней шрам разгладзіцца?

— Вядома.

Неўзабаве выкацілі насілки і вельмі хутка павезлі іх па калідорах да ліфта. Я пайшоў побач. Кэтрын стагнала. Унізе, у палаце, яе паклалі на ложка. Я сеў на стул у нагах ложка. Сястра была ўжо ў палаце. Я стаў ля пасцелі. У палаце было цёмна. Кэтрын падала руку.

— Ты тут, любы? — сказала яна. Голас у яе быў вельмі слабы і стомлены.

— Тут, дарагая.

— Як дзіця?

— Ш-ш, не размаўляйце, — сказала сястра.

— Хлопчык. Ён доўгі, і тоўсты, і цёмны.

— У яго ўсё нармальна?

— Так, — сказаў я. — Цудоўнае хлапчанё.

Я бачыў, што сястра неяк дзіўна паглядзела на мяне.

— Я страшна стамілася, — сказала Кэтрын. — І ўсё ў мяне так баліць! А на каго ён падобны?

— Ён падобны на абадранага труса са зморшчаным старэчым тварам.

— Вы лепей выйдзіце, — сказала сястра. — Madame Генры нельга размаўляць.

— Я пабуду ў калідоры, — сказаў я.

— Ідзі паеш.

— Не. Я пабуду ў калідоры.

Я пацалаваў Кэтрын. Твар у яе быў зусім шэры, спакутаваны і стомлены.

— Ці можна вас на хвілінку, — папрасіў я сястру. Яна выйшла разам са мной у калідор. Я крыху адышоўся ад дзвярэй.

— Што з дзіцём? — спытаў я.

— А вы хіба не ведаеце?

— Не.

— Яно было нежывое.

— Яно было мёртвае?

— У яго не змаглі выклікаць дыханне. Пупавіна абкруцілася вакол шыі.

— Значыць, яно мёртвае?

— Так. Вельмі шкада. Такое выдатнае вялікае дзіця. Я думала, вы ведаеце.

— Не, — сказаў я. — Вы ідзіце туды, да madame.

Я сеў на стул каля століка, на якім збоку ляжалі начэпленыя на дрот справаздачи сясцёр, і паглядзеў у акно. Я нічога не бачыў, акрамя цемры і дажджу, які перасякаў светлую паласу ад акна. Дык вось у чым справа! Дзіця было мёртвае. Вось чаму ў доктара быў такі стомлены выгляд. Але навошта тады яны рабілі ўсё гэта з ім там, у пакоі? Відаць, спадзяваліся, што ў яго з'явіцца дыханне і яно ажыве. Я не быў рэлігійны, але я ведаў, што яго трэба ахрысціць. А калі яно наогул ні разу не ўздыхнула? Гэта ж так. Яно зусім не жыло. Толькі ў Кэтрын. Я часта адчуваў, як яно там варочаецца. А апошнімі днямі не. Мо яно яшчэ тады задыхнулася? Беднае дзіця! Шкада, што я сам не задыхнуўся так, як яно. Не, не шкада. Хоць тады не давялося б прайсці праз усе гэтыя смерці. Зараз памрэ Кэтрын. Вось чым усё канчаецца. Смерцю. Не ведаеш нават, навошта ўсё гэта. Не паспяваеш давацца. Цябе проста шпурляюць у жыццё і гавораць табе правілы, і адразу ж, як толькі цябе застаюць знянацку, цябе заб'юць. Альбо заб'юць нізавошта, як Аймо. Альбо заразяць сіфілісам, як Рынальдзі. Але рана ці позна цябе

заб'юць. У гэтым ты можаш быць упэўнены. Сядзі і чайкай, і цябе заб'юць.

Аднойчы на прывале ў лесе я паклаў у касцёр корч, які кішэў мурашкамі. Калі ён загарэўся, мурашкі выпаўзлі вонкі і спачатку рушылі на сярэдзіну, дзе быў агонь, пасля павярнулі і пабеглі да канца карча. Калі на канцы іх набралася занадта шмат, яны пачалі падаць у агонь. Некаторым удалося выбрацца, і, абгарэлыя, сплюшчаныя, яны папаўзлі назад, самі не ведаючы куды. Але большасць паўзла да агню, і пасля зноў назад, і стоўпілася на халодным канцы, і зноў падала ў агонь. Помню, я тады падумаў, што гэта падобна на канец свету і што для мяне выдатны выпадак здзейсніць месію, выцягнуць корч з агню і адкінуць яго туды, дзе мурашкі змогуць выпаўзці на зямлю. Але замест гэтага я толькі выплюхнуў на корч ваду з алавянага кубка, які мне трэба было апаражніць, каб наліць туды віскі і пасля ўжо разбавіць вадой. Відаць, вада, вылітая на гарачы корч, толькі ашпарыла мурашак.

Я сядзеў у калідоры і чакаў звестак пра стан Кэтрын. Сястра ўсё не выходзіла, і крыху пачакаўшы, я ўстаў, падшоў да дзвярэй, ціха прачыніў іх і зазірнуў у палату. Спачатку я нічога не мог разгледзець, бо ў калідоры гарэла яркае святло, а ў палаце было цёмна. Затым я ўбачыў сястру на стале ля ложка, галаву Кэтрын на падушках, і ўсю яе, такую пляскатую пад прасціной. Сястра прыклала палец да губ, затым устала і падышла да дзвярэй.

— Ну, як яна? — спытаў я.

— Нічога, усё нармальна, — адказала сястра. — Вы схадзіце павячэрайце, а пасля можаце зноў прыйсці, калі хочаце.

Я пайшоў па калідоры, спусціўся па лесвіцы, выйшаў з пад'езда бальніцы і пад дэжджом па цёмнай вуліцы накіраваўся ў кафэ. Яно было ярка асветлена, і за ўсімі столікамі сядзелі людзі. Я не мог знайсці месца, і кельнер падышоў да мяне, і ўзяў маё мокрае паліто і капялюш, і паказаў мне на вольны стул ля століка, за якім нейкі пажылы чалавек піў піва і чытаў вячэрнюю газету. Я сеў і спытаў у кельнера, якое сёння *plat du jour*¹.

— Смажаная цяляціна, але ўжо скончылася.

— Што ёсць на вячэру?

— Яечня з вяндрлінай, амлет з сырам альбо *choucroute*.

— Я еў *choucroute* сёння раніцай, — сказаў я.

¹ Дзяжурнае блюда (франц.).

— Праўда, — сказаў ён. — Праўда, сёння раніцай вы елі choucroute.

Гэта быў чалавек сярэдніх гадоў, з лысінай, на якую акуратна былі зачасаны валасы. У яго быў добры твар.

— Што вы хочаце? Яечню з вьндлінай альбо амлет з сырам?

— Яечню з вьндлінай, — сказаў я, — і піва.

— Demi-blonde?

— Так, — сказаў я.

— Бачыце, я помню, — сказаў ён. — Раніцай вы таксама заказвалі demi-blonde.

Я з'еў яечню з вьндлінай і выпіў піва. Яечню з вьндлінай падалі ў круглым судочку — унізе была вьндліна, а зверху яечня. Яна была вельмі гарачая, і першы кавалак мне давялося запіць півам, каб астудзіць рот. Я быў галодны і загазаў яшчэ. Я выпіў некалькі шклянак піва. Я ні пра што не думаў, толькі чытаў газету, якую трымаў мой сусед. Там пісалі пра прарыў на англійскім участку фронту. Калі сусед заўважыў, што я чытаю яго газету, ён перавярнуў яе. Я хацеў папрасіць газету ў кельнера, але я не мог засяродзіцца. У кафэ было гарача і душна. Многія з тых, хто сядзелі за столікамі, ведалі адзін аднаго. Некаторыя гулялі ў карты. Кельнеры снавалі між стойкамі і сталамі, разносячы напіткі. Два мужчыны зайшлі і не маглі знайсці сабе месца. Яны спыніліся насупраць майго століка. Я загазаў яшчэ піва. Я яшчэ не мог пайсці. Вяртацца ў бальніцу было рана. Я стараўся ні пра што не думаць і быць зусім спакойным. Мужчыны крыху пастаялі, але ніхто не ўставаў, і яны выйшлі. Я выпіў яшчэ піва. Перада мной на сталае быў ужо цэлы стос посуду. Чалавек насупраць мяне зняў акуляры, схаваў іх у футарал, склаў газету і сунуў яе ў кішэню, і зараз глядзеў па баках, трымаючы ў руцэ кілішак з лікёрам. Раптам я адчуў, што павінен пайсці. Я паклікаў кельнера, заплаціў, апрануў паліто, узяў капялюш і выйшаў на вуліцу. Пад дажджом я вярнуўся ў бальніцу.

Наверсе ў калідоры я сустрэў сястру.

— Я толькі што званіла вам у гатэль, — сказала яна.

Нешта абарвалася ў мяне ўнутры.

— Што здарылася?

— У madame Генры быў крывацёк.

— Можна мне зайсці?

— Не, зараз нельга. Там доктар.

— Гэта небяспечна?

— Гэта вельмі небяспечна.

Сястра ўвайшла ў палату і зачыніла за сабой дзверы.

Я сядзеў ля дзвярэй у калідоры. Унутры ў мяне было пуста. Я не думаў. Я не мог думаць. Я ведаў, што яна памрэ, і маліўся, каб яна не памерла. Не дай ёй памерці. Госпадзі, Госпадзі, не дай ёй памерці. Я выканаю ўсё, што ты жадаеш, толькі не дай ёй памерці. Добры Бог, не дай ёй памерці. Не, не, не, не дай ёй памерці. Божа, зрабі так, каб яна не памерла. Я ўсё выканаю, толькі не дай ёй памерці. Ты забраў дзіця, але не дай памерці ёй. Гэта нічога, што ты забраў яго, толькі не дай памерці ёй. Божа, добры Бог, не дай памерці ёй.

Сястра прачыніла дзверы і зрабіла мне знак зайсці. Я ўвайшоў. Кэтрын не азірнулася, калі я зайшоў. Я падышоў да ложка. Доктар стаяў ля ложка з другога боку. Кэтрын зірнула на мяне і ўсміхнулася. Я схіліўся над ложкам і заплакаў.

— Бедны ты мой, — сказала Кэтрын зусім ціха. Твар яе быў шэры.

— Усё добра, Кэт, — сказаў я. — Хутка ўсё будзе добра.

— Хутка я памру, — сказала яна. Затым крыху памаўчала і сказала: — Я не хачу.

Я ўзяў яе руку.

— Не чапай мяне, — сказала яна. Я адпусціў руку. Яна ўсміхнулася. — Бедны мой! Чапай колькі хочаш.

— Усё будзе добра, Кэт. Я ведаю, што ўсё будзе добра.

— Я хацела напісаць табе пісьмо на выпадак чаго-небудзь, але так і не напісала.

— Хочаш, каб я паклікаў святара ці яшчэ каго-небудзь?

— Толькі цябе, — сказала яна. Затым, праз некалькі хвілін: — Я не баюся. Я толькі не хачу.

— Вам нельга столькі гаварыць, — сказаў доктар.

— Добра, не буду, — сказала Кэтрын.

— Чаго-небудзь хочаш, Кэт? Табе што-небудзь даць?

Кэтрын усміхнулася.

— Не. — Затым праз некалькі хвілін: — Ты не будзеш з другой дзяўчынай так, як са мной? Не будзеш гаварыць нашыя словы? Скажы.

— Ніколі.

— Але я хачу, каб у цябе былі дзяўчаты.

— Яны не патрэбныя мне.

— Вы надта шмат гаворыце, — сказаў доктар. — Monsieur Генры давядзецца выйсці. Пазней ён можа прыйсці зноў. Вы не памраце. Не кажыце глупства.

— Добра, — сказала Кэтрын. — Я буду приходзіць да цябе начамі, — сказала яна. Ёй было вельмі цяжка гаварыць.

— Калі ласка, выйдзіце з пакоя, — сказаў доктар. — Ёй нельга размаўляць.

Кэтрын падміргнула мне, твар яе стаў зусім шарым.

— Нічога, я пабуду ў калідоры, — сказаў я.

— Ты не засмучайся, любы, — сказала Кэтрын. — Я ні кропелькі не баюся. Гэта толькі дрэнны жарт.

— Ты мая дарагая, храбрая дзяўчынка.

Я чакаў у калідоры. Я чакаў доўга. Сястра выйшла з пакоя і падышла да мяне.

— Madame Генры вельмі блага, — сказала яна. — Я баюся за яе.

— Яна памерла?

— Не, але яна ляжыць без памяці.

Відаць, адзін крывацёк ішоў за другім. Нельга было спыніць кроў. Я ўвайшоў у пакой і заставаўся ля Кэтрын, пакуль яна не памерла. Яна больш не ачуныла, і хутка ўсё скончылася.

У калідоры я звярнуўся да доктара:

— Сёння яшчэ трэба што-небудзь рабіць?

— Не. Нічога рабіць не трэба. Мо правесці вас у гатэль?

— Не, дзякуй вам. Я яшчэ пабуду тут.

— Я ведаю, што тут нічога не скажаш. Не магу выказаць...

— Так, — сказаў я. — Тут нічога не скажаш.

— Дабранач, — сказаў ён. — Мо, мне ўсё-ткі правесці вас?

— Не, дзякуй.

— Больш нічога нельга было зрабіць, — сказаў ён. —

Аперацыя паказала...

— Я не хачу пра гэта гаварыць, — сказаў я.

— Я хацеў бы правесці вас у гатэль.

— Не, дзякуй вам.

Ён пайшоў па калідоры. Я вярнуўся да дзвярэй пакоя.

— Зараз нельга, — сказала адна з сясцёр.

— Можна, — сказаў я.

— Не, яшчэ нельга.

— Ідзіце адсюль, — сказаў я. — І тая таксама.

Але калі я прымусіў іх пайсці і зачыніў дзверы і выключыў святло, я зразумеў, што гэта не патрэбна. Гэта было накіштальт развітання са статуяй. Неўзабаве я выйшаў і спусціўся па лесвіцы і пад дажджом пайшоў у свой гатэль.

ЗМЕСТ

КНИГА ПЕРШАЯ

Раздзел першы	6
Раздзел другі	7
Раздзел трэці	11
Раздзел чацвёрты	14
Раздзел пяты	20
Раздзел шосты	25
Раздзел сёмы	29
Раздзел восьмы	36
Раздзел дзевяты	39
Раздзел дзесяты	53
Раздзел адзінаццаты	57
Раздзел дванаццаты	61

КНИГА ДРУГАЯ

Раздзел трынаццаты	66
Раздзел чатырнаццаты	72
Раздзел пятнаццаты	75
Раздзел шаснаццаты	81
Раздзел семнаццаты	85
Раздзел восемнаццаты	88
Раздзел дзевятнаццаты	92
Раздзел дваццаты	100
Раздзел дваццаць першы	105
Раздзел дваццаць другі	112
Раздзел дваццаць трэці	115
Раздзел дваццаць чацвёрты	123

КНИГА ТРЭЦЯЯ

Раздзел дваццаць пяты	127
Раздзел дваццаць шосты	138
Раздзел дваццаць сёмы	140
Раздзел дваццаць восьмы	151
Раздзел дваццаць дзевяты	158
Раздзел трыццаты	162
Раздзел трыццаць першы	176
Раздзел трыццаць другі	179

КНИГА ЧАЦВЁРТАЯ

Раздзел трыццаць трэці	183
Раздзел трыццаць чацвёрты	187
Раздзел трыццаць пяты	195
Раздзел трыццаць шосты	204
Раздзел трыццаць сёмы	208

КНИГА ПЯТАЯ

Раздзел трыццаць восьмы	223
Раздзел трыццаць дзевяты	232
Раздзел саракавы	234
Раздзел сорок першы	238

Літаратурна-мастацкае выданне

Школьная бібліятэка

Хемінгуэй Эрнэст

БЫВАЙ, ЗБРОЯ!

Раман

Для сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

Рэдактар Л. М. Раменьчык

Мастак В. В. Сакалоў

Мастацкі рэдактар Г. М. Навуменка

Тэхнічнае рэдагаванне

і камп'ютэрная вёрстка С. Л. Печанёвай

Карэктары Г. К. Піскунова,

Р. П. Іваненка, Н. М. Масарэнка

Выданне падрыхтавана да друку на камп'ютэрнай сістэме
выдавецтва «Беларусь»

Падпісана да друку 01.11.96. Фармат 84x108¹/₃₂. Папера друк. № 2.
Гарнітура школьная. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,44. Ум.
фарб.-адб. 13,86. Ул.-выд. арк. 14,6. Тыраж 20 000 экз. Зак.1690.

Ордэна Дружбы народаў выдавецтва «Беларусь» Дзяржаўнага ка-
мітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 2. 220600,
Мінск, праспект Машэрава, 11.

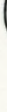
Надрукавана з гатовага арыгінала-макета ў друкарні выдавецтва
«Беларускі Дом друку». 220013, Мінск, праспект Ф. Скарыны, 79.

Аўтар гэтай кнігі
прыйшоў да свядомага пера-
канання, што тыя,
хто змагаецца на вайне, —
самыя цудоўныя людзі,
і чым бліжэй да перадавой,
тым болей цудоўных людзей
там сустракаеш;
тыя ж, хто распачынае,
распальвае і вядзе вайну,
думаюць толькі
пра эканамічную канкурэнцыю
і пра тое,
што на гэтым можна нажыцца.

Эрнэст Хемінгуэй

ИЗДАТЕЛЬСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВО